

T.C.

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

TASAVVUF ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TASAVVUF KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SEYYİD NİZAMOĞLU'NUN TASAVVUFİ EĞİTİM ANLAYIŞI

Pınar ŞENLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN

İstanbul 2024

(ŞENLİ, Pınar, Yüksek Lisans, İstanbul, 2024)

Seyyid Nizamoğlu'nun Tasavvufî Eğitim Anlayışı

Özet

Seyyid Seyfullah Efendi, Nizamoğlu mahlasıyla bilinen, XVI. yüzyılda yaşamış âlim bir sûfî ve Dîvân şairidir. Seyyid Nizam Efendi'nin oğludur. Ümmî Sinan Efendi'nin halifesidir. Halveti, Sinânî şeyhidir. Döneminde kutup addedilmiş, Ayasofya'da tefsir dersleri vermiştir. Uzun yıllar kendi tekkesinde irşad faaliyetlerinde bulunarak, yaşadığı döneme damga vurmuştur. Eserleri, Türkçe ve yalın bir üslûp ile yazılmıştır. Bestelenmiş bazı şiirleri, günümüze dek kesintisiz ulaşmasına büyük vesîle olmuştur. İlâhî aşkı en zirvede yaşamış ve eserlerinde bunu en açık haliyle yansıtmıştır. Seyfullah Efendi'ye göre bu aşk, sadece sevgilinin hayaliye sarhoşvâri bir hayat yaşamayı değil; muhakkak şerîat dairesi içerisinde olmayı ve Muhammedî profili görünen mânâsıyla yansıtmayı gerektirir. Ona göre, şerîat hükümlerine uymaksızın, tasavvufî eğitim yahut tasavvufî bir hayat mümkün değildir. Bu bir bütün olmak durumundadır. Bu minvalde, eserlerinde her yönüyle birleyici bir tablo dikkat çekmektedir. Abdestten, namaza, halvetten, helal yemeğe kadar detaylı açıklamalar yapmıştır.

Külliyâtında, tasavvufî eğitimin neden gerekli olduğuna, insan hayatında neleri değiştireceğine, hatta bu değişimin aslında “mecbûrî” olduğuna değinir. Mecbûrîdir; fakat insan bunu idrâk noktasında zayıftır. Çünkü ona daima fısıldayan bir nefis taşımaktadır. Tasavvuf anlayışında nefis, Allah ile kul arasındaki en büyük perdedir. Nefis bertaraf edilmeksizin, Yüce Yaratıcı ile tam bir irtibat mümkün değildir. Nefsin ıslâhı, kişinin tek başına üstesinden gelebileceği bir durum değildir. Çünkü bilinmeyen güçlü iğvâları vardır. Bunun için, bir mürşide teslim olmak gerekmektedir. Nefsin yedi mertebesi, ancak şeyh elinden tutmakla ve tasavvuf eğitimi ile aşılabılır. Bu bağlamda, Nizamoğlu mürşidin gereğinden bahsederken, mürşidin sahip olması gereken özellikleri açıklar. Ayrıca, bir mürşidin zinhar sahip olmaması gereken özellikleri de açıklar. Bunun en büyük ayırıcı özelliğinin: Şerîata bağlılık ve Muhammedî ahlâk, olduğuna dikkat çeker. Şeyh, Hz. Peygamber (a.s.)

Efendimiz'in yansıması olmak durumundadır. Aksi bir oluşum eğitimden terki gerektirir.

Nizamoğlu'nun tasavvufî eğitime dair görüşleri; yoğun ibâdet ve mücâhede ile bir bütündür. Bu eğitim modeli, zâhir bâtın, şerîat, tarîkat ve hakîkat kavramları ile sistematizedir. Bunların hiçbirisi birbirinden ayrı değildir. Bu eğitimin içeriğine dair en önemli noktalara temas etmiş, toplumu etik olmayan ve dini sömürecek bazı oluşumlardan uzak durması için de uyarmıştır.

Bu çalışma, Nizamoğlu'nun tasavvufî eğitim anlayışı kapsamında; zâhir ve bâtının birlenen özelliği ile kemâlatın mümkünlüğüne dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Seyfullah Kasım, Nizamoğlu, Tasavvuf Eğitimi, Seyr ü Sülûk, Etvâr-ı Seb'a, Nefis Terbiyesi, Nefis Mertebeleri.

(ŞENLİ, Pınar, MA, İstanbul, 2024)

Seyyid Nizamoğlu's Sufistic Education Understanding

Abstract

Seyyid Seyfullah Efendi, known by his pseudonym Nizamoğlu, was a scholar, Sufi, and Dîvân literature poet who lived in the 16th century. He was the son of Seyyid Nizam Efendi and the caliph of Ummî Sinan Efendi. As a Halveti-Sinânî sheikh, he was regarded as a qutb in his time and taught tafsir classes at Hagia Sophia. He carried out guidance activities in his own lodge for many years, leaving a significant mark on the period in which he lived. His works were written in Turkish in a plain style. Some of his composed poems have been instrumental in their uninterrupted transmission to the present day. He experienced divine love at the highest level and reflected it clearly in his works. According to Seyfullah Efendi, this love requires not only living a life intoxicated with the vision of the beloved but also staying within the circle of Sharī'ah and reflecting the Muhammadi life in its fullest sense. He believed that Sufi training or a Sufi way of life is not possible without strictly complying with the rules of Sharī'ah, as there must be a wholeness. In this regard, a unifying picture in all aspects is noticeable in his works. He provided detailed explanations on topics ranging from ablution to prayer, from solitary retreat to halal food.

In his corpus, he discusses why Sufi training is necessary, what it will change in human life, and even how "obligatory" this change actually is. It is obligatory, but humans are weak in realizing this because they carry a nafs that is always whispering to them. In Sufism, the nafs is the biggest veil between Allah and the believer. Without eliminating the nafs, a complete connection with the Great Creator is not possible. Reforming the nafs is not a task that one can undertake alone, as it has strong, unknown temptations. Therefore, it is necessary to surrender to a murshid. The seven levels of the nafs can only be overcome by holding the hand of a sheikh and through Sufi training. When Nizamoğlu discusses the necessity of a murshid, he explains the qualities that a murshid must possess and the characteristics that a murshid must never possess. He emphasizes that the most distinguishing characteristic is adherence to Sharī'ah and Muhammadi morals. The

sheikh must reflect the Prophet (a.s.). Any contrary occurrence requires abandoning the training.

Nizamoğlu's views on Sufi training are integrated with intensive worship and mujāheda. This training model is systematized with the concepts of zāhir, bātin, sharī'ah, tarīqat, and hakīqat. None of these are separate from each other. He addressed the most important points regarding the content of this training and warned the public to avoid unethical groups that exploit religion.

This study, within the scope of Nizamoğlu's approach to Sufi training, draws attention to the possibility of kemālat through the unification of zāhir and bātin.

Keywords: Seyyid Seyfullah Kasım, Nizamoğlu, Sufi Training, Sayr Wa Sulūk, Atwar-ı Saba, the Discipline of the Nafs, the Levels of the Nafs.

İÇİNDEKİLER

Tez Kabul Formu.....	i
Özet	ii
Abstract.....	iii
İçindekiler.....	v
Kısaltmalar.....	viii
Teşekkür.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Tezin Amacı ve Önemi.....	3
1.2 Tezin Planı ve Metodu.....	6
1.3 Araştırma Seviyesi ve Kaynaklar.....	7
2. SEYYİD NİZAMOĞLU’NUN HAYATI VE ESERLERİ.....	10
2.1 Seyyid Nizamoğlu’nun Hayâtı.....	11
A) Babası Seyyid Nizam.....	11
B) Şeyhi Ümmî Sinan.....	16
C) Seyyid Seyfullah Nizamoğlu ve Emirler Tekkesi.....	19
2.2 Seyyid Nizamoğlu’nun Eserleri.....	27
2.3 Seyyid Nizamoğlu’nun Ehl-i Beyt Muhabbeti.....	36
3. SEYYİD NİZAMOĞLU’NA GÖRE TASAVVUF EĞİTİMİ.....	48
3.1 Tasavvufî Eğitimin Gereği.....	48
3.1.1 Küntü Kenz.....	51
3.1.2 Men Aref.....	57
3.1.3 Mûtû Kable.....	60
3.2 Şeriât, Tarîkat ve Hakikat İlişkisi.....	63
3.2.1 Bedene Dâir İbâdetler ve Bâtınî Açıklamaları.....	69

3.2.1.1	Abdest.....	71
3.2.1.2	Namaz.....	76
3.2.1.3	Namaz Duâları.....	90
3.2.1.4	Namaz Tesbîhatları.....	90
3.2.1.5	Helâl Yemek.....	92
3.3	Kalp ve Gönül.....	96
3.3.1	Kâlbın Yapısını Bozan Mânevi Hâller.....	102
3.3.2	Feyiz.....	109
3.4	Nefis Tezkiyesi.....	111
3.4.1	Nefis.....	113
3.4.2	Hicab.....	119
3.4.3	Mürşid.....	122
3.4.3.1	Mürşidin Vasıfları.....	129
3.4.4	Mürîd.....	135
3.4.4.1	Mürîdin Vâsıfları.....	138
3.4.5	Biât.....	147
3.4.6	Tövbe.....	151
3.4.7	İstimdat.....	157
3.4.8	Himmet.....	159
3.4.9	Kerâmet.....	161
3.5	Nefis Mertebeleri.....	166
3.5.1	Nefs-i Emmâre.....	168
3.5.2	Nefs-i Levvâme.....	174
3.5.3	Nefs-i Mülhime.....	177
3.5.3.1	Sekr.....	180
3.5.3.2	Fenâ.....	183

3.5.4	Nefs-i Mutmâinne.....	186
3.5.5	Nefs-i Râziyye.....	192
3.5.5.1	Sahv.....	194
3.5.5.2	Beka.....	196
3.5.6	Nefs-i Marziyye.....	198
3.5.7	Nefs-i Kâmile.....	203
3.6	Tasavvufî Eğitim Metodları.....	206
3.6.1	Halvet.....	207
3.6.2	Uzlet.....	212
3.6.3	Zikir.....	214
A)	Semâ-Devran.....	218
3.6.4	Evrâd.....	234
3.6.5	Riyâzet.....	226
3.6.6	Rüyâ.....	227
3.7	İrşâd	234
3.8	Nizamoğlu'nun Tâcî ve Taç Risâlesi.....	236
3.9	Ricâl-i gayb.....	241
4.	SONUÇ.....	246
	Kaynaklar.....	250
	Özgeçmiş.....	269
	Bilimsel Etik Sayfası.....	270

KISALTMALAR

ABD	Ana bilim dalı
age.	Adı geçen eser
bk.	Bakınız
bs.	Baskı, basım
C	Cilt
çev.	Çeviren
doğ.	Doğum tarihi
drl.	Derleyen
DT	Doktora Tezi
ed.	Editör
Ens.	Enstitü
et.	Erişim tarihi
Fak.	Fakülte
haz.	Hazırlayan
krş.	Karşılaştır(ınız)
M	Miladi
b.	Bin, İbn (Oğul)
Vr.	Varak
Ö.	Ölüm tarihi
Ktp.	Kütüphanesi
a.s.	Aleyhisselam
r.a.	Radiyallahu anh
H.z.	Hazret-i
vd.	Ve diğer (birden fazla tercüme edenlerde, ilkinden sonrakiler)
Thk.	Tahkik eden
yy.	Yüzyıl
No	Numara
Vb.	Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
Yay.	Yayını, yayınları
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, bundan yirmi sene evvel tanıdığım pek kıymetli büyüğüm Kamuran Özlevent'in: "Bir elin parmakları gibiyiz kızım; hepimiz bir"iz sözünün kalbimdeki yansımından oluşmuştur. Kendisi bu görüşü, bundan yaklaşık yetmiş üç sene evvel Manisa Akhisar'da yaşayan Hâlide Molla Hanımefendi'den (o zamanlar seksenli yaşlardadır) teslim almıştır. Minnetle anmak isterim. Mübârek rûhu şâd olsun.

Bugün bu tezin bittiği aşamada, Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü'nde öğrendiğim her şeyin, sonunda bu söze vardığını görmek, benim için kelimelerle ifâde edilemeyecek kadar yoğun bir duygudur. Tıpkı tezde de dikkat çeken zâhir, bâtın birlikteliği ve tamamlanmış bir devir gibidir. Enstitü'ye ve değerli hocalarıma çok teşekkür ederim.

Tez yazım sürecimde, hiçbir zaman yalnız değildim. Başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere, asr-ı saâdetten günümüze ulaşmış, Hakk'ı ve hakîkati söyleyen kaynaklar hep benimleydi. Müelliflerine minnetlerimi sunar, mübârek ve latif ruhlarına hürmetler ederim.

Kitap tedârikinde yılmaksın bana destek olan, tezimi yazmam dışında benden bir şey beklemeyen ve işimi dâima kolaylaştıran eşime, bu süreçte bana destek olan anne babacığım, anneanneciğime, beni dinç ve uyanık tutan evlatlarıma, yanımda olan güzel kalpli arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Ve kıymetli tez danışmanım Reşat Öngören; bu ismin, usûlen çok daha üstte olması gerekiyordu fakat çok sevdiğim şeyleri her zaman sona saklamak gibi bir özelliğim olduğundan böyle oluverdi. Reşat hocam: "Yaz Pınar" demeseydi; bu tez yazılamazdı. Kendisinin öğrencisi olabilmek benim için nîmettir. Hz. Allah, her iki cihânda da kendisinden razı olsun, feyzi dâim olsun. Âmin.

1. GİRİŞ

Seyyid Seyfullah, Nizamoğlu mahlasıyla bilinen XVI. yüzyılda yaşamış bir sûfî ve Dîvân şairidir. Ümmî Sinan'ın hâlifesi olan en meşhur Halveti, Sinânî şeyhidir. Dîvân'ı dışında ondan fazla manzum ve mensur eseri bulunmaktadır. Bazı eserleri bestelenmiş, günümüzde hala icrâ edilmektedir. Eserleri, edebiyat alanında çalışılmış olup, yeni harflerle de neşredilmiştir. Bu tez, Nizamoğlu'nun Tasavvufî Eğitim Anlayışı olarak sınırlandırılmıştır.

Seyyid Seyfullah, dinin ihlâs boyutunu tasavvufî olarak değerlendirmesinin yanında, bir o kadar şer'î hükümlere de eserlerinde yer vermiştir. İslâm dîninde, farz ibâdetlerin Allah'a yaklaşmanın yegâne anahtarı olduğundan,¹ peygamber ve ehl-i beyt sevgisinden, şeyh-mürîd ilişkilerinden ve nefisten, birçok eserinde bahsettiği görülmektedir. İlâhî aşk ve muhabbet, tüm sûfîlerde olduğu gibi onun için de yaradılış gâyesidir.² Bu muhabbete erişmenin anahtarının ne olduğunu, nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini, bu konuda sâlikin nelere ehemmiyet vereceğini gayet sâhîh bir şekilde izâh ettiği tespit edilmiştir.

Çalışmamızda, Nizamoğlu'nun Divânı ile, risâleleri de dahil olmak üzere tüm eserlerinin tetkikini yaparak, sülûka giren bir mürîdin vâzifelerini ve yaşadığı merhaleleri incelemeye çalıştık. Bu tezde, Arzu Meral'in Seyyid Seyfullah Külliyyâtı'nın iki cildini de ana kaynak olarak kullandık. *Seyyid Seyfullah Külliyyatı*

¹ “Her kim (ihlâs ile bana kulluk eden) bir dostuma düşmanlık ederse, ben de ona karşı harb ilân ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden, bence daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık kazanamaz. Kulum bana (farzlara ilâveten işlediği) nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşır, nihayet ben onu severim. Kulumu sevince de (âdetâ) ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden her ne isterse, onu mutlaka veririm; bana sığınır, onu korurum.” Buhârî “Rikâk” 38, Riyazus Sâlihîn, 96.hadis, <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=462> (et.09.10.2023)

² İbrahim, Hakkı Aydın, “Kenz-i Mahfî”, *DİA*, Ankara 2002, 25:258. “Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım” <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenz-i-mahfi>, (et. 22.09.2023), Detaylı bilgi için Bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Kenz-i Mahfî Gizli Hazine*, İstanbul, Rahmet Yayınları, sadeleştiren Abdulkadir Çiçek, 1967.

I ve II: “1. Divan 2. Şeref-i Siyâdet (Seyyidlik Şerefi) 3. Silsile-i Neseb (Nesep Silsilesi) 4. Silsile-i Tarîkat (Tarîkat Silsilesi) 5. Seyr-i Kemâl (Kemâl Seyri) 6. Mîrâcü’l- Mü’minîn (Müminlerin Mîracı) 7. Etvâr-ı seb’a (Yedi Tavır) 8. Esrârü’l- Ârifîn (Âriflerin Sırları) 9. Câmi’u’l- Ma’ârif (Mârifetleri Toplayan) 10. Ma’denü’l- Ma’ârif (Mârifetler Madeni) 11. Miftâh- Vahdet-i Vücûd (Vahdet-i Vücûd’un Anahtarı) 12. Taç Risâlesi.” Manzum ve mensur eserler ihtivâ eden iki cilt üzerinden, Nizamoğlu’nun kullandığı tasavvufî kavramları âyet ve hadislerle açmaya çalıştık. Bunları zühd dönemi, klasik dönem ve tâkîben günümüze kadar gelmiş temel tasavvuf kaynaklarıyla harmanladık.

Hz. Ali’ye (r.a.) dayanan silsilesi, Hz. Peygamber’e olan bağlılığı, on iki imama olan hürmeti, mensup olduğu tarîkat yapısının merkezini bizlere net olarak açıklamaktadır. Arz edildiği üzere Nizamoğlu, hiçbir farz ibâdet ve sünnî hükmü tasavvuftan ayrı tutmamış, bilakis eserlerinde çokça yer vermiştir. Müellifin külliyyâtında, dînin zâhiri boyutu ve bâtînî boyutunun iç içe olduğu açıkça görülmektedir. Biri olmadan diğeri eksik kalır. Seyyid Nizamoğlu’nun Tasavvufî Eğitim Anlayışı da dayandığı asr-ı saâdetten ayrı değildir.

Nizamoğlu, kendisinden önceki sûfiler gibi nefsi, insan ve Allah arasındaki en büyük perde³ olarak görmüştür. Farklı tarîkat yapıları ve farklı eğitim metodları bulunmasına rağmen; tasavvufî eğitimin hedefinde, şeyh nezâretinde, Allah’a vuslat için çıkılan bir yolculuk yatar.⁴ Buna “seyr ü sülûk” denir. Bu eğitim sonunda, sâlikin edindiği donanımlarla kulluk kıvamına gelebilmesi beklenir. Ehl-i tasavvufun, Allah’ı hakkıyla tanıyabilmenin ancak kendi nefsini-aczini bilmekle mümkün olabileceği husûsunda ittifak ettiği bilinmektedir. Tasavvuf Literatürü’nde sıklıkla konu olan “*Nefsini bilen Rabbini bilir*” hadîsinin bunu en iyi şekilde örneklediği görülmektedir. Müellifin eserlerinde, sadece *Etvâr-ı Seb’a* ile nefis tezkiyesine değinmediği; beraberinde birçok İslâmî hüküm ile bu eğitimi desteklediği anlaşılmaktadır. Hedefimiz, Seyyid Seyfullah Külliyyatı’nı kendi dil ve düstûrunda, günümüz algısına yeniden ve metodik olarak taşıyabilmektir.

³ “Nefis öyle bir perdedir ki kulu mevlâsından perdeler.” Hz. Şeyh Ebüssuûd b. Ebü’l-Aşâir Bk., Safer el-Muhibbi el-Cerrahi, *Tasavvuf Terimleri*, İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 1998, 292

⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Otto Yayıncılık, 2017, 433

Çalışmanın ilk bölümü, Nizamoğlu'nun hayatı ve eserleridir. Bu bölümde, babası ve şeyhi de konu edilmiştir. Tezin ikinci bölümü, seyr ü sülûk esaslarından oluşmaktadır. Tasavvuf eğitiminin gereği ile başlayan bu bölümde; şeriat, tarikat ve hakikat ilişkisi, yapı itibarıyla kalp ve gönül, nefis tezkiyesi, tezkiyeye yönelik metodlar, bunların kavramsal açıklamaları ve irşad yer almaktadır. Bu bölüm içerisinde, Nizamoğlu'nun Tâcına ve Ricâlü'l Gayb anlayışına da yer verilmiştir. Tezin sonuç bölümü ile çalışmamız tamamlamıştır.

1.1 Tezin Amacı ve Önemi

Bu tezin amacı, Nizamoğlu'nun tasavvufi eğitim anlayışını külliyyâtı üzerinden gün yüzüne çıkarmaktır.

Nizamoğlu ile ilgili daha evvel yapılan çalışmalar, eserlerin edebî tahlilinden oluşan yüksek lisans tezleri ve kısmî bazı makalelerdir.⁵ Hazretin tasavvuf görüşlerine dair bir yüksek lisans tez çalışması mevcuttur.⁶ Bu çalışmaların genelinde, eser içeriklerinin eksik olduğu tespit edilmiş, çalışmamızda ilâveli son hâline yer verilmesi hedeflenmiştir. Genel anlamda, eser incelemeleri hatalı yahut eksik yapıldığından, bugüne kadar Nizamoğlu'nun da tam olarak anlaşılamadığı görülmektedir. Bu minvalde, Hazretin tasavvufi eğitim anlayışını çalışırken, kendi görüşlerinin en iyi şekilde anlaşılması amaçlanmıştır. Eserlerin tasavvufi

⁵ Bk. Mehmet Aziz Çelik, *Seyyid Nizamoğlu'nun Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserlerinden; Mi'râcu'l-Mü'min, Câmi'u'l Ma'ârif, Şeref-i Siyâdet, Ma'denü'l Ma'arif, Esrârü'l Ârifin'in Transkripsiyonlu Metinlerinin Hazırlanması* Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT, Batman, 2016 (Bu tezde Hazretin Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd adlı eserinin kime ait olduğu belli değil şeklinde bir açıklama mevcuttur. Eser Nizamoğluna aittir); Canan Özdemir, *Seyyid Nizamoğlu Dîvânı* Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT, Ankara, 1996; Ahmet Dinç, *Şeref-i Siyâdet (Gramer-Metin-Sözlük)* Afyon Kocatepe Ün. Sosyal Bilimler, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT, Afyonkarahisar, 2013; Necdet Tosun, "Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri", İlam Araştırma Dergisi, https://isamveri.org/pdfdrg/D01614/1997_1/1997_1_TOSUNN.pdf (et.24.04.2024); Bilâl Kemikli, "Sûfi Şâir Seyyid Seyfullah'ın Vahdet-i Vücûda Dâir Bir Risâlesi: Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd" Kubbealtı Akademi Mecmuası, https://isamveri.org/pdfdrg/D00066/2001_3/2001_3_KEMIKLIB.pdf (03.05.2024); İsmail Erdoğan, "Seyyid Seyfullah Kasım Efendi (ö. 1010/1601) ve Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd adlı Risâlesi" Tasavvuf ilmi ve Araştırma Dergisi, https://isamveri.org/pdfdrg/D02193/2002_III_8/2002_III_8_ERDOGANI.pdf (03.05.2024); Erdem Can Öztürk, "Seyyid Nizamoğlu'nun Mürşid ve Mürîdler Hakkındaki Manzumeleri", Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği, Sûfi Araştırmaları Dergisi, 7.sayı https://isamveri.org/pdfdrg/D03784/2013_7/2013_7_OZTURKEC.pdf (et.10.05.2024)

⁶ Gülizar Çakır, *Seyyid Nizamoğlu'nun Hayatı Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, Sivas Cumhuriyet Üni. Temel İslam Bilimleri, YLT, Sivas, 2022.

incelemesi objektif olarak yapılarak, daha önceki çalışmalarda görülen bazı konuların da bertaraf edilip açıklık kazandırılması hedeflenmiştir. Nitekim, yapılmış çalışmalarda; Nizamoğlu'nun eserlerindeki yoğun ehl-i beyt muhabbeti sebebiyle, bazı araştırmacıların kendi ön kabullerini destekleyecek muhtevayı öne çıkardıkları anlaşılmış ve husûsiyetle; bu konunun giderilerek netlik kazandırılması da hedeflenmiştir. Kezâ, Nizamoğlu'nun tasavvuf eğitimi de ancak bu şekilde doğru anlaşılabilir.

Özellikle, Abdalbâki Gölpınarlı'nın, Nizamoğlu'nun eserlerindeki ehl-i sünnet olduğunu gösteren bazı ifâde ve söylemleri takiyye olarak değerlendirmesi, yapılmış birçok çalışmada verilen atıflarda görülmüştür. Oysa Hazretin eserleri incelendiğinde, tasavvufun asla şer'at hükümlerinden ayrı tutulmadığı ve ehl-i sünnet bir sûfî olduğu açıkça görülmektedir.⁷ Bu çalışmada, Nizamoğlu'nun tasavvuf eğitime yönelik görüşleri incelenirken, zâhir bâtın birlikteliğine verdiği önem tespit edilmiştir. Bu oluşumun, tasavvufî eğitim anlayışının daha net analiz edilmesine olanak sağladığı ve bir bütün olarak literatürde yer bulması gereği amaçlanmıştır.

Necdet Tosun'un "Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri" adlı makalesinde ve İslam Ansiklopedisi'ndeki "Seyyid Nizamoğlu" maddesinde, Nizamoğlu'nun *Mi'râcü'l-Mü'minîn* adlı eserinden bahsederken "abdestin ahlâki ve psikolojik yorumlarını ihtivâ eder" şeklinde geçen ifâdelerinin eksik ifâdeler olduğu anlaşılmıştır.⁸ Bu görüşü takiben yapılmış çalışmalarının da bundan

⁷ Yasemin Karakuş'un *Seyyid Nizamoğlu Mersiyelerini İçeren Bir Şiir Mecmuası: Mecmu'a-i Kasaid* isimli yüksek lisans tezi, Nizamoğlu'nu en iyi tanımamıza olanak veren ve eser incelemelerimizle birebir örtüşen ifâdelerle tezimizi destekleyen bir çalışmadır. Bu tezde, Hazreti yaşadığı dönemde yakinen tanıyan ulemâ ve âlimlerin, meşâyihın, Nizamoğlu ile ilgili görüşleri bulunmaktadır. Bu görüşlerin, Nizamoğlu'nun eserlerine yansıyan ilmî ve şahsi durumunu âşikâr ettiği tespit edilmiştir. Bk. Yasemin Karakuş, *Seyyid Nizamoğlu Mersiyelerini İçeren Bir Şiir Mecmuası: Mecmu'a-i Kasaid* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014;)

⁸ Yukarıda geçen ve bu esere değinen çalışmalarının hepsinde aynı bilginin kullanıldığı görülmektedir. Hazretin tasavvufî görüşleri üzerine yazılan Gülizar Çakır, "Seyyid Nizamoğlu'nun Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri" adlı tez de buna dahildir. Dolayısıyla derinlemesine eser incelemesinin yapılmayışından mütevellit Hazretin görüşlerinin tam anlaşılamadığı kanaatindeyiz. Mustafa Tatcı hocanın güncel çalışması olan *Seyyid Seyfullah Nizamoğlu* adlı eserinde de bu kanaatimize yönelik bilgiler tespit ettik. "...ilk üç halife ve dört mezhep müctehidleri hakkındaki pek az övgüsünün yahut Mirâcü'l Müminîn'de kendisini ehl-i sünnet gösterecek sözlerinin tamamının takiyye olduğunu meydana kor" ifâdeleri Gölpınarlı'ya aittir ve birçok eserde kaynak gösterilmektedir. "Seyr ü sülûk çıkarmış, vahdet-i vücûd için risâle yazmış bir gönül ehlinin takiyye yapması söz konusu olamaz. Alevî meşrep yahut Caferî mezhep bir kişinin hakikat ehli olmaması

hareketle devam ettiği tespit edilmiştir.⁹ Oysa bu eserin, abdestin bâtinî yorumlarıyla başlayarak, namaz ile devam ettiği görülmüştür. Müellif, beş vakit farz namaza ve nâfile namazlara da dikkat çekerek, namazın bâtin boyutunu, sâlik üzerindeki etkilerini ve sülûk üzerindeki yerini de açıklar. Bu tespitler doğrultusunda, Seyyid Nizamoğlu'nun tasavvufî eğitim anlayışının, ehl-i sünnet üzere şekillendiği ve asr-ı saadetten ayrı olmadığı anlaşılmıştır. Nizamoğlu'nun bu görüşleri, tam anlamıyla ilk dönem sûfîlerindeki yoğun ibâdet anlayışını ön plana çıkarmış ve tezimize bu şekilde yön vermemiz gereği amaçlanmıştır. Böylelikle hem kişiliğinin hem tasavvuf eğitime bakışının, diğer çalışmalardan farklı bir minval üzere bu tezde ibâdet ile birleşerek yer bulması hedeftir.

Hazretin, *Etvâr-ı Seb'a* ve *Taç Risâlesi* adlı eserleri, bazı çalışmalarda yer bulmuş fakat müstakil olarak çalışılmamıştır.¹⁰ Bu tezde, ilgili eserlerin tasavvuf eğitim kapsamında tekîki yapılarak (özellikle *Etvâr-ı Seb'a*'sı bir seyr ü sülûk metodu olmak hasebiyle) tezin merkez noktasını belirleyecek şekilde çalışılması hedeflenmiştir.

Nizamoğlu hakkında yapılmış birçok çalışmada, ilâhî aşkı en üst noktadan yansıtan bir sûfî olduğu konu edilmiştir. Fakat bu aşkın zuhûratının, sadece şathiyelerden ibaret olarak algılanmaması gereği; bu tezdeki ayırıcı unsurdur. Nizamoğlu'nun, Muhammedî profili eserlerinde açıkça yansıtan tutum ve söylemleri, şahsının ve görüşlerinin bu minval üzere anlaşılması gereğini doğurmuştur. Tasavvufî eğitim bağlamında, bu çalışmadaki en önemli farklılık; salt ilâhî aşk ile yana yana dönen bir ehl-i beyt ve Allah aşığı Nizamoğlu'na değil, şer'at dairesinin de içinde olan Nizamoğlu'na dikkat çekmektir.

hakkında bir hüküm mü var? Rahmetli yanlış düşünmektedir” Bk. Mustafa Tatcı, *Nizâmoğlu Seyyid Seyfullah*, İstanbul: H Yay. 2023, 39.

⁹ Literatürdeki Hazret hakkındaki son tez çalışmasında dahi böyle devam ettiği görülmektedir. Bk. Gülizar Çakır, *Seyyid Nizamoğlu'nun Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Sivas Cumhuriyet Üni. Temel İslam Bilimleri, YLT, Sivas, 2022, 21.

¹⁰ Bk. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitimi Etvâr-ı Seb'a*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul, s.6; İlyas Kayaokay, “Bir Edebî Tür Olarak *Atvâr-ı Seb'a* ve Manzum İki Örneği” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/826014> (et.09.05.2024); Fatih Küçüktiryaki, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Atvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi*, Hitit Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, YLT, Çorum, 2017, 26; Semih Ceyhan, “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi” https://isad.isam.org.tr/vdata/sayi25/isad025_ceyhan.pdf (et.09.05.2024) 140.

Seyyid Seyfullah ile ilgili yapılmış olan çalışmaların genelinde, hayatı ile ilgili bilgilerin Vassaf'ın *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinden alındığı görülmektedir. Bu sebeple, çalışmamızda *Revnakoğlu'nun İstanbul'u* adlı eserden “Seyyid Nizam, Ümmî Sinan ve Nizamoğlu Seyfullah”a ait alıntılara yer vererek, hazretlerin hayatları konusunda farklı bilgileri de literatüre kazandırmayı hedefledik. Söz konusu eserde, Nizamoğlu'nun ilmî yönü ve Seyyid Nizam Tekkesi'nde tasavvuf eğitiminden önce müridlerin medrese eğitimine yönlendirilmesi, tezimizin oluşan ana omurgası ile uyuşmuş oldu. Nizamoğlu Seyfullah'ı diğer çalışmalardaki gibi, yalnız aşk ehli bir sûfinin çizdiği bir porte olarak değil; şeriat, tarikat, hakikat esaslarını barındıran şekliyle anlamak ve tasavvuf eğitimini bu düstûr ile oluşturmak tezin ana amacıdır.

1.2 Tez Planı ve Metodu

Bu tezin planı yapılırken, Nizamoğlu'nun birleyici tutumu dikkate alınmıştır. Eserlerinde, tespiti yapılan tasavvufî eğitimin her merhalesi teze dahil edilmiştir. Böylece zâhirden bâtına doğru bir yol çizilerek, ibâdetlerin insanın kemâlatına yönelik dikey yükselişi merkez aldığı görüşü dahilinde bir tez planı yapılmıştır. Bu rûhî yükseliş ile oluşması gereken güzel ahlâkın, tasavvufî eğitimin asıl hedefi olduğu ön planda tutulmuş; bu minvalde nefis kaynaklı birtakım olumsuzluklara yer verilmiştir. Ancak bunların bertaraf edilmesi hâlinde, ibâdetlerin kişiyi asıl maksadına ulaştıracağına dair bir plan yapılmıştır. Tasavvuf eğitiminde, nefsin ıslâhı ve buna yönelik uygulanan metodların, şer'î hükümlerin gereği ve ana gayesi ile çelişmeyerek birlenmesinin gereği ortaya çıkmıştır.

Tezin planı, giriş ve sonuç bölümleriyle dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan giriş bölümü “tezin amacı ve önemi, planı ve metodu, araştırma seviyesi ve kaynaklar”dan ve bunlara yönelik detaylardan oluşmaktadır. İkinci bölümde, Nizamoğlu'nun hayatı, eserleri ve ehl-i beyt muhabbeti olarak üç başlık mevcuttur. Hazretin hayatı; babası, şeyhi, kendisi ve tekkesi olmak üzere üç kısım halinde planlanmıştır. Çalışmamızın ana bölümü olan üçüncü bölümün başlığı: “Seyyid Nizamoğlu'na Göre Tasavvuf Eğitimi”dir. Bu başlık altında, “Nizamoğlu'na göre tasavvuf eğitimi neden gereklidir?” sorusu üzerinde düşünülmüş, yaradılışın zuhûrundan yola çıkılarak, insanın “bu dünyaya neden geldiği” sorusu

Nizamoğlu'na göre cevaplandırılmaya çalışılmıştır. İrâdi ölüme çekilen dikkat müteâkibinde; şeriat, tarikat ve hakikat ilişkisi ortaya konmuştur. İbâdetlerin beden üzerindeki etkileri ve bâtinî yorumları açıklanmıştır. Kalp ve yapısına değinilerek, kalbin kötü hasletler sonucunda geldiği hâl ile tasavvuf eğitiminin gereğine dikkat çekilerek; nefis tezkiyesi, içerdiği kavramlarla beraber ele alınmıştır. Bu bölümde nefis mertebeleri ve müellifin *Etvâr-ı Seb'a* adlı eseri de konu edilmiştir. Tüm mertebelerin izâhının ardından; irşad ve önemi, Nizâmi tâcî ve Seyyid Seyfullah'ın ricâlû'l gayba dair açıklamalarına da ayrıca yer verilmiştir.

Son bölüm olan dördüncü bölümde ise tüm tespitlerin açıklama ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışma metodumuz, seyr ü sülûk/tasavvuf eğitimi konu ve kavramlarını; âyet, hadis ve tasavvuf kaynaklarındaki bilgiler ışığında Seyyid Seyfullah Külliyyâtı'nda aramak ve yapılandırmak şeklinde oluşmuştur. Bu minvalde, tasavvuf ilminin çıkış noktası itibariyle kaynak taramaları yapılmış ve Nizamoğlu'nun bütün eserlerinde geçen bu kavramların açılımları tetkik edilmiştir.

1.3 Araştırma Seviyesi ve Kaynaklar

Seyyid Seyfullah Nizamoğlu'nun, tasavvuf görüşlerine binâen müstakil çalışmalar mevcutsa da tasavvufî eğitim anlayışı kapsamında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ile, Nizamoğlu'nun tasavvuf eğitimine dair görüşleri; bu eğitimin neden gerekli olduğu ne şekilde ilerlediği ve kişiyi ne gibi kazanımlara ulaştıracağına sonuçları üzerinde durularak, tasavvuf ve İslâm düşüncesine katkı sağlanması istenmiştir.

Çalışmamızın ana kaynağı, Nizamoğlu'nun eserlerinden oluşan *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 1 ve 2*'dir. Külliyyât içerisindeki eserler: “1. *Divan* 2. *Şeref-i Siyâdet* (*Seyyidlik Şerefi*) 3. *Silsile-i Neseb* (*Nesep Silsilesi*) 4. *Silsile-i Tarikat* (*Tarikat Silsilesi*) 5. *Seyr-i Kemâl* (*Kemâl Seyri*) 6. *Mi'râcû'l- Mü'minîn* (*Müminlerin Miracı*) 7. *Etvâr-ı seb'a* (*Yedi Tavır*) 8. *Esrârü'l- Ârifîn* (*Âriflerin Sırları*) 9. *Câmî'u'l- Ma'ârif* (*Mârifetleri Toplayan*) 10. *Ma'denü'l- Ma'ârif* (*Mârifetler Madeni*) 11. *Miftâh- Vahdet-i Vücûd* (*Vahdet-i Vücûd'un Anahtarı*) 12. *Taç Risâlesi*”

şeklinde yer almaktadır. Bu eserlerin edebî yönden tahlil edilmesi çalışma konumuzun dışındadır.

Çalışmamızda yararlanılan diğer kaynaklar, Nizamoğlu hakkında yapılan çalışmalardır. Halvetî şeyhi olmasına rağmen, Halvetî büyüklerinin anıldığı kitaplarda adının geçmemesi dikkat çeken bir unsurdur. Bu sebeple, Hazretin hayatını ve eserlerini yazarken; incelediğimiz, faydalandığımız ve mukâyese ettiğimiz çalışmalar aşağıdaki gibidir:

Kitaplar

Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*

Zeytinburnu Kültür Yayınları, *Seyyid Nizam ve Seyyid Nizam Külliyesi*

Mustafa Tatcı, *Seyyid Seyfullah Nizamoğlu*

Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*

Enfi Hasan Hulûs Halvetî, *Tezkiretü'l-Müteahhirîn*

Mustafa Özdamar, *Ümmî Sinan-Sinan Ümmî ve Seyyid Seyfullah*

Adil Ali Atalay Vaktidolu, *Seyyid Nizâmoğlu Hayatı Dîvânından Seçmeler*

Makaleler

Necdet Tosun'un, "Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri" adlı makalesi

İsmail Erdoğan'ın "Seyyid Seyfullah Kasım Efendi ve Miftâh-ı Vahdet-i Vücüd Adlı Risâlesi" adlı makalesi

Bilâl Kemikli'nin "Sûfî Şâir Seyyid Seyfullah'ın Vahdet-i Vücûda Dâir Bir Risâlesi: Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd" adlı makalesi

Erdem Can Öztürk'ün, "Seyyid Nizamoğlu'nun Mürşid ve Mürîdler Hakkındaki Manzumeleri" adlı makalesi

İdris Söylemez'in, "Edebiyatımızda Ehl-i Beyt Sevgisi Çevresinde Seyfullah Nizamoğlu Dîvânı" adlı makalesi

Yüksek Lisans Tezleri

Yasemin Karakuş'un "Seyyid Nizamoğlu Mersiyelerini İçeren Bir Şiir Mecmuası: Mecmu'a-i Kasaid" adlı YLT

Canan Özdemir "Seyyid Nizamoğlu Dîvânı" adlı YLT

Mehmet Aziz Çelik'in "Seyyid Nizamoğlu'nun, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserlerinden; Mi'râcû'l-Mü'min, Câmi'û'l-Ma'ârif, Şeref-i Siyâdet, Ma'denü'l Ma'arif, Esrârü'l-'ârifin'in Transkripsiyonlu Metinlerinin Hazırlanması" adlı YLT

Ahmet Dinç'in, "Şeref-i Siyâdet (Gramer-Metin-Sözlük)" adlı YLT

İdris Söylemez, "Seyfullâh Nizâmoğlu Dîvânı (İnceleme Tenkitli Metin)" YLT

Gülizar Çakır, "Seyyid Nizamoğlu'nun Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri" adlı YLT

2. SEYYİD NİZAMOĞLU’NUN HAYATI VE ESERLERİ

Nizamoğlu, günümüzde bestelenmiş şiirleri ile hala dilden dile dolaşan, XVI. yüzyılın en önemli sûfî şahsiyetlerinden biridir. Yaşadığı dönemde, ilmiye sınıfı tarafından yüksek itibar görmüş, hatta “kutup” addedilmiştir.¹¹ Buna rağmen, Halvetî büyüklerinin anıldığı temel kaynaklarda adının geçmediği tespit edilmiştir.¹² Birçok yerde babası ile karıştırıldığı; hatta babasının sanki kendisiymiş gibi anlaşıldığı görülmektedir. Bu tezin yazım aşamasında, konu ile ilgili ihtisas sahipleri dışında, hemen her kesimde bu olay ziyâdesiyle gözlemlenmiştir. Evvela bu hususun belirtilmesi uygun olacaktır: Seyyid Nizamoğlu, günümüzde aktif bir şekilde kullanılan, Zeytinburnu İlçesindeki “Seyyid Nizam Külliyesi” içinde medfun değildir. Nizamoğlu, kendi adına tahsis edilip, uzun yıllar tasavvuf eğitimi verdiği tekkesinin bahçesinde sırlanmıştır. Burası Silivrikapı surlarının yanı başında, Fatih İlçesi’nde olan, günümüze sadece açık türbe olarak ulaşan “Emirler Tekkesi”dir.

Bu bilgiler ışığında, Hazretin hayatının üç başlık altında derlenmesi uygun görülmüştür. Bunlar sırasıyla: Babası Seyyid Nizam, Şeyhi Ümmî Sinan, Seyyid Seyfullah Nizamoğlu ve Emirler Tekkesi’dir. Babasına dair bölüm; Seyyid Nizam Efendi’nin silsilesi, nesebi, kısaca kişiliği ve tekkesi ile ilgili bilgilerden oluşmaktadır. Ümmî Sinan Efendi’ye ait başlık altında; tarikat yapısı, silsilesi ve kısaca Hazretin kişiliğinden bahsedilmektedir. Seyyid Nizamoğlu ve Emirler

¹¹ Bu bilgileri içeren çalışma, Yasemin Karakuş tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi olup; Seyyid Seyfullah Nizamoğlu mersiyelerini içeren bir şiir mecmuasıdır. Mecmuada adı geçen şahısların büyük çoğunluğu, ulemâdan olan ve Nizamoğlu’nu sağlığında görüp tanıyan kimselerden oluşmaktadır. Kırk yedi şiirden oluşan bu eserin genelinde, şiir başlarında yazan kimselerin isimleri mevcuttur. Detaylı bilgi için Bk. Yasemin Karakuş, *Seyyid Nizâmoğlu Mersiyelerini İçeren Bir Şiir Mecmuası: Mecmûa-i Kaşâid*, İstanbul Üni. Sosyal Bilimler, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT, İstanbul, 2014.

¹² Krş. Necdet Tosun, “Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri”, İlam Araştırma Dergisi, 157 https://isamveri.org/pdfdrg/D01614/1997_1/1997_1_TOSUNN.pdf (et.24.04.2024) Mustafa Tatcı’nın, “Nizamoğlu Seyyid Seyfullah” adlı eserinde, Hazret’in hayatına dair bilgilerin güncellendiği ve yeni kaynaklar tespit edildiği görülmektedir. Bu minvalde, tespit edilen yeni kaynaklar için özellikle bu eserden faydalanılmıştır. Bk. Mustafa Tatcı, *Nizâmoğlu Seyyid Seyfullah*, İstanbul: H Yay. 2023, 1. Basım, 13.

Tekkesi adlı başlık altında ise; Seyyid Nizamoğlu'nun hayatı, Emirler Tekkesi, silsilesi ve menâkıbına yer verilmiştir.

2.1 Seyyid Nizamoğlu'nun Hayâtı

Bu bölümde, Seyyid Nizam'ın, Ümmî Sinan Efendi'nin ve Nizamoğlu'nun hayatı, hakkında verilecek olan bilgiler; müellifin nesebinden bahsettiği eserlerinden, Vassaf'ın *Sefîne-i Evliyâ*, Enfi Hasan'ın *Tezkiretü'l Müteahhirîn*, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, Mustafa Tatcı'nın *Nizamoğlu Seyyid Seyfullah* adlı eseri ve özellikle *Mecmûa-i Kaşâid'ten* derlenmiştir. Kezâ, Zeytinburnu Belediyesi'nin *Seyyid Nizam ve Seyyid Nizam Külliyesi* adlı kültür yayını, yararlandığımız önemli kaynaklardandır.

A) Babası Seyyid Nizam

Asıl adı Seyyid Nizâmuddîn [b.] Şihâbüddîn¹³ olup, Seyyid Nizam (r.a.) olarak tanınmaktadır. Bağdat'ta dünyaya geldiği ve eğitim hayatını yine Bağdat'ta tamamladığı bilinmektedir.¹⁴ Seyyid Nizam'ın İstanbul'a geldiği dönemin, Yavuz Sultan Selim dönemine tekâbül ettiği Nizamoğlu'nun eserlerinde verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.¹⁵ Vassaf'ın bu göçü, zorunlu bir göç olarak değerlendirdiği; Safevîlerdeki oluşumun, ehl-i sünnet sûfiler ve seyyidler üzerinde baskı oluşturduğu ve bunun Seyyid Nizam'ın ailesinin göçünde de önemli bir etken olduğu şeklinde değerlendirdiği görülmektedir.¹⁶ İstanbul'a geldiğinde kendisine tekke tahsis edilmesi ile ilgili bir takım sorunların yaşandığı Nizamoğlu'nun verdiği

¹³ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Mârîfetler Risâlesi* (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014, 40.

¹⁴ Krş. Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, 2006: Kitabevi Yay. 3:306.

¹⁵ Bk. Nizamoğlu, *Mârîfetler Risâlesi*, 2014, 40.

¹⁶ Hüseyin Vassâf Nizamoğlu'nun babası Seyyid Şihâbeddîn'in İran'da Şiîliğin ortaya çıkması ve yayılması üzerine Şâh İsmâil'in zulmünden kaçarak Bağdat'a geldiğini söylemektedir. “Yavuz Sultan Selim 1514 yılında Çaldıran savaşı ile Şâh İsmâil'i yenilgiye uğratarak Tebriz'i ele geçirince bu şehirde yaşayan ilim, sanat ve ticaret erbâbının önde gelenlerinden bin hâne kadarını İstanbul'a göç ettirerek; hakîki ve sahih Ehl-i Beyt muhabbetine sahip dervîş zümrelerine Anadolu'nun kapılarını açtı” Bk. *Seyyid Nizam Hazretleri ve Seyyid Nizam Külliyesi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, Kitap No 49, 1.Baskı, 19

Bu bilgiler Seyyid Nizam'ın İstanbul'a geliş dönemindeki tarihsel sürece dikkat çekmek için verilmiştir. Yine de Seyyid Nizam'ın İstanbul'a gelişini net açıklayan bir bilgi şu an için mevcut değildir.

bilgiler arasındadır.¹⁷ Bu konuda bazı sıkıntılar yaşanmış olsa da şeyhliğinin Osmanlı himâyesinde kabul görüp, kendisine tekke kurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁸

Nizamoğlu'nun, dönem şeyhlerinin, boş kalan nakiplik makâmı için nesebinden dolayı bu makâma Seyyid Nizam Efendi'yi önerdiklerinden, fakat bu önerinin kabul görmediğinden bahsettiği görülmektedir.¹⁹ Seyyid Nizam'ın, belki de yaşadığı bu hadiseler sebebiyle, iktidar ile yakın ilişkiler içerisinde olmayı tercih etmeyen bir sûfî olduğu göze çarpmakta olup, nakiplik için bir talepte bulunmadığı da verilen bilgiler arasındadır. Bu konu, kendisi ile ilgili olumsuz birtakım rivâyetlere sebep olmuşsa da tarihsel süreç incelendiğinde, bunların asılsız iddialar olduğu gün yüzüne çıkmıştır.²⁰

Nizamoğlu'nun, babasının Hz. Hüseyin (r.a.) evlâdından, Abdullah A'rec neslinden olduğu bilgisini verdiği görülmektedir. Aşağıda verilen silsile, Seyyid Nizam'ın 27. kuşak Peygamber evlâdı olduğunu göstermektedir.

¹⁷ Seyyid Nizâm İstanbul'a geldiğinde ilk olarak Kasımpaşa civârında İbrahim Paşa bahçesi denilen yerde dergâhını inşâ etmiştir. Ancak bu dergâh yıkılmıştır. Nizamoğlu'nun bu olayı “İttifâk bir hâlet vâki olup hankâhı yıkarlar. Hikmet-i ilâhî o gün İbrâhîm Paşa'nın bir oğlu doğar. Nizâmüddîn Efendi varıp der ki: ‘Resûl-i Ekrem dünyaya geldi. Binbir kilisenin kubbesi vîrân oldu. Senin oğlun dünyaya geldi. Benim gibi sahihu'n-neseb Âl-i Resûl tekkesi vîrân oldu. Bu senin için hayra mı yoksa şerre mi alâmettir?’ Paşa hayretler içinde kalıp cevap yermeye güç yetiremez. Sonunda nice ihsanlarda bulunup hatırını alır” şeklinde ifade ettiği görülmektedir. Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, s.40. *Seyyid Nizam Hazretleri ve Seyyid Nizam Külliyesi* adlı eserde, bu kişinin, Kanûnî döneminde, 1523-1536 yılları arasında vezirlik yapan İbrâhîm Paşa olduğu ifade edilmektedir Bk. *Seyyid Nizam Hazretleri ve Seyyid Nizam Külliyesi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, Kitap No 49, 1.Baskı, s.20. İbrahim Paşa'nın adı, Nizamoğlu'nun Şeyh Şücâ Dînvâne Efendi ile ilgili bilgi verdiği bölümde de geçmektedir. Müellif, Her pazartesi ve cuma günü dergâhta toplantı olduğundan ve bu toplantılara İbrahim Paşa'nın gelerek, orada bulunan insanları dövüp, hapse attığından bahseder. Bir gün Şücâ Efendi'nin kerâmeti âyân olunca, tekkeye kurbanlar gönderip, Hazretin muhibbi olduğu ifade edilmektedir. Bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, s. 46. Tekke inşası konusunda Seyyid Nizam'ın yaşadığı olumsuzlukların sadece bu olayla sınırlı olmadığı, Süleyman Paşa ile de benzer sıkıntıları yaşadığı görülmektedir. Bk. age. 41.

¹⁸ Nizamoğlu'nun eserlerinde, babasının dervişleri ile ilgili münâsebetlerinden bahsettiği, kullandığı “derviş hücresi” terimi; şeyhin tekkesinin olduğunu göstermektedir. Bu tekkenin ne zaman ve ne şekilde yaptırıldığına ait net bilgi şu an elimizde mevcut değildir. Nizamoğlu bu tekleden bahsederken sadece “Silivrikapı dışında bir tekke yaptırılmış, burada irşâdına devam etmiştir” ifâdelerine yer vermiştir.

¹⁹ “Seyyid Nizâm'ın nakipliğe tâyin teklifi muhtemelen, o dönemde nakîbü'l-eşrâf olan Seyyid Mahmud [b.] Abdullah el-Hüseynî'nin 1534 senesinde vefatından sonra vukû bulmuştur. Neticenin olumlu sonuçlanmadığı açıktır. Çünkü Seyyid Mahmud'dan sonra Hüseyinî, aslen Taşkentli, âlim bir zât olan Muhammed Muhterem [b.] Seyyid Taceddin (ö. 1571) nakîbü'l-eşrâf olmuştur” Bk. *Seyyid Nizam Hazretleri ve Seyyid Nizam Külliyesi*, 2018,18.

²⁰ Şeyhin vefâtından sonraki dönemlerde II. Mahmut'un kızı Âdile Sultan'ın tekkeyi yeniden inşa ettirmesi ve açılış merâsiminde bizzat bulunması, Seyyid Nizam'ın Osmanlı topraklarındaki değerine bizzat dikkat çekmektedir. Bk. *Seyyid Nizam Hazretleri ve Seyyid Nizam Külliyesi*, 2018, 30.

“Hz. Peygamber (a.s.) Hz. Ali-Hz. Fâtıma (r.a.) Hz. Hüseyin (r.a.) Ali Zeyne’l-âbidîn (r.a.) Hüseyin Asgar, Ubeydullah A’rec, Ebu’l-Hasan Ali es-Sâlih, Ubeydullah es-Sânî, Ebu’l-Hasan Ali Muhaddis en-nakîp, Ebû Ali Ubeydullah es-Sâlis vâlidürür Küfe, Ebu’l-Hüseyin Muhammed Eşter nakîb-i ekber, Muhammed Ebû Ali en-nakîb, Ahmed en-nakîb, Ebu’l-Hüseyin Zeyd Ziyâeddin, Muhammed Ebu’l-Berekât nakîb-i zâhid, Muhammed Ebû Tâhir en-nakîb, Zeyd Ziyâeddin en-nakîb, Ebu’l-Mansûr Muhammed en-nakîb ve vezîr-i Şâh-ı Musul, Zeyd Ebu’l-Kasım Ziyâüddîn en-nakîb, Muhammed Fahreddîn en-nakîb el-İrâk, Ziyâüddîn Zeyd en-nakîb, Şerefüddîn Muhammed en-nakîb, İzzeddîn Ebû İshak İbrahim en-nakîb, Ahmed en-nakîb, Nureddîn Ali, Celâleddîn, Mîr Cüneyd en-nakîb, Şihâbüddîn-i Ahmed, Seyyid Nizâm Âl-i Muhammed”²¹

Nizamoğlu’nun, babasının Hz. Peygamber’in yirmi yedinci kuşak torunu olduğuna değinirken, fiziksel özelliklerine de yer verdiği ve Hz. Ali’ye (r.a.) benzediğini ifâde ettiği tespit edilmiştir. Babasının “uzun boylu, yassı bağırlı, göğsü geniş, karnı büyük elâ gözlü, açık kaşlı, değirmi sûretli, Hz. Ali heybetli, lisânı güzel kullanan bir kimse” olduğundan bahsederek; “cömertlikte parmakla gösterilen, kelimelerin efendisi” olduğunu ifâde ettiği bilgileri eserlerinde yer almaktadır.²²

Vassaf, Seyyid Nizam’ı Gülşenî meşâyih arasında zikretse de Nizamoğlu’nun babasına ait verdiği bilgilerin bu görüşle çeliştiği görülmektedir. Müellifin verdiği silsile aşağıdaki şekliyle zikredilmektedir:

“Pîri Şeyh Kâsım Zülfikâr Mâzenderânî; onun pîri Şeyh pîr Mecnûn Bâğdâdî, onun pîri kabri Tebrîz’de bulunan Şeyh Mîr Haydar Tûnî-i Şîrvânî’dir. Ateşe girip yanmadığı için kendisine Tûnî denilmiştir”²³

²¹ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Silsile-i Neseb, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde)*, İstanbul: Revak Yayınları, 2014, s.249, 250, 251; *Seyyid Nizam Hazretleri ve Seyyid Nizam Külliyesi*, 16; Enfî Hasan Hulûs Halvetî, *Tezkiretü’l-Müteahhirîn (XVI. ve XVII. Asırlarda Yaşayan Veliler ve Deliler)* Haz. Mustafa Tatcı ve Musa Yıldız, 2014, 110, 111; Mustafa Tatcı, *Nizamoğlu Seyyid Seyfullah*, 2023, 22.

²² Bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 40.

²³ Bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 40. Nizamoğlu’nun “Tûn demekten murâd, ya’nî külhâna girip yanmamışlardır” ifâdeleri şeyhin bu özelliğine dikkat çektiğini göstermektedir. Bk. Nizamoğlu, age161. “Tûn” kelimesi ile ilgili: “İran’ın Horasan diyârında, Meşhed’in ve Kâh dağının batı eteğinde, çölde kaybolan bir küçük nehrin kenarında bulunan küçük bir kasaba” olduğuna dair bir bilgiye ulaşılmıştır. Aslen buralı olduğunu ifâde edip, burada yetişen şairlerden bazılarını zikreden Yakut Hamevî’nin verdiği isimlerde Haydar Tûnî yoktur. Bu da Haydar’ın Tûn’a mensubiyeti ile ilgili net bir bilgi vermemektedir. “Tûn” kelimesine, Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde yapılan aramalarda rastlanmamıştır.

Nizamoğlu'nun verdiği silsilenin, Zakir Şükrü Efendi'nin *Silsilenâme-i Turuk-ı Aliyye'sinde* geçen silsile ile örtüştüğü görülmektedir.²⁴ Bu silsile aşağıdaki gibidir:

“Hz. Peygamber'den (a.s.) Hz. Ali kanalıyla gelen “İmâm Hüseyin, İmâm Zeynelâbidîn, İmâm Muhammed Bâkır,

Hz. Ebû Bekir kanalıyla gelen “Selmân-ı Fârisî, Kasım [b.] Muhammed [b.] es-Sıddîk” silsileleri, Câfer es-Sâdık'ta birleşmektedir.

Silsilenin devamı aşağıdaki haliyle, Câfer es-Sâdık'tan devam eder:

“İmâm Mûsâ Kâzım, İbrâhîm, Necmeddîn el-Mekkî, Emîr Kasım Yemenî, Ali eş-Şerîf el-Hüseyinî, İbrâhîm eş-Şerîf el-Hüseyinî, Muhammed en-Nehaî, Şeyh Mîr Haydar Şirvânî, Şeyh Baba Kasım Zülfikâr Mâzenderânî, Şeyh Seyyid Nizâmeddîn [b.] Şihâbeddîn el-Hüseyinî el-Bağdâdî el-İslâmbûlî, Şeyh Muslihuddîn Keşfî”

Nizamoğlu'nun eserlerinde, babasına dair verdiği bilgiler arasında; babasının kerâmetlerinden ve dervişlerinden bahsettiği dikkat çekmektedir.²⁵ Bu da Seyyid Nizam Efendi'nin, tekkesinde irşad ile meşgul olduğunu sarâhaten ortaya koymaktadır. Bilinen hâlifelerinden Keşfî Muslihuddîn²⁶ Şâm'a gitmiş ve orda vefât etmiştir. Osman İdrîsî bir diğer hâlifesi olup; oğlu Şerefeddin kendisinin vefâtından sonra seccâdenişin olmuştur.²⁷

²⁴ Bu bilgi *Seyyid Nizam Hazretleri ve Seyyid Nizam Külliyesi*, 2018, 24'ten iktibas edilmiştir. “Bu silsile Bektâşîyye tarikatına ait silsileler bölümünde görülsede Seyyid Nizam ile ortak noktasının Câfer Sadık'ta birleşiyor oluşu dikkat çekmektedir. İstanbul ve Anadolu'da yaygın tarikatların silsilelerine benzemeyen bu silsilenin hangi tarikata ait olduğu Osmanlı müellifleri tarafından tespit edilememiştir. Ancak Haydâr Tûnî hakkında İranlı araştırmacıların ihtilafı bilgilerine istinâden ve Seyyid Nizâm ve oğlunun Ehl-i Beyt muhabbetine nazaran, Seyyid'i şîî bir tarikatın şeyhi olarak görmek de isâbetli değildir. Çünkü bahsi geçen müellifler yukarıdaki silsileden hiç bahsetmemişler; hattâ Şüşterî'nin elimizdeki silsileden tamamen farklı olarak zikrettiği Seyyid Haydâr Tûnî silsilesi, Zerrinkub tarafından uydurma olarak nitelenmiştir” Bk. age. 2018, 24.

²⁵ Bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 40, 41, 42.

²⁶ Bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 47. Nizamoğlu'nun Mârifetler Risâlesi adlı eserinde, Keşfî Muslihiddin Efendi'ye bir bölüm tahsis ettiği tespit edilmiştir. Bu bölümde, ibâdete son derece düşkün bir zât olduğundan ve babası Seyyid Nizam'a intisâbından, tanık olduğu kerâmetlerden söz ettiği görülmektedir.

²⁷ Bk. *Seyyid Nizam Hazretleri ve Seyyid Nizam Külliyesi*, 27. Vassaf'ın kayıtlarında, Seyyid Nizam'ın vefatından sonra oğlu Şerefeddin için bir dergâh inşa ettirildiği bilgisi mevcuttur. Bu dergâhı Hacı Kabâyî yaptırmıştır, Vassaf burayı “hâric-i sûr” olarak ifâde eder. Burası Zeytinburnu'nda Seyyid Nizam kabrinin yanı başındadır. Yenilenerek günümüze ulaşan tekke burasıdır. Bk. Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4:258. Fakat son çalışmalar bu konu ile ilgili yeni bir bilgiyi gündeme getirmiştir. Vassaf'ın, Hacı Bayram olarak tanınan kişiyi Hacı Kabâyî olarak verdiği bilgi, Bayram Dede'nin Türkçe evkaf kaydında bu şekilde değildir. Kabâyî ile Bayram Dede farklı iki şahıstır. Nitekim Hamzaviyye'den olan Kabâyî'nin vefatı 1034/1628 yılıdır. Tekkeyi

Revnakoğlu'nun, Seyyid Nizam Tekkesi'nde verilen tasavvufî eğitimin evvelinde, intisap edenlerin önce mutlaka medrese eğitimi aldıklarını şu sözlerle ifâde ettiği tespit edilmiştir: “Tekkeye intisap edenler evvela Küçük Ayasofya Medresesi'nde oturan veya orda dersler veren Şa'bâniyye'den Hacı Mehmet Kâmil Efendi'ye ulûm-ı şer'iyye tahsili için gönderilir, sonra tekkede hizmet ve sülûka alınır. Son zamanlara kadar böyle devam etti”²⁸

Seyyid Nizam'ın, dönem şeyhleri ile yakın ilişkilerde bulunduğu anlaşılmakta; özellikle Merkez Efendi olan yakınlığı dikkat çekmektedir.²⁹ Nitekim kendisinin 950/1550 yılında, 63 yaşında vefât ettiği³⁰, cenâze namazını Merkez Efendi'nin kıldırıldığı bilinmektedir.³¹

Seyyid Nizam'ın İstanbul'a geldikten sonra dünyaya gelen iki oğlundan biri de Nizamoğlu mahlasıyla bilinen Seyyid Seyfullah'tır. Doğum târihi bilinmemektedir. Şiirlerinde; Seyyid Nizamoğlu, Seyyid Seyfî, Nizamoğlu, Seyyid Seyfullah, Seyfullah, Seyfî, Nizamoğlu Seyfullah mahlaslarını kullanmıştır. Seyfullah Kasım

yaptıran Bayram Dede'nin vakfiyesi ise 948/1542 yılına aittir. Demek ki Seyyid Nizam tekkesi, Bayram Dede tarafından, o yılda ya da az bir süre evvel yaptırılmış, Seyyid Nizam bu tekkede şeyhlik yapmıştır. Bayram Dede vakfını kurduktan sonra, iki sene daha yaşamış, 1543-44'te vefat etmiştir. Bu zat hakkında henüz bir başka bir bilgi tespit edilememiştir. Bk. *Seyyid Nizam Hazretleri ve Seyyid Nizam Külliyesi*, 2014, 72.

²⁸ Bu bilgi Osmanlılarda tekke ve medrese ilişkisine; şeriat, tarikat ilişkisine de dikkat çekmektedir. Nitekim Nizamoğlu'nun *Âdâb-ı Menâzil* adlı eserinde faydalandığı isimler, bu hususu destekler niteliktedir.

²⁹ Nizamoğlu'nun *Mârifetler Risâlesi* adlı eserinde, babası ile Merkez Efendi arasında geçen bir anekdota yer verdiği görülmektedir. Seyyid Nizam Efendi hacdan döndüğünde, onu Merkez Efendi karşılamış, Seyyid Nizam da Merkez Efendi'ye tavâf ederken ve Ârafât'ta orda olduğunu söylemiştir. “Biz hayvancıklara binip giderken, siz tayy-ı mekân edip oradaydınız” demiştir. Bunun üzerine Merkez Efendi “Bu sözleri söyleyip fâş eyleme, yoksa biz de sizden gördüğümüz velâyeti söyler, herkese fâş ederiz” demiştir. Nizamoğlu, “Ardından birbirlerine sarılıp öperler ve eve dönerler” bilgisine de yer verir. Bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 43.

³⁰ Nizamoğlu'nun, bu tarihe şerh düşerken, babasının su sözlerine de yer verdiği tespit edilmiştir “Bu âlemden gideceği demde sağ tarafına dönüp, “Ceddim Rasûlullah (a.s.) buyurdu: “Gidelim, cennete uçalım” Muharrem ayının cuma gecesinde yaşanan bu hadisede Seyyid Nizam'ın, burnundan gelen kanı yüzüne bulayarak “Hamd olsun ceddim Hüseyin nasıl kanlara bulandıysa, ben de öyle kana bulandım Ya Allah” nidâları ile vuslata erdiğinin ifâdelerine yer verdiği görülmektedir. Bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 42.

³¹ Bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 42. Nizamoğlu'nun, cenâze namazının Fatih Câmiinde Merkez Efendi tarafından kıldırıldığı ve babasının Silivrikapı'daki dergâhına defnedildiği bilgisine yer verdiği görülmektedir. Bk. age, 2014, 42.

Efendi [b.] Nizâmeddin, Seyfullah Kasım [b.] Nizâmeddin Ahmed ve Nizâmeddin Muhammedzâde Seyfullah Kasım şeklinde de anıldığı da görülmektedir.³²

Nizamoğlu'nun, ilk eğitimini babasının yanında aldıktan sonra, seyr ü sülûkünü ikmâl için Halvetiyye Tarîkatı'nın Sinâniyye kolunun Pîr'i Ümmî Sinan (ö.1551) Efendi'ye teslim edildiği bilinmektedir.³³

B) Şeyhi Ümmî Sinan

Ümmî Sinan Efendi'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Doğum yeri konusunda Bursa, Prizen ve Karaman'lı olduğuna dâir rivâyetler³⁴ bulunsa da Revnakoğlu'nun Prizen'in Luma kazasından olduğunu belirttiği görülmektedir.³⁵ “Arnavutluk’un göbeği ve meşhur kazasıdır. Ümmî Sinan sılaya çıktığı zaman, Üsküp’ten Prizen’e, oradan Luma’ya kadar gitmiştir. Luma’da Şeyh Sinan köyü vardır ki Hazret-i Ümmî Sinan’ın vâlidesi ve pederleri bu köyde yatmaktadırlar. Burada Hazret-i Pîr’in su testilerini dizip hû hû diye zikrettiği söylerler”³⁶

Ümmî Sinan’ın, Halvetiyye’nin dört ana kolundan biri olan Ahmediyye’nin kurucusu Yiğitbaşı Ahmet Şemseddin’in hâlifelerinden, İzzeddin Karamânî’ye intisab ederek, sülûkunu tamamladığı ve icâzet aldığı bilinmektedir.³⁷ Nizamoğlu'nun da *Mârifetler Risâlesi* adlı eserinde, aynı şekilde; şeyhinin Hacı

³² Bk. Özdemir, “Seyyid Nizamoğlu Divânı” Gazi Üni.YLT, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara, 1996, 5; Gülizar Çakır, *Seyyid Nizamoğlu'nun Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* Sivas Cumhuriyet Üni. Temel İslam Bilimleri, YLT, Sivas, 2022, 12.

³³ Bu bilgi Nizamoğlu'nun eserlerinde şeyhi ve üzerinden gelen silsilesini açıkladığı bölümler dışında; Enfi Hasan Hulûs Halvetî'nin *Tezkiretü'l-Müteahhirîn* adlı eserinde şu şekilde geçmektedir. “...Seyyid Seyfullah Efendi, Hz. Ümmî Sinan Hazretlerinden sülûk edip, müstahlef ve mücaz olup..” Bk. Enfi Hasan Hulûs Halvetî, *Tezkiretü'l-Müteahhirîn (XVI. ve XVII. Asırlarda Yaşayan Veliler ve Deliler)* Haz. Mustafa Tatcı ve Musa Yıldız, *İstanbul: H Yay. 2014*, 109. Seyyid Nizam'ın Ümmî Sinan'la olan yakınlığı sadece oğlunu bu eğitim için ona teslim etmesinin ardı sıra, soyundan gelenlerin de mânevî yolunu da tayin etmiştir.

³⁴ A. Azmi Bilgin, “Sinâniyye”, DİA, 2009, 37:240; Mustafa Özdamar, *Ümmî Sinan-Sinan Ümmî ve Seyyid Seyfullah*, İstanbul: Kırkkandil Yay. 2004, 9.

³⁵ Bk. Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2021, 4:1866.

³⁶ Bu bilgiler Revnakoğlu'nun Ümmî Sinan'ın biyografisine dair notlarıdır. Bk. Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 4:1866.

³⁷ Bk. A. Azmi Bilgin, “Sinâniyye”, DİA, 2009, 37:240. Reşat Öngören'in *Osmanlılarda Tasavvuf* adlı eserinde, bu bilgi ile ilgili ihtilaflara yer verdiği; Hazret'in Karamânî ile başlayan seyr ü sülûkünü, pîrdaşı iken şeyhin vefatından sonra mürşit konumuna geçen Lârendî ile tamamladığı bilgisine yer verdiği görülmektedir. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2021, 5.Baskı, 95.

Karaman'dan beyat aldığını ifade ettiği ve şeyhinin silsilesine şu şekilde verdiği görülmektedir:

Manisa'da Yiğitbaşı Ahmed Efendi

Alâüddin Uşşâkî

İbrâhim Kâmil Kayserî

Muhammed Erzincânî

*Seyyid Yahya Şîrvânî*³⁸

Ümmî Sinan, Ahmediyye'nin dört şubesinde biri olan Sinaniyye'nin kurucusudur.³⁹ Manisa ve Uşak çevresinde irşad faaliyetlerini sürdürüp, İstanbul'a gelmiş ve 1551 yılında Şehremini'de adına kurulan ilk tekke olan Ümmî Sinan Tekkesi'nde irşada başlamıştır.⁴⁰ Revnakoğlu'nun notlarında, bu tekkenin Mimar Sinan'ın eseri olduğundan fakat, İstiklâl savaşından sonra yıkılarak, geriye sadece haziresinin kaldığından bahsettiği görülmektedir.⁴¹

Seyyid Nizamoğlu'nun, babasının yakın dostu olan Ümmî Sinan Efendi'ye teslim edildiği ve seyr ü sülûkunu bu tekkede ikmal ettiği anlaşılmaktadır. Şeyhi nezâretinde tamamladığı eğitime dair, eserlerinde yer verdiği tüm detaylara tezin ilerleyen kısımlarında yer verilmiştir.

Kazım Büyükkaksoy'un (ö.1993) Ümmî Sinan'a dair biyografisinde "Kendileri âlim oldukları halde, gördükleri bir rüyâ üzerine "Ümmî" tesmiye ve mahlas buyurmuşlardır" ifadeleri, Sinan Efendi'nin "Ümmî" sıfatına dikkat çekmektedir.⁴²

³⁸ Nizamoğlu, Mârifetler Risâlesi, 2014, 53.

³⁹ Bk. A. Azmi Bilgin, "Sinâniyye", DİA, 2009, 37:240; Reşat Öngören "İstanbul'da Tasavvufi Hayat: Ümmî Sinan ve Sinaniyye" 2015, 5:263. <https://istanbultarihi.ist/167-istanbulda-tasavvufi-hayati> (et.25.04.2024) Bu tekke Şehremini'de kurulan ve şeyhin ölünceye kadar irşâda devam ettiği tekke olsa da kendisi bu tekkeye değil, Eyüp'teki Nasuh Efendi tekkesine defnedildiği için "âsitane" olarak Eyüp'teki tekke kabul edilmiştir. Çünkü Hazret buraya defnedilmiştir. Burası günümüzde "Ümmî Sinan Asithânesi" adıyla geçmektedir. Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 4:1864.

⁴⁰ A. Azmi Bilgin, "Sinâniyye", DİA, 2009, 37:240; Reşat Öngören "İstanbul'da Tasavvufi Hayat" 2015, 5:263. <https://istanbultarihi.ist/167-istanbulda-tasavvufi-hayati> (et.25.04.2024) "Bazı kaynaklarda Kanûnî Sultan Süleyman'ın bu tekkeyi yaptırıp şeyhi davet ettiği kaydedilmiştir" Bk. Öngören, age, 5:263.

⁴¹ Bk. Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 4:1864.

⁴² Bk. Kazım Büyükkaksoy, *Hak Yolunun Önderleri*, İstanbul: Divan Matbaacılık, 1973, s.361. Reşat Öngören'in *Osmanlılarda Tasavvuf* adlı eserinde bu hususa "Hz. Peygamber'in ünvanı olması sebebiyle teberrüken "ümî" lakabı almıştır, yoksa bu lakap ilm-i zâhiri tahsil etmediği için

Yine aynı notlarda “Cezebât-ı azîme ve güzel ahlâk sahibi bir azizdi, müddet-i ömründe kimseyi incitmemiş bir velî-i kâmil. Gayetle mütevazı olup hatta fukaraya me’ûlün fevkinde riâyet ederdi, ikram ve izaz suretiyle bol sadaka verirdi” şeklinde geçen cümleler, Ümmî Sinan Efendi’nin yüce ahlâkına da ayrıca işâret etmektedir.⁴³

Sinaniyye adına İstanbul’da⁴⁴ beş tekke kurulduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki adını andığımız Şhremini’de bulunan tekkedir.⁴⁵ Bu tekke zaman içinde “Oruç Baba Tekkesi” tekkesi adını almıştır. Şhremini yakınında kurulan diğer bir tekke ise pazar günleri zikir günü olduğundan dolayı “Pazar Tekkesi” Eyüp Dügmeçiler’de kurulan tekke, Ümmî Sinan Efendi’nin defni sebebiyle “Ümmî Sinan Asithânesi” XVI. yüzyılda Silivrikapı sur içinde Seyyid Nizamoğlu tarafından kurulan dördüncü tekke “Emirler Tekkesi” ve son olarak kurulan beşinci tekke ise; Nizamoğlu’nun halifesi Hakîkizâde Osman Efendi’nin (ö.1628) Eğrikapı’daki “Hakîkizâde Tekkesi”dir.⁴⁶

Sinânî tâcı beyaz ve sarı çuhadan yapılmış, dört terkli, kırk dallı, pamuklu ve kırk dikişli olup, destarları siyah ve yeşildir. Tâcın yan tarafına cüneydî bir destar sarılır.⁴⁷

Ümmî Sinan son yolculuğuna çıkarken, Nizamoğlu yanındadır. Bu hadiseden şu şekilde bahsettiği görülmektedir: “Son demlerinde yanında idim. Kulağım ağzından çıkacak sözde idi. “Sultanım emredin, ona göre amel edelim” dedim. Buyurdu ki “Şimdi bir rüya gördüm, bir gemim varmış. Yelken açmış gidiyordum. Rüzgâr sakindi. Yelkeni indirdim. Karaya çıkmak istedim. Birinin geldiğini gördüm. Gelen kimse “Yelkeni indirme ki menzile varasın, az da olsa rüzgâr vardır” dedi.

verilmemiştir. Nitekim harîrîzâde “Funûn-i aşk-ı hakîkide kâmil oldukları gibi, ilm-i zâhirde dahî mahir idiler” ifâdelerine yer verdiği görülmektedir. Bk. Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, 2021, 93.

⁴³ Büyükkaksoy, *Hak Yolunun Önderleri*, 1973, 361. Aynı ifâdeler, Mustafa Koç’un, *Revnakoğlu’nun İstanbul’u*, adlı eserinde Kazım Büyükkaksoy’un notlarında yer almaktadır şeklinde geçmektedir. Bk. age, 4:1865.

⁴⁴ İstanbul dışında faaliyet gösteren Sinânî Tekkeleri ile bilgi için Bk. A. Azmi Bilgin, “Sinâniyye”, DİA, 2009, 37:241.

⁴⁵ “Adı geçen tekkede vefatına kadar, yaklaşık on sekiz sene irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.”

Bk. Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, 2021, 96.

⁴⁶ Bk. Reşat Öngören “İstanbul’da Tasavvufi Hayat” 2015, 5:263. <https://istanbultarihi.ist/167-istanbulda-tasavvufi-hayati> (et.25.04.2024) Semih Ceyhan, “Halvetiyye, Sinâniyye Alt Kolu”, ed. Semih Ceyhan, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, İstanbul: İsamYayınları 2020, 735

⁴⁷ Bk. A. Azmi Bilgin, “Sinâniyye”, DİA, 2009, 37:241.

“Sultanım bu rüyadan murad nedir” dedim. Buyurdu ki “Can sineye geldi. Ben hayattan, hayatta benden elini çekti. Canın bedende iken bir nefeste kalsa durma, amel edip tevâhidsiz kalma. Mâdem ki nefes vardır, bir adım daha ileri gitmek merdâneliktir” Dervişler feryâd edip, gözyaşları içinde sînelerini dövmeye başladılar. Bir süre sonra Hazret, “Ya Hayy Ya Kayyum” diyerek canını teslim etti. Namazı Fatih Câmî’nde kılındı ve Eyüpsultan’da Nasûh Efendi’nin binâ ettiği dergâha defnedildi.”⁴⁸

Nizamoğlu’nun şeyhi üzerinden gelen silsilesini şu şekilde kaydettiği görülmektedir:

“Şeyh Sinan, Hacı Karaman, Yiğitbaşı Ahmed, Alâuddîn Uşşâkî, İbrâhim Sânî, Muhammed Erzincânî, Yahyâ sırr-ı Ahmed, Sadrüddîn Hayyâmî, İzzüddîn, Ahî Mîr, Ömer Halvetî, Muhammed Hazretî, Zâhîd-i Geylânî, Cemâluddîn Efendi, Şihâbuddîn Efendi, Rûknüddîn Efâdîl, Kutbüddîn-i Kâmil, Ebû’n-Necm, Ömerü’l-Bekr, Vahyüddîn Kâdî, Muhammed Bekr, Mîmşâd, Cüneyd Bağdâdî, Serî Sakatî, Ma’rûf-i Kerhî, Dâvud-ı Tâî, Hasenü’l-Basrî, Aliyyü’l-Murtazâ, Hz. Muhammed Mustafa (a.s.)”⁴⁹

C) Seyyid Seyfullah Nizamoğlu ve Emirler Tekkesi

Nizamoğlu’nun hayatı ile ilgili bilgiler; babası, şeyhi ve tasavvufî eserlerinde verdiği bilgiler ile sınırlıdır. Bu minvalde onu tanımamız için en büyük vesîle, hakkında yazılmış mersiyelerden oluşan *Mecmûa-i Kaşâid* adlı eserdir. Büyük değer verdiği, sayesinde hakîki bilgiye eriştiği şeyhine olan övgüleri, sadece nesebine olan övgülerle yetinmediğinin göstergesi olup, aynı zamanda bir ahde vefâ örneği teşkil etmektedir.

⁴⁸ Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 53.

⁴⁹ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Silsile-i Tarîkat, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde)*, İstanbul: Revak Yayınları, 2014, 253, 254, 255. Nizamoğlu ile ilgili çalışılmış bazı tezlerde bu silsile içerisinde “Seri Sakatî, Davud Taî, Hasan Basri’nin isimlerinin geçmediği tespit edilmiştir. Bk. Mehmet Aziz Çelik, *Seyyid Nizamoğlu’nun Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserlerinden; Mi’râcu’l-Mü’min, Câmî’u’l-Ma’ârif, Şeref-i Siyâdet, Ma’denü’l-Ma’arif, Esrârü’l-Ârifin’in Transkripsiyonlu Metinlerinin Hazırlanması* Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT, Batman, 2016, 8; Gülizar Çakır, *Seyyid Nizamoğlu’nun Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* Sivas Cumhuriyet Üni.Temel İslam Bilimleri, YLT, Sivas, 2022, 19. Bunlar dışında görülen tezde ise, eserdeki beyitlere yer verildiği halde, şematik sunulan silsileler içerisinde bu isimlerin kayda geçmediği görülmektedir. Bk. Canan Özdemir, *Seyyid Nizamoğlu Dîvânı*, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT, Ankara, 1996, 14, 15.

Babasının kendisini seyr ü sülûk için Ümmî Sinan Efendi'ye yönlendirmesi, akla “Hangi bahçenin gülüsün” sorusunu getirmektedir. Belki bugün, bu soruyu sormadaki maksadın “gül” olabilme sıfatına eriştikten sonraki değeri de ayrıca sorgulanmalıdır. Nitekim, babası oğlunda neyi müşâhede etmiş olacaktır ki, oğlunun eğitimi kendisi vermemiş olsun? Kaldı ki Nizamoğlu, ehl-i beyt muhabbetini ve ilâhî aşkı bu derece yoğun yaşayan bir şahsiyet olacakken? Babası Seyyid Nizam'ın, velâyet nûru ile bu bilgiyi sezememiş olması na-mümkün görünmektedir.⁵⁰ Demek ki tıpkı, Hz. Mevlâna'da mevcut olan ilâhî aşk fitilini ateşleyen Hz. Şems gibi, Nizamoğlu için de bunu ortaya çıkaracak biri olmalıydı. Bu da Ümmî Sinan Efendi olmuştur. Seyyid Nizamoğlu, Sinânî gülü olunca, maksad hâsıl olmuş; Ümmî Sinan, Seyfullah Efendi'nin nesebinden gelen ehl-i beyt muhabbetini, ilâhî aşk ile perçinlemiş ve onu bugünlere taşımıştır. “Ümmî Sinan Hazretlerindeki birlik, bütünlük neşvesini, dünümüzden günümüze, aslına uygun biçimde en iyi yansıtan âlim ve ârif, Hazretin halifesi Seyyid Nizamoğlu Seyyid Seyfullah Hazretleridir”⁵¹

Nizamoğlu, şeyhinden aldığı hilâfetle, Silivrikapı'da Emirler çeşmesi yakınlarında “Emirler Tekkesi”nde irşâda başlamıştır. Şeyhinin vefatından sonra otuz üç yıl yaşadığına göre, uzun yıllar kendi tekkesinde irşad faaliyetlerinde bulunduğu⁵², çevre halkı tarafından “Seyfeddin Dede” olarak anıldığı⁵³ anlaşılmaktadır. *Revnakoğlu'nun İstanbul'u* adlı eserde bu tekke “Yedi Emirler Çeşmesi Sokağı ile Seyfullah Efendi Sokağı'nın buluştuğu alanda, şimdi sadece hazîresi kalan Seyfullah Efendi Tekkesi” şeklinde geçmektedir. Tekkenin adını, yakınında bulunduğu Yedi Emirler Çeşmesi'nden aldığı ifade edilmektedir.⁵⁴ Seyyid Nizam Tekkesi ve Emirler Tekkesi'nin Hacı Bayram Dede vakfından olduğuna dair bilgilerin yine aynı notlarda yer aldığı görülmektedir.⁵⁵ Emirler Tekkesi Hekimoğlu

⁵⁰ Bu konu ile ilgili, Nizamoğlu'nun babası ile Kâbe'ye olan yolculuğu ve bu yolculuk esnasında bir gece gizlice babasının ardından giderek Hz. Peygamber'in ravzâsında yaşanan hadiselerle tanık oluşu kendisindeki potansiyelin bir delilidir. Detaylı bilgi için bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 41.

⁵¹ Bk. Özdamar, *Ümmî Sinan ve Seyyid Seyfullah*, 2004, 13.

⁵² Bk. Necdet Tosun, “Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri”, *İlam Araştırma Dergisi*, s.158 https://isamveri.org/pdfdrg/D01614/1997_1/1997_1_TOSUNN.pdf (et.26.04.2024)

⁵³ Bk. Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 2021, 4:2314, 2316.

⁵⁴ Bk. Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 2021, 4:2314, 2315.

⁵⁵ Seyyid Nizam Tekkesi ve Emirler Tekkesi'ni yaptıran kişi Hacı Bayram Dede olarak tanınan, Hamzâvî Hacı Kabâyî olmadığı anlaşılmıştır. Vassaf'ta geçen Hacı Kabâyî ismi, Revnakoğlu'nda

Ali Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde (1732/1743) yanmış, sadece türbedarlıkla devam etmiştir.⁵⁶

Nizamoğlu'nun, *Âdâb-ı Menâzil* adlı eserinde verdiği bilgiler, kendisinin iyi bir eğitim aldığına işâret etmektedir: “Bu mesâilin kimi Keşşâf'tan, kimi Kâdî'dan, kimi Medârik-i Neseî'î'den, kimi Bergavî'den, kimi Ebu'l-Leys'ten, kimi Tefsîr-i Şerîf'ten, kimi Hadîs-i Kurtubî'den, kimi Letâîf-i Avârif'ten, kimi Mesâbîh'ten, kimi Enîs-i Celîs'ten, kimi Şîr'a Şerhi'nden, kimi İhyâ'dan ve Minhâc'dan, kimi Menâhic'den, kimi Sefîne-i Bahrü'l-Vâizîn'den ve dahi sâir mu'teberâtandır”⁵⁷

Vassaf'ın *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde, Nizamoğlu'nun zâhir ve bâtın ilmine ne denli vakıf olduğunu gösteren ifâdelere yer vererek, bunu desteklediği tespit edilmiştir. “Bir taraftan tâhsil-i sûrî, diğer taraftan tahsîl-i mâ'nevîye nâil olup, âdâb-ı tarîkatı tekmil ile nâil-i hilâfet olmuşlardır”⁵⁸ Aynı zamanda Vassaf'ın “Seyfullâh, medâric-i ulyâ-yı kemâlâta ittisâl etmiş bir allâme-i zaman ve mağbût-ı cihân idi”⁵⁹ sözleri, Nizamoğlu'nun, en yüce mertebelere erişmiş, Hakk'a vasil olmuş, yaşadığı dönemde imrenilen bir kimse olduğunu da sarâhaten gözler önüne sermektedir.

Nizamoğlu, yaşadığı dönemde göstermiş olduğu irşâd faaliyetleri⁶⁰ yanında, önemli bir divân şâiri olarak bilinmektedir.⁶¹ Yunus Emre neşvesiyle⁶² tanınan, dil ve

görülmemektedir. Sadece Hacı bayram Dede şeklinde geçmektedir. Bk. Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 4:2315.

⁵⁶ Bk. Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 2021, 4:2315.

⁵⁷ Mustafa Tatcı, *Nizamoğlu Seyyid Seyfullah*, 2004, 23; Necdet Tosun, “Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri,” İlam Araştırma Dergisi, 157 https://isamveri.org/pdfdrq/D01614/1997_1/1997_1_TOSUNN.pdf (et.26.04.2024) Bu eser henüz çalışılmamış, yazma halinde bir eserdir. Bk. Seyyid Seyfullah, *Âdâb-ı Menâzil*, Süleymaniye Ktp., HM.4525, vr.199b.

⁵⁸ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2006, 4:257.

⁵⁹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2006, 4:258.

⁶⁰ “Pek çok zamân irşâd-ı ibâda meşgûl oldular.” Bk. Vassâf, age. 2006, 4:258.

⁶¹ Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seyyid-seyfi-seyyid-nizamoglu-seyh> (et.26.04.2024)

⁶² “Seyyid Seyfullah Kasım Efendi, bu çağın Yunus'a benzeyen şâiridir. Mısırî Niyazî ve Aziz Mahmut Hüdâî gibi sözlerindeki kuvvet ve eserlerindeki edebî sanat bakımından tesir bırakmış ve şöhet yapmış mutasavvıf şâirlerden biridir” Bk. Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 2006, 4:2315.

üslûbuyla yalın ve samimi bir anlatım güden Nizamoğlu'nun eserleri, günümüze⁶³ dek ulaşmış, şiirleri bestelenip⁶⁴ tekke mûsikisi olarak uzun yıllar icrâ edilmiştir.

Seyyid Nizamoğlu'nu hayatta iken yâkînen tanıyan ulemâlar, şeyhülislam, kadılar ve meşâyih'ten olan kimseler tarafından kaleme alınmış olan *Mecmua-i Kâsâid*'te kendisinin kişisel özellikleri, ilmî yönü ve yaşam tarzını içeren birçok önemli bilgi mevcuttur.⁶⁵ Mecmuada geçen şiirlerin tamamının, Seyyid Nizamoğlu'nun vefâtına duyulan derin üzüntüden dolayı yazıldığı, 1644'ten sonra düzenlendiği ifade edilmektedir.⁶⁶ Bu bilgiler ışığında, Nizamoğlu'nun zühd hayatı yaşayan, dâima namaz, oruç, ibâdetle meşgul olan, dünyaya ehemmiyet vermeyen bir yapıda olduğu anlaşılmakta ve “zamanın kutbu” olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bahsi geçen ifâdelerden, kendinin şerîat, tarîkat, hakîkat ilimleri ışığında seçkin bir zümreden kabul edildiği anlaşılmaktadır.

*Onun gece gündüz işi namaz ve oruç ile Allah'ı zikretmektir. O bu dünyada evliya ordusunun lideri olmuştur. (4/3)*⁶⁷

⁶³ Bu tezin yazım aşamasında içinde bulunduğumuz yıl, Hz. Mevlâna'nın 750. vuslat yıldönümüdür. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı ile, Turizm ve Kültür Bakanlığınca “İllâ Hû Mevlevî Mukabelesi” düzenlenmiştir. (30.09.2023) Ayasofya Camî-i Şerifi önünde düzenlenen programda Devlet Sanatçısı Ahmet Özhan tarafından, Seyyid Nizamoğlu'nun ilâhileri icrâ edilmiştir. XVI. yüzyılda, Ayasofya'da dersler vermiş olan Nizamoğlu'nun adının, yeniden Ayasofya'da yankılanması tarihe not düşülmesi gereken bir tevâfuk olmuştur. Detaylı bilgi için bk. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/hz-mevlananın-vuslatinin-750-yili-anisina-illa-hu-mevlevi-mukabelesi-duzenlendi> (et.26.04.2024)

⁶⁴ Seyyid Nizamoğlu'nun şiirleri başta Enfi Hasan Ağa ve Dede Efendi gibi klasik mûsikînin büyük bestekârları olmak üzere farklı muhitlerde yetişen sanatçılar tarafından bestelenmiştir. Detaylı bilgi için bk. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-seyyid-seyfi>, (et.28.09.2023)

⁶⁵ Seyyid Seyfullah mersiyyelerini içeren bir şiir mecmuası; büyük çoğunluğu ulemadan olan ve Nizamoğlu'nu sağlığında görüp tanıyan kimselerden oluşmaktadır. 47 şiirden oluşan bu eserin genelinde şiir başlarında yazan kimselerin isimleri mevcuttur. Eser Selâmet Giray Han'ın şiiriyle başlar, ardından Şeyhülislam Yahya, Ganizâde Nadirî, Azmizaâe Haletî, Şerif Efendi, İbrahim Efendi gibi kadılık, kazaskerlik, şeyhülislamlık gibi çeşitli görevlerde bulunmuş kimselerin şiirleriyle devam eder. Bk. Yasemin Karakuş, *Seyyid Nizâmoğlu Mersiyyelerini İçeren Bir Şiir Mecmuası: Mecmû, a-i Kâsâid*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT, İstanbul, 2014, 34. Mecmuanın değerine dair daha geniş bilgi için Bk. Mustafa İsmet Uzun, “Mecmua”, DİA 2003, 28:265-268.

⁶⁶ “Mecmua, Şeyhülislam Yahya'nın şiiri üzerine yazılan “Merhum Yahya Efendinündür” notundan hareketle 1644'ten sonra düzenlenmiş olmalıdır” Bk. Yasemin Karakuş, *Seyyid Nizâmoğlu Mersiyyelerini İçeren Bir Şiir Mecmuası: Mecmû, a-i Kâsâid*, 22.

⁶⁷ Yasemin Karakuş, *Seyyid Nizâmoğlu Mersiyyelerini İçeren Bir Şiir Mecmuası: Mecmû, a-i Kâsâid*, 2014, 56.

İlim, doğruluk ve ibâdetle Allah'a yakınlaşmayı âdet edinmiş, tek düşüncesi oruç, namaz ve zikir olmuştur. (7/2)⁶⁸

Seyfullah Efendi bir an bile dünyaya aldırış etmemiştir. Onun zikri ve fikri daima Allah'tır. Onun nazarında makam, mevki, mal, mülk gibi şeyler yerle bir olmuştur. (18/2)⁶⁹

Seyfullah Efendi dünyanın hileci ve gaddar olduğunu anladığı için asla makam mevki gibi dünyalık şeyler için kimseyle çekişme içerisine girmemiştir. (44/3)⁷⁰

Onun zühhd ve takvada benzeri yoktur. Zamanın kutbu olduğuna şüphe yoktur. (13/6)⁷¹

O, âlemin kutbu, devranın övüncü olan ilim ve hilm madenidir. Evliyalar arasında şanı yüce bir zâttır. Onun cismi saf ruhtan oluştuğu için daima âlemin gözünden uzak olmuştur. Keskin kılıç gibi olan sözleri ilim ve marifet denizi gibidir. Seyfullah Efendi, ledün ilmine vâkıfulu bir sultandır. (39/2)⁷²

Feleğe, tefsir ve hadis ilminin madenini, o keramet sahibi, cihandaki kutupların en büyüğü Seyfullah Efendi'yi aldığı için sitem etmek gerekir. (4/1)⁷³

Seyfullah Efendi, dünyaya halkı irşad etmek için gelmiştir ve neticede yapması gerekenleri yapmıştır. (13/3)⁷⁴

Seyfullah Efendi'nin yüzünün güneşinden tüm cihan nurlarla dolmuştur. Kemâl ve fazileti ile dünyada gün gibi meşhur olmuştur. Âlemin canına belki canlar canı görünmez ancak candan ayrı olan tende dirlik bulunmamaktadır. O, beyaz el mucizesi ile Hz. Musa, ölüleri diriltten nefesiyle Hz. İsa gibidir. Onunla yüzlerce kırık kalp şifâ bulmuştur. O, şeriatta İmam-ı Azam, tarîkatta ise Cüneyd gibidir. Hakikat âleminde ise Mansur'un hâline bürünmüş durumdadır. (26/4)⁷⁵

⁶⁸ Karakuş, age, 2014, 56

⁶⁹ Karakuş, age, 2014, 62

⁷⁰ Karakuş, age, 2014, 63

⁷¹ Karakuş, age, 2014, 54

⁷² Karakuş, age, 2014, 34

⁷³ Karakuş, age, 2014, 53.

⁷⁴ Karakuş, age, 2014, 53.

⁷⁵ Karakuş, age, 2014, 57. Bu mecmuada, Nizamoğlu'nu tanıtan birçok söylem mevcuttur. Bunların tamamını tekrara düşmemek adına teze almasak da hemen hemen bütün ifâdelerin kendisinin âlî derecâtını gösterdiği aşîkârdır.

Nizamoğlu, yaşadığı dönem süresince büyük itibar görmüş, ilm-i hikmetinden geniş bir zevat faydalanmıştır. Nitekim aynı eserde Ayasofya Camii'nde dersler verdiğine dâir bilgiler mevcuttur.⁷⁶ Kendisinin hiçbir zaman makam, mal, mülk ve dünya işlerine değer vermeyerek, sadece Hakk rızasını gözettiği, irşad ve ibâdet ile meşgul olduğu ve bilcümle hâzirunun kendisinden razı olduğu görülmektedir. “Seyyid Seyfullah Efendi Hazretleri, âlim, ârif, müfessir, muhaddis, muvahhid, nüktedân, halîm selîm, âşık meşrep, sohbeti leziz bir zattır. Onun bu özelliklerini kendi döneminden itibaren onu tanıyan veya hususiyetlerini sonradan işiten bütün bilginler teyid etmektedir”⁷⁷

Âlem-i bâkîye 1010 yılı Muharreminde intikal etmiştir. (Temmuz 1601) Ölümünden evvel, artık vaktinin geldiğini söylemiş ve mezarında İsa nefesli birinin *Mesnevî*⁷⁸ okunmasını vasiyet etmiştir. Ölümünden sonra Can Âlim Efendi'nin rüyasına girdiği ve bu vasiyeti yerine getirmesine vesile olduğu görülmektedir.⁷⁹ Bu hâdise, bir kerâmet göstergesi olduğu kadar, ilâhî aşk vurgusunun Nizamoğlu'nun en önemli vasiyeti olduğunu da aşikâr etmektedir. Günümüze açık türbe olarak ulaşmış tekke bahçesine sırlanmıştır. Mezar yazısı: ‘*Kutbü’l- ârifîn es- Seyyid eş- Şeyh Seyfullah Efendi b. Eş- Şeyh es- Seyyid Nizâm (kuddise sirruhû) 1010(1601)*⁸⁰ şeklinde olup, türbesi Sultan III. Mehmed⁸¹ tarafından yaptırılmıştır.

⁷⁶ “O, doğrulukta Hz. Ebûbekir, adalette Hz. Ömer gibidir; Kur’ân’a Hz. Osman gibi hizmet ederek etrafına bol bol Hz. Ali dersi vermiştir. Seyfullah Efendi, tefsir ve Kur’ân dersi vermeye başladığından beri Ayasofya yeniden şeref bulmuştur.” (2/5) Bk. Karakuş, age. 2014, 52

⁷⁷ Bk. Mustafa Tatcı, *Nizamoğlu Seyyid Seyfullah*, 2014, 23.

⁷⁸ “Seyfullah Efendi Selamet Giray Han”ın rüyasına girerek ona han olacağını müjdelemiş, dünyada ve ahirette şeref sahibi olmak istiyorsa dinin padişahına hizmete dosdoğru olması gerektiğini söylemiştir. Seyfullah Efendi’nin verdiği müjde gerçekleşmiş, Selamet Giray, han olunca Seyfullah Efendi’nin türbesinde haftada iki gün Mesnevî okunmasını vazife tayin etmiştir. (1/4-5) Bk. Yasemin Karakuş, age. s.60. Aynı eserde, bir diğer mersiyede geçen “Mezarında Mesnevî okunması, ondan arda kalan eski bir alışkanlıktır” (2/2) “Bu gönül çeken yerde nice ölü gönüller dirilir. Burada Mesnevî okunarak her gün pek çok mânâ fethedilir” (40/4) ifâdelerinin, bunun tarihi henüz belirsiz bir süreye kadar devam ettiğine işaret ettiği görülmektedir. Bk. Yasemin Karakuş, *Seyyid Nizâmî Mersiyelerini İçeren Bir Şiir Mecmuası: Mecmû, a-i Kaşâid*, 2014, 64, 67.

⁷⁹ “Seyfullah Efendi’nin dinin kutbu olduğuna açık bir delil de öleceği günü haber vermesidir. O hastalanmadan önce ölümünün yakın olduğunu, kalbine böyle doğduğunu söylemiştir. O kerem mâdeni öleceği zamanı söyleyerek mezarında İsa nefesli birinin Mesnevî okunmasını vasiyet etmiştir. Ölümünden sonra Can Âlim Efendi’nin rüyasına girmiş ve ona: “Üzerimde Mesnevî-i Şerif nakl eyle.” demiştir. Can Âlim Efendi de bu görevi bir hizmet addederek can ve başla yapmıştır.” (32/5-8), Bk. Karakuş, age. s.61.

⁸⁰ Bk. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2006, 4:258.

⁸¹ “Doğrusu bu türbeyi yaptırmak büyük mutluluktur. Allah’a hamd olsun ki bu mutluluğa cihânın şahı (III. Mehmed) erişmiştir. (35/11)” Karakuş, age. 2014, 67.

Hazretin vefâtından sonra, meşâyihden Mustafa Efendi'nin gördüğü bir rüyaya mecmuada yer verilmiştir. Şeyhin rüyasında, her yerin yemyeşil olduğu ve aydınlandığı İstanbul'da; Hz. Peygamber (a.s.) ve Hz. Hızır'ın olduğu bir kalabalık vardır. Bu kalabalık Nizamoğlu'nun türbesine gelince, kapı açılarak etrafa nurlar saçılır. Hazret mezardan çıkarak Efendimizi ve Hızır'ı (a.s) karşılar. Üçü sohbet ederek, halka nasihat ve duada bulunur. Sonrasında Hz. Peygamber (a.s.) "Benim ümmetinden olanlar uygun zamanlarında Seyfullah Efendi'nin mezarına gelip dua edip namaz kılsa tüm istekleri kabul olur, her dileğine ulaşır, isyânı bağışlanır ve cehennemden uzak olur" buyurur. Mustafa Efendi'nin, bu rüya ile mutlulukla uyanarak, abdest alıp, namaz kıldığını, söz konusu mersiyyede açıkça ifade ettiği görülmektedir.⁸² Bu ve benzeri manevî işâretler, Nizamoğlu'nun türbesinin önemli bir ziyâretgâh olmasının yanı sıra, büyük bir feyz kapısı olduğunu da göstermektedir. Hatta, mersiye'nin yazıldığı dönemde, din büyükleri tarafından ziyaret edilen edilen bu türbede izdiham yaşandığına yer verildiği görülmektedir.⁸³

Nizamoğlu'nun *Âdâb-ı Menâzil* adlı eserinde, isimlerini zikrettiği iki evlâdından, oğlu Cüneyd Efendi'nin (ö. 1013/1604) kendisinden sonra postnişîn olduğu görülmektedir. Kızı İsmihan'ın çevre hanımlarına vaaz ettiği, hatta babasından kendisine bu hususta rehberlik edecek bir eser yazmasını istediği bilinmektedir.⁸⁴

Revnakoğlu'nun İstanbul'u adlı eserde, babasının vefatının ardından, Emirler Tekkesi'nde oğlu Cüneyd Efendi'nin postnişîn olduğu ve sadece üç yıl yaşadığı bilgisinin verildiği görülmektedir.⁸⁵

Emirler Tekkesi Silsilesi aşağıdaki gibidir:

⁸² Karakuş, age. s.62.

⁸³ "Din büyükleri devamlı onun mezarını ziyaret etmekte, sıra vermeyerek izdiham etmektedirler. Dünyada artık böyle yüce bir makam vardır; salih ve abid kimseler devamlı buraya gelip gitmektedir" (2/5) Karakuş, age. 2014, 64.

⁸⁴ Bk. Necdet Tosun, "Seyyid Nizâmoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri", s.158; Tatçı, *Nizamoğlu Seyyid Seyfullah*, 2023, 19. Nizamoğlu'nun oldukça değerli âlimlerin görüşlerini ihtiva eden *Âdâb-ı Menâzil* adlı bu eserini, kızının isteği üzerine kaleme aldığı görülmektedir. "Müellif eseri yazış sebebini şöyle açıklar: "Allah Teâlâ'dan bana sâliha eş ve çocuklar vermesi için dua ettim, O da duamı kabul etti. Bu sâliha kızlarımdan bir tanesi, ilim ve irfan sahibi oldu. Mahalle kadınları gelip onun sohbetini dinler ve fetvâ sorar oldular. Birgün kızım bana: "Kadınlara sohbette okuyabileceğim bir kitap yazsanız" diye rica etti. Bunun üzerine bu eseri muhtelif kaynaklardan tercüme ederek meydana getirdim (vr.1b) Bk. Tosun, age. s.164.

⁸⁵ Bk. Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 2021, 2316.

- 1- *Eş-Şeyh es-Seyyid Seyfullah Kâsım Efendi ibn-i Şeyh Seyyid Nizâmeddin el-Hüseynî (Halîfe-i Hazret-i Şeyh Ümmî Sinan el-Halvetî (ö. 1010/1602)*
- 2- *Eş-Şeyh es-Seyyid Cüneyd Efendi ibn-i Şeyh Seyfullah Efendi (ö.1013/1605)*
- 3- *Eş-Şeyh Es-Seyyid Ahmed Ali Murtaza Efendi ibn-i Şeyh Seyyid Cüneyd Efendi (ö.1077/1666)*
- 4- *Eş-Şeyh es-Seyyid Mehmed Efendi ibn-i Şerîfe Fatma bint Şerîfe İsmihan bint Seyfullah Efendi (Velâdet: 1030- ö.1114/1702)*
- 5- *Eş-Şeyh es-Seyyid Ali Efendi ibn-i Şeyh Seyyid Mehmed Efendi (Velâdet: 1090- ö.1128/1715)*
- 6- *Eş-Şeyh İsmail Zühdi Efendi ibn-i Şeyh Ali Murtaza Efendi (ö.1180/1766)*
- 7- *Eş-Şeyh es-Seyyid Abdüssamed Rüşdi Efendi ibn-i Şeyh Seyyid İsmâil Efendi (ö.1203/1788)*
- 8- *Eş-Şeyh es-Seyyid Mehmed Necib Efendi ibn-i Şeyh Abdüssamed Efendi (ö.1264/1848)⁸⁶*

1-Şeyh Seyyid Seyfullah Kâsım; 2- Şeyh Seyyid Hasan Cüneydi; 3- Şeyh Seyyid Ahmed Murtaza; 4- Şeyh Seyyid Mehmed Nuri; 5- Şeyh Seyyid Abdüşşekûr; 6- Şeyh Seyyid Abdüssamed; 7- Şeyh Seyyid Mehmed Necib (ö. 1264/1848); 8- Seyyid Ali; 9- Şeyh Seyyid İbrahim Şücaeddin (ö. 1334)⁸⁷; 10-Hafız Mustafa Nuri⁸⁸

Enfi Hasan Hulûs Halvetî'nin, *Tezkiretü'l- Müteahhirîn* adlı eserinde Nizamoğlu'nun cenâhından, Şeyh Seyyid Ali Efendi'den (ö.1715) bahsettiği, kendisinin bizzat şeyhin sohbetlerinde bulunarak, aileyi yakînen tanıdığını ifâde ettiği görülmektedir.⁸⁹ Aynı eserde, silsilede geçen Şeyh Mehmet Efendi'nin ârif ve

⁸⁶ Bk. *Seyyid Nizam Hazretleri ve Seyyid Nizam Külliyesi*, 2018, 82; Tatcı, *Nizamoğlu Seyyid Seyfullah*, 2023, 19.

⁸⁷ Şücaeddin Efendi, Âdile Sultan'ın Seyyid Nizâm dergâhına meşihat ciheti koyduktan sonra merhûme Sultan'ın isteğiyle her iki tekkenin şeyhliğine getirilmiştir. Şücaeddin Efendi'nin vefatından sonra, Seyyid Nizâm Tekkesi'ne Şeyh Hasan Adli Efendi, Emirler Tekkesine ise Hafız Mustafa Nuri getirilmiştir. Bk. age. 2018, 82.

⁸⁸ Bk. *Seyyid Nizam Hazretleri ve Seyyid Nizam Külliyesi*, s.83. Bu silsilede verilen bilgiler, daha önceki silsilede adı geçmeyen fakat her iki tekkede de şeyhlik yaptığı tespit edilen kişi bilgilerinin ilâve edilmesi ile bu son hâlini almıştır. *Revnakoğlu'nun İstanbul'u* adlı eserde, bu ayrıntıya şu şekilde yer verilmiş olup “Muhyiddin Efendi ve Zakir Şakir tomarlarında çoğu yer almayan bu şeyhlerin adları...” silsilenin büyük oranda benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. *Revnakoğlu'nda son şeyh Şücaeddin Efendi olup, Hafız Mustafa'nın adı geçmemektedir*. Bk. Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 2021, 2317.

⁸⁹ Bk. Enfi Hasan Hulûs Halvetî, *Tezkiretü'l-Müteahhirîn (XVI. ve XVII. Asırlarda Yaşayan Veliler ve Deliler)* Haz. Mustafa Tatcı ve Musa Yıldız, 2014, 108; Tatcı, *Nizamoğlu Seyyid Seyfullah*, 2023, 21.

kâmil bir zât olduğundan, ölüm mertebesindeki hastaları iyileştirecek kadar kuvvetli bir nefesi olduğundan bahsettiği göze çarpmaktadır.⁹⁰

Nizamoğlu'nun Sinâniyye'den yürüyen silsilesi aşağıdaki gibi olup, bilinen en meşhur halifesi Hakîkîzâde Osman Efendi'dir.⁹¹

Hakîkîzâde Osman Efendi (ö.1038/1628)

Hakîkîzâde'nin halîfesi Çuhadâr Muhammed Efendi (ö.1060/1650)

Çuhadar Mehmet'in halîfesi Hasan er-Rûmî Efendi (ö.1088/1677)

Hüsâmeddîn Hüseyin (ö.1147/1734)

Hüsâmeddîn Hüseyin'in oğlu Mustafa Efendi (ö.1180/1766)

Ümmî Sinanzâde Hasan Efendi (ö.1210/1795)

Sâlih [b.] İbrâhim er-Rûmî (ö.1220/1805)

Mustafa Zekâi (ö.1227/1812)

Hasan el-Azîz (ö.1252/1836)

Mustafa Zekî İstanbulî (ö.1281/1864)

Sâlih Lütî [b.] Abdulkâdit es-Selânîkî. (ö ?)⁹²

2.2 Seyyid Nizamoğlu'nun Eserleri

Nizamoğlu, zâhir ve bâtını birlikteliğini, şerîat, tarîkat ve hakikat esaslarını, en iyi şekilde gözlemlememize fırsat vermiş âlim bir sûfidir. İslamî çemberi, en dışından, en içine kadar görebileceğimiz birçok hassasiyete eserlerinde yer vermiş bir mürşid-i kâmindir.

⁹⁰ Bk. Enfi Hasan Hulûs Halvetî, *Tezkiretü'l-Müteahhirîn (XVI. ve XVII. Asırlarda Yaşayan Veliler ve Deliler)* Haz. Mustafa Tatcı ve Musa Yıldız, 80. Bu eserde, Enfi Hasan'ın Nizamoğlu'nun nesep silsilesine de yer verdiği görülmektedir. Bk. age. 110.

⁹¹ Hakîkîzâde Osman Efendi, Eğrikapı civarındaki Hakîkîzâde Tekkesi'nin ilk şeyhi, Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi'nin Halvetî şeyhidir. Bk. Necdet Tosun, "Seyyid Nizamoğlu", DİA, 2009, 37:73; Bk. Öngören "İstanbul'da Tasavvufî Hayat" 2015, 5:263. <https://istanbultarihi.ist/167-istanbulda-tasavvufi-hayati> (et.29.04.2024)

⁹² Tatcı, *Nizamoğlu Seyyid Seyfullah* 2023, 28; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2006, 4:276.

Nizamoğlu'nun XVI. yüzyıldan, günümüze kadar kesintisiz ulaşmış olmasındaki en önemli etken, *Dîvân'ı* ve bestelenmiş şiirleridir. Türkçe olarak, yalın bir dil ve üslûb ile yazdığı eserleri, onu her haliyle Yûnus'a benzer kılmaktadır.

Eserlerinde yoğun bir şekilde, ilâhî aşk ve ehl-i beyt sevgisi gözlemlenmiş olsa da dînin inceliklerine dair verdiği birçok detayın; âyet ve hadislerden oluşan engin bir bilgi dağarcığının olduğu göze çarpmaktadır. Seyfullah Efendi, bir *Etvâr-ı Seb'a* müellifidir. Vahdet-i vücûda dair risâle yazmıştır. Bu eserler, kendisinin mânevî konumuna ayrıca işâret etmektedir. Eserlerinde, yaşanan aşk sarhoşluğu ile kaleme alınmış şatahatların yanı sıra; vakit namazlarındaki inceliklere dahi yer verdiği tespit edilmiştir. Bir taraftan halvetin değerini açıklarken; diğer bir taraftan teheccüd namazına dikkat çektiği görülmektedir. Tasavvuf eğitime giren sâlike, bu eğitimin esasına yönelik detaylar verirken; dönemindeki siyasî ve sosyal olumsuzluklara da değindiği, Hak yolcularına âdetâ uyarılarda bulunduğu tespit edilmiştir.

Bu tez çalışması, Hazretin tüm eserlerinin bir araya toplanarak neşredildiği *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı* üzerinden yapılmıştır.⁹³ Bu minvalde, eser içeriklerine dair derlediğimiz bilgilerin, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı'na* işâret edeceğine dikkat çekmek isteriz.

Seyfullah Efendi'nin manzum ve mensur olmak üzere ondan fazla eseri bulunmaktadır. Mansur eserlerini ilk defa, kendi nesebinden olan poştî'nin Seyyid Ali Efendi'nin bir araya getirdiği bilinmektedir. Bu manzum külliyyât, Sünbülüyye muhibbânından Mehmet Tahir Nedim Efendi tarafından yayımlanmıştır. Söz konusu külliyyâtın basım tarihleri 1288/1871, 1329/1911 olarak gözükmekte, 1288/1871 tarihli nüshasının tekke şeyhlerinden, Şeyh İbrâhim Şücaeddin Efendi (ö.1916) tarafından tashih edildiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızın ana kaynağı olan, Arzu Meral'in derlediği bu külliyyâtın, Burak Çetintaş arşivinde bulunan Şeyh

⁹³ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, Haz. Arzu Meral, İstanbul: Revak Yayınları, 2014. Hazretin *Âdâb-ı Menâzil* adlı eserine yer yer atıf yapılmış olsa da eser bu külliyyat içerisinde yer almamaktadır. Henüz yazma halindedir. Bk. Seyyid Seyfullah, *Âdâb-ı Menâzil*, Süleymaniye Ktp., HM.4525, vr.1-209.

İbrâhim Şücaeddin Efendi'nin tashihi olan nüshadan yararlanılarak ve yer yer diğer yazmalara da başvurularak hazırlandığı ifade edilmektedir.⁹⁴

Manzum eserlerin bulunduğu külliyyâtın ilk cildini oluşturan eserler aşağıdaki gibidir:

1) Dîvân

Nizamoğlu Divânı'nın, yaklaşık ilk yirmi beytinin, Hz. Peygamber'e (a.s.) Ehl-i beytine, on iki imama olan muhabbet ve hürmet ile başladığı görülmektedir. Bu beyitler içinde, Hz. Ebûbekir (r.a.) Hz. Ömer (r.a.) Hz. Osman'a (r.a.) da yer verildiği dikkat çekmektedir.⁹⁵ Dîvân içinde yer alan diğer beyitlerin, tasavvufî açıdan değerlendirilmesi yapılmış ve tasavvufî eğitim kapsamı dahilinde tez içerisine dahil edilmiştir.

İlk defa 25 Kasım 1871, yılında bazı manzum eserlerle birlikte İstanbul'da Şeyh Yahya Efendi matbaasında yayınlanmıştır. 11 Ocak 1911 tarihinde, Matbaa-i Ahmed Kâmil'de ikinci kez basılmıştır. Tarih ve basım yeri belirsiz bir matbu nüsha dışında, bilinen yazma eser nüshaları şu şekilde geçmektedir:

“Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Haşim Paşa, 80; Haşim Paşa, 83; Haşim Paşa, 84. Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları, S.H.M.H.K. Yaz. 326; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazma Dîvânları, 635/2; 565/2; 1619/1; Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 565/2. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 211; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 3501/7;1913; Millet Kütüphanesi, AE Manzum, 218; AE Manzum, 798. Milli Kütüphane, Yz A 8313/8; Yz A 2852; Yz A 2853; Yz FB 324/6. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 3331; Yazma Bağışlar, 3055-012; Yazma Bağışlar, 6816; Reşid Efendi, 1317; Uşşaki Tekkesi, 85-001; Uşşaki Tekkesi, 100-001; Uşşaki Tekkesi, 471-001. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, 162/3; 1058/1; 1105. Burak Çetintaş Arşivi”⁹⁶

⁹⁴ Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, 2014, I: III.

⁹⁵ Bk. Nizamoğlu, *Divân*, 2014, 33, 34, 35.

⁹⁶ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, 2014, 1: IV.

2) Şeref-i Siyâdet (Seyyidlik Şerefi)

Tezimize kaynaklık eden külliyâtın ilk cildinde, eser içinde geçen manzum bölümler yer almaktadır. Bu minvalde, bölümde ağırlıklı olarak ele alınan konular: Hz. Peygamber’e (a.s) hürmet ve muhabbet, sahte şeyhler, bunların gerçeğinden ayırımına dair ip uçları, dikkat edilmesi gereken husus ve incelikler şeklindedir.

Seyyid Seyfullah Külliyâtı için, kullanılan ana kaynağın Burak Çetintaş arşivindeki Seyyid Nizam Tekkesi’nden kalma nüsha olduğu ifade edilmektedir. Bu nüshanın Milli Kütüphâne’deki “Yz a 3111” nolu nüsha ile karşılaştırmasının yapıldığı ayrıca belirtilmektedir.⁹⁷ Manzum eserlerin yer aldığı külliyatın ilk cildinde, sadece *Şeref-i Siyâdet’in* içerisindeki manzum eserlere yer verildiği görülmektedir. Tespit edilmiş diğer nüshalar şu şekilde geçmektedir:

“İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 1144; 1182/1; 1776/3; 786/04. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphânesi, 1773/7, 3501/4. Millet Kütüphanesi, AE Şry, 1090; AE Şry, 881/2. Milli Kütüphane, YZ A 3958/2; Yz A 8313/2; Yz a 5295; yz FB 159/1; Yz FB 324/1; Yz FB 324/2. Süleymaniye Kütüphânesi, Hz. Nasuhi Dergâhı, 158; Yazma Bağışlar, 3376- 006; Yazma Bağışlar, 3548; Yazma Bağışlar, 4901-002; Hüsrevpaşa, 418; Uşşaki Tekkesi, 213; Uşşaki Tekkesi, 330-001; Mehmed Zeki Pakalın, 132-007. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, 980; 994; 1019; 1058/8”⁹⁸

3) Silsile-i Neseb (Soy Silsilesi)

Bu eser, Nizamoğlu’nun babası Seyyid Nizam Efendi’den gelen soy silsilesini açıkladığı eseridir.⁹⁹

“Milli Kütüphâne, Yz A 8313/4. Burak Çetintaş Arşivi”¹⁰⁰

4) Silsile-i Tarîkat (Tarîkat Silsilesi)

⁹⁷ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyâtı*, 2014, 2: I.

⁹⁸ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyâtı*, 2014, 2: II.

⁹⁹ Bu silsileye, tezin içinde “Babası Seyyid Nizam” başlığı altında yer verilmiştir.

¹⁰⁰ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyâtı*, 2014, 1: IV.

Bu eserde, Nizamoğlu'nun Ümmî Sinan Efendi'den gelen silsilesine yer verdiği görülmektedir.¹⁰¹

“Milli Kütüphâne, Yz A 8313/6; Hk 24/60. Burak Çetintaş Arşivi”¹⁰²

5) Seyr ü sülûk (Kemâl Seyri)

Bu eserin tamamı müellifin “Ene’l Hakk” sırrına vâkıf olduğu, fenâfillah mertebesinde kaleme aldığı şathiyelerden oluşmaktadır.

Eserin yazma nüshası tespit edilememiştir.¹⁰³

6) Mi ‘râcü’l-Mü’minîn (Mümilerin Mirâcı)

Bu eser, yapılan çalışmaların genelinde “abdestin bâtinî yorumlarına işâret eder” şeklinde geçmekteyse de elimizde mevcut külliyât incelendiğinde, sadece bununla sınırlı olmadığı tespit edilmiştir. Eserin şeriat, tarikat, hakikat birliğinden yola çıkarak, bu minval üzere ilerlediği dikkat çekmektedir. Abdest ve namazın batînî yorumları, nâfile namazlar, zikir, nefis, tevhîd gibi birçok kavramın açıklamasının bu eserde yapıldığı görülmektedir.

Eserin tespit edilen nüshaları şu şekildedir: “İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 1729; 1561/3; 1947. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 1773/4. Millet Kütüphanesi, AE Manzum, 21. Milli Kütüphane, Yz A 8313/1; Yz FB 407/2. Burak Çetintaş Arşivi”¹⁰⁴

7) Câmi ‘u’l Ma ‘ârif (Mârifetleri Toplayan)

Bu eserin manzum bölümlerinde mürşid, tevhid, rüyâ gibi tasavvufî bazı kavramlara dikkat çekildiği görülmektedir.

Eserin tespit edilen nüshaları şu şekildedir: “İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 565/1. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi,

¹⁰¹ Bu silsileye, tezin içinde “Şeyhi Ümmî Sinan” başlığı altında yer verilmiştir.

¹⁰² Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, 2014, 1: IV.

¹⁰³ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, 2014, 1: IV.

¹⁰⁴ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, 2014, 1: IV.

3501/2, Milli Kütüphâne Yz A 1905/1. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphânesi, Türkçe Yazmaları, 1058/2”¹⁰⁵

8) Etvâr-ı Seb’a (Yedi Tavır)

Etvâr-ı Seb’a, Esmâ-i Hüsnâ ile başlayarak, şeyh ve mürîdin taşınması gereken vasıflarla devam eder. Ardından nefsin yedi basamağı üzerinden varılacak menzile doğru bir yol çizer. Seyr ü sülûkün inceliklerine yer vererek, nefis ıslâhını konu alır.

Eserin tespit edilen nüshaları şu şekildedir: “İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 65/2. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphânesi 1773/6; 3501/3. Süleymaniye Kütüphânesi, Hacı Mahmut Efendi, 2335. Burak Çetintaş Arşivi”¹⁰⁶

9) Esrâru’l-Ârifîn (Âriflerin Sırları)

Hiz. Peygamber’e (a.s.) muhabbet ve övgü ile başlayan bu eserde, ilâhî aşk, vuslat ve varlık gibi bir takım tasavvufî öğelere yönelik açıklamalar bulunmaktadır.

Eserin tespit edilen nüshaları şu şekildedir: “İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 941/5. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphânesi, 3501/6. Millet Kütüphânesi AE Manzum, 220. Milli Kütüphâne, Yz A 8313/7; Yz FB 407/4; Yz FB 324/5. Süleymaniye Kütüphânesi, Tercüman, 268-003. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphânesi, Türkçe Yazmaları, 1058/5. Burak Çetintaş Arşivi”¹⁰⁷

10) Ma ‘denü’l-Ma’ârif (Mârifetler Madeni)

Eserin manzum bölümlerinde, bazı âyet ve hadisler ile izâh edilmiş tasavvufî bilgiler bulunmaktadır.

Eserin tespit edilen nüshaları şu şekildedir: “İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 941/4. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphânesi, 1773/8; 3501/5. Millet Kütüphânesi, AE Manzum, 905. Milli Kütüphâne Yz A 8313/5; Yz A 444/1; Yz FB 407/1. Süleymaniye, Tercüman, 268/002; Hacı Mahmut

¹⁰⁵ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, 2014, 1: IV.

¹⁰⁶ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, 2014, 1: IV.

¹⁰⁷ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, 2014, 1: V.

Efendi, 3737. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphânesi, Türkçe Yazmaları, 1058/4. Burak Çetintaş Arşivi”¹⁰⁸

Külliyyâtın ikinci cildinde, Nizamoğlu’nun kaleme aldığı dört adet risâle bulunmaktadır.¹⁰⁹ Bu eserler aşağıdaki gibidir:

1) Şeref-i Siyâdet (Seyyidlik Şerefi)

Bu eserin mensur bölümleri, külliyyâtta üç ana başlık altında derlenmiştir. Bu başlıklar sırasıyla: “Seyyidlere Hatırlatma, Eleştirilere Cevaplar ve Nasihatlar” şeklindedir. Nasihatlere yer verilen bölümün, ayrıca kendi içinde: “Seyyidlere Selâm Vermek, Seyyidlerle Muhabbet Etmek, Seyyid Çocuklarını Diğerleriyle Kıyas Etmek, Şerif-zâdelere Hürmet Etmek, Seyyidlere Beyat Etmek” şeklinde başlıklara ayrıldığı görülmektedir.¹¹⁰

Eserin, manzum ve mensur bölümleri olduğundan dolayı, külliyyât içerisinde iki ayrı kategoride yer almıştır. Eserin nüshalarına dair tespitler, yukarıda zikredilen manzum eserler bölümünde yapılmış olup, tekrara düşmemek adına burada verilmemiştir.

2) Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd (Vahdet-i Vücûd’un Anahtarı)

Bu eser, müellifin vahdet-i vücûd ile ilgili açıklamalara yer verdiği bir risâledir. İki farklı makale olarak çalışılmış olup, literatürde mevcuttur.¹¹¹

Eserin, hangi tarihte ve nerede basıldığına dair bir bilgi mevcut değildir. Tez çalışmamızın ana kaynağı olan külliyyâtta, Süleymaniye Kütüphânesi’nde bulunan “Tercüman-413” nolu yazmanın kullanıldığı ifade edilmektedir.¹¹² Tespit edilen

¹⁰⁸ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, 2014, 1: V.

¹⁰⁹ *Seyyidlik Şerefi* ve *Mârifetler Risâlesi*, manzum ve mensur eserlerden oluşmaktaysa da külliyyâtın mensur eserlerden oluşan ilk cildine, mansur kısımlar; külliyyâtın mensur eserlerden oluşan ikinci cildine, mensur kısımlar dahil edilmiştir. Mensur eserlerden oluşan ikinci ciltte sadeleşmeler yapılarak, ilâveten eserlerin orijinallerine de yer verildiği görülmektedir. Mansur eserlerde ise sadeleştirme yapılmadığı anlaşılmaktadır.

¹¹⁰ Bu eser, “Seyyid Nizamoğlu’nun Ehl-i Beyt Muhabbeti” başlığı altında konu edilmiştir.

¹¹¹ Bk. Bilâl Kemikli, “Sûfi Şâir Seyyid Seyfullah’ın Vahdet-i Vücûda Dâir Bir Risâlesi: Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd” *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, https://isamveri.org/pdfdrg/D00066/2001_3/2001_3_KEMIKLIB.pdf (03.05.2024); İsmail Erdoğan, “Seyyid Seyfullah Kasım Efendi (ö. 1010/1601) ve Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd adlı Risâlesi” *Tasavvuf ilmi ve Araştırma Dergisi*, https://isamveri.org/pdfdrg/D02193/2002_III_8/2002_III_8_ERDOGANI.pdf (03.05.2024)

¹¹² Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, 2014, 2: II.

diğer nüshalar şu şekildedir: “İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 313/1; 1415. Mevlâna Müzesi, Türkçe Yazmaları, 1648/17. Millet Kütüphanesi, AE Şry, 822/1; AE Şry, 9298; AE Şry, 9299. Millet Kütüphanesi, Yz A 2196/4; Yz A 3163/2; Hk 2998/5. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, 1213/7; Uşşaki Tekkesi, 330-004; Tercüman, 413. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, 788/1; 1058/7”¹¹³

3) Risâle-i Tâc (Taç Risâlesi)

Bu eser, Nizâmî Tâcî’na dair verilen bilgilerden oluşmaktadır.¹¹⁴

Birçok kütüphâne, birden fazla nüshası bulunan bu risâlenin, külliyâtta kullanılan nüshasının; Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunan “Bağdatlı Vehbî, 2171” nolu nüshası olduğu bilgisi verilerek, bazı yerlerde Burak Çetintaş Arşivi’ndeki nüshadan faydalandığının ifade edildiği görülmektedir. Eserin tespit edilen nüshaları şu şekildedir “İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 887/4; 910/7; 1008/2. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 1773/5. Millet Kütüphanesi, AE Şry, 1330/7; AE Şry 820. Milli Kütüphanesi, Yz A 8313/3; Yz FB 409/3; Yz A 5994/5; Yz A 5504/2. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, 1058/3; 1058/6.

4) Câmi ‘u’l Ma ‘ârif (Mârifetler Risâlesi)

Bu eserin mensur kısmı içerisinde¹¹⁵, Nizamoğlu’nun yaşadığı dönemde bazı şeyhlerin menkıbelerine yer verdiği görülmektedir. Külliyâtta bir başlık altında yer alan menkıbelerde adı geçen şeyhler sırasıyla: “Seyyid Nizâmuddin [b.] Şihâbuddin Efendi, Merkez Muslihiddin Efendi, Yakup Efendi, Merkez Efendi’nin dâmadı Emir Efendi, Serhûş Bâlî Efendi, Şucâ Dînvâne Efendi, Keşfî Muslihiddin Efendi, Gazenfer Efendi, Nureddin Efendi, Ümmî Sinan Efendi”dir. Bu menkıbeler içerisinde, şeyhlerin kerâmetlerini konu alan ledünnî bilgilere de yer verildiği görülmektedir.

¹¹³ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, 2014, 2: II.

¹¹⁴ Bu konudaki detaylar “Nizamoğlu’nun Tâcî ve Taç Risâlesi” başlığı altında yer almaktadır. Nizamoğlu’na icâzetinin ardından, şeyhi tarafından Halvetî Tâcî değil, Nizâmî Tâcî giydirilmiştir.

¹¹⁵ Mensur eserler, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı’nın* ikinci cildinde yer almaktadır.

Eserin diğer bölümleri, ayrıca başlıklar altında detaylandırılmıştır. Bunlar sırasıyla: “Tevhîdin Fâziletleri, Dünyayı Kınamak, Kur’ân’ın Fâziletleri, İlâhî Takdir, Gözyaşı, Ölüm Hâlleri, Fitne: Mal ve Evlât, Tesbîhin Fâziletleri, Salavâtın Fâziletleri, Günlerin İsimleri ve Özellikleri, Ay Tutulması” şeklinde görülmektedir.

Külliyyâtta bu eserin, Süleymaniye Kütüphânesi’nde bulunan “Hacı Mahmut Ef., 2335” nolu nüshanın esas alınarak hazırlandığı, Burak Çetintaş Arşivi’nde bulunan nüsha ile de mukayese edildiği ifâde edilmektedir.¹¹⁶ Eserin tespit edilen diğer nüshaları şu şekildedir: “Millet Kütüphânesi, AE Şry, 1089; Süleymaniye Kütüphânesi, Uşşâki Tekkesi, 86”¹¹⁷

Âdâb-ı Menâzil

Nizamoğlu’nun, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı* içerisinde yer almayan *Âdâb-ı Menâzil* isimli bir eseri daha mevcuttur.

Necdet Tosun’un, “Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri” adlı makalesinde, eserin Seyyid Nizam Efendi’ye isnâd edildiğini belirterek, eser sonunda başkaları tarafından düşülen notlar sebebiyle kime aid olduğuna dair şüpheler oluştuğu belirtilmektedir. Aynı makalede, müellifin bu eserin yazım sebebine “kızının isteği üzere olduğu” bilgisine yer verildiği de görülmektedir.¹¹⁸ Bu minvalde, eserin Nizamoğlu’nun hilâfet verdiği kızı İsmihan Hanım için, kadın cemaati sohbetlerinde istifade edilmek üzere Nizamoğlu tarafından kaleme alındığı, son çalışmalarla netlik kazanmıştır.¹¹⁹

Eserde yer alan konular ile ilgili Tosun’un “Karı-kocanın birbirine karşı hakları, anne babanın çocuklar üzerindeki hakları, evdeki hizmetçilerin hukuku, sâliha

¹¹⁶ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, 2014, 2: II.

¹¹⁷ Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı*, 2014, 2: II.

¹¹⁸ Bk. Necdet Tosun “Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri” https://isamveri.org/pdfdrg/D01614/1997_1/1997_1_TOSUNN.pdf s.162, (et.03.05.2024).

¹¹⁹ Bu eserin başında, müellifin eserin yazım sebebini “kızının kadın sohbetlerinde istifade etmek üzere babasından talep ettiği ve eserin bu nedenle yazıldığı” bilgisi mevcuttur. Hazretin İsmihan adında kızı ve Cüneyd adında oğlu olduğu, silsile ve vakfiye bilgilerinde de geçmektedir. Dolayısıyla eserin Seyfullah Efendi’ye ait olduğu kanaatimize göre de bu şekildedir. Mustafa Tatcı’nın, *Nizamoğlu Seyyid Seyfulah*, adlı eserinde de buna yönelik bir bilginin verildiği görülmektedir. Bk. Tatcı, *Seyyid Seyfullah*, 2023, 19.

hanımların faziletleri ve hikâyeleri, misafir ağırlama, Elfâz-ı küfür ve Şam'ın faziletleri” bilgisini verdiği görülmektedir.¹²⁰

209 varaktan oluşan bu eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’ndedir (Hacı Mahmut, 4525)¹²¹

2.3 Seyyid Nizamoğlu’nun Ehl-i Beyt Muhabbeti

Tasavvufî eğitimi, hatta tasavvufî bir hayat tarzını, asr-ı saâdetteki konumuyla bugünlere taşıyan değerler arasındaki belki de en önemli hususun “muhabbet” olduğu bilinmektedir. Muhabbetle başlayan yaradılış ve bu muhabbetin şiddetle cereyan ettiği kimseler tarafından oluşmuş silsileler, bugün en fazla adı anılan, İslam tarih ve kültürüne dâir eserler veren ve adını tarihe altın harflerle yazdıran olgulardır. Muhabbetin aslı ve şiddetlisi olan “aşk” tasavvufî eğitimin de en önemli vâsıtası oluşmuştur. Bu aşk vesîlesi ile; iyi, doğru ve güzel olana adımlar atılıp, bu aşk vesilesi ile nice yollar kat edilmektedir. Âlemlerin yaradılışına sebep kabul edilen Resûl-i Kibriyâ Muhammed Mustafa (a.s.) ehl-i tasavvuf için sadece bir elçi değil; varlığın zuhûratının da en âlî delîli olmuştur. Bu minvalde Hz. Peygamber’i (a.s.) “her şeyden, canından bile çok sevmek” imânın kemâline atfedilmektedir.¹²²

Ev halkı olarak tanımlanan “ehl-i beyt” İslâmî literatürde Hz. Peygamber’in neslinden ve yakınlarından olan kişiler; bihassa Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin (r.a.) olarak kabul edilmektedir.¹²³ Hz. Hasan’ın (r.a.) soyundan gelenlere “şerif” Hz. Hüseyin’in (r.a.) soyundan gelenlere “seyyid” adı verilmiştir.¹²⁴ Kur’ân-ı Kerim’de, Hz. Allah’ın “ehl-i beyti cahiliye dönemindeki açılıp saçılmaması, namazı kılıp, zekâtı vermesi, Hz. Peygamber’e itaat etmesi yönünde uyardığı ve

¹²⁰ Bk. Necdet Tosun “Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri” https://isamveri.org/pdfdrq/D01614/1997_1/1997_1_TOSUNN.pdf s.162, (et.03.05.2024)

¹²¹ Bk. Necdet Tosun “Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri” https://isamveri.org/pdfdrq/D01614/1997_1/1997_1_TOSUNN.pdf s.162, (et.03.05.2024)

¹²² “Enes (b. Mâlik) tarafından rivayet edildiğine göre “Sizden biriniz, beni anne-babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmekçe (tam anlamıyla) iman etmiş olmaz.” Bk. Buhârî, İmân, 8, <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=6&SAYFA=433> (et.17.04.2024)

¹²³ Bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.143; Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, DİA, 1994, 10:498 “Bu konuda ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunun görüşü “ev sahibi, onun eşleri, çocukları, torunları ve yakın akrabalarıdır” Bk. Reşat Öngören, “Tasavvufta Hz. Peygamber’in Ev Halkı: Ehl-i Beyt” (Elmalı’da Hz. Muhammed (s.a.v.) in Ev Halkı: Ehl-i Beyt Sevgisi İçinde) Antalya: Kutlu Avcı Ofset, 2022, 105.

¹²⁴ Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, DİA, 1994, 10:500.

onları tertemiz yapmak isteği”; ehl-i beyt mensuplarının değeri ve ayrıcalığını da sarâhaten ortaya koymaktadır.¹²⁵ Nitekim Hz. Peygamber’in vedâ hutbesinde, ardında bıraktığı kutsal emânetler arasında ehl-i beyte dikkat çekmesi, bu oluşumun devamı niteliği taşımaktadır: “Ehlibeytim konusunda size Allah’ı hatırlatıyorum, Ehlibeytim konusunda size Allah’ı hatırlatıyorum, Ehlibeytim konusunda size Allah’ı hatırlatıyorum”¹²⁶ Allah Resûlü’nün ehl-i beyte verdiği değer, örneklerinin, sadece vedâ hutbesindeki sözleri ile sınırlı olmamakla beraber, bir çok defa hayatındaki hâdiselerde de yansıdığı görülmektedir.

Hz. Ali’yi ilmin kapısı¹²⁷ olarak remz etmesi ve onun ilmine ulaşmanın evvelâ Hz. Ali’ye ulaşabilmek olduğu ifâdeleri; tasavvufî eğitimde yaşanan merhalelere de ayrıca dikkat çekmektedir. Çocuk yaşında Hz. Peygamber’e imân edip, müslüman olan, tüm eğitimi birebir Efendimiz’den alan, yine Efendimiz’in vefâtında, vâsiyeti üzere onun son isteğini yerine getirerek mübarek cenâzesini yıkayan Hz. Ali (r.a.) olmuştur.¹²⁸ Hz. Peygamber’in (a.s.) Hz. Ali’ye (r.a.) “Senin bana yakınlığın, Harun’un Musâ’ya yakınlığı gibidir. Ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir” ifâdelerinin, Efendimiz’in gözünden, Hz. Ali’nin (r.a.) değerine nasıl işâret ettiği görülmektedir.¹²⁹ Yine Hz. Peygamber’in (a.s.) “Münâfık Ali’yi sevmez, mü’min ona buğzetmez” söylemlerinin, mümin kimseler için Hz. Ali’yi sevmenin gereğine işâret ettiği anlaşılmaktadır.¹³⁰ Bu minvalde, sûfî gelenekte Hz.

¹²⁵ “Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah’a ve Resûlüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor” Azhâb 33/33, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=33&ayet=33> (et.17.04.2024)

¹²⁶ Müslim, *Fezâ’ilü’s-Sahâbe*, 36; Dârimî, *Fezâ’ilü’l-Kur’ân*, 1. Bu bilgi, Hz. Peygamber’in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri’nden alınmıştır. Bk. Zekeriya Güler, “Dinin İki Kaynağı Kur’ân ve Sünnet, (Hz. Peygamber’in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri İçinde) İstanbul: 2019, 323.

¹²⁷ “Hadis Kütüb-i Sitte içinde sadece Tirmizi (ö.279/892)’nin Sünen’inde yer almaktadır. Tirmizi’nin rivayeti, “Ben hikmet eviyim. Ali de onun kapısıdır” şeklinde olup, Hâkim (ö.405/1014) Müstedrek’te hadisi "sahihul-isnad: isnadı sahih" olarak değerlendirmiştir” bu bilgi için Bk. Seyid Avcı, “Ben İlim Şehriyim Ali de Onun Kapısıdır” https://isamveri.org/pdfdrq/D02420/2004_4_3/2004_3_AVCIS.pdf?s.372/374 (et. 17.04.2024)

¹²⁸ Bk. Abdülkerim Öner, “Hz. Ali’nin İlmî Şahsiyeti” Fırat Üni. İslam Tarihi, YLT, Elâzığ: 2011, s.16.

¹²⁹ Müslim, *Fezâ’ilü’s-Sahâbe*, 30; Tirmizî, *Menâkıb*, 31. Bu bilgiler Mustafa Kara ve Hüseyin Akgül’ün “Ehl-i Beyt-i Mustafa Şehid-i Kerbelâ ve Mersiyeler” adlı eserinden alınmıştır. Bk. Mustafa Kara, Hüseyin Akgül, *Ehl-i Beyt-i Mustafa Şehid-i Kerbelâ ve Mersiyeler*, İstanbul: Deren Matbaacılık, 2000, 30.

¹³⁰ Müslim, *İmân*, 131; Tirmizî, *Menâkıb*, 31; İbn Mâce, *Mukaddime*, *Menâkıb*, 11. Bu bilgiler Mustafa Kara ve Hüseyin Akgül’ün “Ehl-i Beyt-i Mustafa Şehid-i Kerbelâ ve Mersiyeler” adlı

Ali'nin (r.a.) velâyet nûrunun en önemli temsilcisi ve irfâni bilginin kaynağı olduğu ifade edilmektedir.¹³¹ Bu noktada karışıklık yaratan şîa'nın tutumu, Hz. Ali (r.a.) üzerinden öne sürülen imâmet iddiasındandır. Ehl-i sünnet ve ehl-i tasavvuf için imâmet değil; velâyet hususundaki incelik esas kabul edilmektedir.¹³² “Sûfîlerin ileri derecede ehl-i beyt sevgisi, şîîlerin ehl-i beyte yaklaşımı ile karıştırılmamalıdır. Ehl-i beyt mensupları tasavvuf ehline göre, aynen ehl-i sünnet anlayışında olduğu gibi mâsum sayılmamıştır. Mâsum olan sadece Peygamber Efendimizdir.”¹³³

Kur'ân-ı Kerîm'de âdetâ emir telakki edilen Ehl-i beyti sevmek¹³⁴, edebiyatımızda ve yurdumuzda en üst mertebede kabul görmüş, tasavvufî hareketin en önemli unsuru olmuştur.¹³⁵ Hz. Peygamber'in (a.s.) kızı Fâtıma ve damadı Ali'ye (r.a.) olduğu gibi, torunlarına da olan içten sevgisini ifade eden birçok söylemlerinin bulunduğu; torunlarına “reyhanlarım” diyerek öpüp kokladığı, “cennet gençlerinin beyefendileri” diye hitâb ettiği, hatta sırtına alıp oyunlar oynadığı, onların ağlamalarına kıyamadığı; İslam tarihinde derûnî muhabbetin en değerli örnekleri olmuştur.¹³⁶

Tasavvuf tarihine bakıldığında, ilk kaynaklardan olan Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hücvîrî (ö. 465/1072 [?]) *Keşfü'l-maḥcûb* adlı eserinde, sûfîlerin ilk imamlarına ve onların hallerine yer verildiği, açıklamalar yapıldığı görülmektedir. Sahabe, tabiûn, ehl-i beyt, ensar ve müellifin yaşadığı dönem olmak

eserinden alınmıştır. Bk. Mustafa Kara, Hüseyin Akgül, *Ehl-i Beyt-i Mustafa Şehid-i Kerbelâ ve Mersiyeler*, İstanbul: Deren Matbaacılık, 2000, 30.

¹³¹ Bk. İbrahim Işıtan “Vâhib-i Ümmî'de Hz. Muhammed'in Ev Halkı: Ehl-i Beyt” (Elmalı'da Hz. Muhammed (s.a.v.) in Ev Halkı: Ehl-i Beyt Sevgisi İçinde) Antalya: Kutlu Avcı Ofset, 2022, 141.

¹³² Bk. İbrahim Işıtan “Vâhib-i Ümmî'de Hz. Muhammed'in Ev Halkı: Ehl-i Beyt” (Elmalı'da Hz. Muhammed (s.a.v.) in Ev Halkı: Ehl-i Beyt Sevgisi İçinde) Antalya: Kutlu Avcı Ofset, 2022, 141. Ayrıca şîa için ehl-i beyt gûnahtan korunmuş kalbul edilirken, ehl-i sünnet için böyle bir durum söz konusu değildir. İsmet sıfatı yalnızca peygamberlere ait olmaktadır. Bk. Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, DİA, 1994, 10:500.

¹³³ Bk. Reşat Öngören, “Tasavvufta Hz. Peygamber'in Ev Halkı: Ehl-i Beyt” (Elmalı'da Hz. Muhammed (s.a.v.) in Ev Halkı: Ehl-i Beyt Sevgisi İçinde) Antalya: Kutlu Avcı Ofset, 2022 s.108.

¹³⁴ “İşte bu, Allah'ın, inanıp salih ameller işleyen kullarına müjdelediği şeydir. De ki: “Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum.” Kim güzel bir iş yaparsa, onun iyiliğini artırırız. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir” Şûrâ, 42/23, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=42&ayet=23> (et.17.04.2024)

¹³⁵ İlber Ortaylı “Hz. Muhammed'in Ev Halkı: Ehl-i Beyt” (Elmalı'da Hz. Muhammed (s.a.v.) in Ev Halkı: Ehl-i Beyt Sevgisi İçinde) Antalya: Kutlu Avcı Ofset, 2022, 25.

¹³⁶ Bk. Mustafa Kara, Hüseyin Akgül, *Ehl-i Beyt-i Mustafa Şehid-i Kerbelâ ve Mersiyeler*, 2000, 24 ve 33 arası.

üzere geçen birçok isim içinde; özellikle ehl-i beyt önderleri incelenmiş ve bu kimselerin Seyyid Nizamoğlu'nun eserlerinde geçen şahsiyetlerle örtüştüğü görülmüştür.¹³⁷ Bu minvalde Hz. Ali'nin (r.a.) adının usûlen, Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, (r.a.) ile anıldığı; Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Zeynelâbidin, Hz. Muhammed Bakır, Hz. Cafer Sâdık'ın ehl-i beytten sayıldığı ve bir arada zikredildiği göze çarpmaktadır.¹³⁸

Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed [b.] Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbûrî'nin (ö. 618/1221) önemli bir eseri olan *Tezkiretü'l-Evliyâ'da*, ilk başlığın Câfer Sadık (r.a.) için açıldığı ve kendisinden “ehl-i beyt içinde tasavvuf yoluna dair en fazla söz söyleyen; bütün şeyhlerin önderi, aşk ehlinin kılavuzu” olarak bahsedildiği görülmektedir.¹³⁹

Hz. Peygamber'in (a.s.) torunları olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in (r.a.) iki elinden tutup “Bir kimse beni severse ve şu ikisini, bir de bunların anasını ve babasını severse, kıyamet gününde dereceleri benimle olur”¹⁴⁰ ifâdeleri, Türk dünyasının her daim ehl-i beyt sevgisi ile iç içe yaşama sebebinin en büyük göstergesi olmuştur. “Bektaşilik, Halvetilik, Mevlevilik, Rifaiyye, Kadiriyye” gibi târikatlarda, ehl-i beyt sevgisi yoğun bir şekilde ele alınmış ve birçok edebi eser verilmiştir.¹⁴¹

Seyyid Nizamoğlu'nun eserleri incelendiğinde, Hz. Peygamber (a.s.) ve ehl-i beyte olan muhabbetini en üst seviyede görmek mümkündür.¹⁴² Bu muhabbet kendisinin

¹³⁷ Bk. Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 1996, 137 ve 145 arasındaki bölümler.

¹³⁸ Bu konu ile ilgili, eseri çevirenin (Süleyman Uludağ) dipnotu okunmalıdır. Bk. Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s.137, 138. Hücûvîrî'nin on iki imamın ilk beş tanesinden özel bir şekilde bahsetme sebebinin, ehl-i tasavvufun ilk dönemlerden itibaren ehl-i beyte husûsî bir önem ve ehemmiyet verdiğinin göstergesi olduğu anlaşılmaktadır.

¹³⁹ Bk. Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. İbrahim en-Nisabûrî Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, İstanbul: Mavi Yayıncılık, Haz. Süleyman Uludağ, 1:51

¹⁴⁰ Tirmîzî, *Menâkıb*, 21/3737; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2:507 vd; İbn sa'd, *et-Tabakât*, 3:19 vd; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l Gabe* 4/91 vd. Bk. Mustafa Kara, Hüseyin Akgül, *Ehl-i Beyt-i Mustafa Şehid-i Kerbelâ ve Mersiyeler*, s.34'ten iktibas edilmiştir.

¹⁴¹ Bk. Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, *DİA*, 1994, 10:501; İdris Söylemez, “Edebiyatımızda Ehl-i Beyt Sevgisi Çevresinde Seyfullah Nizamoğlu Dîvânı” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/436860> (et.18.04.2024)

Konu ve eserlerle ilgili detaylı bilgi için Bk. Mustafa İsmet Uzun, “Muharremiyye”, *DİA*, 2020, 31:8,9

¹⁴² Literatürde bu konu ile ilgili daha önce çalışılmış bir makale tespit edildiğinden dolayı, tekrara düşmemek adına tüm beyitlere yer verilmeyerek, ana konuya değinilmiştir. Söz konusu makale için: Bk. İdris Söylemez, “Edebiyatımızda Ehl-i Beyt Sevgisi Çevresinde Seyfullah Nizamoğlu Dîvânı” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/436860> (et.18.04.2024)

şîa müntesibi olarak anılmasına yol açacak kadar etkin olmuştur.¹⁴³ Nitekim eserleri detaylı incelendiğinde, ehl-i sünnet bir sûfî olduğu, bu üst perdeden yansıyan ehl-i beyt muhabbetin ise, Allah ve Resûlü'ne olan şiddetli bağlılık ve muhabbetten oluştuğu anlaşılmaktadır.

Müellifin *Dîvân'ına* bakıldığında, ilk cümlelerin Şûrâ Sûresi 23. âyet ile başladığı “De ki: Ben buna karşılık yakınlarıma (ehlibeytime) meveddetinizden (muhabbetin daha şiddetli hâli) başka bir şey istemiyorum.” Hz. Peygamber’e (a.s.) “Yâ Rasûlallah, üzerimize meveddeti farz kıldığın yakınların kimlerdir” diye sorulduğunda Hz. Peygamber’in “Ali, Fâtîme ve onların iki oğlu Hasen ve Hüseyin” buyurduğu ifâdeleri göze çarpmaktadır. Tâkîben Hz. Peygamber’i sevmeye dair devam eden hadisler, Nizamoğlu’nun ehl-i beyt sevgisini ön plana çıkarmaktadır.¹⁴⁴

Âl-i Muhammed’in aşkıyla ölenin günâhları bağışlanmıştır.

Âl-i Muhammed’in aşkıyla ölen şehîddir.

Âl-i Muhammed’in aşkıyla ölen tövbe-kâr gitmiştir.

Âl-i Muhammed’in aşkıyla ölenin imânı tamdır.

Âl-i Muhammed’in aşkıyla öleni, önce ölüm meleği, sonra Mûnker ve Nekir cennetle müjdeler.

Âl-i Muhammed’in aşkıyla ölen, gelinin kocasının evine bir alay eşliğinde götürülmesi gibi cennete götürülür.

Âl-i Muhammed’in aşkıyla ölen kimsenin kabrinde cennete iki kapı açılır.

¹⁴³ Seyyid Nizamoğlu’na dair yapılmış çalışmalar incelendiğinde, birçoğunda aynı tarz ifâdelerin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Hakkında yapılmış son tez çalışmasında da Gölpınarlı’nın, Nizamoğlu’nun ehl-i sünnet olduğuna dair söylemlerinin takiyye olarak değerlendirildiği ifâdelerine yer verilerek, Gölpınarlı’nın kaynak gösterildiği tespit edilmiştir. Bu konunun, tez çalışmamızın yapıldığı dönemde Mustafa Tatcı Hoca tarafından yazılan *Nizamoğlu Seyyid Seyfullah* kitabında incelendiği ve düzeltilmesinin uygun olduğu anlaşılmıştır “...ilk üç halife ve dört mezhep müctehidleri hakkındaki pek az övgüsünün yahut Mirâcü’l Müminîn’de kendisini ehl-i sünnet gösterecek sözlerinin tamamının takiyye olduğunu meydana kor” ifâdeleri Gölpınarlı’ya aittir ve birçok eserde kaynak gösterilmektedir. “Seyr ü sülûk çıkarmış, vahdet-i vücûd için risâle yazmış bir gönül ehlinin takiyye yapması söz konusu olamaz. Alevî meşrep yahut Caferî mezhep bir kişinin hakikat ehli olmaması hakkında bir hüküm mü var? Rahmetli yanlış düşünmektedir” Mustafa Tatcı, *Seyyid Seyfullah Nizamoğlu*, 2023, 39. Tatcı Hoca’nın bu ifâdeleri, eser incelemelerimiz doğrultusunda vardığımız sonuçla örtüşmektedir.

¹⁴⁴ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 1

Âl-i Muhammed'in aşkıyla ölen kimsenin kabrini, Allah, rahmet meleklerinin ziyaret yeri yapar.

Âl-i Muhammed'in aşkıyla ölen sünnet üzere ölür.

Âl-i Muhammed'e buğz içinde ölen kimsenin, kıyamet gününde iki gözü arasında Allah'ın rahmetinden ümitsizlik belirir.

Âl-i Muhammed'e buğz içinde ölen kâfirdir.

Âl-i Muhammed'e buğz içinde ölen kimse, cennet kokusunu alamaz.¹⁴⁵

Bu hadislerin ardından, *Dîvân'a* geçmeden evvelki son cümle, ehl-i beyt muhabbetinin zorunluluğuna ziyâdesiyle dikkat çekmektedir.

İmdi mâ'lum oldu ki Âl-i Rasûl'e ve bu tâife-i şerîfeye buğz ve ihânet eyleyen me'lûnlar mutlaka kâfirdir. Ne 'ûzu billâh!¹⁴⁶

“Sen onların sana baktıklarını görürsün, hâlbuki onlar görmezler”¹⁴⁷ âyeti ile, her ne söylenirse söylensin gözleri görmeyenlerin, bunları idrâk edemeyeceği bilgisini de verdiği görülmektedir. Hidâyet yalnız Hz. Allah'a âittir.

Dîvân'da en çok adı geçen halîfenin Hz. Ali olması, müellifin ehl-i beyt olan tutumunun yanı sıra, bağlı bulunduğu tarîkat silsilesine de ayrıca dikkat çekmektedir. Nitekim hem babasından hem şeyhinden gelen silsilenin ehl-i beyt kökenli olduğunu ve kendisinin de “seyyid” olduğunu eserlerinde ifâde ettiği tespit edilmiştir. Bu minvalde, yoğun muhabbete dair bu söylemler tasavvufî açıdan değerlendirildiğinde; ihlâslı mûmîn bir kişinin görevi olmanın yanı sıra, bir sûfînin silsileye olan bağlılık ve tutumunun nişânesi şeklinde de değerlendirilebilir. Eserde, Hz. Ali'nin (r.a.) Hz. Peygamber'in (a.s.) damadı olmak dışında; velâyet sahibi ve Allah'ın arslanı olarak anıldığı görülmektedir. Müellif, bu muhabbetin dâim olması için Yüce Allah'a niyâz etmektedir.

¹⁴⁵ Bu hadisler sıhhat yönünden temel hadis kaynaklarında görülmemiş olsa da yukarıda zikredilen sâhîh hadislerle mânâ yönünden örtüştüğü görülmekte ve tasavvufî olarak değerlendirildiğinde Nizamoğlu tarafından keşfen sâhîh olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴⁶ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 1

¹⁴⁷ Âr'âf 7/198, ilgili âyet Nizamoğlu'nun eserinde görüldüğü şekli ile verilmiştir. Bk. “Onları doğru yola çağırılmış olsanız işitmezler. Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=7&ayet=198> (et.18.04.2024)

Ya Rab muhabbetinden gönlümü etme hâlî
Mihrinden özge dilde hiç koma kîl ü kâlî
Her rûz ü şeb dilde tesbîhim benim Mevlâ
Yâ Muhammed Mustafâ yâ Murtaza Yâ Ali
Dâmâd-ı Fahr-i Âlem vü Şîr-i Haydar
Hatm-i Nebî Muhammed hatm-i velâyet Haydar
Kalbinden etme münfekk oku dilinde ezber
*Yâ Muhammed Mustafâ yâ Murtaza Yâ Ali*¹⁴⁸
Devam eden beyitlerde yine ehl-i beyte muhabbet ve övgünün hâkim olduğu, Zeynel Âbidîn, Cafer Sadık, Hz. Hasan (r.a.) ve Hz. Hüseyin'in (r.a.) anıldığı ve Kerbela olayına değinildiği görülmektedir.
Ol Hasen'dir şâh-ı dîn Ahmed'e gayet yakîn
Hâdî rû-yi zemîn Muhammed ü Ali'dir
Nûr-i dü çem-i velî Hüseyin İbn Ali'dir
İns ü melek evveli Muhammed Ali'dir
Şâh Zeyne'l Âbidîn Tâc-ı ser-i zâhidîndir
Secdegâh-ı sâcidîn muhammed ü Ali'dir
Bâkır İmâm Muhammed nesl-i rasûl ü Ahmed
Cümle fenâ, müebbed Muhammed ü Ali'dir
Ca 'fer Sadık İmâm uydu ana hâss ü âmm
Mezheb-i dîn-i temâm Muhammed ü Ali'dir
Hazret-i Mûsâ'r-Rızâ etdi Yezîdler ezâ

¹⁴⁸ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 3.

Müellifin, Hakk yola ancak Hz. Peygamber'i (a.s.) Hz. Ali'yi (r.a.) sevmekle ulaşılabilirliğini, her şeyin aslı ve usûlünün, Hz. Peygamber (a.s.) ve Hz. Ali'ye (r.a.) olan muhabbet vesilesi ile bilinebileceğini ifâde ettiği görülmektedir. Bu bilgiler aynı zamanda, silsile yolu ile gelecek aşk ve teslimiyetle, Hz. Ali'nin ledûnnî bilgisine ve âlî olabilmenin gereğine de işâret etmektedir. Yine *Dîvân'da* takip eden beyitlerde yer alan "Hz. Peygamber'den izzet bulmak isteyen kimsenin İmâm Câfer'e itaat edilmesi gereği" ehl-i sünnet ve sûfîlerin İmâm Câfer'e olan hürmetini destekler nitelik taşımaktadır.¹⁵⁰ Kaldı ki Nizamoğlu'nun *Divân'ında* ve sülûkun esaslarını anlattığı *Etvâr-ı Seb'a* adlı eserinde, ehl-i beyte olan muhabbeti dışında, Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman'ın (r.a.) da anıldığı; onların hürmetine Cenâb-ı Allah'tan imân niyâz edildiği görülmektedir. Ayrıca *Seyyidlik Şerefi* adlı eserinde, yine bu halifelerin anıldığı görülmektedir. Bu minvalde Seyyid Nizamoğlu'nun ehl-i beyte olan muhabbet ve hürmetinden dolayı bu eserleri kaleme aldığı, diğer halifeleri de eksik koymayarak onlara da eserlerinde yer verdiği görülmektedir. Bu da ehl-i beyt sevgisinin değerini açıkça izâh ederken; bunun herhangi bir şeyle kıyaslanmayacak kadar özel bir muhabbet olduğunu ve müellifin ehl-i sünnet bir yapıda olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Seyfî bulur muhabbet Hakk'a yol muhibb-i Âl-i Rasûl

*Cümleden asl-ı usûl Muhammed ü Âlî'dir*¹⁵¹

Kim ister Mustafâ'dan bula izzet

¹⁴⁹ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 5.

¹⁵⁰ "Ca'fer es-Sâdık'ın soyu baba tarafından Hz. Ali'ye, anne tarafından da Hz. Ebû Bekir'e ulaşmaktadır. Dedesi Zeynelâbidîn'in ölümü sırasında on beş yaşında olan Ca'fer es-Sâdık, ilk bilgileri ondan ve babası Muhammed el-Bâkır'dan aldı. Babasının on dokuz yıl süren imâmetinden sonra kendisi de otuz dört yıl aynı vazifeyi devam ettirdi. Bütün sûfîlerin evliyadan saydıkları Ca'fer es-Sâdık tarikat silsilelerinde de önemli bir yer tutar. Nakşibendiyye ve Bektaşîyye mensupları ona tarikat silsilelerinde yer verir, Bâyezîd-i Bistâmî'yi onun müridi olarak görürler. Aşkıyye mensupları silsilelerini Ca'fer es-Sâdık'la başlatırlar. Şîa Ca'fer es-Sâdık'ın tasavvufu hiçbir ilgisinin bulunmadığını, sûfîleri kendisine düşman bildiğini ve onlarla mücadele etmeyi dinî bir görev saydığını ileri sürerler. Ca'fer es-Sâdık, babası Muhammed el-Bâkır ve dedesi Zeynelâbidîn'in yolunu takip ederek fitneden mümkün olduğu kadar uzaklaşmaya gayret göstermiş, Muhammed en-Nefsüzzekiyye ile kardeşi İbrâhim b. Abdullah'ı da bu sebeple isyandan vazgeçirmeye çalışmıştır. Ehl-i sünnet kaynaklarında ise Ca'fer es-Sâdık rec'at, bedâ, tenâsüh, gaybet, hulûl ve teşbih ile ilgili hususlardan tamamen tenzih edilmiştir" Bk. Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık", DİA, 1993, 7:1-3.

¹⁵¹ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 6.

*İmâmım Cafer'e kıl sun itâ 'at*¹⁵²

Nefsinle gece gündüz eyle cihâd-ı ekber

*Destgîrin ola yarın Ebû Bekr Ömer Osman*¹⁵³

Bi-hakk-ı Ebâ Bekr ü Ömer Osmân

*Eyle beni kulunu sen imân*¹⁵⁴

Hem Ebû Bekr ü Ömer Osman'ı gör

*Çekdiler anlar dahi nice belâ*¹⁵⁵

Nizamoğlu'nun konu ile bağlantılı olan *Seyyidlik Şerefi* adlı eserinin de incelemesi yapılmıştır.¹⁵⁶ Bu eserde tanınmış bir şeyh zümresinin Nizamoğlu'nu ziyârete gelerek, yaşadıkları dönemde seyyidlere önem verilmediğinden ve seyyidlere olan riâyetin azaldığından bahsederek; Âl-i Ali'nin düşmanlarından şikâyetle geldikleri ve müellifin onların bu tutumu üzerine birtakım açıklamalar yaptığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kendisine gelen soru ve verdiği cevap, seyyidlerin ehl-i beytten sayıldığıнын göstergesi olarak kabul edildiğinden, bu başlık altında yer verilmesi uygun görülmüştür.

“Rasûlullah'ın Ehlibeyt'iyiz dersiniz. Oysa bizim bildiğimiz Ehlibeyt beş kişidir: Râsulullah, Ali, Fâtîme, Hasan ve Hüseyin”¹⁵⁷

Nizamoğlu'nun, bu sorunun cevabını bir âyet ile açıkladığı¹⁵⁸, Hz. Meryem'in Hz. İbrâhim zürriyetinden olduğu için, babası olmayan Hz. İsa'nın da Hz. İbrahim'in soyundan kabul edildiğini ifâde ettiği görülmektedir. Müellifin, Hz. İsa ile Hz.

¹⁵² Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 9.

¹⁵³ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 132.

¹⁵⁴ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb 'a*, 2014, 302.

¹⁵⁵ Seyyid Nizamoğlu, *Seyyidlik Şerefi*, (*Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde*), İstanbul: Revak Yayınları, 2014, 232.

¹⁵⁶ Bu eser için Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyyidlik Şerefi*, (*Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde*), İstanbul: Revak Yayınları, 2014, 2:1 ve 24 arası.

¹⁵⁷ Bk. Nizamoğlu, *Seyyidlik Şerefi*, 2014, 11.

¹⁵⁸ “Biz ona İshak'ı ve Yakub'u armağan ettik. Hepsini hidayete erdirdik. Daha önce Nûh'u da hidayete erdirmiştik. Zürriyetinden Dâvud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Hârûn'u da. İyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız, Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (doğru yola iletmiştik). Hepsi de iyilerden idi” Bk. En'âm 84/85

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=6&ayet=84>,
<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=6&ayet=85> (et.19.04.2024)

İbrahim arasında bin yıllık bir süre olmasına rağmen; Hz. Muhammed (a.s.) ile kendisinin arasında bin yıldan daha az süre olduğunu, dolayısıyla ehl-i beyt olduğunun kabul edilmemesinin bu âyete göre cahillik göstergesi olacağını ifâde ettiği görülmektedir.¹⁵⁹ Bu başlık atında birçok husûsun ele alındığı görülmektedir. Bu minvalde, en fazla dikkat çeken unsurlara aşağıdaki şekliyle yer verilmiştir.

- 1) *Rasûlullah'ın evlâdı istemeden de olsa bir hata işlese, şerîatın emrini yerine getirmek gerekmektedir. Bu onun mâsum olmadığını gösterir, fakat Seyyid olması inkâr edilemez.* Müellifin konu ile ilgili, Hz. Dâvud'un bir adamın karısını öldürdüğünü, sonra pişman olduğunu ve Peygamberliğine bir zarar gelmediği örneğini verdiği görülmektedir.¹⁶⁰ Nizamoğlu için ehl-i beytin gûnahtan korunmuş olmadığı düşüncesi apaçık hakimdir.
- 2) *Kur'ân'ı Kerim, harf, nokta ve hareketlerden oluşmaktadır. Ecdâdından evlâdını ayırmak "Kur'ân'a inanıyorum ama harflerine inanmıyorum"*

¹⁵⁹ Bk. Nizamoğlu, *Seyyidlik Şerefi*, 2014, 12. Müellifin bu açıklamaları, *Seyyidlik Şerefi* adlı eserinin, Ehl-i beyt kapsamında incelenmesi açısından uygun görülmüştür.

¹⁶⁰ Bk. Nizamoğlu, *Seyyidlik Şerefi*, 2014, 10. Bu konu araştırılmış ve ihtifalı bir konu olduğu tespit edilmiştir. İslâm Ansiklopedisi "Dâvûd" maddesinde, bu konunun Ahd-i Atık'te (Yahudi kutsal kitabı-Tanah Bk. Saime Leyla Gürkan, "Zebûr", DİA, 2013, 44:172.) Dâvûd'un günah işlediğine dâir birtakım misâllerle açıklandığı görülmekte; fakat Kur'ân-ı Kerim'de böyle bir bilginin olmadığı (Bu konu ile ilgili Sâd Sûresi 38/21-24 âyetlere iktibas edildiği görülmektedir.) ifâde edilmektedir. Yine de bazı islâm kaynaklarında Ahd-i Atık'te yer alan görüşün benimsendiği; Hz. Dâvûd'un Uriya'nın karısına âşık olarak, hile ile kadının kocasını öldürtüp onunla evlendiği bilgisinin verildiği anlaşılmaktadır. Bk. Ömer Faruk Harman, "Dâvûd", DİA, 1994, 9:21,24. "Bazı tefsir ve tarih kitapları, Hz. Dâvûd (a.s.)'un yukarıya kaydedilen günâhı işlediğine dâir bir hadis ihtivâ ederler. Enes ibn Mâlik' ten rivâyet edilen bir hadîse göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Dâvûd (a.s.) kadını görüp, ona göz koyduktan sonra, İsrailoğullarından bir bölük askeri sefere göndermeye karar verdi ve bu askeri birliğin kumandanına: Falân kimseyi, yani kadının kocasını, düşman hazır olduğu zaman Tâbutun önüne geçir, dedi. O devrin muhârebelerinde Tâbût'tan yardım istenilirdi. Tâbût'un önünde bulunarak düşmanla çarpışan kimse de ya öldürülür veya düşman yenilerek ric'at ederdi. Kadının kocası öldürüldü ve Dâvûd kadınla evlendi, Dâvûd'a iki melek indi ve Dâvûd'un kıssasını kendisine anlattılar, Dâvûd vaziyeti derhal anladı ve hemen secdeye kapandı, Dua etti, yalvardı... 40 gün sonra Cebrâil yanına gelerek: Ey Dâvûd, Allah senin günâhını bağışladı, dedi" Bk. Abdullah Aydemir, "Hz. Dâvûd" <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=27610> (et.21.04.2024) Ayrıca, müellifin ilgili hadis kaynaklarını "Tefsiru' t -Taberi, XXIII/150-51; Tarihu't-Taberi, II/569; Mealimü't-Tenzil, VI/40-41; Tefsiru'l-Hâzin, VI/40; ed-Durrul'l-Mensur, V/300-301, Tefsiru İbn Kesir, VI/53" şeklinde verdiği görülmektedir. Konu ile ilk tefsirlerde yapılan açıklamaların, konunun Tevrat'ta geçtiği şekilde yer açıklanmamış olduğu görülse de örneklerinin olduğu anlaşılmaktadır. Yine de bu konuyu Tevrat'ta geçtiği haliyle kabul edip; imtihan içinde imtihan olarak addedilmesine vesile "Şeyh-i Ekber İbn Arabî" ve söylediği sözdür "Doğrusu Allah peygamberlerin bu tür kusurlarını söylese de bizim bunları açığa çıkarmaya çalışmamız doğru değildir. Efendi kölesi hakkında konuşur, Allah da bir hikmete mebnî anlatmıştır" Bk. Mustafa Şen, "İsmet Sıfatına Kur'ân Yorumunun Etkisi (Hz. Dâvûd Örneği)" <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2563598> (et. 21.04.2024) s.306.

şeklinde bir bakış açısidir. Doğru bir îmân, tamamına inanmayı gerektirir.¹⁶¹

- 3) Hazret-i Risâlet şöyle buyurdu “Allah beş vakit namazı farz kıldı. Fakat yolculukta iken iki rekât farz ile kullarına ihsân etti. Orucu, hastalık durumunda kaza etmeyi câiz gördü. Malı ve kudreti olamayana, Haccı ve zekâtı teklîf etmedi. Bunlar İslâmı’n binâsıdır. Oysa benim evlâdıma muhabbet etmek öyle bir farzdır ki, kalbinden bir an evlâdımın muhabbetini ayıran kimse, Allah’ın farzını terk etmiş, hakkı koyup bâtıla gitmiş olur.¹⁶²
- 4) “Evlâdımdan birini görüpte hürmetle ayağa kalkmayan kişi, bana cefâ eder ve o kişi münaфіktır”¹⁶³
- 5) Hz. Peygamber’in şöyle dediği rivâyet olunur “Beni ve Ehlibeytimi sevmek yedi mühim yerde faydalıdır. Vefat ettiğinde Azrâil onun ruhunu îmanla alır. O muhabbetin nuruyla kabri münevver olur. Mahşer yerinde arş gölgesinde olur. Kitabını sağ eline verirler. Hesabı kolay olur. Mîzanda sevapları günahlarından ağır gelir. Mahşer yerinde günahları ortaya dökülmez. Hesapsız ve azapsız cennete gider”¹⁶⁴
- 6) “Âl-i Muhammed’e bir gün muhabbet etmek, bin yıl ibâdet etmekten daha hayırlıdır”¹⁶⁵
- 7) Şerîfzâdeler evlâdı Muhammed’ten ve Rasûullah’ın kızı Fâtıme’dendir. Bir şerîf-zâdenin babasını seyyid olmadığı için küçümsemeyiniz. Seyyid Muhammed Sultan Câbirî şöyle buyurur “Hâşimi bir seyyidenin rahmine, yabancı bir meni duhul etse, tuz denizine bırakılan her şeyin tuza dönüşmesi gibi onu dönüştürür. Sedef gibidir ki, nisan yağmurunun damlası onda bir inci olur”¹⁶⁶
- 8) Hz. Peygamber (a.s.) buyurmuştur ki “Ey ümmetim, sizin için iki halife bıraktım. Eğer o halifelerin emri üzere olursanız, benden sonra delâlete

¹⁶¹ Nizamoğlu, Seyyidlik Şerefi, 2014, 11.

¹⁶² Nizamoğlu, Seyyidlik Şerefi, 2014, 13.

¹⁶³ Nizamoğlu, Seyyidlik Şerefi, 2014, 15.

¹⁶⁴ Nizamoğlu, Seyyidlik Şerefi, 2014, 16.

¹⁶⁵ Nizamoğlu, Seyyidlik Şerefi, 2014, 18.

¹⁶⁶ Nizamoğlu, Seyyidlik Şerefi, 2014, 19.

düşmezsiniz. O halifelerin biri Kur'ân-i Azîm, diğeri de benim Ehlibeytimdir”¹⁶⁷

9) *“Ehlibeytim Nuh’un gemisi gibidir. Ona binen kurtulur, ondan yüz çeviren helâk olur”¹⁶⁸*

Seyyid Nizamoğlu’nun tasavvufî eğitim anlayışı kapsamında, ehl-i beyt muhabbeti incelendiğinde; her mümîn için neredeyse farz telakkî edilen ehl-i beyt muhabbetinin, seyr ü sülûktaki değeri ve önemi de açıkça anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra kendisinin ehl-i beyte olan aşkın muhabbeti; mümînin vâzifesi, tarîkat oluşumundaki değerler, sadâkat, vefâ, hürmet ve nesebinden kaynaklı silsile şeklinde bir bakış açısıyla daha geniş kapsamlı değerlendirilebilir. Nitekim Nizamoğlu’nun bu tutumunun, Hz. Câfer Sadık’ın (r.a.) “Şaşarım o kimseye ki “Ehl-i Sünnet ve’l cemaat ile, ehl-i beyt (mezhepleri) arasında fark vardır” diye hayal eder. Zira hakikatte, ehl-i sünnet ve’l cemaat, ehl-i beytten ibârettir”¹⁶⁹ sözlerini, eserlerinde net bir şekilde yansıttığı tespit edilmiştir.

¹⁶⁷ Nizamoğlu, *Seyyidlik Şerefi*, 2014, 21.

¹⁶⁸ Nizamoğlu, *Seyyidlik Şerefi*, 2014, 21.

¹⁶⁹ Bk. Hâmid Feridüddin Muhammed b. İbrahim en-Nisabûrî Attâr, *Tezkiretü’l Evliyâ*, İstanbul: Mavi Yayıncılık, Haz. Süleyman Uludağ, 1991, 1:51.

3. SEYYİD NİZAMOĞLU'NA GÖRE TASAVVUF EĞİTİMİ

Bu başlık altında, Seyyid Nizamoğlu'nun eserlerine yansımış olan “Tasavvuf Eğitimi”ne dâir görüşleri açıklanacaktır. Bu bilgiler derlenirken; kendisinin seyyid kimliği, mânevî ilk eğitimini aldığı şeyh babası Nizameddin Efendi, Ümmî olan şeyhine intisâbı ve beraberinde şekillenen seyr ü sülûku esas kabul edilmiştir. Bu üçlü sac ayağı, sadece Nizamoğlu'nun değil, genel tasavvufî görüş ve eğitimin temeline; mezhep ve meşrep farklılıklarının âdetâ kaybolduğu ve hakîkatin “öz” üzerinden ifâde edildiği gerçeğine, tasavvufun en temel yaklaşımı olan “tevhîd” bilincine dikkat çekmektedir.

3.1 Tasavvufî Eğitimin Gereği

Bir ağaç altında gölgelenip, yola devam edilecek bir mola mesâbesinde olan dünya hayatının, varılacak hedef ve ana yurt olmadığı, Hz. Muhammed (a.s.) tarafından bildirilmiştir.¹⁷⁰ İnsanın yolculuğundaki dünyâ hayatının, kısa süreli ve gelip geçici bir hayat olduğu bilinmektedir.¹⁷¹ Âdetâ bir mola mesâbesinde olup, asıl varılan yer değildir. Yok olmaya mahkûm yaratılmış olan bu uğrak yer, gönül verilecek kadar çekici kılınmıştır. Nizamoğlu beyitlerinde sıkça bu duruma yer vermiş ve dünya ve dünyalık olanları kalbe yerleştirmemek gerektiğinden, bunlardan uzun vadede bir fayda gelmeyeceğinden bahsetmiştir.

Ne acep gaflet-i dünyayla sekrân olasin

Fenâ tekyesi esrârına hayrân olasin

¹⁷⁰ “Benim dünya (konforu ve lüksü) ile ne işim olur ki! Ben, dünyada bir ağacın altında gölgelendikten sonra yola koyulup orayı terk eden bir yolcu gibiyim.” Bk. Tirmizi, “Zühd” 44, Ayrıca, Hz. Peygamber Hz. Ömer’e hitâben: “Dünyada sanki bir garip veya bir yolcu gibi ol” buyurmuştur. Bk. Buhârî “Rikak” 3, Tirmizi “Zühd” 25, İbn Mace “Zühd” 3

¹⁷¹ “Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki ahiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?” En’âm 6/32 Bk. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=6&ayet=32> , Ayrıca, “Bu dünya hayatı eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Âhiret yurduna gelince, asıl hayat işte odur. Keşke bilselerdi!” el Ankebût 29/64, Bk. [Ankebût Suresi 64. Ayet \(kuranmeali.com\)](https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=10&ayet=64) Ayrıca, “Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir. “Eğer iman eder korunursanız, Allah size mükafatlarınızı verecek ve sizden mallarınızı istemeyecektir.” Muhammed 47/36, Bkz. [Muhammed Suresi 36. Ayet \(kuranmeali.com\)](https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=24&ayet=36)

Bilmedin mi bu fenâ dâr karar olmadığın

*Bir iki gün cihân mülküne mihmân olasın*¹⁷²

Gâflete düşen kimse için bu çekiciliğin sadece bu mola süresince sınırlı kaldığı görülmektedir. Oysa insanın sorguya çekileceği Kur’ân-ı Kerim’de açıkça ifade edilmektedir: “*Ve durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler*”!¹⁷³ Beden varlığı bittikten sonra, hesaba çekilecek olan insanın, oyun ve eğlenceden ibâret olan dünya hayatının, kendisine gelecekte fayda vermeyeceğini anlayarak bir arayış içine girdiği görülmektedir. Bu kısa yolculuktaki en zâhir bilgi, kişinin her şeyi ardında bırakarak gideceği ölüm gerçeği ve bunun kaçınılmaz oluşudur. Her canlı ölümü tadacak ve Allâh’a dönecektir.¹⁷⁴

Ey oğul kız mülk mâlım bana sizden çâre yok

*Geldi erişdi ecel ey yâr agyâr elvedâ*¹⁷⁵

Bu arayışın merkez noktası, kişinin Allâh’a döneceği bilgisinin kesinliğidir. Geri dönüş, oradan gelmiş olmayı gerektirmektedir. İnsan da Allâh’tan gelmiş ve tekrar ona dönecektir.¹⁷⁶ Dolayısıyla gidilecek yer için hazırlık yaparak yaşamak, insana bu dünyada ve âhirette kemâlâtı kazandıracaktır. Görülmektedir ki ölüm; sadece bu dünya için var olan bedene âittir. Kişi her ân ölüm olgusunu müşâhade etse de Allâh’tan geldiğini ve ona geri döneceğini müşâhade edememektedir. Ehl-i tasavvuf, dünyâ hayatının insana aslını unutturduğu öngörüsü ile, onu yeniden hatırlamaya sevk etmektedir. Gidilecek yerdeki yeni bir hayat; insana aslen ölümsüz olduğunu göstermektedir. Ölen yalnız bedendir. İnsan için ölümsüzlük yoktur. Bundan dolayı ehl-i tasavvuf bedenle sınırlı kalmayarak, rûhen Hz. Allâh’a ulaşmayı hedeflemiştir. Bu yol, beden ve bedene âit şiddetli istek ve hevesleri minimal düzeye indirgeyerek hakîkate erişmek, kul olabilmek yoludur. Tasavvuf

¹⁷² Seyyid Nizamoğlu, *Divân, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde)*, İstanbul: Revak Yayınları, 2014, 45

¹⁷³ Bk. Saffat 37/24, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=37&ayet=24>

¹⁷⁴ “Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.” Bk. Ankebût, 29/57 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=29&ayet=57>

¹⁷⁵ Nizamoğlu, *Divân*, 2014, 201

¹⁷⁶ “Onlar; başlarına bir musibet gelince, “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz” derler. Bk. Bakara, 2/156 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=156>

literatüründe bu yola seyr ü sülûk¹⁷⁷ adı verilmektedir. Tasavvufî eğitimin gereği, sâlike kulluk bilincini yâkin mertebesinde kazandırabilmek, özünü ve Allâh'ı hatırlatabilmek gâyesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda kişi, gayba olan inancını yakîn seviyede müşahede edebilecek hâle gelerek kulluğunu idrâk edebilecektir.

Ne revadır bu fenâ mülküine mağrur olmak

Bu hayâlâta verüp gönlünü mesrur olmak

Bu anasır sana ettirdi ferâmuş aslın

Aldanup zulmet-i dünyâ ile bî-nûr olmak¹⁷⁸

Tasavvuf kaynaklarında bulunan Hârîse Hadisi, gerçek anlamda bir kul ve mümin sıfatına yakışır insan olabilmenin en önemli örneğidir. Nitekim Hârîse adlı bir sahâbi, Hz. Peygamber'in geceyi nasıl geçirdiğini sorması üzerine; “hakîki bir mümin olarak” geçirdiği şeklinde cevap vermiştir. Bu merhaleye ulaşmak için, geceleri uykusuz, sabahları susuz olduğundan bahsettiği görülmektedir. Peygamber Efendimiz Hârîse'nin bu hâlini “mârifete erdiği” şeklinde değerlendirmiş ve tasdik etmiştir. Bu hâl üzere devâm etmesi gerektiğini ifâde etmiştir. Bu hadis ile tasavvufî hayat ve kazandırdıkları açığa çıkmaktadır. Bunlara asr-ı saâdetde dikkat çekilmiş ve mümin kimsenin durumunun bu şekilde olmasının gerektiği, Allah'ın elçisi tarafından beyân edilmiştir.¹⁷⁹

Nizamoğlu'nun eserlerini incelediğimizde, kendi deyimiyle: “Niye geldin bu cihan mülküne, maksudun ne” sorusu etrafında şekillenmiş bir seyr ü sülûk anlayışı

¹⁷⁷ Hakka ulaşma yolunda belirli metodların uygulanmasına seyr ü sülûk denir. Kavram olarak ilk kez Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *Tertîbü's-sülûk* adlı eserinde rastlanmaktadır. Bk. Süleyman Uludağ, “Sülûk”, *DİA*, 2010, 38:127

¹⁷⁸ Nizamoğlu, *Divân*, 2014, 44

¹⁷⁹ Peygamber (a.s.) Hârîse'ye “Nasıl sabahladın ey Hârîse?” diye sordu. Hârîse, cevaben “Hakîki bir mümin olarak yâ Rasûlallah!” dedi. Bunun üzerine Peygamber (a.s.) “Senin imânının hakîkati nedir?” buyurdu. Hârîse: “Dünyadan uzaklaştım. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Artık Rabbimin arşına açıkça bakıyor, cennetliklerin nasıl nimetlendiklerini ve cehennemliklerin nasıl bağırıp çağırdıklarını görüyorum gibiyim.” Hârîse'nin bu sözleri üzerine Peygamber (a.s.): “Allah'ın kalbini nurlandırdığı mü'min! Marifete erdin (bildin), onun gereğini yap” buyurdu. Bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l Evliyâ*, X, 273, Süyûtî ed-Dürrü'l-mensur, Mısır 1314, III, 163. Bu bilgiler, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî Serrâc, *el-Lüma 'fî târihi'ttasavvufi'l-İslâmî* (İslam Tasavvufu) haz. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul: Altınoluk Yay. 1996, 15'ten iktibas edilmiştir. Ayrıca Bk. Mahmut Esat Erkaya, “Tasavvufta Hakikat Kavramına Kaynak Olması Yönüyle Hârîse Hadisi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:149-184.

görmekteyiz. Bilmek eyleminin en büyük muhâtabı olan Hakk Teâla'nın bilinmek isteğinin, tasavvufî eğitimin en önemli gereği olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.1 Küntü Kenz

(*Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü en u'rafe fe-halaktü'l-halka li-u'rafe*) “Ben, gizli bir hazîne idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahluktâtı yarattım” kudsî hadisi, mutasavvıflar tarafından tasavvufun merkez noktasını oluşturmaktadır. Sözlükte gizli hazine anlamına gelen “kenz-i mahfî”nin¹⁸⁰, Hz. Allâh'ın zâtının bilinmeyen gizli bir hazine olduğunu ifâde ettiği görülmektedir. Cüneyd el-Bağdâdî (ö.297/909) tasavvufu, sûfiyâne hayâtın bir vasfı olarak tanımlamıştır. Bu vasfı halkla mı, yoksa Hakk'la mı kâimdir? diye sorulduğunda; hakîkatinin Hakk'ın vasfı, resim ve sûretinin ise halkın vasfı olduğunu belirtmiştir.¹⁸¹ Hz. Allâh'ın zâtı ile bilinmeyeceği, ancak, sıfat ve isimleri üzerinden; âlem vesilesi ile bilinebileceği âyet ve hadislerden anlaşılmaktadır.¹⁸² Hz. Yunus Emre'nin “Ete kemiğe büründüm, insan diye göründüm”¹⁸³ beytinin de aynı görüşü ifâde ettiği düşünülmektedir. İbn Arabî'ye (ö.638-1240) göre, bilinmekliği isteyen Cenâb-ı Hakk sevgiyle tecellî etmiştir. Arabî, sevginin maksadının bilinmek olduğunu ifâde etmiştir.¹⁸⁴ Bu noktada dikkat çeken iki

¹⁸⁰ Hazine benzetmesini ilk defa Amr b. Osman el-Mekkî adlı bir sûfinin kullandığı ifâde edilmektedir. Bk. Tezkiretül Evliyâ, 6:37,38, Ayrıca, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî, kenz-i mahfî terkiibini, her tür izafet ve nisbetlerden mücerred kadim ve ezeli olan Hakk'ın zâtı, şeklinde tanımlamıştır.” İbrahim, Hakkı Aydın, “Kenz-i Mahfî”, *DİA*, Ankara 2002, 25:258.

¹⁸¹ Bk. Hâmid Feridüddin Muhammed b. İbrahim en-Nisabûrî Attâr, *Tezkiretül Evliyâ*, İstanbul: Mavi Yayıncılık, Haz. Süleyman Uludağ, 1:462

¹⁸² Bk. İbrahim Hakkı Aydın, “Kenz-i Mahfî”, *DİA*, 2022, 25:258. Ayrıca, Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd” *DİA*, 2012, 42:431. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre “Varlık birdir, o da Hakk'ın varlığıdır. Her şey mutlak varlığın tecellî ve görünümünden ibarettir.” Kudsi Hadis'in bildirdiğine göre, Allah Rasûlü (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah (c.c.) kıyamet günü, ‘Ey Âdemoğlu! Hasta oldum da beni ziyaret etmedin.’ der. O da ‘Ey Rabbim! Ben sana nasıl hasta ziyaretinde bulunayım? Sen ki, âlemlerin Rabbisin.’ (Yüce Allah) şöyle der: ‘Bilmiyor musun falan kulum hasta oldu sen onu ziyaret etmedin. Şayet onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulurdun.’ ‘Ey Âdemoğlu! Senden yiyecek istedim bana yiyecek vermedin.’ der. O derki, ‘Ey Rabbim! Ben sana nasıl yedireyim? Sen âlemlerin Rabbisin.’ Allah (c.c.), ‘Benim falan kulum senden yiyecek istedi, sen ona yedirmediğini bilmiyor musun? Şayet sen ona yedirseydin, bunu benim yanımda bulurdun?’ ‘Ey Âdemoğlu! Senden su istedim, bana su vermedin.’ der. O (insan), ‘Ey Rabbim! Ben sana nasıl su vereyim? Sen Âlemlerin Rabbisin.’ der. Yüce Allah, ‘Falan kulum senden su istedi. Sen onu sulamadın. Şayet sen onu sulaysaydın, bunu benim yanımda bulmaz mıydın?’ der.” Bk. Müslim, “Birr” 43. Ayrıca, Bk. “Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi iştirmekte, her şeyi bilmektedir.” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=8&ayet=17>.

¹⁸³ Mustafa Necati Sepetçioğlu, *Benim Adım Yunus Emre*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2012, 25

¹⁸⁴ “Arabî, “bilinmeyi arzuladım” ayetindeki “arzu” kelimesinin aşk olduğunu ifade ederek her şeyin ilkinin, yani başlangıcının aşk olduğunu ifade etmiştir” M. Erol Kılıç, “İbn Arabî”, *DİA*, İstanbul

kavramın; muhâbbet ve mârifet olduğu görülmektedir. “Kenzi Mahfî” hadisi, Kurân’ı Kerim’in ilk tebliği olan “Oku” emri ile âdetâ paralellik göstererek; zâhîri bilginin, bâtîni bir arka planının olduğuna işâret etmektedir. İnsan, bütün isimlere sâhip olmasına rağmen¹⁸⁵, okumayı bilmemektedir. Bu nedenle evvel bilip unuttuklarını açığa çıkartacak, ona varlığını ve varlık sebebini bildirecek, âlemi okumayı öğretecek bir rehber ihtiyacın hâsıl olduğu görülmüştür. Tasavvufî eğitim anlayışının bu minvâl üzere oluştuğu anlaşılmaktadır.

Al elin Seyyid Nizamoğlu’n ulaşdır aslına

*Küntü kenz’in âlemine âşinâsın ey gönül*¹⁸⁶

Sâliki, seyr ü sülûka yönlendiren ana sorunun bilinmek ve bilmek ilişkisinden doğduğu görülmektedir. Bu ilişkinin temeli, elest bezminde yapılan, Allâh ve kul arasındaki biât üzere oluşmaktadır. Allâh, rûhların zuhûrundan sonra: “Elestü bi-rabbiküm: ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sormuş ve rûhlar: “Belâ (evet) sen bizim Rabbimizsin” diye Allâh’ı tasdik etmiştir.¹⁸⁷ Tasavvuf yoluna giren kişinin amacı, bu âyeti hakkâ’l yâkîn seviyesinde müşâhede edebilmektir. Eşref-i mâhlûkat¹⁸⁸ olan insanın, dünya ile perdelendiği görülmektedir. Bu nedenle sâlikin, mevcut hicaplardan kurtulmaya, unuttuklarını hatırlamaya, hatırladıkça bilmeye, bildikçe sevmeye başlayarak; muhabbet ve mârifet sırrına erişmesi

1999, 10:500; Cevdet Kılıç, Hilal Arslan “İslam Düşüncesinde Aşk Metafiziği” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/186854> (et. 22.03.2024)

¹⁸⁵ “Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin” dedi.” Bk. Bakara, 2/31 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=31> (et. 22.03.2024) Bu konuda Aynî’nin, *Şeyh-i Ekber’i Niçin Severim?* adlı eserinde sorduğu soru dikkat çekicidir “Âlem yok iken, insan ortaya çıkmamışken, Allah’ın nasıl ismi, resmi, sıfatı bilinebilirdi” Bk. Ali Aynî, *Şeyh-i Ekber’i Niçin Severim*, İstanbul: Bedir Yay.1995, s.86.

¹⁸⁶ Seyyid Nizamoğlu, *Esrâru’l-Ârifîn*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014, 343

¹⁸⁷ Seyyid Nizamoğlu, *Şeref-i Siyâdet*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014, s.247, Ayrıca, “Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir. Bk. Ar’âf 7/172

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=7&ayet=172>

¹⁸⁸ “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.” Bk. Tîn 95/4 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=95&ayet=4>

beklenmektedir.¹⁸⁹ Kişiyi hicâplardan kurtararak, bu bilince eriştirecek olan tasavvufî eğitimidir.

Nizamoğlu, beyitlerinde “kenzi mahfî” hadisine değinirken; kişinin aslında yaratılış anlarına âşına olduğunu, fakat bunu idrâk edemediğini ifâde etmektedir. Beyitlerden anlaşıldığı üzere, dünyaya gelmeden önce en güzel şekilde yaratılmış olan insan, dünyaya geldikten sonra bildiklerini ve aslını unutmuştur.¹⁹⁰ Tasavvufî eğitim bu idrâki sağlamayı hedeflemektedir.

Yitürdün akl ü idrâki unuttun aslın ey miskîn

Melek suretli iken sen revâ mı olasın hayvân¹⁹¹

Yoksa unuttub aslını zâlim mi denildin

Câhillik edüb etdin ise ana hıyânet

Dîdâr-ı gülün bülbülü idin sen ezelde

Ol âlemi unuttun ola mı bu kafeste¹⁹²

Gönül ister ezel ol küntü kenz’i

Erişdir aşkın ile anda Yâ Râb¹⁹³

Hz. Allâh’ın insana, kendi nefesinden hayat verdiği bilinmektedir.¹⁹⁴ Tasavvufî eğitim ile sâlikin, birtakım merhalelerden geçerek, tevhid sırrına mazhar olması beklenmektedir. Böylece kenz-i mahfî’den, yine kenz-i mahfîye doğru bir yolculuk

¹⁸⁹ “Her nereye dönerseniz dönün Allâh’ın veçhi oradadır. Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah’(ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir.” Bk. ‘115 <https://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=115> .

¹⁹⁰ Seyyid Nizamoğlu, *Ma’denü’l-Ma’ârif, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde)*, İstanbul: Revak Yayınları, 2014, 389, Ayrıca, Bk. Azhâb Sûresi 33/72: “Şüphesiz biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zâlimdir, çok câhildir.” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=33&ayet=72>

¹⁹¹ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 85.

¹⁹² Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 47.

¹⁹³ Seyyid Nizamoğlu, *Ma’denü’l-Ma’ârif, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde)*, İstanbul: Revak Yayınları, 2014, 376

¹⁹⁴ “Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir. Ve sizin için kulaklar, gözler, kalpler yaratmıştır. Ne kadar az şükrediyorsunuz!” Bk. Secde 32/9 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=32&ayet=9> Ayrıca, “Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın.” Bk. Hicr, 15/29 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=15&ayet=29> şeklinde, Allah’ın insana kendi rûhundan üflediği zikredilmiştir.

yapılması beklenmektedir. Bu yolculuk, sâlikî bilmeye doğru görünen seyr ü sülûktür.

Gevher-i zât-ı ezelsin nazar kıl kendüne

*Küntü kenzi'in âlemi Seyfî kanındır senin*¹⁹⁵

Hiz. Mevlânâ, Mesnevî'nin ilk beyitlerinde sazlıktan koparılan kamışın hikâyesinden bahsederken, ayrılık acısından söz etmektedir.¹⁹⁶ Bu olgu, yaratılmış olan her zerrenin içinde, aslına duyduğu bir özlem olduğunu ifâde ederken, aynı zamanda onu devamlı bir arayışa sevk etmiştir. İnsanın, içinde bir arayış ve özlem ile dünyaya geldiği görülmektedir. Bu arayışın merkezinde, elest meclisi ve Allâh ile yapmış olduğu biât bulunmaktadır. Vücûd bularak âdetâ perdelenen insan, ezel meclisinde ettiği bu yemîni hatırlamaya muhtaçtır. Bazı mutasavvıflar tarafından, Kenzi Mahfî hâdisi, Zâriyât Suresi 56. âyet ile ilişkilendirmiştir. “Ben ins ve cinnî ancak bana kulluk etsinler diye yarattım” âyetinde geçen kulluk etmenin, bilinmek anlamında yorumlandığı ifâde edilmiştir.¹⁹⁷ Nitekim, kulluk edebilmek, ancak kime kulluk ettiğini bilmek ile mümkün olmaktadır.

Hiz. Allâh, kudsî hadis ile: “Her kim (İhlâs ile bana kulluk eden) bir dostuma düşmanlık ederse, ben de ona karşı harb ilan ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden, bence daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık kazanamaz. Kulum bana (farzlara ilâveten işlediği) nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşır, nihayet ben onu severim. Kulumu sevince de (âdetâ) ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden her ne isterse, onu mutlaka veririm; bana sığırırsa, onu korurum”¹⁹⁸ buyurmuştur. Tasavvufî eğitim, sâlikin bu kıvâma

¹⁹⁵ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 51

¹⁹⁶ Şu Ney'in neler söylediğini can kulağı ile dinle, o ayrılıklardan şikâyet etmededir. Bk. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*, Terc. ve Şerh: Şefik Can 1:13 Beyt 1-18 <https://www.otuken.com.tr/u/otuken/docs/m/e/mesnevi-tercumesi-1641468915.pdf> (et. 22.03.2024)

¹⁹⁷ Yorum ilk kez Ali el-Kâri tarafından yapılmıştır. Bk. İbrahim Hakkı Aydın, “Kenz-i Mahfî”, *DİA*, 25:258,

¹⁹⁸ Buhârî “Rikâk” 38, Riyazus Sâlihîn, 96.hadis, <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=462> (et.09.10.2023)

erişmesini sağlamak üzere yapılandırılmıştır. Bu nedenle, farz ibâdetler, Allâh’a yaklaşabilmek adına, bu yolun ilk adımı olarak görülmektedir.¹⁹⁹

İnsan unutmüş olmak hasebiyle, hatırlamaya meyyâldir. Ancak unutmüş kimse hatırlamak ihtiyacı duymaktadır. Nizamoglu, Hz. Allâh’ı bilebilmenin, elest bezminde verilen sözü hatırlamanın, dünyâda ibâdetle mümkün olacağını ifâde etmiştir. Anlaşılmaktadır ki; unutan insan da ancak zikrederek, ibâdet ederek Allâh’ı hatırlayacaktır.

Vahdet deminde evvel ahid etmişdi Hakk’a

*Terk eyleyüp ol ahdi dil verdi şimdi yâre*²⁰⁰

Anın-çün Hakk yaratdı ins ü cânı

*İbâdetle biline kendü ya’nı*²⁰¹

“Kenz-i Mahfî” hadisinin, muhabbet ve mârifet üzere yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, kişiyi mârifete iletecek olan tasavvufî eğitim sistemi de aynı minval üzere; aşk ve muhabbet esaslı bir eğitim sistemidir. Âlemlerin, Hz. Muhammed (a.s.) ve muhabbet üzere yaratıldığı birçok mutasavvıf tarafından ifâde edilmiştir.²⁰² Sistemin özü ve esâsı aşktır.²⁰³ Nitekim Allâh, bilinmekliğini severek murâd etmiştir. İnsan, Allâh’a ancak aşk vesilesi ile erişebilir. Bu nedenle onu ilâhî aşkın

¹⁹⁹ “Tasavvufî esasların hepsi tasavvuf erbabının kitap ve sünnetten iktibas ettiği hükümleri içine alır. Bu esaslar şekil ve yer bakımından bedenî, ruh ve cevher cihetiyle de kalbidirleri.” Bk. Mâhir İz, *Tasavvuf*, İstanbul: Kitapevi yay., 2021, 30.

²⁰⁰ Nizamoglu, *Dîvan*, 2014, 87.

²⁰¹ Nizamoglu, *Ma’denü’l-Ma’ârif*, 2014, 359.

²⁰² Hallac-ı Mansur, Süfyan-ı Sevri gibi mutasavvıf mütefekkirlerin de dile getirdiği bu düşünce, en kâmil şeklini Muhyiddin İbn Arabî ve Abdülkerim el-Cilî’nin eserlerinde bulmuştur. Ahadiyyetten Vahidiyete olan ilk tecelli ki buna taayyün-i evvel de denir, Hakikat-i Muhammedî’ye karşılık gelmektedir. Hak, kendi nurundan Nur-ı Muhammedî’yi yaratarak hem bir ilgi ve hem de tamamen bir farklılık durumunu tahakkuk ettirmiştir. Sûfî kimliği ile öne çıkan birçok klasik şâirin, beyitlerinde levlâk düşüncesine (Bk. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, Beka Yay. 2021, 3:389) sıklıkla yer verdiği görülmektedir. Seyr ü sülûk ile vahdet-i vücûd düşüncesini bilâhare tecrübe etmiş olan sûfiye, birçok şiirinde bunu açıkça ifâde etmektedir. Bk. “Yaradıldı yir ile gök Muhammed dostluğuna Levlâk ana delîl durur ansuz yir ü gök olmadı.” (Yunus Emre, 386/7) Detaylı bilgi için Bk. Ali Yıldırım, “Sen Olmasaydın Felekleri Yaratmazdım” Hadis-i Kudsîsinin Klasik Şiire Yansıması”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırma Dergisi*, 2018, 158, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/532083>, (et. 17.02.2024)

²⁰³ Enes (b. Mâlik) tarafından rivayet edildiğine göre, Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz beni annesinden-babasından, çoluk-çocuğunuzdan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olamaz” Buhârî, İmân, 8, <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=6&SAYFA=433>, (et. 17.02.2024)

merkezine taşıyacak bir insana ihtiyaç hâsıl olmuştur. Nizamoğlu, bilinmekliği severek murâd eden Cenâb-ı Allâh'ı tanımanın yolunun, Resulullâh'ı bilmek ve tanımaktan geçtiğini ifâde ederek; onun nûrunu taşıyan bir velînin, kişiyi bu hedefe ulaştıracağını ifâde etmiştir. Tasavvufî eğitim sürecinde mürşid, bu yoldaki bağlayıcı yegâne unsurdur.

Sebep icâdına oldu bu cihânın

Hem oldur mebdei kevn ü mekânın

Cihâna ger Muhammed gelmeyeydi

*Bu mevcûdât-ı âlem olmayaydı*²⁰⁴

Yarattım cümleden evvel Habîbim Mustafa'nın nûrun

Ki ola vechime mir'ât-nazar kılam ana her ân

Anın nurundan oldu hem bu Ârş ü Kürs ü bu eflâk

*Eger halk etmesem ânı yaratmazdım bütün cihân*²⁰⁵

Rasûl'ün Âl'ini sevmek Râsulullâh'ı sevmek

*Râsulullâh'ı sevmek sıdk ile Allâh'ı sevmek demektir*²⁰⁶

Muhammed Mustafâ nûruna mazhar

Bulursan pek yapış bir evliyâyı

Kulu kurbânı ol var cân ü dilden

*Gider gitsün gönülden mâ-sivâyı*²⁰⁷

Görülmektedir ki; tasavvuf, islâmi hayât ile iç içe, şer'î hükümleri merkez alarak, gizli hazinenin keşfine yönelik bir yolculuktur. Nizamoğlu'nun küntü kenz ile başlayan tasavvufî eğitim anlayışı, Allâh'ın ibâdetle bilinmek isteğini hedef

²⁰⁴ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 376. Ayrıca. Bk. age. 2014, 360/376 arasındaki bölümde Zâriyat sûresi 56. Ayetin açıklaması yapılmıştır.

²⁰⁵ Müellifin fenâfillâh halinde iken kendisinden zuhur eden şathiyedir. Kedisinden evvelki sûfilerle benzerlik göstermektedir. Bk. Nizamoğlu, *Seyr-i Kemâl*, 2014, 260.

²⁰⁶ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 36.

²⁰⁷ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 406.

göstermektedir. Lâkin Nizamoğlu, tezkiye edilmemiş bir nefis yapısı ile, ibâdetlerin kişiyi asıl amacına ulaştıramayacağını da ifâde etmiştir. Bu minvalde, nefsinin bilen, Rabbini bilir anlayışı zuhûr etmektedir.

3.1.2 Men Aref

(*Men 'arefe nefsehu fekad 'arefe Rabbehu*), “*Nefsini bilen, Rabbini bilir*” Hz. Ayşe (r.anha) Hz. Peygamber’e (a.s.): “Ey Allâh’ın Resûlü, insan Rabbini ne zaman bilir” diye sormuş, Hz. Peygamber: “Nefsini bildiği zaman” diye cevap buyurmuştur. Nefsini bilen Rabbini bilir hadisinin, sûfiler tarafından sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.²⁰⁸ İnsanın Allâh ile arasındaki en büyük perde, nefsidir.²⁰⁹ Nihâi tertibte seyr ü sülûku ikmâl eden sâlikin, ibâdet ve nefis tezkiyesi ile kendini ve Rabbi’ni bildiği anlaşılmaktadır.²¹⁰ Tasavvufî eğitim, sâlikin özüne ulaşarak Hz. Allâh’ı idrâk edebileceği bir sistemdir. Dünya âhiretin tarlası, varılacak olan menzile ise Hakk ve Hakîkattir. Kur’ân-ı Kerîm’de farz ibâdetler net hükümlerle belirtilmiştir. Bunlar, kulun Allâh’a yaklaşması için, sarâhaten Allâh’ı hatırlatmayı zorunlu kılmış zâhîrî hükümlerdir. Nizamoğlu’nun tasavvufî eğitim anlayışının; ibâdet ile Allâh’a yönelen sâlike, ilk biâtını hatırlatmak üzere oluştuğu

²⁰⁸ Bk. Kelam ilk defa, "Nefsini en iyi bileniniz Rabb'ini en iyi bileninizdir" ilavesi ile İhvan-ı Safa (344-373/945-985) Risaleleri'nde Hz. Peygamber'in hadisi olarak geçmektedir. Farklı lafızlarla İmam Maverdi (450/1058), Ali b. Osman Maverdi, Ebü'l-Hasen Alı b. Muhammed b. Habib, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, thk. Said Muhammed el-Leham, Beyrut, 1988, s. 82. tre. Ahmet Cevdet, I-II, İstanbul, 1327, İstanbul, Muhasibi, Ebu Abdillâh, *er-Riaye li Hukukillah*, Beyrut, ts., s. 397, Ebu Bekir Muhammed b. İshak el-Kelabazi, *et-Taarruf*, Mısır, 1933, s. 37-9, Ebu Talib el-Mekki, *Kutu'l-Kulub*, Beyrut, 1995, II, 42; Ayrıca, İbnü'l-Arabi (638/1240) ise, rivayet yoluyla sahih olmasa bile, keşf yoluyla sahih olduğu iddiasında bulunmuştur. Bk. Yusuf Açikel, “*Risale-i Men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu*”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı 5’ten iktibas edilmiştir.

²⁰⁹ Detaylı bilgi için Bk. Ali b. Osman Cüllâbî Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1996, 375. “Bunlar derler ki (bazı sûfiler): Hak yolda en büyük hicâb (perde ve engel) ‘sen’ (benlik) dir. Sen kendinden gâib olunca, varlığının âfetleri sende fânî olur, hâlin temeli değişir, yok olur. Bu suretle müridlerin makâmları senin için hicâb olur. İmdi kendinden gâib olduğun sürece, hicâbsız olarak Hakk’ın huzurunda idin. Kendi sıfatlarınla hazır olunca Hakk’ın kurbunda gâib oldun. Böylece senin helâkın, senin huzurunda yani beşerî vasıflarla birlikte bulunmada olmuştur.”

²¹⁰ Kuran-ı Kerim’de, İnsanın nefsinin uyararak geçici ve dünyâlık olan eşyayı putlaştırdığı görülmüştür. Bk. “Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?” Furkân 25/43, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=25&ayet=43> Nefsinin kulu olmak ile Allâh’ın kulu olabilmek arasındaki farkın idrâki, tasavvufî eğitimin merkez noktasını oluşturmaktadır. Bk. “Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O’nun avucundadır; gökler de O’nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştuıkları ortaklardan uzaktır ve yücedir.” Zümer 39/67, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=39&ayet=67>

görülmektedir. Tasavvufî eğitim ile mürîdin, kendi aslını unutmasına neden olmuş hicaplardan kurtulması hedeflenmektedir. Nefsin, dünyaya olan büyük bir tutku üzere yaratıldığı bilinmektedir. Nefis kaynaklı heveslerin-mâsivânın, kişiyi Allâh yolundan alıkoyarak dünyaya meyletmesine sebep olduğu görülmektedir.

“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız”²¹¹ âyette görüldüğü üzere, dünyaya meyyâl bir nefis taşıyarak, aynı zamanda eşref-i mâhlûkat olarak anılmak, nefsin ne denli yoğun bir tuzak olduğunun en önemli göstergesidir. Bu âyet ile tasavvufî eğitimin gereği olan “men aref” hadisi açığa çıkmaktadır. Hz. Allâh, insana şah damarı kadar yakındır, fakat vesvese üzere olan bir nefis taşımaktadır. Görülmektedir ki, Allâh’a varış, ancak âdem vesilesi ile âlemdeki tecellîyi idrâk edebilmektir.

Ben benliğimle etdiğüm tâ’at değilmiş tâ’atim

*Al benliğim benden kamu sen kal hemân Yâ Rabbenâ*²¹²

Kahreyle nefsi dâim tevhîd ü ibâdetle

*Yoluna Hakk’ın Tabîi olaydı tâ’atle*²¹³

Hicâb-ı nefis aradan gitse her gâh

*Bilürsün n’idüğün seyr-i il’llâh*²¹⁴

Nizamoğlu’nun, Men aref (Nefsini bilen Rabbini bilir) hadisini, tasavvufî eğitimin bir gereği olacak şekilde merkez aldığı görülmektedir.

Men aref sırrından âgâh olmadınsa eger

*Zâhid hep zâyî oldu zühhd ü ta’atin senin*²¹⁵

Sensin evvel mazhar olan bu cümle esmâlara

²¹¹ Bk. Kâf 50/1, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=50> .

²¹² Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 186

²¹³ Seyyid Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb’a*, (Seyyid Seyfullah Külliyyân İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014, 312.

²¹⁴ Nizamoğlu, *Ma’denü’l-Ma’ârif*, 2014, 416.

²¹⁵ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 50.

Sana bildirmedi mi ki n'idüğün ilm ü amel
Sensin ol mecmuâ-i kevn ü mekân anlamadın
Serserî gezme bak âfâkı yürü sen sana gel
Hakk seni halk eyedi ahsen-i takvim üzre kim
*İki âlemde bulunmaz dahi sana bir bedel*²¹⁶

Nizamoğlu, Allâh'ın ibâdetle bilinebileceğinden bahsederken; aczini idrâk edememiş bir kimsenin, ibâdetlerinin de kendisine perde hükmünde olacağını ifâde eder. Bu anlayış, şer'î çizgide bir yol çizerken, "Men aref" hadisinin özünü oluşturan nefis tezkiyesine de dikkat çekmektedir.

Bu cismânî vü nefsânî hevâlar
Dahi envâî dürlü mâ-sivâlar
Ara yerde hicâb olmasa bunlar
*Görürdü Hakk'ı bî-perde bunlar*²¹⁷

Tasavvufî eğitim sâyesinde, kalbin hicaplardan kurtularak saflaşacağı ve ilâhî tecellîye²¹⁸ mazhar olacağı görülmektedir. Kalp, ilâhî tecellîye her ân mazhar olduğu hâlde, nefis tezkiyesine erişmeden bu tecelliyi algılayacak kıvamda değildir.

Bilürsen kendün Seyfî Hakk'ı bildin
*Budur ben bildiğin vallâhu âlem*²¹⁹
Dilersen Hakk'ı bilmek kendün idrâk edegör
*Kendün idrâk eden olur âyân-ender-âyân*²²⁰

Seyr ü sülûk'a giren sâlik için tasavvufî eğitimin temelinde; kendisini ve Rabbini bilmesindeki engellerin-hicapların ortadan kaldırılarak, kalbi saf bir hâle

²¹⁶ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 104.

²¹⁷ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 406.

²¹⁸ Bk. Allah "Yere göğe sığmadım, ancak mümin kulumun kâlbine sığdım" buyurmuştur. (Aclüni, 11:195) Bk. İbrahim Hakkı Aydın, "Kenz-i Mahfî", *DİA*, 17:116.

²¹⁹ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 56.

²²⁰ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 51.

getirmenin yattığı görülmektedir. Nefsin ıslâhı esâs alınarak, mürîdin hakkal yâkîn seviyesine taşınabilmesi hedeflenmiştir.

Nazargâh-ı Hûda'dır kalb-i insân

*Ki andan yol bulunur Hakk'a her ân*²²¹

Anlaşılmaktadır ki; mürîd, sâfiyâne bir hâl ile geldiği bu dünyada, nefisinin telkinleri dolayısıyla oluşmuş olumsuz hasletlerden kurtulmalıdır. Dünya ve dünyaya, beden ve bedene âit şiddetli istekler kırıldıkça; yaratıcısı ile arasındaki bağ kuvvet bulacaktır. Nizamoğlu için bu yolun anahtarı “ölmeden evvel ölebilmek” sırrına erişebilmektir.

3.1.3 Mûtû Kable

(*Mûtû Kable En Temûtû*) “Ölmeden önce ölünüz” hadisi²²² tasavvuf literatüründe önemli bir yer tutan, tasavvufî eğitimde hedef teşkil eden; irâdi ölümü ifâde etmektedir. Muhyiddin İbn Arabî (ö. 1240), irâdi ölümü, kişinin bir takım tasavvufî eğitim metotlarından geçerek, nefsin ıslâh etmesi, bu şekilde benliğini yok ederek tevhid sırrına²²³ erişebilmesi şeklinde ifâde etmektedir. Ölmesi beklenen kişinin nefsidir. Nefsin yaptırımları ile edinilmiş olumsuz hasletler²²⁴ bertaraf edilmeden, kişinin Rabbini bilmesi mümkün görülmemiştir.

²²¹ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 383.

²²² Bk. "İnsanlar uykudadırlar, ölünce uyanırlar." (Aclunî, *Keşfu'l-hafa*, 2/312) hadisi ile ifâde edilmiştir. Dünya hayatının bir mola yerindeki kısa bir uyku olduğu gerçeği, ölmeden önce ölmek ile; irâdi ölümle uykudan uyanmayı ve yeni bir bilince erişmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, ilk Türkçe Tasavvuf kaynağı olan Hoca Ahmet Yesevi'nin *Divân-ı Hikmet* adlı eseri olmak üzere birçok kaynakta, nefis tezkiyesi gereğinin “mûtû kable en temûtû” hadisine dayandırıldığını görmekteyiz. Bk. Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, Ankara: Diyanet Vakfı Yay. haz. Hayati Bice, 2009, 371.

²²³ Sâlike tasavvufî eğitim ile yaşatılması gereken fenâfillâh hâlidir. Bu durumdaki mürîd için, dünya ve dünyaya bağlı tüm dürtüleri yok olmuş-ölmüştür. Bu mertebede olan sâlik her yerde-kendinde dâhi Allâh'ı müşehade etmektedir. Bk. Nûr 24/35. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=24&ayet=35> Ayrıca, “Mevlânâ, hiçliğin ya da yokluğun gerçek anlamda varlık olduğunu sürekli bir şekilde vurgulayarak, esasında varlığın yoklukta olduğunu söyler.” Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs-Hicabi Kırılancık, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, VI:825, 1/804; Kamuran Gökdağ, Yunus Cengiz, “Oluşun Akıl ve Ahlâk Ötesindeki Hâli: Mevlâna'da Özgürleşme ya da Kendini Aşma Pratiği Olarak Fenâ” s.233 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1585435> (et. 22.03.2024)

²²⁴ Kişiyi günâha iten nefsin yaptırımları, kalp üzerindeki perdeleri gittikçe arttırarak, insan ve Allah arasındaki bağlantının kesilmesine neden olur. Nefsin ıslâhı olan mûtû kablenin gereği için Bkz. “İnsan vücudunda bir et parçası vardır o düzelirse bütün vücut düzelir, o bozuk olduğunda bütün vücut ifsat olur. İyi bilin ki, işte o et parçası kalptir.” (Buhârî, “İmân”, 39; Müslim, “Musâkât”, 107)

Aslını idrâk edememiş insanın hayata bakış açısının, tamamıyla dünya-mâsivâ üzerine oluştuğu görülmektedir. Kişi, dünya hayatına attığı adımla gelişmeye başlayan benlik duygusu ile, birtakım heveslere meyletmeye başlar ve âdetâ dünya ile bütünleşir. Benliğin büyümesine ve kuvvetlenmesine sebep olan nefsânî arzular, insanın dünyaya daha fazla bağlanarak, kalbine dünyaya âit heves ve isteklerin yerleşmesine neden olur. Bu hâlde iken, edindiği maddesel kazanımlara paralel olarak, bir takım kötü hasletlerin²²⁵ de kendisine sirâyet ettiği görülür. Sâlik bu nefsânî tuzaklardan kurtarabilmek adına, ehl-i tasavvufun geneli²²⁶ önemli bir hususta ittifak etmiştir: “Mûtû kable en temûtû”. Öngörülen bu sistemin seyrindeki, ölmeden önce ölmekten kasıt; kişinin beden ve bedene dâir şiddetli arzularını olabildiğince törpüleyerek, en alt seviyeye indirebilmektir. Böylelikle kişinin, dünyaya meyyâl olan “benliğinin”²²⁷ yok olması beklenir. Bu idrâk sâyesinde kişi, Hakk ile arasındaki rûhânî bağı kuvvetlendirerek özünü anlama yoluna ulaşır.

Cân ü başı terk edenlerdir erenler Hazret'e

*Bulamadık cânânı Seyfî vermeyince cânımız*²²⁸

Sakın kendüne kendiñ deme kendüm

Eger Hakk ile Hakk olmak dilerseñ

Nizamoğlu gibi çık ara yerden

²²⁵ Bk. "Müminlerin iman açısından en mükemmel olanı, ahlâkı en iyi olanıdır." (Buhârî, "Edeb" 39), Dinde gelinecek kemâl nokta, ahlâk-ı Muhammedî olmak hasebiyle, tasavvufî eğitim, kötü huyların bertaraf edilmesini merkez alır.

²²⁶ Tasavvuf eğitimi, sâlikî hicâplarından kurtarmaya yönelik farklı tarikat yapıları tarafından, farklı eğitimler verilerek yapılmaktadır. Bunlar: Tarîk-i Ahyâr, Tarîk-i Ebrâr ve Tarîk-i Şettar olarak bilinmektedir. İlki, namaz, oruç gibi şer'i hükümlere dayalı ve oldukça uzun eğitimidir. Tarîk-i Ebrâr ise daha çok riyâzet ve mücâhede ile varılan seyr ü sülûk yoludur. Tarîk-i Şettar ise, ölmeden evvel ölmek merkezli bir sistemdir. Bu yolda tövbe, zühd, tevekkül, kanaât, uzlet, devamlı zikir, teveccüh, sabır, murâkabe ve rıza ile Allah'a ulaşmak hedeflenmiştir. Bu yolun sâlikî Allâh'a ulaştıran en yakın yol olduğu ifade edilmektedir. Bk. Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ" *DİA*, 2006, 32:500, Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Ankara: Nasihat Yay., 2007, 18.

²²⁷ Benlikten kasıt, kişinin eğitilmemiş nefsidir. Eğitime tâbi olmuş nefis, rûh kıvâmına erişecektir. Hz. Mevlâna "Can, o bensiz benlikle güzelleşti; dünya benliğinden sıçrayıp çıktı." "(Ölmeden önce ölmek) Hak ile dirilişi amel aynasında gör. Zira, bunu sözle, kıl u kâl ile anlayamazsın." Bk. Mevlânâ Celâleddîn, Muhammed b. Muhammed el-Belhî er-Rûmî, *Mesnevî* I-VI, çev.: Veled İzbudak, Meb. Yay., İstanbul 1990, 5:4138, 1:766; 5:2768-70; Osman Nuri Küçük, Doktora Tezi, *Mevlânâ'da Benliğin Dönüşümü: Sülûk*, Ankara Üniversitesi, 2007, 193.

²²⁸ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 108.

Dahi sen ölmeden ölmek dilerse²²⁹

Zâhidâ rûz-i kıyâmet görmek istersen Hakk'ı

Kim ki kendün yoğ eder Hakk görünür her an ana²³⁰

Nitekim şeytânın da kendisinde gördüğü yüksek benlik duygusundan dolayı Allâh'a itâat edemediği âşikârdır.²³¹

Sakın ben deme benliktir dur eyleyen seni Hakk'dan

İşitmedin mi ben demek nice dûr etdi hannâs'ı²³²

Nizamoğlu'nun tasavvufî eğitim anlayışında, seyr ü sülûkunü ikmâl eden sâlik için, “mûtû kable en temûtû” bir gerektir ve bir araçtır.²³³ Asıl mevzu ve hedef, irâdi ölümünden sonra “kul” olarak dirilebilmekten geçmektedir. Gerçek anlamda elde edilecek kazanımın bu olduğu görülmektedir. Sülûkun esâsı, sadece ölmek değil, edinilmiş idrâk ile yeniden hayat bulmaktır.

Mûtû kable en temûtû'dan dilerse sen haber

Ölmeden önce ölmüş dirilmiş sen bu Seyfullâh'ı gör²³⁴

²²⁹ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 124.

²³⁰ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 89.

²³¹ Bk. Şeytan dedi ki: “(Öyle ise) beni azdırmama karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım.” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=7&ayet=16> Şeytan “beni sen azdırdın” diyerek Allâh'a baş kaldırmıştır. Oysa Hz. Âdem, yasak ağacın meyvesini yeme gafletini, nefsinden kaynaklı bir hata olarak görerek Rabbinden af dilemiştir, sevgisinin yüceliğinden edep etmiştir. Krş. Mevlâna, *Fîhi Mâ-Fîh*, çev. Abdulbâki Gölpınarlı, 23. Fasl, s.39, <https://dosyalar.semazen.net/fihimafih.pdf> (et. 22.03. 2024) Bu noktada dikkat çeken Rabbini bilen ve itaat eden hâldir; kulluk bilincidir. Tasavvufî eğitimin gereği olarak nitelendirdiğimiz mûtû kablenin gereği, kişiyi ben bilincinden, kul bilincine taşıyabilmektir.

²³² Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 223.

²³³ “Mutu kahle en-temutu (Ölmeden önce ölünüz!) Bu hadis, mutasavvıf şairlerin ve tekke muhitinin en fazla üzerinde durdukları düsturlardan biri olmak hasebiyle Yunus'un dilinden de sık sık tekrarlanır. (Gelin bugün yanalım, yarın yanmamak için/ Ölelim ölmez iken, yine ölmek için)” Bk. İskender Pala, “Yûnus Emre'de Ölüm Düşüncesi” *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: 1995, 536 https://isamveri.org/pdfdr/D057623/1995/1995_PALAI.pdf (et. 05.04.2024); Ayrıca, “Mutasavvıf şairlerimizden Ümmî Sinan (ö. 1657) bu konuyu Yunus gibi sıklıkla işleyenlerdendir. (Çün buyurdi ol Resûl mûtû kable en-temût/ Ölmezden ön aşkıla oldüğüm midür hatâ)” Azmi Bilgin, “Osmanlı Şiirinde “Ölmeden Önce Ölme” Temi” *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, İstanbul: 2007, 6 https://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/azmi_bilgin_divan_siiri_olme_temi.pdf (et.05.04.2024)

²³⁴ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 151.

Ne âlemden acep bu yere niye geldin

Ne istersin ne kazandın ne buldun

Yürü tebdil-i ahlâk eyle dervîş

Kelâmullâh Hakk'ın bâbında kaldın

Ölürsen Seyfî sen ölmezden evvel

*Hakk'la Hakk olup bu dünyâyâ doldun*²³⁵

Tasavvufî eğitimini tamamlayarak dünyâyâ yeni bir bilinç ile gelen mürîdde, tevhîd sırrının âyân olması beklenmektedir.

Aradan senlik vü benlik çıkıncak

Edersen kesb-i tahsil-i basiret

Görünür Dost ili bundan yakıncak

Erüp Hakk'a olursun mest ü hayrân

Vücudun katresi bahre akıncak

Yeter Seyyid Nizamoğlu bu denlü

*Erenler gayb eder esrâr açıncak*²³⁶

3.2. Şerîat-Tarîkat-Hakîkat

Tasavvuf literatüründe, dînin imân, islâm ve ihsân boyutlarını anlatan Cibril Hadisi²³⁷, şerîat, tarîkat ve hakîkat birliğinin ve gereğinin en açıklayıcı ifâdesi

²³⁵ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 206, 207.

²³⁶ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 202

²³⁷ “Hz. Ömer’in (r.a) bildirdiğine göre, bir gün Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in huzurunda bulundukları bir esnada, bembeyaz elbiseli, simsiyah saçlı, üzerinde yoldan geldiğini gösteren herhangi bir emare bulunmayan ve içlerinden hiç kimsenin tanımadığı bir adam çıkagelir. Hz. Peygamber’in yanına sokulur, önüne diz kurup oturur, dizlerinin Peygamber (a.s.) dizlerine dayar, ellerini dizlerinin üzerine koyar ve Hz. Peygamber’e “Ya Muhammed” diye hitap edip sırasıyla İslam, iman ve ihsan’ın ne olduğunu sorar. Hz. Peygamber (a.s.): İslam, Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın resulü olduğuna şehadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, ramazan orucunu tutman, yoluna güç yetirebilirsen Kabe’yi ziyaret (hac) etmendir. İman, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe inanmandır. Yine hayır ve şerriyle kadere iman etmendir. İhsan, Allah’a onu görüyormuşsun gibi kulluk etmendir. Sen onu görmüyorsan da o seni mutlaka görmektedir. Diye cevap verir. Her defasında aldığı cevabı “doğru söyledin” diye onaylayan zatın bu durumu orada bulunanları şaşırtır. O, bu duruma aldırış etmeden

olmuştur. Nitekim hâdisin ilk bahsi islâm; dînin zâhiri hükümleri (şerîat), üzerine oluşmuştur. Bundan sonra gelen iman kısmının; melekler, âhiret günü, kader ve peygamberlere inanmak şeklinde devam ettiği görülmektedir. Bu imân noktasında artık bir yol ve bir rehber ihtiyâç hâsıl olduğu görülmektedir. Gayba dâir konuları içeren bu bahisten; insana insan vâsıtasıyla tecellî etmesi beklenen ilm-i tarik anlaşılmaktadır. En son varılması beklenen hedefin; tam bir ihlâs sâhibi olarak, gerçek kulluk kıvâmına gelebilmek olduğu ifâde edilebilir. Bu son merhale, tasavvufî eğitim ile kazanılan hakikât sırrıdır. Tasavvufî hayâtın, Hz. Peygamber'den sonra da aynı minvâl üzere devam ettiği tasavvuf kaynaklarında görülmektedir.²³⁸

Serî es-Sakatî (ö.257-870), kişinin irfânının artmasıyla, amelinin daha fazla artacağını ifâde etmiş ve kitap ve sünnetin zâhirine ters düşecek hiçbir bâtinî bilgidен söz etmemiştir.²³⁹

Sûfîlerin imamlarından olan Ebû Muhammed Sehl b.Abdullâh et-Tûsterî (ö.273/886, diğеr bir rivâyete göre ö.283/896) “İster günah, ister sevap olsun; kulun şerîata uymadan işlediğı ameller, nefsin tatmininden başka hiçbir sonuç vermez. Şerîata uyarak işlenen fiiller, nefis için azaptır.”²⁴⁰ ifâdeleriyle ilk dönem itibariyle tasavvufî anlayışın merkez noktasını oluşturmuştur.

Tasavvuf büyüklerinden Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909), bu yolun Kur’ân ve sünnetle kayıtlı olduğundan bahsederek, Hz. Peygamber’in hadisleri ile sağlamlaştırıldığını ifâde etmiştir.²⁴¹

Bektâşilikte, Hacı Bektaş Veli (669/1271): “Şerîata bağlılığı mükemmel olmayan kimseye, tarîkat, mârifet ve hakîkat mertebeleri de kapanık kalır. Bir kimse şerîata

bu defa kıyametin ne zaman kopacağını sorar. Peygamber (a.s.); Kendisine soru yöneltilen, bu onuda sorandan daha fazla bilgili değildir, cevabını verir. Adam, o halde alametlerini anlat, der. Resulullah (a.s.) de “Annelerin kendilerine cariye muamelesi yapacak çocuklar doğurması; yalın ayak, başı çıplak koyun çobanlarının, yüksek ve görkemli binalarda dolaşıp birbirleriyle yarışıklarını görmendir” buyurur. Adam kalkıp gider. Hz. Ömer bir süre öylece hayretler içinde kalakalır. Daha sonra Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem; “Ey Ömer, o soru soran kimdi, biliyor musun? O, Cebraîl ‘di size dininizi öğretmek için geldi, buyurur”, Müslim, “İman”, 1, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=25219>, (et. 17.02.2024)

²³⁸“Meşhur büyük müridlerin hemen hepsi, tarîkat yolunda ilmi öne almışlardır. Çünkü ilimsiz yola çıkılmaz. Çıkan yolu sapıtabilir. Ümmi urefânın bilgileri de ilimdir.” Bk. İz, *Tasavvuf*, 2021, 48.

²³⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 2003, 30.

²⁴⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle* haz. Mehmet Günyüzlü, (Yasin Yayınevi, 2003), 41.

²⁴¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 2003, 54.

bağlılığını bozarsa, tarikat, mârifet ve hakikat'ı da bozmuş olur"²⁴² ifâdelerine yer verdiği *Makâlat* adlı eserinde; tarikat yapısının merkez noktasını şeriat olarak belirtmiştir.

Hiz. Mevlânâ (ö.672/1273) "Biz pergel gibiyiz. Bir ayağımız din üzerinde sağlamca durur, öteki ayağımız yetmiş iki milleti dolaşır"²⁴³ ifâdesiyle, şer'î hükümlerin zârûriyeti hususuna vurgu yapmıştır.

Hiz. Yunus Emre (ö.720/1320): "Şerî'at-Tarîkat yoldur varana, Hakikat-Ma'rifet andan içerü"²⁴⁴ şeklindeki beytinde aynı düstura dikkat çekmektedir. Bu üç kavramı zâhirî olan insan bedenine benzetmek mümkündür. İnsanın iskelet yapısı, şeriat gibi dimdik ayakta olması gereken bir sisteme benzetilebilir. Güçlü kemik yapısı, vücûdu dimdik kılmakta ve ana omurgayı teşkil etmektedir. Fakat bunun olması gereken asıl biçimde hareket edebilmesi için, üzerini kaplayan, kaslara ve sinirlere ihtiyaç vardır. Ancak bu şekilde gerçek mânâsı zuhûr edecek şekilde iskelet fayda sağlar hâle gelebilir. Bunu târikat olarak değerlendirmek mümkün görülmektedir. Hakikati ise can temsil etmektedir. Tüm vücûda ruh ve nefes veren, sistemi düzenleyen ve esâs olandır; maddenin aslı ve hakikatidir. Aksi takdirde âdetâ beden bir robot misâli sadece emirlere uyacaktır. Oysa insan, rûhu ile yücelmesi gereken bir varlıktır. Tasavvuf ehli, hiçbir zaman bu kavramları birbirinden ayrı görmemiştir.

Tasavvuf târihi sürecinde, ilk dönemlerden îtibâren şer'î hükümlere bağı bir tasavvuf anlayışının hâkim olduğı gözlenmektedir. Tarikat şeyhleri dâima ilme ve şeriata uyulmasını mensuplarına tavsiye etmiştir.²⁴⁵

²⁴² Hacı Bektaş Veli, *Makâlat*, haz. Esad Çoşan, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996,.3; Şahin Filiz, "İlk Dönem Bektaşilik'i ve Hacı Bektaş Veli'nin Fikir Yapısı", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi*, 1996, Ağustos.

²⁴³ Bediüzzemân Furûzanfer, *Mevlâna Celâleddîn*, (çev. F. Nafiz Uzluk), İstanbul: Meb Yay., 1985, s.4; Fikret Karapınar, "Hz. Mevlânâ'nın Eserlerinde Hadis Kültürü" 127, https://isamveri.org/pdfdrq/D02420/2015_1/2015_1_KARAPINARF.pdf, (et. 22.03.2024); Ali Osman Koçkuzu, Mesnevî'nin Birinci Defterinde Hz. Peygamber'e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine" <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=23202> (et. 22.03.2024)

²⁴⁴ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Dîvânı* Tenkitli Metin, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990, 237-279; Yunus Emre Dîvânı, DİB, Ankara, 2021, 302, https://yayin.diyanet.gov.tr/File/Download?path=4232_1.pdf&id=4232 (et. 22.03.2024)

²⁴⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, Haz. Süleyman Uludağ, 1999: Dergâh Yayınları, 41, Ayrıca Bk. Abdulkadir Geylânî, *Tasavvufun Esasları*, İstanbul: Ailem Yayınları, 31.

“XVI. asırda Anadolu’da faaliyet gösteren çoğu tarîkat şeyhinin, tasavvuf yoluna girmeden evvel, şerîat ilimlerini tahsil ettiği görülmektedir. Şerîat, tasavvufi gelişmenin ilk şartı olarak takdim edildiği gibi, aynı zamanda varılması gereken hedef olarak da kabul edilmiştir.”²⁴⁶ Nizamoğlu’nun tasavvufi görüşleri de aynı şekilde; şer’î hükümler ile çevrelenmiş bir çember mesâbesindedir. Kur’ân ve sünnet üzere oluşan bu çemberin derîni, onun ilm-i hakîkatidir. Eserlerinde, zâhirî hükümlerin bâtinî yorumlarına yer verirken, hiçbir zaman şerîat çizgisinden²⁴⁷ uzaklaşmadığı görülmektedir. Tasavvufî eğitimin, ancak şerîat ve târikat birlikteliği ile mümkün olacağını ifâde etmektedir.

Şer’at hâlin idem hem tarîkat

*İkisinden zuhur ede hakikat*²⁴⁸

İnsanın içindeki arayış ve hakîkati bulma dürtüsü, onu esas varlık sebebine doğru itmektedir. Bu nedenle, şer’î hükümlerin özünü bilerek içselleştirebilmek ihtiyacının oluştuğu görülmektedir. Bu aşama için belki de verilecek en iyi örnek İmam Gazâlî’dir. Büyük bir âlim olan Gazâlî, içindeki bulmak ateşini dizginleyememiş ve nice bâdirelerden geçmiştir. Ancak bir mürşide tâbi olduğunda ve tarîkat yoluna girdiğinde, hakîki ilme mazhar olabilmıştır. Anlaşılmaktadır ki, insanın kendi başına bu yolda yürümesi, zâhir ibâdetlerin sayısını arttırmaktan öte gidememektedir. Bu nedenle seyr ü sülûkun tâlipleri, farklı bir arayışta olmuş ve gönül tatmini ile cevap bulmuşlardır. Gönül tatmini ise ancak bir gönül ehli tarafından verilecek bir eğitim ile oluşmaktadır. Bu yollar, tarîkat olarak isim bulmuş; mutlak anlamda kişiyi Allâh’a ulaştıracak olan Muhammedî yollardır. İslâm dünyasında, ana yola uzanan farklı kollar oluşmuşsa da her tarîkat silsilesine bakıldığında mutlaka Hz. Muhammed’e (a.s.) ulaştığı görülmektedir.²⁴⁹

²⁴⁶ Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, 2021, 336.

²⁴⁷ Bir sâlik riyâzat ve ibâdetle mânevî Hacca mâlik olsa, zâhîre Hacca gitmek farzı o kimsenin üzerinden kalkmaz. Rasûlallah’ın gerek mânevî, gerek zâhiri oğlu ol, zâhiri/cismânî oğluna riâyet etmezsen şerîatı tahfif etmiş olursun.” Şerîati tahfif etmek küfürdür.” Bk. Nizamoğlu, *Seyyidlik Şerefi*, 2014, 14.

²⁴⁸ Nizamoğlu, *Mir’âcü’l-Mü’minîn*, 2014, 265

²⁴⁹ Bk. “Ma’lûm-ı erbâb-ı irfân olduğu üzre tarîk birdir, o da “tarîk-ı tevhid”dir. Usûl-i terbiye ve esrâr-ı telkînin eşkâlîne ve eâzım-ı evliyâullahdan bazı zevât-ı ilmiyyenin min-kıbeli’r-rahmân me’mûren ichtihad ederek açtıkları şehrah-ı hakîkatin kendi nâmlarına izâfesine mebni, muhtelif nâmlarda şüyûu hasebiyle isimleri çoğalmıştır. Yoksa tarîk birdir.” Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*,

Tarîkat Pîri, Peygamber donanımında olup, feyz-i ilâhi ile mürîdana her dâim bilgi aktaran kişidir.²⁵⁰ Bunlar hâl olmak hâsebiyle, bir hâl ehli ile yol almayı icâp ettirmektedir. Tarîkat ehline tâlib olan kimse, belirli usûl ve kâideleri gerektiren hakikat yolunun sâliki olmuştur. Dolayısıyla tarîkatlardaki eğitim sistemi teorik değil, uygulamalı olarak devâm eder. Bu yolda şerîat ve tarîkat bir olmak zorundadır.²⁵¹ Nefsin ve şeytanın aldatmacalarının çok olduğu bu eğitim sürecinin, ancak bir ucu Hz. Peygamber’e dayanan bir silsile altında güvenli olduğu görülmektedir. Ehl-i tasavvufun, tarîkati hakîkate ulaşmanın sağlam bir yolu kabul ettiği anlaşılmaktadır.²⁵² Bu nedenle Kur’ân ve sünnet ışığında, Hz. Muhammed (a.s.) çizgisinde olmak gereğinin önemle üzerinde durulmuştur.²⁵³

Kûnû alâ şer’i’r-Rasûl (Rasûllullahın şeriatini takip edin) tâ tâ’atet bâşed kabul (tâ ki itaatin kabul olsun)

*Kendün görüp olma fuzûl sakın olursun zâlimûn*²⁵⁴

Sakingil sapma Mustafâ’dan

*Dilersen bulmağa rahmet Hudâ’dan*²⁵⁵

Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul 2006, 1:11; Abdullah Taha Orhan, *Hüseyin Vassaf’ın Vâkıat İsimli Eseri*, Marmara Üniversitesi, YLT, İstanbul, 2012, 11,12.

²⁵⁰ Bk. “Bu süflerin yolundan giden kimseler, onların ortaya koydukları kuralları tatbik ettikleri ölçüde mârifetullahı ermeyi ve Hakk’ın rızasına kavuşmayı isterler.” Bk. Ahmet Avni Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı- Selçuk Eraydın, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1989, 2:171.

²⁵¹ Müellifin *Mârifetler Risâlesi* adlı eserinde “tevhîdin faziletleri”ne yer verdiği bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde, tevhîd ehlinin yedi kalesi olduğundan bahsedildiği görülmektedir. Bu kaleler sırasıyla: “İlki kırmızı altından olan kelime-i tevhîd, ikincisi gümüşten olan imân, üçüncüsü demirden olan tevekkül, dördüncüsü taştan olan şükür ve rızâ, beşincisi ateşten olan emir ve yasaklar, altıncısı zümrüitten olan doğruluk ve ihlâs, yedincisi ise inciden olan tarîkat âdâbıdır” şeklinde ifâde edilmektedir. Tevhîd ehlinin bu kaleler içinde oturduğuna, şeytanın ise birtakım hamlelerle bu kalelere sürekli saldırdığına dikkat çekilmektedir. Tarîkat ve şerîat âdâbına uyulmadığı takdirde, şeytanın bu kaleleri tek tek alacağının beyan edildiği sarâhaten görülmektedir. Krş. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2024, 61.

²⁵² “Tasavvuf, şerîatin gayrı değil, aynıdır.” Bk. İz. *Tasavvuf*, 2021, 212.

²⁵³ Krş. “Kuşeyrî’ye göre hakikatin doğrulamadığı hiçbir şerîat makbul olmadığı gibi şerîatla bağlı olmayan hiçbir hakikat de muteber değildir. Allah’ın emriyle farz olması bakımından her şerîat hakikat olduğu gibi Hakk’ın emriyle farz olduğu için her hakikat şerîattır.” Ebû’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye (Kuşeyrî Risâlesi)*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay. 1999, 118. Kuşeyrî’ye “el Câmia beyne’s-şerîati ve’l-hakika” yani şerîat ve hakikat ilimlerini uzlaştıran adı verilmiştir. Ayrıca, Krş. Geylânî, *Tasavvufun Esasları*, 32.

²⁵⁴ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 122.

²⁵⁵ Nizamoğlu, *Ma’denü’l-Ma’ârif*, 2014, 432.

Şu tâlib kim ola ehl-i tarîkat

*Hem ola sâlik-i râh-ı hakikat*²⁵⁶

Ahvel olup eğri bakan râh-ı Rasûl ü Ahmed'e

*Doğru tarîki bulmadı eyledi ömrünü hebâ*²⁵⁷

Cemî'i ehl-i sünnet ve'l cemâ'at

*Tarîki üzre olmaktır sa'adet*²⁵⁸

Nizamoğlu'nun, aynı düstur ile, birçok beytinde şerîat ve tarîkat birlikteliğine vurgu yaptığı görülmektedir. Allâh'ın belirlemiş olduğu net kuralları ve sınırları, islâm dininin esâsı olmak itibarıyla merkeze koyarak dervîşâna bir yol çizmiştir. Bu hükümler, mümin kimsenin üzerine düşen ilk vazîfelerdir. Şer'î hükümlere riâyet edilmeden, bir tarîkat yapısı altında olmak ve ilerlemek mümkün değildir. Tarîkat yapısı altında, ancak sağlam bir şekilde şer'î çizgide olan sâlikin, sülûkunda ilerleme göstereceğini ifâde etmiştir.

Şerî'at bendi ile nefsini bend et

*Tarîkatde tarîk-i Hakk'a azmet*²⁵⁹

Nitekim Nizamoğlu, zamanındaki sahte şeyhlere dikkat çekerek; hem şerîata uymayıp, hem Hz. Muhammed'e tâbi olduğunu iddia edenlerde bir tutarsızlık olduğunu açıklamıştır. Ona göre, ehl-i sünnet olmayan bir tarîkat yapısı?! mümkün değildir. Hakîkat tecellîsi muhakkak bu iki yol üzere sabit kadem olmaktan geçmektedir.

Şer' ile işlemezler işleri

*Yine anarlar Muhammed adını*²⁶⁰

Sübül kim dedi Hakk ey mâh-ı tal'at

²⁵⁶ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 371.

²⁵⁷ Seyyid Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014, 296

²⁵⁸ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'â*, 2014, 304.

²⁵⁹ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 406.

²⁶⁰ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 142.

*Şerî'atdır tarîkatir hakikat*²⁶¹

Tasavvufî eğitim, bu yola giren insanı, sâliki kemâlâta ulaştırarak insân-ı kâmil seviyesine getirebilmeyi hedeflemektedir. Oysa tek bir kâmil insan olduğu bilinmektedir: Hz. Muhammed (a.s.). Diğer kemâl sâhipleri ise, ancak onun yansımasıdır. Anlaşılmaktadır ki, varılması gereken hedef Hz. Peygamber'e benzemek, onun ahlâkıyla ahlâklanmaktır. Bu yolda, Hz. Peygamber'e tam bir uyum içinde yaşamak gerekmektedir. Bu tutumlar İslâm dîninin özünü oluşturmaktadır. Tasavvufî eğitimde varılması gereken son nokta; Hz. Peygamber ahlâkı²⁶² ile ahlâklanmış olmaktır. Nitekim, bu eğitim süreci içinde mürîd, fenâfirresûl hâlinde, Hz. Peygamber'de fenâ bulacaktır. Dolayısıyla, ehl-i sünnet ve'l cemâat üzere olmayan bir yapı ne hedef ne de doğru bir yol olarak kabul edilmemektedir.

Cemî'i ehl-i sünnet ve'l cemâ'at

*Tarîki üzre olmaktır sa'adet*²⁶³

Budur dördüncü olma ehl-i bid'ad

*Olagör ehl-i sünnet ve'l cemâat*²⁶⁴

3.2.1. Bedene Dâir İbâdetler ve Bâtınî Açıklamaları

İslâm dininde ibâdetler, şeklen fıkhnı konusunu oluştursa da içerdikleri mânâ bakımından birçok sūfînin eserinde konu edilmiştir. İlk tasavvuf kaynaklarında, ibâdetlerin bâtinî anlamlarına yer verildiği görülmektedir.²⁶⁵ Böylece ehl-i tasavvufun, abdest, namaz, hac, zekât gibi ibâdetleri, sadece şeklen sınırlı tutmadığı

²⁶¹ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 406.

²⁶² “Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” Bk. Mâlik b. Enes El-Muvatta, “Huluk”, 8. <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=528> (et.22.03.2024)

²⁶³ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 304.

²⁶⁴ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 308.

²⁶⁵ Bk. Nasr Serrâc Tûsî (ö.378/988), *el-Lüma'Fi't-Tasavvuf*, Ebû Tâlib Mekkî (ö.386/996) *Kütü'l-Kulûb*, Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hucvirî (ö.465/1072), *Keşfü'l-maḥcûb*, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim Kuşeyrî (ö.465/1072), *Kuşeyrî Risâlesi*, Muhammed Gazzâlî (ö.555/1111), *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, Ebû Hafs Şihâbuddin Ömer Sühreverdî (ö.632/1234), *Avârifü'l-Maârif*. İlk dönem tasavvuf klasikleri olan bu eserlerde gerek müstakil gerek dağınık bir hâlde verilen ibâdet esâsları konu edilmiştir. Özellikle İmam Gazzali, ibâdet, edep ve hikmet sırlarını *İhyâu Ulûmi'd-dîn* eserinde sistematize ederek, bu konuların inceliklerine detaylı bir şekilde değinmiştir.

ve ihsan boyutunu kazandırmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.²⁶⁶ Sûfiyeye göre, bedenın vâsıta olduğu ibadetlerdeki esas gâye, rûhen Allâh ile bağ kurabilmektir. İbâdet kelimesi köken itibariyle “abd” kökünden olup, “kulluk” anlamı taşımaktadır.²⁶⁷ Kulluğun en önemli göstergesinin ibâdet olduğu düşünöldüğünde; ibâdetin ihlâs ile yapılması, kemâl boyutunu oluşturmaktadır.²⁶⁸ Bu noktada ehl-i tasavvufun birleştii ana yol; ibâdetlerin ne cennet isteği ne cehennem korkusu için değil, yalnız Hakk için olduğudur.²⁶⁹ Bu düsturun, ancak tasavvufi eğitim ile elde edilebileceğini görmek mümkündür. Tasavvufi eğitimin kaynağının muhabbet olduğu bilinmektedir. Bu muhabbetin, kişiyi hiçbir zaman Kur’ân ve sünnet hükümlerinden alıkoymaması gerektiği tasavvuf kaynaklarında açıkça bildirilmektedir. Varılacak kemâl noktası ihsandır. Dâima huzurda olmak bilinci, kişiyi aksini düşünmeye değil, daha fazla ibâdete ve şer’î hükme bağlı olabilmeye itmektedir.²⁷⁰

Nizamoğlu’nun, özellikle *Mümin’in Mirâcı* adlı eserinde, sâlikin yolunu abdest ve namaz ile başlattığı, ahlâkî bazı kâidelerle devam ettiği; nefis tezkiyesi ile tamamladığı görölmektedir. Âdetâ zâhirden bâtına doğru bir yol çizmiştir. Eserlerinde genel anlamda bu birlikteliğe dikkat çekerek, ibâdete; ibâdetle ihsana önem vermiştir. Ona göre ibâdetten beklenti, saf ve temiz bir gönülle yapılması gerektiğidir. Tasavvufi eğitime başlayan mürid için, evvelâ zâhir olan abdest ve namaz kavramlarının bâtinî anlamlarını açıkladığı görölmektedir. Konu ile ilgili “Bedene dâir ibâdetler ve bâtinî açıklamaları ve nefis tezkiyesi” olarak

²⁶⁶ Bu konuda Hz. Mevlânâ ceviz mertaforu ile, ibâdetlerin rûhunu kastetmiş ve mânâsı idrâk edilemeyen ibâdetleri içsiz cevize benzetmiştir. Krş. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Fihî Mâ Fih*, Tercüme, Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, İz Yayıncılık 6. Baskı, 2006, 131. Ayrıca, Krş. Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, Ankara: TDV Yayınları, 1997, 73. İdris Türk, *Tasavvuf Düşüncesinde İbâdetlerin İç Anlamı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, DT, İzmir, 93.

²⁶⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Nşr., İstanbul, 1997, 156.

²⁶⁸ Abdullah Bin Mübarek “Edebi basit görenin ifa ettiği sünnetlerde aksamalar olur. Sünneti basit göreni, farzlardan mahrum ederler. Farzları basit göreni ilahi ma’rifetten mahrum ederler. Ma’rifetten mahrum kalanın halinin nasıl olacağı da malumdur. (Tevhitten mahrum kalır”) Bk. Attâr, *Tezkiretü’l Evliyâ*, 1991, 253.

²⁶⁹ İlgili âyet Bk. “Dikkat ediniz! Din sadece Allah içindir” Zümer 39/3

²⁷⁰ Konu ile ilgili ilk dönem sûfilerinden Zünnûn Mısırlı, “Arifin alameti üçtür. Ma’rifetin nuru verâ’ın nurunu söndüremez. Arif, zahiri ahkama ters düşen batın ilmine inanmaz. Allah’ın nimet ve kerametine nail olması arifi haramların sınırını zorlamaya sevk etmez” ifâdeleri ile ehl-i tasavvufun bâtinî görüşlerinin muhakkak zahir ile bağdaşması gerektiğini belirtmiştir. Bk. Serrâc, *el-Lüma*, 1996, 37.

sınıflandırma yaptığımızda; Nizamoğlu'nun tasavvufî eğitim anlayışındaki, şer'at ve tarikat birliğinden doğan hakîkatin de daha iyi idrâk edileceği kanaatindeyiz.

Dışını zînet edersin düzedüp kukla gibi

İçî ammâ ayı maymun dolu hınzîr la yılan

Zâhirâ gerçi dilindeki ibâdetler eyi

*Dahi kalbin öğrenemedi İslâmî lisân*²⁷¹

3.2.1.1. Abdest

Hz. Allâh: “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın),”²⁷² Hz. Peygamber (a.s.) “Kim abdestinin başında Allah'ı zikrederse (besmele) bedeninin tamamı temizlenir. Eğer Allah'ın ismini zikretmezse, bu kimsenin sadece abdestte yıkadığı uzuvları temizlenir”²⁷³ buyurmaktadır. Anlaşılmaktadır ki, sadece su ile yıkanan beden, aslen Hz. Allah adı anılmadan temizlenmemektedir. Burada dikkat çeken noktanın, içsel anlamda kişiyi tatmine itecek olan kısmının anlaşılmasının gereğidir. Abdestin farz ve sünnet hükümleri mevcut olduğu gibi, tasavvuf kaynaklarında bâtın mânâlarına da değinilmiştir. İlk dönemlerden itibaren sûfiler tahâreti, zâhiri ve bâtîni olmak üzere, iki kısma ayırarak, açıklamışlardır. Görülmektedir ki bâtîn ve zâhîr birbirine muhtaç bir bütündür.²⁷⁴ Bedensel âzâlar su ile temizlenirken, bâtînen kâlbi de tövbe ile bu temizliğe hazır hâle getirmek gerekmektedir.²⁷⁵ İmam Gazzâlî, zâhir temizlik ile bâtın temizlik ilişkisini dört seviyede açıklamıştır. İlki, görünen neces ve pislikten temizlenmek, ikincisi, âzâları günâhlardan temizlemek, üçüncüsü, kalbi kötü hasletlerden temizlemek ve son olarak sırrı mâsivadan temizlemektir. Son aşamanın

²⁷¹ Nizamoğlu, *Divân*, 2004, 76.

²⁷² Bk. Mâide 5/6, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=5&ayet=6>

²⁷³ Es-Suyûtî, *el-Câmi 'us-Sağîr*, 2/17.

²⁷⁴ Gazzâlî *İhyâ* adlı eserinde, sadece temizliğin zâhirine önem veren bir örnekten bahseder. Bu kişi evini boya badana yaptırıp, içini silip süpürmeden, o eve padişahı davet eder. Bu hâreketi cezayı hak eden bir küstahlık olarak nitelendirilmiştir. Bk. İmam Gazzâlî, *İhyâü Ulûmî'd Dîn*, Tercüme Mehmed Müftüoğlu, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1:344.

²⁷⁵ Hucvîri, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergâh yay., İstanbul 1982. 429.

Peygamber ve sıddıkların seviyesi olduğunu ifâde etmektedir.²⁷⁶ Tasavvufî eğitim sistemindeki en önemli amaçlardan birinin, sâlikî ibâdetle ihsan seviyesine taşımak olduğu anlaşılmaktadır.

Nizamoğlu'nun da tıpkı ilk dönem sûfîlerinde olduğu gibi, ibâdetlerin bâtinî yönlerini açıklayarak, tasavvufî bir bakış açısı sunduğu görülmektedir. Dervîşâna abdestin özünü açıklayarak, bu bilinç ile yaklaşılmasının müstehab olacağını bildirmektedir.

Nizamoğlu, temizlenmekteki bâtinî anlamın; bedenî insan üzerinde oluşturduğu mâsivâdan kalbi temizleyebilmek olduğunu ifâde etmektedir.

Tahâret bâtını dünyâ hayâlin

*Gidermektir gönülden kıl ü hâlin*²⁷⁷

Abdest almaya ellerin yıkanarak başlanması evvelâ; dünyâlık her işten el çekmek, gönülde yalnız Allâh'a yer vermekle başlamak anlamını taşımaktadır.²⁷⁸

Elin yudukda diyesin İlâhî

*Elim çektim kamu işden kemâhî*²⁷⁹

Ağzın yıkanmasındaki bâtinî hedef; dilde Allâh zikrinden başka bir şey kalmamasıdır.²⁸⁰

Kaçan ağzını yursun de ki Yâ Rabb

Senin zikrinden özge cümlesin hep

*Dehânımdan yudum pâk ettim ânî*²⁸¹

²⁷⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 1:318. Ayrıca Bk. İdris Türk, *Tasavvuf Düşüncesinde İbâdetlerin İç Anlamı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Doktora Tezi, 2009, 153.

²⁷⁷ Nizamoğlu, *Mi'râcül-Mü'minîn*, 2024, 266

²⁷⁸ İlk tasavvuf kaynaklarında, ellerin yıkanırken tüm hazzardan tasarrufun kesilmesi ve Hakk'a yönelmeye dâir bilgiler mevcuttur. Bkz Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 427. Ayrıca İbn Arabî, dünyalık olanın elden çıkarılması şeklinde yorum getirmektedir. Bk. İbn Arabî, Muhyiddin, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Ekrem Demirli, çev., Litera Yayıncılık, İstanbul 2007, 3:72.

²⁷⁹ Nizamoğlu, *Mi'râcül-Mü'minîn*, 2024, 266.

²⁸⁰ İbn Arabî'ye göre ağzın yıkanması, Allah'tan başka ilâh yoktur söylemektir. Hayır söylemek ve doğru sözlü olmaktır. Kötü sözlerden dili temizlemektir. Krş. İbn Arabî, *el-Fütuhât*, 3:75.

²⁸¹ Nizamoğlu, *Mi'râcül-Mü'minîn* 2024, 266.

Hız. Mevlânâ burna su almaktaki mânâyı, cennet kokusu olarak yorumlarken, İbn Arabî, kul olmanın farkına varılması, kibirden arınmak şeklinde ifâde etmiştir.²⁸² Nizamoğlu'nun ifâdeleri ise, farklı bir algı oluşturarak bambaşka bir noktaya dikkat çekmektedir. Burnu yıkarken asıl bilinmesini istediği; kişinin her an burnundan alıp verdiği nefes yoluyla hayatına devam ettiği gerçeğidir. Nizamoğlu, insanın burnuna su çekerken, onu tamamen alıp verdiği nefese odaklamak istemiştir. İnsan, burnundan dâima nefes alıp verme alışverişi ile yaşamını idâme ettiren bir varlıktır. Dakikada on beş, yirmi kez nefes alıp verir, fakat bunu çoğu zaman farkında bile olmadan yapar. Oysa ne nefes alınmadan ne de alınan nefes verilmeden yaşamak mümkündür. Günde en az on beş kez olmak kaydıyla burna çekilen su, o an nefesi kesmektedir. Ancak alınan nefes geri iâde edildiğinde, insan için hayat devam edebilir.²⁸³ Bu dikkat ve bilinç ile, sadece abdest alınan zamanda değil, her nefes alıp verirken kişi bunu müşâhede edebilir. Nizamoğlu'nun bu yaklaşımını düstûr alan sâlikin de her an, Allah'ı düşünmeye, aczini fark etmeye ve şükretmeye yönelmesi beklenmektedir. Yaşamın bu nefes üzere sürdüğüne dikkat çekilmektedir. Nefesteki asıl maksadın, sâlikî nihâî tertibte Cenâb-ı Hakk'a ulaştıracağı anlaşılmaktadır.

Burunu gasl ederken olma gâfil

Hayât olur burundan cisme hâsıl

Giderdim de bu dünyânın kokusun

*Dilerim zât-ı Bârî'nin kokusun*²⁸⁴

Genel olarak ehl-i tasavvufun, yüz yıkamaktaki bâtinî mânâyı, yüzü Allâh'a dönmek olarak ifâde ettiği görülmektedir.²⁸⁵ Nizamoğlu da aynı mânâ ile; kişiyi

²⁸² Hız. Mevlânâ "Ey Mü'min! Sen gönülden Allah'a yalvar da o koku seni alsın cennete götürsün! Gül kokusu gül bahçesinin kılavuzudur" Bk. Mevlânâ, *Mesnevî* 4:546, b.2214; Sıdika Tümbül Yıldırım, *Rahman'ın Kokusuna Ulaşmak*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019, 75 Ayrıca, Krş. İbn Arabî, *el-Fütuhât*, 2007, 3:75.

²⁸³ Nefesin asıl sâhibi olan Hız. Allah'tır. Nizamoğlu'na göre nefesin asıl vasfı bu idrâk ile sâlikî Hız. Allah'a ulaştırabilmektir. Böylece kul, sonunda yine ona döndürülecektir. Tasavvufî eğitim ile mürid ölmeden evvel ölererek, her nefeste Hız. Allah'ın kokusunu müşâhede eder hâle gelebilecektir.

²⁸⁴ Nizamoğlu, *Mi'râcül-Mü'minin*, 2004, 267.

²⁸⁵ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb* (Hakikat Bilgisi), Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1996, s.427. Ayrıca Hız. Mevlânâ Mesnevî'de: "Yüzünü yıkamayan, hurilerin yüzünü göremez ve namaz ancak temiz olarak, abdestli olarak kılınabilir" ifâdesiyle, yüzü yıkamanın bâtinî anlamına dikkat çekmektedir. Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî* 3:247. Ayrıca, İbn Arabî,

kendisine şâhit tutarak bu bilinci yaşamasını telkin etmektedir. Bilinmelidir ki; o yüz artık dünyadan yüz çevirip, Allâh’a dönmüştür.

Kaçan yursun yüzün de şâhid ol sen

*Çevirdim yüzümü kevn ü mekândan*²⁸⁶

Ali [b.] Osman Cüllâbî Hücvîrî (ö.440/1049) baş mesh edilirken, bâtinen kulun işlerini Allâh’a havâle etmesi anlamına geldiğinden bahsederken, İbn Arabî bunu, tevazu ve kulluk, boyun eğme ve Allah karşısında itâat şeklinde açıklamaktadır.²⁸⁷ Nizamoğlu, başın mesh edilmesini, ibâdetlerin başa tâc olacağı idrâkinde olunarak yapılmasını ifâde etmektedir. Böylece dervîşânı ibâdete sevk ederken, aynı zamanda ondan alacağı hazza da dikkat çekmektedir.

Başuna meshederken söyle Yâ Rabb

*İbâdâtım başımda tâc ola hep*²⁸⁸

Kulak yıkamaktaki bâtinî anlamın, genellikle kötü söz duymamaya yönelik olduğu görülmektedir. Evvel duyulmuş kötü sözlerden temizlenmek ve Allah kelâmı duymaya hazırlanmak şeklinde anlamlandırılmıştır.²⁸⁹ Nizamoğlu da aynı şekilde, dünya kelâmını kulağından çıkarmak ve Hakk’a yönelmek gâyesi ile bu eylemin bâtinîni açıklamıştır.

Kulağıma diyesin meshi verdim

*Bu dünyâ sözlerin cümle çıkardım*²⁹⁰

Nizamoğlu’na göre, boynunu mesh etmek, sâlikin vücûdunun kendisine verilen bir emânet olarak algılaması bilincini telkîn etmektedir. Allah karşısında boynumuz kıldan incedir. Bu taşıdığımız beden sadece bir süreliğine bize tahsis edilmiş bir

yüz yıkanmasını hayâ ile ilişkilendirmiştir. İnsanların yüzlerinin zanlarla nitelendirilemeyeceğini, zannın insanın hakikati olduğunu ifâde etmektedir. Krş. İbn Arabî, *el-Fütuhât*, 2007, 3:78

²⁸⁶ Nizamoğlu, *Mi'râcül-Mü'minîn* 2014, 267.

²⁸⁷ İbn Arabî, *el-Fütuhât*, 2007, 3:82; Hucviri, *Keşfü'l-maḥcûb*, 1996, 427.

²⁸⁸ Nizamoğlu, *Mi'râcül-Mü'minîn*, 2014, 267.

²⁸⁹ İbn Arabî, kulakları yıkamaktaki bâtinî mânâ için, güzel söz duymak, hatta sözün en güzeli olan Allâh'ı Kur'an ile zikretmek, üzere hazırlanmak anlamına dikkat çekmiştir. Krş. İbn Arabî, *el-Fütuhât*, 2007, 3:90.

²⁹⁰ Nizamoğlu, *Mi'râcül-Mü'minîn*, 2014, 267.

emânettir. Tıpkı alıp verilen nefes gibi, beden de mevcut âzâları ile âit olduğu yere dönecektir.

Eriştiğinde gerdânına nevbet

*Diyesin verdiğin bâr-ı emânet*²⁹¹

Abdestin son rûknü olan ayakların yıkanmasındaki mânânın, Allâh'ın kaçınılmasını emrettiği yerlerden uzak olmak düstûrunun idrâk edilebilmesi olduğu görülmektedir.²⁹² İbn Arabî, ayakların yıkanmasındaki bâtinî mânâyı, cemaatlere, mescitlere koşmak, dedikodu yapılan yerlerden uzak durmak, hatta dedikodu yaymak maksadıyla bir yere gitmemek şeklinde ifâde etmiştir.²⁹³ Nizamoğlu'nun da Allâh yolunda dâimi olabilmek niyâzı ile konuyu açıkladığı görülmektedir. Ona göre sâlik artık bu yoldadır, bunu kabul etmiş, idrâk etmiştir. Bundan sonraki niyâzının da bulunduğu Hak yolda sâbit olmak şeklinde ifâde edildiği görülmektedir.

Ayağın yumağa geldikte söyle

*Tarikinde ayağım sâbit eyle*²⁹⁴

Nizamoğlu'nun abdestin bâtinî mânâlarını açıklarken, genel anlamda pozitif ifâdeler kullandığı görülmektedir. Sâlik için ciddi bir farkındalık yaratarak, abdestte yıkanan her bir uzvun değerine, Yüce Yaratıcı'nın sanatının mükemmelliğine dikkat çekmektedir. Bunlar, beden ve bedene dâir eylemler olduğu gibi, ancak mânâları idrâk edildiğinde kıymeti anlaşılabilecek güzelliklerdir. Nizamoğlu, tasavvufî eğitimde abdestin içsel boyutunu, ilk kapıdan girmiş olmanın şükrü ve farkındalığı ile tamamlamıştır. Bu aşamadan sonra, sâliki sürecin devâmı olan namaza teşvik ettiği görülmektedir.²⁹⁵

²⁹¹ Nizamoğlu, *Mi'râcül-Mü'minîn*, 2014, 268.

²⁹² Hucviri, *Keşfü'l-mahcûb*, 2014, 427.

²⁹³ İbn Arabî, *el-Fütuhât*, 2007, 3:92.

²⁹⁴ Nizamoğlu, *Mi'râcül-Mü'minîn*, 2014, 268.

²⁹⁵ Ayrıca Nizamoğlu'nun *Taç Risâlesi* adlı eserinde, tacındaki on dört yeşil ve on dört beyaz dilim sayısının, abdest alırken ki sayılar adetince olduğuna dikkat çektiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, “Beş vakit namazda ve nâfilelerde alınan abdesti başımıza taç etmiş oluruz” söylemi konu ile ilgili kayda değer bulunmuştur. Bk. Nizamoğlu, *Taç Risâlesi*, 2024, 35, 36.

3.2.1.2 Namaz

“Şüphesiz ki ben Allah’ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibâdet et ve beni anmak için namaz kıl.”²⁹⁶ Hz. Allâh, kulun kendini hatırlaması, anması ve yaklaşabilmesi ona namazı emretmiştir.²⁹⁷ Kur’ân’da salât kelimesiyle ifâde edilen namaz “boyun eğmek, itaat etmek anlamına gelmektedir.”²⁹⁸ İnsanın kulluğunu yâkîn seviyede müşâhede edebileceği en önemli ibâdet namazdır. İnsan, hayatında oldukça geniş yer tutan namaz vesilesi ile kulluğunu idrâk eder, Allâh’ın huzûrunda olur ve Allâh’a tapar.²⁹⁹ Bu nedenle sûfîye, namazın bâtinî mânâlarına önem vermiş, ancak kalp huzuru-hûşû ile kılınmasıyla, Hakk’a erişmenin mümkün olacağını ifâde etmiştir.³⁰⁰ Dolayısıyla ehl-i tasavvufun, namazı ihlâs ile kılınacak seviyeye getirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Ancak bu şekilde kılınan namaz ile insan, müminin mirâcî³⁰¹ ve dînin direği³⁰² hadislerini müşâhede edebilecektir.

Hz. Allâh’ın insanlara farz kıldığı ibâdetlerden olan namazın, insanı kötülükten ve hâyâsızlıktan alıkoyacağı³⁰³ bildirilmiştir. Nitekim her gün ve günde beş kez³⁰⁴ kılınan namaz ile, zayıf ve câhil yaratılmış olan insan, Allâh’ı anar ve namaz dışında

²⁹⁶ Tâhâ 20/14, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=20&ayet=14>

²⁹⁷ “Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Resûle itaat edin ki size merhamet edilsin.” Nûr 24/64, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=24&ayet=56>

²⁹⁸ Hucvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 1996, 436.

²⁹⁹ Tûsî, *Lûmâ* ‘, 1996, 158.

³⁰⁰ Cüneyd-i Bağdâdî “Namaz kılmakta gayeniz, sadece, namaz kılma görevini yerine getirmek olmasın. O irade etmeden kendisine ulaşamayan varlığa vasıl olma sevinciniz, namazda maksadınız olsun” Bk. Muhammed b. İbrahim Kelâbâzî, *et-Ta’arruf li-mezhebi ehli’t-tasavvuf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf), Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., 7. Baskı, Nisan, 2021, 203. Ayrıca, Gazali, mânâsı idrâk edilmeden kılınan namazın, kişiyi sadece cismani olarak bir seviyeye getireceğini belirtmiştir. Krş. İmam Gazzâlî, *İbadetlerin Ruhu*, Sûfî Kitap, İstanbul, 5.Baskı, 2013, 19

³⁰¹ Bk. Aclûnî, “Keşfü’l-Hafâ”, 1:171. Namazda miraç hadisesinin anlamının idrâki mevcuttur. Hz. Peygamber’in miraca çıktığı zaman Hz. Allâh ile görüşmesi ve fatiha suresinin açıklaması niteliğinde kabul edilen hadis için Krş. Ebu Hafs Şihabüddin Ömer Sühreverdî, *Avârifü’l-ma’ârif*, (Gerçek Tasavvuf), çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2005, 386.

³⁰² Tirmizî, “İman”, 8; Acluni, *Keşful Hafâ*, 2:31.

³⁰³ Nizamoglu, *Ma’denü’l-Ma’ârif*, 2014, 382, Ayrıca, Bk. “Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah’ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.” Ankebut 29/45 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?ayet=45&sure=29>, Ayrıca, “Beş vakit namaz, arada işlenen günahlara kerffârettir.” Bkz. Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, 2014, 408, İlgili Hadisler için Bk. Buhârî “Mevakıtu’s salât”, 6; Müslim. “Taharet” 10,16, Ahmed “Müsned”, 5:437; Suyûti, *ed-Dürrul Mensur*, 5:485, Münziri *et Tergip*, 1:237; Heysemi, *Mecmau’z Zevaid*, I:298

³⁰⁴ Krş. Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, Çağrı Yay, 1996, 1471.

yaptıklarını da Allâh'ın emirlerine uymak gâyesi ile yapar. Allâh'a yaklaşmış olur³⁰⁵ ve benliğini Hakk'ın azameti karşısında yok edebilmek gayretini gösterir.

Dedi ol iki âlem şâhı Ahmed

Zemin ü âsumânın mâhı Ahmed

Şehâdet savm ile hacc ü zekâtı

Dahi emrolunan beş vakt nemâzı

Elinden geldikçe edâ etmektedir

*Sakın deme ki bu zâid etmektedir*³⁰⁶

İbadet-i ekber erkân-ı islâm

*Nedendir ekber oldu zikr-i Allâm*³⁰⁷

Sakıngil sapma Mustafâ'dan

Dilersen bulmağa rahmet Hudâ'dan

Çalış cehd eyle kıl beş vakit nemâzı

*Dahi tevhîd ile eyle niyâzı*³⁰⁸

Nizamoğlu'nun, oyun ve eğlenceden ibâret dünyâ hayâtının kişiyi oyaladığından ve insanın ömrünün mal hesâbı ile geçtiğinden bahsettiği görülmektedir. Namaz, bu hayâtın içinde, insana ölümün varlığını hatırlatmak ve varacağı noktayı idrâk edebilmesini sağlamak için âdetâ bir uyarı niteliği taşımaktadır. İnsanlar, Peygamber Efendimiz 'in gözünün nûru olan namaz ile niyâzda bulunur. Kişi, her gün günde beş kez Hakk'ın bu dâvetine icâbet ederek, Allâh'a itaâtini göstermektedir. Bilinmekliğı isteyen Allâh'ı bilmek arzusunu, kul namazı ile âdetâ ifşâ etmektedir.

Hesâb-ı gâv ü harla geçdi ömrün

³⁰⁵ “Kulum bana önce farz ibadetlerle yaklaşır” hadisi buna işâret etmektedir. Bk. Buhârî “Rikâk” 38, Riyazus Sâlihîn, 96.hadis

³⁰⁶ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 112.

³⁰⁷ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 382.

³⁰⁸ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 432,433.

Kaçan kılсан gerek beş vakt nemâzı

Urulur gece gündüz kûs-i rihlet

*Senin sem'ine girmez mi âvâzı*³⁰⁹

Zeynülâbidin Ali [b.] Hüseyin'in (r.a), namaza başlarken yüzünün renginin değiştiği, tanınmaz olduğu; bu durumunun kendisine sorulduğunda: "Kimin huzurunda durmak istediğimi biliyor musunuz?" dediği, tasavvuf kaynaklarında görülmektedir.³¹⁰ Bu minvalde, namazın tasavvufî açıdan en çok anlaşılması gereken ibadetlerden olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim, Hz. Allâh, namazın kul ile arasında bir yakınlık sağlayacağını bildirmiştir. İbn Arabî namazın bâtınını, Allah ve kul arasındaki konuşma olarak ifâde etmektedir.³¹¹ Tasavvufî eğitimde insanın, salt bedenden ibâret olmadığı kabul edilir. Beden, dünya işlerinin görülmesindeki bir araçtır. Nefsin ıslâhı ile rûhûn yükselişini sağlayan bu sistemde, şer'î ibâdetlerin bâtınî mânâlarının da açığa çıkması beklenmektedir. Namaz, huzurda olup, teslim olmak anlamını taşımaktadır. Bu noktada insan, kendi irâdesinden daha güçlü bir varlığı kabul ederek, yalnız ondan dilemeyi ve ona kulluk etmeyi³¹² müşâhede eder.

Nizamoğlu, bâtınî mânâların idrâkinden yoksun bir namazın, bir kuru âdetten ibâret olduğunu beyân etmektedir.³¹³

Bu üslûba kaçan olmaz ibâdet

*Ana derler hemân bir kuru âdet*³¹⁴

³⁰⁹ Nizamoğlu, *Dîvan*, 2014, 123.

³¹⁰ Bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 2005, 408.

³¹¹ İbn Arabî, *el-Fütuhât*, 3:67. Ayrıca Ebu Talip el-Mekki, namazın Allah ile kulu arasında muvasele olduğunu ifâde etmiştir. Krş. Ebu Talip el Mekki, *Kutul Kulup*, 2:204; Konu ile ilgili detaylı bilgi için, Krş. Hüseyin Certel, "Ebu Talip el-Mekki'de Namazın Psikolojisi", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1999, 6, 129.

³¹² Bir insan yirmi dört saat içinde, nâfile kıldığı namazları hâriç, sünnet ve farz namazlarında takribi kırk adet Fatiha Suresi okumaktadır. Her defasında: "Allâh'a: "(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.)" diyerek niyâz etmektedir. Fâtiha 1/7 Tasavvufî eğitim alan kimsede, kıldığı namazlarında bu ayetin açığa çıkması beklenmektedir. Sâlik kulluğunu namazında tam müşâhede eder hâle gelebilmelidir. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=1&ayet=5> Ayrıca konu ile ilgili detaylı bilgi için Krş. Gazzâlî, *İbadetlerin Ruhu*, 44.

³¹³ Hz. Mevlânâ'nın ibâdetlerin yorumu ile ilgili sözleri abdest bölümünde açıklanmıştı. Bâtını anlaşılmayan ibâdetleri, içsiz cevize benzetmektedir.

³¹⁴ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 269.

Oysa namaz, kulun mirâcı olmak îtibariyle en yüksek değerdedir.³¹⁵ Bu mânâların idrâk edilmesi ile, namazın insanı sonsuz hikmete erİştirebileceğinden bahsedilmektedir.

Tevekkülle Hakk'a etmek niyâzı

*Huzûr-ı kalble kılmak nemâzı*³¹⁶

Hudâ farz eyledi beş vakt nemâzı

Edeler kendüye kullar niyâzı

Salâtın bâtını var zâhiri var

Her işin evveli var âhiri var

Bu kerre niyyet eylese salâta

*Erişdi Hızr-ı dil âb-ı hayâta*³¹⁷

Ehl-i tasavvuf için namaza başlama ânı olan tekbir en önemli andır. Sûfiye için bu aynı zamanda bir akiddir. Bu ilk aşamadaki sözleşme ne kadar sağlam olursa, kul o kadar koruma altına girmiş olur. Kendisini namaz içerisinde oluşacak her türlü vesveseden korumuş olur. Cüneyd el-Bağdâdî (ö.297/909) “Her şeyin en hâlis olan tarafı vardır. Namazın en hâlis yanı da tekbir ânıdır. Çünkü tekbir, namaza niyet zamanıdır.”³¹⁸ İfâdeleri ile bu konuya dikkat çekmektedir. “Allahu ekber” diyerek, iki elle âdetâ kul ve Allah arasındaki her şey geriye itilir. Bende senden başka her ne varsa, ben onları ardıma ittim; sadece sana geldim anlayışı, insanın gönlünde hâkim olmalıdır.³¹⁹ Bu noktanın, ilk buluşma ânı olması sebebiyle çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Sâlikin, Allâh'ın büyüklüğünü ve kendi aczini bâtınen hissetmesi beklenmektedir. Tam bir huşû ile, Allâh'ın huzurunda olmak, onun yüceliği karşısında aczini bilmek bilinci ile namaza başlanmalıdır.³²⁰

³¹⁵ Nizamoğlu, *Taç Risâlesi* adlı eserinde, “Bu değerli ibâdeti başımıza taç ederiz” ifâdeleriyle; tacında olan yirmi sekiz dilim ve dikiş sayısının, on yedi rekât namazın farzı ve seferlerde farz olan on bir rekât sayısı ile acıkmamıştır. Bk. Nizamoğlu, *Taç Risâlesi*, 2014, 36.

³¹⁶ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 411.

³¹⁷ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 268.

³¹⁸ Bk. Serrâc, *el-Lüma'*, s.159, Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 2005, 382–383.

³¹⁹ Krş. Serrâc, *el-Lüma'*, 1996, 159.

³²⁰ Krş. Mekki, *Kûtü'l-Kulûb*, 3:319, 320.

Nizamoğlu, aynı düstûr ile, göklerde ve yerde olan, bu dünyâyâ âit her ne varsa, geriye doğru itilerek namaza başlanması gerektiğini ifâde etmektedir. Sâlik namaza başlarken, bunlardan bir fayda olmadığını idrâk etmelidir.

Yeminiyle tuta ol bu cihâhı

Yesâriyle zemîn ü âsumânı

İkisin dahi atdım diye arda

*Bulardan bilürem yok derde çare*³²¹

Ayakta durmak eylemi olan kıyam, insanın Allah karşısında, ellerini bağlayarak, boynu bükük bir şekilde durması anlamına gelmektedir. Aslen bu duruş, emrolunduğu gibi dosdoğru durmaktır.³²² Nizamoğlu için kıyâmın aslı, Allâh’a erişen gönüldür. Kişi kâlbini Allâh’a çevirerek, kendi varlığından geçerek, senlik-benlik kalmaksızın, feyz-i ilâhînin içinde olduğunu idrâk edebilmelidir.

Kıyâm-ı dildir Allâh’a erişmek

Ki ya ’nî bendedir Şâh’a erişmek

Ne anda cân kalur ne sen ne ben

*Gider varlık kalur o vech-i ahsen*³²³

Rükû, eğilmek anlamında olup, sırtı dümdüz yaparak tüm mafsalları arşa doğru tutmaktır. Bu şekilde kişi, Allah’ın yüceliğini müşâhede ederek, kendi değersizliğini ve aczini idrâk etmektedir. Rükûda, Allah karşısında kendini toz zerresinden daha değersiz bir hâlde hissetmesi beklenmektedir.³²⁴ Nizamoğlu’nun, rükû, kıyâm ve secde³²⁵ eylemlerinin, bedeni yok hükmüne getirebilmek niyeti ile yapılması gereğinden bahsettiği görülmektedir. Ona göre bu eylemlerdeki merkez nokta, bedensel azâların, rûhun önündeki değerini yitirmesidir. Ancak bunun

³²¹ Nizamoğlu, *Mi ’râcü ’l-Mü ’minîn*, 2014, 269, 270.

³²² Krş. Serrâc, *el-Lüma’*, 1996, 160.

³²³ Nizamoğlu, *Mi ’râcü ’l-Mü ’minîn*, 2014, 269.

³²⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., 2020, 7. Baskı, s. 600, Ayrıca, Bk. Serrâc, *el-Lüma’*, 1996, 160.

³²⁵ “Secde Allah karşısında küçülmenin ve sükûnetin en üst derecesidir. En aziz ve üstün olan yüzünü, en zelil ve aşağı olan şeye, yani toprağa, yere koyarsın. İşte şimdi nefsini gerçek yerine koymuş, işi aslına döndürmüş bulunmaktasın.” Bk. Gazzâlî, *İbâdetlerin Ruhu*, 48.

mümkün olduğunda, sâlikin namazını Allâh'ı tam bir idrâk ve teslimiyet hissi ile kılacağı anlaşılmaktadır. Beden, kıyamdan secdeye doğru yere yaklaştıkça âdetâ yok hükmüne gelirken, ruhûn mirâca doğru yükselişi Nizamoğlu için namazın esas gâyesini oluşturmaktadır.

Rükû'un hem kıyâmım hem sücudun

Kamu mahvetmek içindir vücudun

Aradan senlik vü benlik çıkınca

*Görünür Dost ili bunda bakınca*³²⁶

Namazın sonuna gelindiğinde selâm vermek, namazdan edeple çıkmak anlamını taşımaktadır. Hz. Allâh'a ve Hz. Peygamber'e (a.s.), selâm verilir. Ehli tasavvuf sağa, sola dönerek, Allah'ın kullarına, göklerde olan ve yerde olan her varsa; melek ve cinleri, hepsini selâmlamayı edepten saymıştır.³²⁷ Nizamoğlu'nun, mevcut görüşlere ilâveten farklı bir noktaya dikkat çektiği görülmektedir. Nizamoğlu'na göre bu selâmın bâtınında; sâlik, sağa sola selâm verdiğinde, melek ya da insân, iyi ya da kötü, yaratılan ne varsa, hepsini selâmlamak vardır. Bunlara sol tarafta olup, şer addedilenler de dâhildir. Nizamoğlu, onların bu selâm vesilesi ile Hakk'ın rahmetine nâil olabileceğine vurgu yapmıştır. Onların da mümin kimsenin bu selâmına muhtaç olduğunu ifâde ettiği görülmektedir. İnsan her ne kadar bunu müşâhede edemese de anlaşılmaktadır ki ledün sâhibi bir kimseye göre, şer de rahmeti arzulamaktadır.

Selâmın zâhîrendir sağa sola

Verirsin iki cânibte kim ola

Melektir ol duran yâhud insân

Selâmın anlar için ola her ân

Velî bâtın selâmın dine benden

Direm fî'l cümle ahlâh-ı ledünden

³²⁶ Nizamoğlu, *Mi'râcû'l-Mü'minîn*, 2014, 269.

³²⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 2014, 405.

Yemîninde olup saf saf dururlar

Selâm verdikçe senden feyz alurlar

Yesârında olup cümle zemâim

*Diler senden selâm anlar da dâim*³²⁸

Nizamoğlu'nun, namazın sünnetlerinin, Peygamber Efendimiz tarafından oluşturulduğunu, farzların ise Allâh tarafından emir buyurulduğunu ifâde ettiği görülmektedir. Sünnet namazlarını kılmanın önemine özellikle değindiği; erenlerin himmetinin sünnetlerde saklı olduğunu vurguladığı tespit edilmiştir.

Edâ et ânı Allâh'a ki farzdır

Bu dört sünnet Muhammed etdi ânı

Buyurdu farzı halk eden cihânı

Gönül farzını dinle sünnetiyle

*Erişesin erenler himmetiyle*³²⁹

3.2.1.3 Namaz Duâları

Duâ kelimesi, yakarış, yalvarış, niyâz ve hâlini arz etmek gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvuf literatüründe kulun Hakk'a yakarışını ifâde etmektedir.³³⁰ Kulun Hz. Allâh'a hâlini arz etmek için en önemli aracı duâdır. Nitekim Hz. Allah kullarından, duâ etmelerini istemiş ve bu duâyâ icâbet edeceğini bildirmiştir.³³¹ Bu minvalde tasavvufî hayat tarzında duâ etmenin önemi açığa çıkmaktadır. Ancak, ihlas seviyesine gelmiş olan insan, Hz. Allah'a tam bir teslimiyet ve hûşû içerisinde, yalvaracak, yaklaşıp ve ondan talep edecektir. Abdest ve namaz gibi şekle tâbi ibâdetlerin, bâtinî anlamlarını idrâk eden sâlik için, duâ etmenin de büyük önem arz

³²⁸ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 269.

³²⁹ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 270.

³³⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, 4.Baskı, 1999, 155.

³³¹ “Rabbimiz şöyle dedi: “Bana dua edin, duânıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir.” Bkz. Mü'min 40/60 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=40&ayet=60>. Ayrıca “Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.” Bkz. Bakara 2/186,

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=186>

ettiği görülmektedir. Nitekim Hz. Allah, duâsı olmayan kişinin bir ehemmiyeti olmayacağını³³² buyurmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de geçen birçok âyette, Peygamberlerin içine düştükleri müşkül durumlardan duâ ile ferâha çıktıkları, yalvarış ve yakarış niyâzları ile tam bir ihlâs hâliyle kurtuluşa erdikleri görülmektedir. Bunun için en önemli örnekler, balığın karnındaki duâsıyla³³³ Rabbinden af ve mağfiret dileyen Hz. Yunus ve vücûdundaki yaralarından müzdarip³³⁴ Hz. Eyyüp Peygamber olmaktadır. Görülmektedir ki Cenâb-ı Hakk, bu şekilde bir teslimiyet ile kendisine yönelen kullarını asla boş çevirmemektedir. Ehl-i tasavvuf, kişinin kulluk bilinci ve aczi ile Rabbine yalvarmasının, Allah'ın en hoşuna giden hâl olduğunu ifâde etmektedir.

Nizamoğlu'nun tasavvuf eğitim anlayışında, tasavvufî eğitim alan sâlikten, evvela abdest ve namazın bâtinî mânâlarını idrâk etmiş olmasının beklendiği görülmektedir. Bu hâl ile dünyâyı bertaraf ederek ibâdetini edâ etmiş olacaktır. Nizamoğlu müridâna her vakit namazının ardından okunması gereken duâları ve yapılması gereken tesbihâtı açıklamıştır. Böylece Nizamoğlu Külliyyâtı ile, sûfinin tasavvufî eğitimde geçirdiği bir günlük süreci de tetkik etmiş olmaktadır. Bu noktada, Nizamoğlu'nun dikkat çektiği bir husus, mürşidin kıldığı namazları, riyâzeti, haccı ile müridâna örnek olması gereğidir.³³⁵

Ben nemâz kılıp riyâzât etdiğim

Hem zekât verip Hicâz'a gittiğim

³³² (Ey Muhammed!) De ki: “Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin! Siz yalanladınız. Öyle ise azap yakanızı bırakmayacak.” Bkz. Furkan 25/77
<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=25&ayet=77>

³³³ “Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!” diyerek yalvardı.” Bkz. Enbiya 21/87.
<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=21&ayet=87>

³³⁴ “Eyyüb’u da hatırla. Hani o Rabbine, “Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin” diye niyaz etmişti.” Enbiyâ 21/83, Bk.
<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=21&ayet=83>

³³⁵ Nizamoğlu, sahte şeyhlere itimat edilmemesi gereğini açıklayan beyitlerinde, şeyhin dervîşân ile bir arada olması gerektiğini ifâde etmektedir. Hatta zikir konusunu anlattığı beyitlerinde de şeyhin sesli zikir yapmak mecburiyetinde olmadığını, onun seviyesindeki bir kimsenin zikri sessiz de yapabileceğini vurgulamıştır. Yukarıda geçen beyitlerle bir bütünlük sağladığımız zaman, görmekteyiz ki; şeyh her hâliyle müridlere örnek olmalıdır, onların içinde olmalıdır. Her ibâdetini onlarla yapmalıdır. Müridan ancak bu şekilde Şeyhini örnek alarak, gelişme ve ilerleme gösterecektir.

*Ta'lim içindir hemân dervişlere*³³⁶

Nizamoğlu'nun müridâna, sabah namazını kılmasının ardından Yâsin Sûresi okunmasını tembih ettiği görülmektedir. Yâsin Suresi Kur'ân'ın kâlbi olarak nitelendirilmektedir. Sabah vakti olduğunda bu sûreyi okuyan kişi için günün kolaylıkla geçeceği ve ihtiyaçlarının giderileceği ifade edilmiştir.³³⁷ Nizamoğlu'nun da Yâ-sin sûresini, kalpte Resullulâh'ın sırrı olduğunu şeklinde ifade ettiği görülmektedir.

Erişe çün seher vakti nemazın

Dur eyle Hazret-i Hakk'a niyâzın

Oku ba'de's-salâti's-subh Yâ-sîn

Ki Kurân ile idrâk olunur din

Gönül Yâ-sîn-i sırrı Mustafâ'dır

*Zuhura gelse gâyetde safâdır*³³⁸

Sabah namazının ardından, sâlikin, zikir ile meşgul olması gereği bildirilmiştir. Genellikle bu zikir, nefis ıslâhı için, belirli bir adet ve esmâ ile şeyh tarafından müride verilen zikir olmaktadır. Bundan sonra, nâfile bir namaz olan işrâk namazı³³⁹ kılması tavsiye edilmiştir.³⁴⁰ İşrak kelimesi aydınlatmak, aydınlanmak

³³⁶ Nizamoğlu, *Esrârü'l-Arifin*, 2014, 348.

³³⁷ Tirmizi, "Fedâilu'l-Kur'ân", 6; Dârimî, "Fedailu'l-Kuran", 21; Ebû'l-'Abbâs Ca'fer b. Muhammed elMustağfirî, *Fedâilu'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed b. Fâris es-Sellûm), (Beyrut: Dâru İbn Hâzm 2006), 2/591, Dârimî, "Fedailu'l-Kuran", Ömer Tiryaki, *Yâsin Sûresinin Meânî Açısından Tâhlili*, Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021, 20'den iktibas edilmiştir.

³³⁸ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 270.

³³⁹ Bazı kaynaklarda işrâk namazının, kuşluk namazı olarak anıldığı da görülmektedir. Bu iki namaz aynı namazdır. Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali, *el-'Uhûdu'l-Muhammediyye*, I:52. Detaylı Bilgi İçin Krş. Salih Karacabey, "Hadislere Göre İşrâk Namazı ve Kuşluk Namazı ile İlgisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.21, sayı 1. 2012, 26, Bazı kaynaklara göre iki namaz aynı değildir. Konu ile ilgili Detaylı Bilgi İçin Krş. Cemil Mollaibrahimoğlu, *Rivâyetler Işığında Nâfile Namazlar*, Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, Sivas, 2018, 188

³⁴⁰ Nizamoğlu'nun risâlesinde, Yakup Efendi'nin (ö. 1571) (Merkez Efendi'nin halifesi) bir gece Hz. Hızır ve Hz. İlyâs ile görüştüğü ve kendisine dua talim ettiklerini ifade ettiği tespit edilmiştir. Bu hadiseyi, o gece şeyhin hâline bizzat tanık olmuş dervîşi Nizamoğlu'na anlatmıştır. Dua "Yâ Hâlikü'l-halâik Yâ Mâlikü'l-mülk Yâ hayyu Yâ Kayyum Yâ Ze'l-celâli ve'l-ikrâm" olup, İşrâk namazı ardından yirmi beş defa okunacaktır. Bu duayı, bu şekilde okuyan için, iki cihân için de ne isterse olacağı belirtilmektedir. Krş. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 43.

anlamına gelmektedir. Bu vakit namazından kasıt, güneşin doğmasının ardından iyice ışıldayıp parlak bir hâle gelmesidir.³⁴¹

Biraz zıkr ile işrâkı kıl andan

*Hazer et gelmesün hiç terki senden*³⁴²

Öğle vakti girdiğinde, öğlen namazı kılınması tavsiye edilerek, Tebâreke (Mülk) ile Tekâsür sûreleri okunması gerektiği ifâde edilmiştir. Tebârekenin kelime anlamı devenin göğsüdür. Bundan anlaşılması gereken mânânın, genişlik, bolluk, ferâhlık olduğu görülmektedir.³⁴³ Bu sûre ile Hz. Allâh'ın tüm yaratılmışlığın hükümdarı olduğu bildirilmektedir.³⁴⁴ Sûrenin konusu genel anlamda Allah'ın varlığı, birliği, evreni yönetim biçimi üzerinedir. Mülk sûresi gafletlere tutulan gönüllere yansıyan bir güneş şeklinde tasvir edilmektedir.³⁴⁵ Nizamoğlu'nun da aynı şekilde, bu sûrenin gönlü nûr ile dolduracağını ve Allah aşkını arttıracığını ifâde ettiği görülmektedir. Tekâsür sûresinde, dünya ve dünyaya âit olanlarla övünme ve bunların çokluğu ile gururlanmak şeklinde bir izâh görülmektedir.³⁴⁶ Nizamoğlu, Tekâsür sûresi okunmasını telkîn etmektedir. Ona göre, bu sûre insanın kendini hatırlamasına; dünyânın hilelerini fark etmesine sebep olmaktadır. Bunları bertaraf edenin, Hakk yolunda olup, zikre ve taate devam edenin huzûra kavuşacağını ifâde etmektedir. Ayrıca, Tekâsur Sûresi okuyanın, Allah'ın verdiği nimetlerin bolluğunun idrâkinde olacağına ve âhirette hesaba çekilmeyeceğine dair fâziletlerle vâkıf olacağı da bilinmektedir.³⁴⁷

Erişdi öğle kıl anı da durma

Zebânîler yüzünü tamuda görme

³⁴¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, 4.Baskı, 1999, s.283, Ayrıca, Bk. Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul 1305, “ş-r-k” mad. (3:901).

³⁴² Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 271

³⁴³ Tümer Günay, “Bereket”, DİA 1992, 5:487.

³⁴⁴ Mülk Suresi ve Allâh'ın hükümdarlığı için, detaylı bilgi krş. Murat Tekin *Allah'ın Hükümlerliği Çerçevesinde Mülk Suresi Tefsiri*, Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2016.

³⁴⁵ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Mülk Sûresi”, DİA, 31:541

³⁴⁶ Abdülkerim Yunus el-Hatîb, *et-Tefsîrû'l- Kur'an'î li'l- Kur'an*, (Kahire: Dâru'l Fikri'l-Arabî, ts), 16/1664; Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-münîr fî'l-'ağîdeti ve's-şerî'ati ve'l-menhec*, (Şam: Dâru'l- Fikri'lMuasır, 1997), 30/381. Metin Çetin, “Tekâür Suresi Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Van İlahiyat Dergisi*, 2022, s.77'den iktibas edilmiştir. Ayrıca İdris Şengül, “Tekâsür Sûresi”, DİA, 2011, 40:339

³⁴⁷ İdris Şengül, “Tekâsür Sûresi”, DİA, 2011, 40:339

Oku andan Tebârek'le Tekâsür

Münevver eyleye gönlün evini nûr

Tebârek budur gönülde

Ki arta aşk-ı Hakk durmaya dilde

Tekâsür gönlün efkârlarıdır

*Bunu pâk eyleyen gönül arıdır*³⁴⁸

İkinci vaktinde, varlıkların gölgelerinin bazı âlimlere göre bir, bazı âlimlere göre ise iki katına yükseldiği bilinmektedir.³⁴⁹ Nizamoğlu'nun iki katına yükseldiğini ifâde ettiği görülmektedir. Bu vakitlerin, beşeriyet ve nefsânî hükümlerin arttığı vakitler olduğu bilinmektedir. Nizamoğlu, ikinci vaktinde esmâ tecellisinin yoğun olduğundan bahsederek, kalbin bu vakitlerde daha fazla zikre ve salavata ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı, ikinci namazını geciktirmeden kılmak gerektiğini ve ardından, üç yüz defa Peygamber Efendimiz'e "Allahümme salli âlâ seyyidina Muhammed'in ve âlâ âlihi ve sahbihi ve sellim" sözleriyle salât edilmesini önermektedir. Nizamoğlu, ikinci vaktinde Amme (Nebe) ve Nasr sûrelerinin okunmasını telkîn etmektedir. Nebe sûresi, öldükten sonra dirilmek ve âhîret hayâtına dâir genel bir açıklamanın yer aldığı bir sûredir. Bu sûreyi okuyan kişiye kıyâmet gününde soğuk içecekler ikrâm edileceği bildirilmiştir.³⁵⁰ Müellife göre, Amme sûresinin en önemli fâzileti; iç karışıklığını gidermesi ve kalbi saflaştırmasıdır.

Nasr sûresinin, Hz. Allâh'a şükretmek, mâneviyatı geliştirmek adına okunan bir sûre olduğu bilinmektedir. Hz. Ayşe'nin (r.a.) Peygamber Efendimiz'in (a.s.) Nasr sûresini namazlarda, ya da namaz sonrasında hamd ve istiğfar için okuduğunu rivâyet ettiği görülmektedir.³⁵¹ Nizamoğlu'na göre bu sûreler, Allâh'ın evi

³⁴⁸ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 271.

³⁴⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Vakit", DİA, 2012, 42:489

³⁵⁰ Zemahşerî, VI, 303; Beyzâvî, IV, 374; Bekir Topaloğlu, "Nebe Suresi", DİA, 32:470'ten iktibas edilmiş.

³⁵¹ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Nasr Sûresi", DİA, 2006, 32:416.

niteliğinde olan gönülde ilâhî tecellîye vesîle olmaktadır. Sâlike bir yandan gönül ferâhlığı vererek, bir yandan da âhîret azığının hazırlama olanağı sunmaktadır.

Erişdi vakt-i asrın durma zinhâr

Edâ et sünnetiyle farzını var

İkindi dilde esmâ-i sıfattır

Ki gölge ol vakitte iki katıdır

Salât eyle üçer yüz kere Râsul'e

Şefâ'at ma'deni aslu'l-usûle

Oku Amme'yle Nasr'ın sûresin hem

İki âlemde gözün görmesin gâm

Gönülden Amme cümle ihtilâfi

Giderüp eylemekdir kâlbî sâfi

Dilindir Kâ'be Nasr'ı anı senden

*Musaffâ eyle gör eşkâli birden*³⁵²

Nizamoğlu'nun, akşam namazının ardından altı rekât evvâbin namazı kılınmasını dervîşâna tavsiye ettiği görülmektedir. Evvâbin, anlam olarak, tövbe eden, dönen ve Allâh'a yönelen evvâb kelimesinin çoğuludur. Sahâbenin bu namazı kıldığını ve çokça teşvik ettiği bilinmektedir.³⁵³ Bu namaz vesilesi ile kişinin gün içinde işlediği günâhlardan tövbe etmesi ve Allâh'a yönelmesi beklenmektedir.³⁵⁴ Nizamoğlu'nun, evvâbîn namazını kılıp ölen kimsenin imânlı olarak öleceğini ifâde ettiği görülmektedir.

³⁵² Nizamoğlu, *Mi'râcû'l-Mü'minîn*, 2014, 271.

³⁵³ Yunus Vehbi Yavuz, "Evvâbîn Namazı", DİA, 1995, 11:544, Ayrıca, İmam Gazâlî, akşam ve yatsı arasında kılınacak altı rekât namazın mükerred sünnet olduğunu ifâde etmiştir. Krş. *İhyâ*, 1:260.

³⁵⁴ Ammar b. Yasir'in oğlu Muhammed şöyle dedi: (Babam) Ammar b. Yasir'i akşam namazından sonra altı rekât namaz kılarken gördüm. Dedi ki: Ben habîbim Resûlullah'ı akşam namazından sonra altı rekât namaz kılarken gördüm. O şöyle buyurdu: "Kim akşam namazından sonra altı rekât namaz kılarsa, günahları deniz köpüğü kadar da olsa bağışlanır" Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VII, 191 (7245); a.mlf., *el-Mu'cemü's-sağîr*, II, 127 (900). Krş. Cemil Mollaibrahimoğlu, Doktora Tezi, *Rivâyetler Işığında Nâfile Namazlar*, Cumhuriyet Üniversitesi, Hadis Bilim Dalı, Sivas, 2018, 191.

Erişdüğünde akşamın salâti

Edâ et yoksa görürsün memâti

Dahi hem altı rek'at sonra kılsan

*İmân ile ölürsün ol gün ölsen*³⁵⁵

Nizamoğlu, Akşam namazı ve evvâbin namazının ardından, sâlike yemek yiyip, zikir ile meşgul olmasını telkîn etmektedir. Bu noktada, Hakk'a hamd ve şükrün ihmâl edilmemesi gerektiği vurgulamaktadır. Derviş için yediği yemeğin, attığı adımın, hatta aldığı her nefesin, Hz. Allâh'ın idrâkinde bir hâl ile yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Yemek ye Hakk'a hamd ü şükr eyle kıl

*Olunca yatsının vakti zikir kıl*³⁵⁶

Yatsı namazı vakti geldiğinde ihmâl etmeden, sünnet ve farzları ile edâ edilerek, ardından vitir namazı kılınması tavsiye edilmektedir. Nizamoğlu, yatsı vaktinde de tıpkı öğlen vaktinde olduğu gibi, yine tebâreke ve tekâsur surelerinin okunması tembih etmektedir. Yatsı namazının ardından, iki rekât nâfile namaz kılınmasını önermekte, bu namazın ismini belirtmemektedir. “Nâfileden bir namaz” şeklinde ifâde edildiği göze çarpmaktadır.³⁵⁷ Nizamoğlu, bu namazların ardından dervîşâna “Tevhîd” ve “Hû” zikrine devam etmesini önermektedir. Bu zikirlerden sonra sâlikin uyuması beklenir.³⁵⁸

Erişünce yatsu vakti etme ihmâl

Edâ et sünnet ile farzı fî'l-hâl

³⁵⁵ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 272.

³⁵⁶ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 272.

³⁵⁷ Nizamoğlu, gece uyumadan evvel, yani yatsı ve vitir namazının ardından kılınmasını telkîn ettiği iki rekatlık nâfile namaz ile ilgili bir detay vermemiştir. Bunun istihâre namazı olmadığı kanaâtindeyiz. Bu kanaâte varmamızın sebebi, her namazla ilgili isim, dua, zikir vs gibi açıklamalara yer veriyor oluşudur. Eğer bu namaz istihâre namazı olsaydı, Seyfullah Efendi bu şekilde açıklardı. Günün sonunda edâ edilmesini istediği bu namaz, şükür ve istiğfar namazı gibi düşünülebilir.

³⁵⁸ Sâlikin uyuduğu süre zarfında görmüş olduğu rüyâ, tasavvufî eğitiminde büyük bir önem arz etmektedir. Eğitim safhaları, müridin rüyâlarıyla yön kazanır. Bu şekilde uykunun da eğitim sürecinin bir parçası olduğu görülmektedir. Bu bölüme detaylı olarak rüyâ başlığı altında yer verilmiştir.

Otururken dahi bâde'l-vitr bil

Nevâfilden iki rekât namaz kıl³⁵⁹

Oku andan Tebârek'le Tekâsür

Münevver eyleye gönül evin nûr

Edüp tevhidi andan Hû'ya başla

Kemer bağla biraz uykuya başla³⁶⁰

Gece uykudan uyanarak kılınan namaza teheccüd namazı adı verilmiştir. Teheccüd kelime olarak uyumak; uyanmak, uykudan güçlkle uyanmak anlamına gelmektedir.³⁶¹ Cenâb-ı Allah âyet-i kerimede şöyle buyurmaktadır: “Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, Rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin.”³⁶² Peygamber Efendimiz’in gece namazına oldukça önem verdiği bilinmektedir. Hz. Ayşe’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre: “Hz. Peygamber, geceleri ayakları şişinceye kadar namaz kılardı” Oysa onun bağışlanması gereken hiçbir günâhının olmadığı bilinmekteydi. Efendimiz, “Allâh’a şükreden bir kul olmak için” gece ibâdetini yaptığını ifâde ediyordu.³⁶³ Teheccüd namazının gecenin son üçte biri olan seher vaktinde kılınıyor olması, bu vakitlerin kıymetine işâret ederek, bu ibâdeti âdetâ özel bir noktada konumlandırmaktadır. Gece uykudan uyanarak yerine getirilecek bir ibâdet olması hasebiyle, nefsin olumsuz yaptırımları devreye girmektedir. Bu nedenle, özel bir ibâdet olup, kişinin Allâh’a yaklaşmasına ve günâhlarının affına delâlet olduğu ifâde edilmektedir.³⁶⁴ Gece namazı kılmakla ilgili pek çok rivâyet bulunmaktadır.

³⁵⁹ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 273.

³⁶⁰ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 273.

³⁶¹ Saffet Köse, “Teheccüd”, DİA, 2011, 40:323.

³⁶² Bk. İsrâ 17/79, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=17&ayet=79>, Ayrıca gece namazı ile ilgili farklı âyetlerle de bu namazın teşvik edildiği görülmektedir. Bkz. Müzemmil 73/20 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=73&ayet=20>, Zümer 39/9 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=39&ayet=9>,

³⁶³ Buhârî, “Teheccüd” 15, Müslim, “Müsâfirîn” 129. Detaylı Bilgi İçin Krş. Cemil Mollaibrahimoğlu, *Rivâyetler Işığında Nâfile Namazlar*, Cumhuriyet Üniversitesi, Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, Sivas, 2018, 171.

³⁶⁴ “Allah her gece, gecenin ilk üçte biri geçtiğinde dünya semasına iner (rahmet nazarıyla bakar) ve "Melik benim! Melik benim! Var mı bana dua eden, onun duasını kabul eyleyeyim? Var mı benden isteyen, istediğini vereyim? Var mı benden mağfîret dileyen, onu affedeyim?" buyurur. Ve bu hâl tanyeri ağarınca kadar böylece devam eder.” Bk. Müslim, “Müsâfirîn” 169, M1773 <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=2&SAYFA=41>

Hiz. Peygamber'in (a.s.) bu namazın kimseye farz olmadığını, fakat gücü yeten kimseye müstehap olduğunu beyân ettiğı bilinmektedir. İhlâs ile kılındığı sürece, rekât sayısı ile ecrinin artacağı doğru orantılı kabul edilmektedir.

Hakîkât bilgisinin zuhûru için, tasavvufî eğitimde seher vaktinde uyanık olup Hakk'ı zikretmenin önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu saatlerde Cenâb-ı Hakk'ın semâya inerek "Yok mu isteyen vereyim, yok mu dua eden kabul edeyim" diye nidâ ettiğı bildirilmiştir. Nizamoğlu'nun, gecenin son üçte birine tekâbülden seher vaktinde, sâlikin uyanıp on iki rekât teheccüd namazı kılmasını tavsiye ettiğı tespit edilmiştir. Bu şekilde sâlikin cennetteki yerini hazırlayacağı bilgisini verdiği görülmektedir. Sâlikin, teheccüd namazını kıldıktan sonra uyumayıp, seher vaktine kadar zikir ile meşgul olması gerektiğı anlaşılmaktadır. Nizamoğlu'nun mürâdin ancak bu şekilde hâkîki bilgiye mazhar olacağını açıkladığı tespit edilmiştir.

Durup on iki rekât kıl teheccüd

Bu hâlde menzilin cennetde mevcüd

Seher vaktine dek zikreyle andan

*Hakâyıklar zuhûr eyleye senden*³⁶⁵

3.2.1.4 Namaz Tesbîhatları

Dünya hayatının kişiyi Hiz. Allâh'ı anmaktan alıkoyduğu bilinmektedir. Bu nedenle Allâh'ı çokça anıyor olmak, onu dâima akılda tutarak ihlâs ile yaşamayı sağlamaktadır. Günde beş vakit kılınan namaz, Cenâb-ı Hakk'ı hatırlamaya en büyük vesiledir. Bu vakit namazlarının ardından yapılması önerilen tesbîhatlar ile, ihlâsın pekişmesi beklenmektedir. Nitekim bilinmektedir ki; kul Allâh'a ne kadar yaklaşırsa, Allâh ona daha fazla yaklaşacaktır.³⁶⁶ Hadiste ifâde edilen karış ve arşın kavramları, her ne kadar insanın beş duyusu ile algılayacağı şekilde izâh edilse de

³⁶⁵ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 274.

³⁶⁶ "Ebû Hüreyre"den (ra) nakledildiğine göre, Hiz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah şöyle buyurur: "Ben, kulumun benim hakkımdaki zannı ne ise öyleyim. Beni andığında onunla beraberim. O beni kendi başına anarsa, ben de onu kendi başıma anarım. O beni bir topluluk içinde anarsa, ben de onu o topluluktan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim!" " Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim, Zikir, 21, <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=347> (et. 20.02.2024)

Allâh'ın kula olacak yaklaşımı herhangi bir nesne ile sınırlandırılmaz. Bu nedenle tasavvufî eğitim içerisinde olan sâlikin, dâima Allâh'a yaklaşacak sebeplere sarılması beklenmektedir. Mal ve evlâtlar dünyânın süsü, sâlih ameller ise bâkî olanlardır. Hz. Peygamber'in, namazlarının ardından yapılması gereken tesbîhâhata dikkat çektiği ve fazileti konusunda ashâba önerilerde bulunduğu görülmektedir. Her namaz ardından otuz üç defa suphanallah, otuz üç defa elhamdülillah ve otuz üç defa Allahuekber şeklinde zikirde bulunulmasını tavsiye ettiği görülmektedir.³⁶⁷

Nizamoğlu, bu tesbîhatların bâtîni açıklamalarına dikkat çekmektedir. Subhânallâh tesbîhatının; cânın ve sabah namazlarının şükrü, Elhamdülillâh tesbîhatının; imânın ve öğle namazlarının şükrü, Lâ ilâhe illâllah tesbîhatının; imânın izhârı ve ikinci namazlarının şükrü olduğu ifâde edilmektedir. Allâhu ekber tesbîhatının; imânın emsâlinin ve akşam namazlarının şükrü, Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm tesbîhatların ise; Hakk'tan gayrisından uzak olanın şükrü olduğu belirtilmektedir.³⁶⁸

Nizamoğlu'ndan nakille, Râsulullah buyurur: “Her kim subhânallâh dese, dünyadaki en büyük dağ kadar altını sadaka olarak vermiş gibi olur. Sübhânallâh ve elhamdülillâh demek her şeyden kıymetlidir. Lâ ilâhe illallah diyen kimsenin, dünyadan ve dünyânın taşından daha fazla sevâbı olur. Allâhu ekber diyen kimse, Dâvud ve Yakub neslinden bin köle azâd etmiş gibi sevap alır.”³⁶⁹

³⁶⁷ “Fakir muhacirler Peygamber Efendimize gelerek zaman zaman serzenişte bulunuyorlardı. Nitekim Ebû Zer el-Gıfârî bir gün Allah Resûlü'ne gelip şunları söyledi: “Ey Allah'ın Resûlü! Servet sahipleri sevapların hepsini silip süpürdüler. Onlar, bizim gibi namaz kıyıyorlar ve oruç tutuyorlar. Onların sadaka verecek kadar malları var ama bizim sadaka verecek hiçbir şeyimiz yok!” Bunun üzerine Efendimiz (sav) ona şöyle cevap verdi: “Sana bazı cümleler öğreteyim mi? Bunları söylediğin zaman, yaptığının aynısını yapanlar hâriç, seni geçmiş olan kimselere ulaşırsın, arkada kalan kimseler ise sana ulaşamazlar.” “Evet, (öğret) yâ Resûlallah!” deyince Efendimiz şöyle buyurmuştu: “Her namazın ardından otuz üç defa “Sübhânallâh” diyerek Allah'ı tesbih edersin, otuz üç defa “Elhamdülillâh” diyerek O'na hamdedersin, yine otuz üç defa “Allâhü ekber” diyerek tekbir getirirsin. Sonra da bunları, “Lâ ilâhe illâllâhu vahdehû lâ şerîke leh. Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey”in kadîr.” cümleleri ile bitirirsin. Günahın denizin köpükleri kadar da olsa bağışlanır.” Bir süre sonra Ebû Zer ile bu fakir Müslümanlar Peygamberimizi tekrar ziyaret ederek, “Servet sahibi kardeşlerimiz yaptıklarımızı duydu, onlar da bizim gibi yapmaya başladılar.” deyince Allah Resûlü şöyle buyurdu: “Bu, Allah'ın ikramıdır. Onu dilediğine verir.” Müslim, Mesâcid, 142; Mahmud Sanır, Sadrettin Buğda, “Muhteva Açısından Namazdan Sonra Yapılan Tesbîhât ve Zikirler”, Din ve Bilim, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Haziran 2020, 3: 63-85.

³⁶⁸ Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 92.

³⁶⁹ Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 93.

Nizamoğlu külliyyatının ikinci cildini oluşturan risâleler, mensur eser niteliğindedir. Tesbîh konusunu içeren bölümde birçok tesbîhatın açıklaması ve faziletlerine dikkat çekilmiştir.³⁷⁰

Hz. Allah, mümin kimseye Resûlune şefa'at etmesi gerektiğini emretmiştir.

“Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar.

Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.”³⁷¹

Nizamoğlu’nun, Hz. Peygamber’e salavat getirmek konusu ile ilgili birçok açıklama yaparak, kendinden önceki ilim adamlarının görüşlerine yer verdiği görülmektedir.³⁷² Hz. Peygamber’e salavat getirmeyen bir kimseyi, “islâmı tam olmaz” şeklinde nitelendirdiği dikkat çekmektedir. Arşın etrafındaki saf saf meleklerin Allâh’ı tesbih ettiği gibi, sûfi için de tesbihat ve salavâtın büyük önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim tasavvufî eğitimde sâlik, Kur’an ve sünnet ışığı altında bir eğitim almaktadır.

3.2.1.5 Helâl Yemek

Hz. Allah, kullarına temiz ve helâl olan ile beslenmesini emretmiştir.³⁷³ Peygamber Efendimiz, Aişe annemizin: “Mümin kimdir?” sorusuna; “Akşam olunca yediği yemeğin nereden geldiğini tetkik edendir” buyurmuştur.³⁷⁴ Nitekim insan bedeni, yemek ile beslenir ve şekillenir. Beslenmenin iyi ya da kötü oluşunun, zâhîren beden yapısı üzerinde etkili olduğu gibi, kişinin rûh hâllerine de sirâyet ettiği bilinmektedir. İnsan ne yerse, sonunda o olacaktır. Mümin kimse, ihlas ile yaşadığı

³⁷⁰ “Rivâyet edilir ki, bu tesbihlerle meşgul olan kimsenin kırk murâdının, yirmisi burada yirmisi âhirette olmak üzere, hâsıl olacağı arşın üzerinde yazılıdır. Detaylı Bilgi İçin Bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2:93.

³⁷¹ Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 2:95, “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.” Bk. Azhâb, 33/56.

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=33&ayet=56>.

³⁷² “Ebû Ömer Temîmî’ye salavât nedir diye sorulduğunda; Allah’tan Resul aleyhi’s-selâma tâzim, hürmet, tekrim ve izzettir. Kerâmet izhârı ve müminler için şefa'at talebidir.”, Ayrıca, “Ebû Abbas salavât Allah’tan bir fazilet, meleklerden yüceltme, müminlerden sünnete tâbi olmaktır.” şeklinde açıklamalar yapmıştır. Bu konuda detaylı bilgi için Bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 95.

³⁷³ “Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır.” Bk. Bakara 2/168, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=168>

³⁷⁴Konu ile ilgili detaylı bilgi için Krş. Esmâ Öztürk, “Helallerde İtidal: Vera Kapsamı ve Kazanımlarına Dair Analitik Bir İnceleme”, AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Güz 2020, Cilt:8, Sayı:2, s.657 (Hadisin kaynağı ilgili makalede şu şekilde verilmiştir: Ebû Said el-Harraz, *et-Tarîku illallah Kitâbu’s-Sıdk* (Kahire: Dâru’l-Maârif, 1119), 42)

bir hayat tarzında, beslenmeyi de Allah'a ulaşacak bir yol olarak görmek durumundadır. Helâl, haram ayrımı yapılmaksızın beslenmek, rûhu değil, yalnızca bedeni ve nefsi besleyecektir. Oysa insanın, salt bedenden ibâret olmadığı bilinmektedir. Bedeni, onu Hz. Allah'a yaklaştıracak olan cismânî âlemin bir uzantısıdır. Ya bu bedeni, Hakk için kullanacak, ya da madde âleminde takılı kalacaktır.³⁷⁵ Dünyâya ve dünyâlık olana meyyâl insan bedeni, helâl gıda ile beslendiği sürece, yedikleri rûhen Allâh'a yaklaşıma aracı olmaktadır. Bunun tersi olan haram gıda ile beslenen bedende, şehvet hâli ve istenmeyen duygular baskın gelerek, kişiyi şehvâta sürükleyeceği gibi, kişiyi ibâdetten de alıkoymaktadır. Tasavvufî hayât, belki de en çok yemek aşamasında dikkat çekmektedir.³⁷⁶ Çünkü bu eylem, gündelik hayatta ibâdet anlamı taşımadan, âdetâ seri bir şekilde devâm etmektedir. Eh-i tasavvufun durumunun ise farklı olduğu görülmektedir. Onlar, Hz. Peygamber'in sünnetlerini kendilerine düstur almıştır.³⁷⁷ "İbâdet on kısımdır. Bunun dokuzu helâlî taleb etmektir"³⁷⁸ hadisinin, onlar için merkez noktayı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Helâl dâiresi sınırlarında yaşamının, tasavvufî eğitimin en temel noktalarından biri olduğu görülmektedir.³⁷⁹ Ehl-i tasavvufun "haram lokma yiyenlerin, vesvese ile ilhâmı ayırd edemeyeceğini" ifâde ederek

³⁷⁵ Hz. Peygamber, uzun ve yorucu bir yolda aç susuz kalmış bir adamdan ellerini göğse açarak duâ ettiğinden bahsetmektedir. Allâh'a yemek için niyâz etmektedir. Fakat bu kişi hep haram ile beslenmiş, haram giymiş, haram dolu bir hayat yaşamıştır. Hz. Peygamber, bu mevzu ile helal kavramı üzerinde durmuş ve duânın kabulü için, helâle dikkat çekmiştir. Bu hadis sûfinin hedefinin asıl anahtarını vermektedir. En büyük gâye Allah'a ulaşmaksa, bilinmelidir ki elbisedeki haram iplik bile bir engeldir. Yine de Allah'ın tövbe kapısı geniştir. Ayrıntılı bilgi için, Müslim "Zekât" 65, No 115. Ayrıca krş. Orhan Çeker, "Helal Gıda Anlayışımız", *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul Sabahattin Zâim Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Konya, Türkiye2021, Aralık, 1.

³⁷⁶ Muhâsibi, Cüneyd'in evine gider, Cüneyd ona bir tabak yemek getirir. Muhasibi aldığı lokmayı yutamayıp ağzından çıkarmak zorunda kalır. Cüneyd bunun sebebini sorduğunda, Allah ile arasında bir sözleşme olduğunu ve helal olmayan şüpheli bir yiyeceği boğazından geçiremeyeceğini söyler. Bu yemek Cüneyd'in komşusundan gelen bir yemektir. Şüpheli olması sebebiyle Allah Muhasibi'nin onu yutmasına müsaade etmemiştir. Başka bir gün Muhasibi yine Cüneyd'in evine gitmiş, bu defa Cüneyd ona kuru bir ekmek vermiştir. Muhasibi ziyadesiyle memnun olmuş ve yemiştir. Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle* 1999, 59.

³⁷⁷ Avnî'nin *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim* adlı risâlesinde Hatemü'l Evliyâ Hazretleri'nin şu sözlerine yer verdiği dikkat çekmektedir "sana en gerekli ve en lüzumlu şeylerden biri de helâl lokma aramaktır. Zira Yüce Muhammed şeriatının esâsı helâl maldır. Dinin direği helâl lokma üzerinde durur" Bk. Aynî, *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim*, 1995, 77.

³⁷⁸ Bk. <https://www.diyanehaber.com.tr/temiz-ve-helal-olandan-yemek> (et.17.02.2024) Bu hadisin kaynağı "Ebu ŞucaŞiruye b. Şehredared-Deylemî, *Firdevsü'l-ahbârime"sûri'l-kitabî"Imuharrec, Daru'l-Kitabî'l-Arabî Yay.*, Beyrut 1987, c. III, s. 107, hno: 4062" şeklinde geçmektedir.

³⁷⁹ Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 428.

helâl yemeğe çokça dikkat çektiği görülmektedir.³⁸⁰ Nitekim kimin takvâsı fazla ise, tasavvufunun da o denli fazla olduğu âşikârdır.³⁸¹

Nizamoğlu'nun, abdest ve namazın bâtinî boyutlarını açıkladığı gibi, bedensel bir ihtiyaç olan yemek yemenin de üzerinde durduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in: "İbâdet on kısımdır, bunun dokuzu helâli tâlep etmektir" hadisini şerh etmiştir. Tasavvufî eğitim içinde, sâlikin bu konuya ne denli önem vermesi gerektiğine dikkat çekmektedir. On bölümlük ibâdetin, yalnızca birinin zâhir ibâdet olduğundan söz etmektedir. Diğer dokuz bölüm için detaylı açıklama yapmış; âdetâ her bir gıda zerresinin, insanın canına, kanına ve organlarına nasıl etki edeceğini açıklamıştır. Helâl lokmanın insana aczini, kulluğunu idrâk ettireceğini, haramın ise kişiyi şehvet ve kötü hasletlere neden olarak, doğru yoldan saptıracağını ifâde ettiği açıkça görülmektedir.

Rasûl eder ibâdet on bölüktür

Dokuzu helâl lokma-i tâhir yemektir

Birisidir anın sâir ibâdet

Edersen sen olasın ehl-i cennet

Yer ise ol ta'âm-ı tayyibâtı

Gönül kuvvet bula tâ'atde kâfi

Kaçan kim havsalasına erişür

Varır ol lokma cân ile bitişür

Seni meylettirir zühd ile salâha

Kul olursun gönülden pâdişâha

Yer isen sehv ile ansuz harâmı

³⁸⁰ Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 58.

³⁸¹ Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 411. Ayrıca, Hz. Ebûbekir bir gün yediği yemeğin şüpheli olduğunu anladığında, onu çıkarmak için elinden geleni yapmaktan kendini alıkoymayacağını, canının çıkmasından evvel, o yemeğin vücûdundan çıkması gerektiğini ifâde etmiştir. Krş. Serrâc, *el-Lüma'*, 1996, 132.

Olursun ehl-i islâmın avâmı

Şu vaktin havsalasına kim erişür

Varır ol lokma cisminle karışur

Olur cismin kavî şehvet ziyâde

Seni meylettirir fîsk u fesâda

Helâl yemek imiş asıl ibâdet

*Helâle cehd edüp ol ehl-i tâ'at*³⁸²

Helâl harâm demeyüp hergiz

*Her ne bulursak yudaruz lup lup*³⁸³

Hiz. Allah, âyet-i kerimede şöyle buyurmaktadır: “O gün hiçbir kimse en ufak bir haksızlığa uğramaz. Siz orada ancak yaptıklarınızın karşılığını alırsınız.”³⁸⁴ Amel kavramına dikkat çeken bu âyet ile anlaşılmaktadır ki; insan bildikleriyle değil, yaptıklarıyla hesaba çekilecektir.³⁸⁵ Bu nedenle îman, amel gerektirir. Nizamoğlu için tasavvufî eğitim, sâlikin amellerin içi yüzünü ve asıl gereğini idrâk etmesi ile başlamaktadır. Hakîki bilgiye mazhar olabilmek, ezberden bilinenleri yeni bir bilinçle inşâ etmeyi gerektirmektedir. Aksi hâlde, insan için hayatın başı boş gezmekten ibâret olacağını ifâde ettiği anlaşılmaktadır. Nasıl ki şeytan, bildiklerinin kendisine verdiği kuvvet ile benlik bulmuşsa; insanın ilmi de amel olmadan onu benlik sâhibi olmak ve kibre sürüklemekten başka bir işe yaramamaktadır. Mutasavvıflar, kuru bilginin kuru yükten ibâret olduğu konusunda ittifak etmiştir. Bu nedenle tasavvufî eğitim sisteminin, sâlikî önce benliğinden kurtarmayı, ardından bildiklerini amele dönüştürecek şekilde yeniden yapılandırmayı hedeflediği dikkat çekmektedir.

Mü'mînîm diyen bir kişi bilmek gerek dîn ü îmân

³⁸² Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 423,424.

³⁸³ Nizamoğlu, *Divân*, 2014, 159.

³⁸⁴ Yâsin 36/54 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=36&ayet=54>,

³⁸⁵ İnsanın dünyaya gelmesindeki asıl maksat, kimin daha güzel amelleri işleyeceği hususunda onu denemektir. Sonunda Allah'a dönülecek ve yapılanlar ile hesap verilecektir. Bilmek değil, eyleme geçmek önemlidir. İlgili ayetler için Bk. Hud 11/7, Kehf 18/7, Mülk 67/2.

Dîn ü îmân bilmeyen bir harac vermez hemân

İlm ü âmel gerekdir ümmet-i Muhammed'de

Amelsiz olan ilim kendüne zarar eyler

Şeytân-ı la'îni gör âlim ü fâzıl iken

Kendün görüp ben dedi eyledi Allâh li'ân

Seyyid Nizamoğlu'nun bildiğini unuttur

*Bildiğini unutmayan olur hayrân ü sergedân*³⁸⁶

3.3 Kalp ve Gönül

Tasavvuf, dinin ihlâs boyutu ise; bu boyutta Allâh ve kul arasındaki münâsebeti sağlayacak mânevi bir aracın olduğu görülmektedir. Bu araç, kalptir. Maddeten bir et parçası olarak nitelense de tasavvuf terminolojisinde; madde ile mânânın birleştiği yer, akıl ve rûh, ilâhi bir lâtife olarak ifâde edilmektedir.³⁸⁷ Hz. Allâh'ın nazargâhı olan kalp³⁸⁸, insanın beş duyusunun ötesinde olup, aynı zamanda her duyusunu kontrol edebilecek en üst makamdır. İnsan, bedeni âzâ ve o âzâlara âit eylemleri, Cenâb-ı Hakk'ın dilediği şekilde yerine getirebilmek için, kalben Allah ile irtibatlı olmak durumundadır. Hz. Allah, aksi durumda olan kimselerin, gaflet içinde: “Kulakları vardır ama duyamaz, gözleri vardır ama göremez” halde olacaklarını buyurmuştur.³⁸⁹ İnsandan beklenenin, zâhîr beden içindeki kalb-i selîm³⁹⁰ ile idrâk edebilmek olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Allah, kalplerine mühür

³⁸⁶ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 183.

³⁸⁷ “Mârifet ve ilhâm denilen tasavvufî bilginin kaynağı, keşf ve ilham mahalli.” Krş. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Mârifet Yayınları, İstanbul, 1999, 4.Baskı, 296; Krş. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2020, 7. Baskı, 264; Krş. Bülent Akot, *Kavram Atlası, Tasavvuf*, Ankara: Gazi Yay., 2020, 1:179. Ayrıca mutasavvıflar kalbin mertebe ve katmanlarını; sadr, kalp, fuâd, lûb olarak sınıflandırmışlardır. Krş. Abdurrezzek Tek, *Tasavvufun Ana Konuları*, İstanbul, Dîb Yay., 2020, 32,33,34.

³⁸⁸ “Ben yerime ve göğüme sığmadım, fakat mümin kulumun kalbine sığdım.” Bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*: 2: 165; İmam-ı Gazâlî, *İhyâ*, 3:14.

³⁸⁹ “And olsun ki, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık; onların kalpleri vardır ama anlamazlar, gözleri vardır ama görmezler; kulakları vardır ama işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibi hatta daha sapıktırlar. İşte bunlar gafillerdir.” Bk. A'râf, 179, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=7&ayet=179>

³⁹⁰ “Ancak Allah'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur).” Bk. Şuâra, 89, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=26&ayet=89>

vurulan insanların, artık hiçbir bilgiye mazhar olamayacağı ve algısının kapalı olacağını net olarak ifâde etmektedir.³⁹¹

İnsan için, aklî düşüncenin ana merkezi kalptir ve kişinin kalbiyle düşündüğü görülmektedir.³⁹² Kalbin, yapı itibarıyla dönmeye ve hâlden hâle geçmeye meyyâl olduğu bilinmektedir. Bu geçiş ve değişimlerin, kulun kalbinin ilâhi feyze ne kadar mazhar olup olmadığı ile doğrudan bir bağlantısı olduğu anlaşılmaktadır. Ehl-i tasavvuf tarafından, kalbe gelen ilham ve dürtülerin, râhmânî olduğu gibi, şeytan kaynaklı da olabileceği ifâde edilmektedir. İmam Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eserinde, kalbin hâllerine geniş bir şekilde yer verirken, şeytanın insana en önemli tesir noktasının da kalp olduğunu ifâde ettiği dikkat çekmektedir. Kalbi bir kaleye benzeterek, saldıracak düşmanları tanımanın en önemli aşama olduğundan bahsettiği görülmektedir. Mümin kimse için de kendini saldırıdan korumanın farz olduğu bilinmektedir. Bu noktada, kişinin kendi sıfatlarını bilmesi, ona kendini en iyi şekilde savunmasına olanak vermektedir.³⁹³ Bu olmadığında, vücûttaki et parçasının bozularak, tüm bedene olumsuz bir şekilde tesir edeceği, Hz. Peygamber tarafından bildirilmiştir.³⁹⁴ Tasavvufî eğitimin gereği en çok bu aşamada ortaya çıkmaktadır. İnsanın zayıf ve âciz yaratıldığı ve bu zaafalarını bilemediği âşikârdır. Olumsuz dürtüler sonucu kalbe gelen her zaafın ve zuhûr eden yanlış eylemin, kişiyi günâha sürükleyerek, mânevî aracın işlevini yitirmesine sebep olduğu görülmektedir.³⁹⁵

Tasavvufî eğitimin özü olan kalp tasfiyesi, insanın yaşadığı hayat boyunca kalbinde yerleşmiş olan, Hz. Allâh ile irtibâtını zedeleyecek hâllerden kalbini temizlemesi anlamına gelmektedir. Bunun, Cenâb- Hakk'ın makâmı olan gönlü tertemiz bir hâle getirmek ve sâflaştırmak anlamı taşıdığı anlaşılmaktadır. Tasavvuf kaynaklarında,

³⁹¹ “Onlar geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular ve kalpleri mühürlendi. Artık onlar anlamazlar.” Bk. Tövbe, 87, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=9&ayet=87>

³⁹² Gazzâlî, *İhyâ Ulûmi'd-dîn*, 3:53, Ayrıca Bk. Yasin Pişgin, “Kur'an'da Kalbin Akledişi: İmân”, Kelâm Araştırmaları Dergisi, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 11:2, 2013, 114.

³⁹³ Krş. Gazzali, *İhyâ*, 66.

³⁹⁴ Hz. Peygamber, kalbi ifâde ederek, vücûttaki et parçasını bozulduğunda, tüm vücudun bozulacağına dikkat çekmiş ve müminleri bu konuda uyarmıştır. Tirmizi, “Kadr” 7; İbn Mace “Zühd” 29; Krş. Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, s.600, Gazzali, *İhyâ*, 25.

³⁹⁵ “Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmiştir.” Bk. Muttafî'în 83/14, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=83&ayet=14>

ilk dönemlerden itibaren ehl-i tasavvufun kalp tasfîyesi konusuna dikkat çektiği ve bunun için özellikle zikri önerdiği görülmektedir.³⁹⁶

Nizamoğlu'nun eserleri incelendiğinde, kalp kelimesi yerine zaman zaman gönül kelimesinin de kullandığı görülmektedir. Bu iki kavramı eşdeğer kıldığı tespit edilmiştir. Kendinden önceki birçok sûfide olduğu gibi, kalp için ayna metaforunu³⁹⁷ kullandığı görülmektedir. Ayna ne kadar parlak ve temiz olursa, Hakk'ın o aynadan o kadar iyi yansıyacağını ifâde etmektedir. Nitekim sûfîye, insanın hiçbir âzâsı üzerinde, gönül üzerinde durduğu kadar durmamıştır. Gönül mâsivâdan arınıp, sadece Allâh için boş ve temiz tutulması gereken bir mânevi alandır. Ancak bu şekilde ilâhî tecellîye mazhar olması beklenmektedir.³⁹⁸ Nizamoğlu, kalbin on sekiz bin âleme ayna olduğundan bahsederken, insanın eylemlerine dikkat çekmektedir. Temizlenmemiş bir kalp üzerinden oluşan kişinin düşünce sisteminin, onu düzgün olmayan yanlış eylemlere yönlendirdiğini ifâde ettiği tespit edilmiştir.

On sekin bin âleme âyînedir kâlbin senin

*Kendü ef'âlidir anda görünen yahşî vü abes*³⁹⁹

Gönül mir'âtın eyle mücellâ

*Görüne anda envâr-ı tecellâ*⁴⁰⁰

Gönülden etmese nefsin ferâgat

³⁹⁶ Krş. Serrâc, *el-Lûma'*, 1996,87, Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif* 2005, 599; Gazzali, *İhyâ*, 26. Melekut âlemine açılacak kapının anahtarı zikirdir. Ayrıca, kalbin gayb âleme açılan yönü, nokta-i süveyda adıyla anılmaktadır. Bu nokta bir nurdur ve oradan gelen enerji ile insan hayatını sürdürmektedir. Krş. Ethem Cebecioğlu, *Nokta-i süveydâ*, Erkam Yayınları, 2018, 7; Lütfü Filiz, *Noktanın Sonsuzluğu*, Pan Yay., 1998, 2:46; Sevim Yılmaz, “*Nokta-i Süveydâ'nın Önemi ve Özellikleri*” Akademiar Dergisi, Ankara, 2020, Haziran, Sayı 8, 103-130

³⁹⁷ Ehl-i tasavvufun “Mümin müminin aynasıdır” hadisi ile paralellik gösteren görüşlerinin, en detaylı halinin, İbn Arabî ile oluştuğu görülmektedir. Ona göre mümkünlerin hakikatleri Hakk'ın varlık aynasında birbirlerini idrâk eder. Mümin kardeşini kınayan kendini kınar, kendi ayıbını ortaya çıkarır. Anlaşılmaktadır ki herkesin baktığı kendi aynasındaki kendi bakışlarıdır. Kişinin zanları ve oluşumlarıdır. Tasavvufî eğitimin hedefi, aynayı parlatmak ve Hakk'ı Hakk üzere görmeyi başarabilmektir. Krş. İbn Arabî, *el-Fütûhât*, 5:198, 7:310; Ahmet Kâmil Cihan, “Fusûsü'l-hikem'de Din Kavramı”, *Tasavvuf Dergisi, İbnü'l-Arabî Özel Sayısı*, 2008, 21:154-155; Feyzi Yiğit, “Ayna Sembolü Çerçevesinde Metafiziksel Anlatımlar”: İbnü'l Arâbî Örneği, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, 6:248,266.

³⁹⁸ Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 399.

³⁹⁹ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 172.

⁴⁰⁰ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 65.

*Erişmez kalbine rûhânî hâlet*⁴⁰¹

Nizâmî-oğlu'nun Yâ Rabb giderme zikri dilinden

*Gönül âyînesin dâim senin zikrin eder sâfi*⁴⁰²

Nizamoğlu'na göre, kalp dostun makamını, Allâh'ın evini temsil etmektedir. Kalp ne kadar temiz olursa, ilâhî tecelliye o kadar mazhar olacaktır. Bu nedenle, bu temizlikteki en büyük anahtarın Allâh'ı zikretmek olduğunu ifâde ettiği görülmektedir. Bunu açıklarken İbrâhim Suresi 24. Âyeti örnek vermektedir: “Görmedin mi Allâh güzel bir sözü nasıl misâl getirdi” (Güzel bir söz) kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir”⁴⁰³ âyeti ile, sâlikin kâlbini sâf bir hâle getirmesinin, Allâh'ı çokça zikretmesi ile mümkün olduğunu ifâde ettiği tespit edilmiştir. Tasavvufî eğitimde zikir, kalbi temizlemek adına en büyük anahtardır. Ancak Allâh'ı anmak, kalpteki pası silerek, onu ilâhî tecellîye mazhâr olabilecek saflığa getirmektedir. Bu şekilde kalbin, mürîdi aslî sâbitesine ulaştırarak, Allâh ile arasında doğrudan bir bağlantı oluşturacağı anlaşılmaktadır.

Budur ol tayyib ü tâhir kelime

Müeyesser olı ser kâlb-i selîme

Ki aslı sâbit anın fer'i gökde

Anı zikreyle imân ehli yerde

Devamıyla yumuşar yeri gönlün

Habâsetden olur hem ârî gönlün

*Gönüle yıkılır nefsin dirahtı*⁴⁰⁴

Nizamoğlu'nun, temizlenerek sâf bir hâle erişen gönlün, artık eşyânın hakîkatine mazhar olacağını ifâde ettiği tespit edilmiştir.

Açar zikreylemek gönül gözünü

⁴⁰¹ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 404.

⁴⁰² Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 223.

⁴⁰³ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 393.

⁴⁰⁴ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 393.

Sana hem gösterir mâ'nâ yüzünü

Kamu eşyâ-yı gaybiyye ne kim var

Gönül gözüyle görünür ne kim var

Muvâfıkdır demişler zikre anı

*Ayân etmiş meşâyıh bu beyânı*⁴⁰⁵

Seyyid Seyfî gönül evin

Sil süpür Dost makâmıdır

Muhabbet zevk ü şevkiyle

*Ayrık ol evden gitmesün*⁴⁰⁶

Beni bulmak isteyenler

Sırrı duymak isteyenler

Kendü şehrinizde yoklan

*Gönüllerdir bana mekân*⁴⁰⁷

Ayrıca müellifin, tasavvuf eğitiminde dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta olarak, kalp kırmamaya özen gösterilmesine yer verdiği görülmektedir. Nitekim ehl-i tasavvuf, kalbe Allâh'ın evi olarak bakmaktadır. Hz. Yûnus Emre'nin de ifâdesiyle “Gönül çalabın tahtıdır.” Bu nedenle ehl-i tasavvufun merkez noktasını oluşturan tevhîd inancı bağlamında, bu hususa oldukça değer verildiği görülmektedir.⁴⁰⁸

Nizamoğlu'nun, *Mârifetler Risâlesi* adlı eserinde ehlullahtan bir rivâyete ver verdiği tespit edilmiştir. “Halk Beytullah'ı ziyâret ederken “Lebbeyk” deyip Hacerü'l-Esved'e yüz sürerken, bir derviş bir kucak dolusu odun getirir ve yakmaya başlar. Başına toplanıp, ne yaptığını soranlara: “Kâbe'yi yakıyorum. Hz. İbrâhim'in

⁴⁰⁵ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 392.

⁴⁰⁶ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 70.

⁴⁰⁷ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 60.

⁴⁰⁸ “Allah-ü Teala anıldığı an, en temiz, iman yolunda en sağlam, din kardeşlerine karşı zarif ve munis olan kalpler...” Bk. Ahmed'el- Rufaî, *Hâletü Ehl'il-hakikati Maallah, (Onların Âlemi)*, Çeviren, Abdulkadir Çiçek, Eskin Matbaası, İstanbul, 3. Baskı, 1972, 253.

taştan ve çamurdan yaptığı Kâbe'yi tavâf ediyorlar, fakat Allah'ın kudret eliyle yaptığı muvahhidlerin⁴⁰⁹ gönlündeki Kâbe'yi tavâf etmiyorlar. Gözlerindeki perdeleri⁴¹⁰ kaldırıp, bu çâresizleri gönül âlemindeki cemâle yetiştirmek istiyorum” der.⁴¹¹ Anlaşılmaktadır ki görünenin ötesindeki değer; tasavvufî eğitim ile kazanılacak tevhid bilincidir. Sûfiye, gönül vâsıtasıyla buna dikkat çekmiş ve insanlar üzerindeki inşâsı için uğraşmıştır.

Dil nazargâh-ı Hudâ'dır yıkma gönlün kimsenin

Ka 'be vü Merve Safâ'dır yıkma gönlün kimsenin

Müminin kâlbidir Allâh'ın evi sen bilmedin

İnkisâr etme hatâdır yıkma gönlün kimsenin

Şeyh Nizamoğlu gönül yap kim bilür kimde ne var

*Hakk ile dil âşînâdır yıkma gönlün kimsenin*⁴¹²

Bu cihân halkında vardır hep gönül

Her kişinin gönlü amma bir değil

Bir gönül büthâne olmuştur hemân

Dîn ü îmândan görünmez hiç nişân

Bir gönül vardır ki arşullâhidir

*Şerh olunmaz bir ulu dergâhîdir*⁴¹³

Nizamoğlu'nun tasavvufî eğitim metotlarında, asıl meselenin gönül olduğu görülmektedir. Kulun, ana kaynağı ve yaratıcısı olan Hz. Allâh'tan, tam bir teslimiyet ile beslenmesinin ancak gönül vasıtasıyla mümkün olacağı anlaşılmaktadır. Sâlikin görevi, bu yapıyı en üst seviyeye taşıma gayretidir.

⁴⁰⁹ “Ebu'l-Kâsım Hakîm'e sordular: “Muvahhid kimdir?” “Üç yüz ehlullah'a sordum ve nice meşâyih sohbetine erdim. Buyurdular ki: Muvahhid sûfî, dünya muhabbetinden el çeken, halveti tercih ederek, kıbleye karşı diz çöken, tevhîd ile olan ve Hakk'tan gelecek kazaya boyun eğen kimselerdir” buyurdu. Bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 67.

⁴¹⁰ Bk. Hicab başlığında anlatılmıştır.

⁴¹¹ Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 67.

⁴¹² Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 92, 93.

⁴¹³ Nizamoğlu, *Esrâru'l-Ârifîn*, 2014, 342.

Tasavvufî eğitimin ana hedefinde, bu farkındalığa erişebilmek ve bu merkez noktada yaşayabilmek yatmaktadır. Tasavvufî eğitim usûlleri ve içerikleri, bu kazanımı elde edebilmek adına oluşmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hakk, kulunun kâlbine ve işlerine baktığını buyurmaktadır.⁴¹⁴ Anlaşılmaktadır ki, Allâh ile kul arasındaki asıl mesele kalp ve buna bağlı olan eylemdir. Dînin şer'î hükümleri yerine getirilirken, bunu yalnız şekilden ibâret olarak algılamanın, bu hâdisle tam olarak uyuşmadığı görülmektedir. Ana hedefin, ikisinin bir bütün olarak yaşanması gereği olduğu anlaşılmaktadır. Diğer şekilde, âdetâ içsiz bir kabuk mesâbesinde olup, kulluk hakkını tam mânâsıyla verememek anlamına gelecektir. Hz. Allâh'ın kulundan beklediği, ibâdetleri temiz bir kalp ve ihlâs ile yerine getirmesidir. Üzerinde çalışılması gerekenin görevin, tasavvufî eğitim ile kazanılan temiz bir kalp ile Hakk'a kul olabilmek, ibâdet edebilmek olduğu görülmektedir.

Gayrıdan kim ki eder kâlbini sâfî

*Cümleye hâkim-i mutlak olan şâh-ı bilür*⁴¹⁵

3.3.1 Kâlbın Yapısını Bozan Mânevî Haller

İslâm dini, insanın sâf ve temiz olarak dünyâyâ geldiğini öne sürmektedir. İnsan, fitrat üzere dünyâyâ gelmiş ve âdetâ aslını aramaya programlanmıştır. Olumsuz hasletlerin, terbiye olmamış nefis vâsıtası ile, dünyâ ortamında oluşarak, kalbe tesir ettiği görülmektedir. Sâlik, kalbini her türlü olumsuz düşünceden korumak ve kollamak durumundadır ki, eyleme geçmeden onları bertaraf edebilsin. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, kalbin mânevî yapısına işâret buyurarak, kullarını bu konuda uyardığı görülmektedir. Mânevi yapısı bozulan kalpler, Kur'ân-ı Kerim'de hasta, kötü, katı, hatta taşlaşmış olarak ifâde edilmektedir.⁴¹⁶ Gazzâlî'nin, kalpteki

⁴¹⁴ Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar.” Müslim, Birr, 34, <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=3&SAYFA=31> (et.22.02.2024)

⁴¹⁵ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 45.

⁴¹⁶ “Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elim bir azap vardır.” Bakara 2/10 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=10> , Ayrıca “Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.” Hacc 22/78 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=22&ayet=46> , Ayrıca Bk. “Allah kimin gönlünü İslam'a açmışsa, o, Rabbi katından bir nur üzere olmaz mı? Kalbleri Allah'ı anmak hususunda katılaştıranlara yazıklar olsun; işte bunlar apaçık sapıklıktadırlar.” Zümer 39/22 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=39&ayet=22> , Ayrıca Krş. Osman Kara,

hastalıklara yer verdiği *İhyâ* adlı eserinde, kalbinde Allah'tan daha sevimli bir şey bulunan kimseleri hasta olarak ifâde ettiği görülmektedir.⁴¹⁷ Kul, yaradılış itibârıyla maksadından gayrı olana meylettikçe, kalbinde beraberinde birçok olumsuzluğun nüfuz edeceği anlaşılmaktadır. Bu durumda, kalp nefisten ilhâm almış, fakat ilmî zayıflığından dolayı, bu ilhâmın kaynağını teşhis edemez hâldedir.⁴¹⁸ Bu nedenle, sûfiyye, bu hastalıkları yaşayan kimsenin, kendisini teşhis ve tedâvi edecek kudrette olmadığını ifâde etmiş ve mânevi bir doktor eşliğinde yol alması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴¹⁹ İlk dönem sûfilerinden itibaren bu konuya değinilmiş, tasavvufi bir hayatın, aslî hedefinin güzel âhlak, temiz bir kalp olduğuna işâret edilmiştir.⁴²⁰

Hiz. Allah, âyet-i kerime: De ki: “Allah katında cezası bundan daha kötü olanları size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar ve domuzlar çıkardığı kimseler ile şeytanlara tapan kimselerdir. İşte bunların yeri daha kötüdür ve onlar doğru yoldan daha çok sapmışlardır”⁴²¹ buyurmaktadır. İnsanların işledikleri günâhlar sebebiyle; maymun ve domuz sûretine dönüşeceği yönünde sahîh hadisler bulunmaktadır.⁴²²

“Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14:25, 2012/1; Krş. Yener Öztürk, “Kalbin Mühürlenmesinde İnsan İrâdesinin Rolü”, *Harran Üniversitesi, İlâhiyat Dergisi*, 1998/6, Sayı 4:201

⁴¹⁷ Gazzâlî, *İhyâ Ulûmi'd-dîn* 3:136

⁴¹⁸ Krş. Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, 2014, 603.

⁴¹⁹ Krş. Gazzâlî, *İhyâ Ulûmi'd-dîn* 3:136. Ayrıca Gazzâlî'nin *İhyâ Ulûmi'd-dîn* Eserinde, kalpteki hastalıklar ile ilgili çalışılmış bir makale, konunun daha detaylı anlaşılmasını sağlamaktadır. Krş. Abdulvehap Erin, “Gazzâlî'nin *İhyâ Ulûmi'd-dîn* Adlı Eserinde Sıhhat ve Maraz”, *İhyâ Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2023/1, 9:93-122; Krş. İbn Kayyim el-Cezviyye, *Tıbbü'l Kulûb (Nefis Terbiyesi)*, Çev., Osman Arpaçukuru, Mehmet Ali Kara, Alim Yücel, Karıncapolen Yay., 2015, 183.

⁴²⁰ “Ey Horasanlı! Varolan dört şeydir: Göz, dil, kalp, hevâ. Gözünü Hakk Teâla'nın razı olmayacağı şeylere bakmaktan, dilini Hakk Teâla'nın bildiği gönündeki şeyin aksini söylemekten, kalbini başka bir müslüman için kin, garaz ve hased taşımaktan, hevâ ve muhabbetini uygunsuz bir işe yöneltmekten koru. Ne zaman sende bu hasletler bulunmazsa bedbahtsın, başına toprak saç!” Birinci tabakadan, zâhid sûfilerden Abdullah b. Hubeyk Antakî. Bk. *Nefahâtü'l Üns*, Abdurrahman Câmî, Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi, Hazırlayanlar: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul: Mârifet Yayınları, 2005, 3. Baskı, 194.

⁴²¹ Bk. Mâide 5/60, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=5&ayet=60>. Konu ile ilgili Detaylı Bilgi İçin Krş., Nihat Bülbül, *Kur'an'da İsmi Geçen Hayvanlar ve Bunların Zikrediliş Sebepleri*, Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2014, 97

⁴²² Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman *Suyûtî'nin, ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* adlı eserinde, ilgili hadis "Ümmetimden yüce Allah'ın Müslüman cemaatlerinden ayrı tutup, suretlerini değiştireceği on sınıf, ayrı gruplar halinde haşredilecektir. Bunların bir bölümü maymun suretinde, bir bölümü domuz suretinde, bir bölümü de ayakları yukarıda ve yüzleri üstünde sürüklenecek şekilde baş sağı dönmüş, bir bölümü nereye gidip geleceğini bilemeyen kör, bir bölümü akledemeyecek şekilde sağır ve dilsiz, bir bölümü dillerini çiğneyecek şekilde ve dilleri göğüslerine kadar sarkmış, ağızlarından akan salya irin olarak akacak, orada toplanmış olan herkes kendilerinden tiksinecek, bir

Nizamoğlu'nun, eserlerinde dervîşâna birtakım öğütler verirken, kaçınılması gereken olumsuz hâsletlere de değindiği tespit edilmiştir. Sâlikin her dâim bunlardan korunarak, iyi ahlâkî hâl etmek zorunda olduğunu ifâde ettiği görülmektedir. Kalbin, yalnız Allâh'a âit olduğuna sıklıkla değinerek, nefis tezkiyesi ve gönül tasfiyesi ile sâlikî tedâvi sürecine doğru ilettiği anlaşılmaktadır. Aksi takdirde, kişide oluşmuş bu olumsuz hâllerin, günâhların, îmanı bozarak, insanın sûretini sûreti hâline getireceğini belirtir. Müellifin, dünyâda bunu algılayabilmek mümkün değilse de âhirette net olarak görüleceğini keşfen ifâde ettiği görülmektedir.

Nizamoğlu'nun, kalbin mânevî yapısını bozarak, insanın sûretini değiştirecek sakıncalı halleri, bâtinî açıklamaları ile ifâde ettiği tespit edilmiştir. Bu minvalde sırasıyla; harama bulaşmış insanın domuz, haset eden kimsenin solucan, iki yüzlü insanın maymun sûretinde haşrolacağı belirtilmiştir. Bu gibi davranışları olan kimsenin, muhakkak bu davranışını terk ederek, Hakk'ı tevhid ile meşgul olmasının gereğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Dünyâyâ fazla meyleden kişinin köpek suretinde olacağı belirtilmiş ve bu davranışından vazgeçmesi tembih edilmiştir. İnsanların, kâlbini kıran kişinin aslan ve kaplan suretinde olacakları, mal biriktirip cimrilik eden kişilerin ise karınca ya da kara domuz olacakları ifade edilmektedir.

bölümü el ve ayakları kesilmiş olacak, bir bölümü cehennemden kütükler üzerinde haça gerilmiş olacak, bir bölümü leşlerden daha kötü bir şekilde kokmuş olacak, bir bölümü ise derilerine yapışmış ve onlara bütün vücutlarını örtecek şekilde katrandan elbiseler giydirilmiş olacaktır."

- Maymun suretinde haşredilecek olanlar, insanlar arasında laf alıp götürenler olacaktır.
- Domuz suretinde haşredilecekler ise, haram yiyenler ve haksız vergi toplayanlardır.
- Başları ve ayakları ters yüz edilmiş olanlar, faiz yiyicileridir.
- Körler, verdikleri hükümlerde zalimlik edenlerdir.
- Sağır ve dilsiz olanlar, amellerini beğenen ve onlara bel bağlayanlardır.
- Dillerini çiğneyenler, sözleri davranışlarına uymayan ilim adamları ile kıssa anlatıcılarıdır.
- El ve ayakları kesilmiş olanlar, komşularına eziyet verenlerdir.
- Ateşten kütükler üzerinde haça gerilmiş olacaklar, iyi insanları zalim yöneticilere ihbar edenlerdir.
- Leşlerden daha kötü kokacak olanlar, şehvet ve lezzetlerinin sefasını sürenler ve mallarındaki Allah'ın hakkını engelleyenlerdir.
- (Katrandan) elbiseler giyinecek olanlar, kibirliler, övünenler ve büyülenenler olacaktır" şeklinde ifâde edilmektedir.

Bk. Ebû'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman *Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezu Hicr li'l-Buhûs, 2004, 7:393 Bk. Kemal Taşkın, "Sûretleri Değiştirilerek Azab (Mesh) Olunan Kâvimler ile İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi", *Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler fakültesi Dergisi*, 2020/12, 7:537/562 iktibas edilmiştir.

İğneleyici konuşmaları olan kimselerin çiyân sûretinde olacıklarına değinilmiş; müslüman bir kişinin zinhar bu şekilde olmaması gereği tembih edilmiştir. Yiyip içip tembellik yapan kimselerin sığır ya da tavşan, çok yalan söyleyen kişilerin katır; tavus kuşu gibi altınlı elbiseler giyen ve gösterişe meyyâl kimselerin hâlinin ise, cehennemde ceylan şeklinde olacağı ifâde edilmektedir. Nâmahreme bakanların, kaplumbağa sûretinde olacıkları belirtilmektedir. Bu gibi kimselerin Lut kâvmine benzetilmiş olmaları sebebiyle, mâhremiyyet sınırlarının ve fitrata tâbi olmayan birtakım değişimlerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Onların yerlerinin ise, bir cehennem vâdisi olan siccin olacağı, şeklindeki ifâdeler dikkat çekmektedir. Mümin kimsenin, mümin bir kimseye karşı kesinlikle kin tutmaması öğütlenerek, bunda ısrarcı olanların mahşerde deve olarak gezeceğinin ifâde edildiği görülmektedir. Hırsına yenik düşen insanların, kurt ya da sırtlan olacağı; Allâh'ı unutup, dünyâda çok oynayıp gülen kimselerin müşkül bir vâziyette inleyip feryâd edip duracakları beyan edilmektedir. Bir keçinin sakalı olmasının kaçınılmaz olduğu gibi; hileli işler ile uğraşan kimselerin de tilki suretli olmasının kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. Şehveti hırsına üstün gelen kimsenin, yularsız gezen bir hayvan gibi olacağı, cimrilikte ısrarcı kişinin ise aynı şeytân gibi olacağı ifâde edildiği görülmektedir. Gıybet etmenin, insan eti yemekle aynı olduğu ve bu gibi kimselerin sûretlerinin martı ya da kartal şekline dönüşeceği beyan edilmektedir.⁴²³ Öğrendiği ilim ile dünyâda amel etmemiş kimsenin, yemişsiz bir ağaç mesâbesinde olup, cehennemde yanmaya mâhkum olacağı, hırsızlık yapan kimsenin ise yüzünün sansara döneceği ifâde edilmektedir. Gerekli donanıma ve bilgiye sâhip olmadan yorumda bulunanların, gelincik olarak gezeceğinden şüphe edilememesi gerektiği; münafık olanların keklük sûretinde olacıkları, tarîki inkâr edenlerin ise inkârcılardan, nankörlerden olacıkları beyan edilmektedir. Burada kullanılan târîk kelimesi, Allâh'a ulaşmaktaki yol-tarîkat anlamında kullanılmıştır. Tövbe ettikten sonra tövbesini bozanların yüzlerinin ardına, tersi istikâmete döneceği ve bu şekilde damgalanacakları ifâdeleri; tövbeden dönmenin sakıncalarına dikkat çekmektedir. Kendine benlik addederek ortaya çıkan kişilerin, karga ya da saksâğan sûretinde

⁴²³ “Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.” Bk. Hucurât 49/12 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=49&ayet=12>

olacakları; sâzendelerin mahşerde kanatlarını vuran horozlar gibi ötecekleri; gereksiz endişe ve vesvesenin pire ve bite sebep olarak, bunları fazla dile getirmenin ise kişiyi çakal sûretine dönüştüreceği açıklamaları göze çarpmaktadır. Hz. Peygamber Efendimiz (a.s.) ve nesline buğz eden kimselerin Kosta Mihal ve İvan⁴²⁴ ile haşrolacağı ifâdeleri de ayrıca dikkat çekmektedir. İlmin Allâh için değil, dünyâ için öğrenilmiş olmasının; bir elif bile öğrenilememiş olduğunun göstergesi olacağı beyan edilmektedir. Nizamoğlu, bu öğrenmenin sadece ot ve saman değerinde olup, hiçbir hükmü olmadığından bahsetmektedir. Bu minvalde, ilmin amel gerektirdiği açığa çıkmaktadır. İki yüzlü olan şeyhin baykuş, sûfinin ise kuzgun sûretine bürüneceği belirtilmiştir.

Nizamoğlu'nun, açıklamış olduğu bu sûretlerin alelâde sözler olmadığını, Hakk olduğunu, mahşerde muhakkak zûhur edeceğini ifâde ettiği görülmektedir. Bu sözlerin kâr etmediği insanların cehennemde azap içinde olacakları, bilgisinin kesinliğine dikkat çekerek; insanların dinlerini zâyî etmemeleri gerektiğini ifâde ettiği görülmektedir. Müellif, bir takım meşâyih tarafından, bu sûretlerin dünyâda görüneceğine dair birtakım iddiaların olduğuna dikkat çeker. Fakat bu iddiaların asılsız olduğunu öne sürerek, o kimselerde imân olmadığını ifâde ettiği göze çarpmaktadır. İnsanın bu huylardan tam mânâsıyla kurtulmasının, ancak bir tarîkat içerisinde; bir mürşid-i kâmil'e teslîm olarak ve tasavvufî eğitimden geçerek mümkün olacağı anlaşılmaktadır. Nizamoğlu'nun tasavvufî eğitim anlayışında, bu noktada nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi başlamaktadır.

Sakın harâma sunma hınzır olur derûnun

Hased eyi değildir şeklin olur solucan

Ölürsen iki yüzlü maymuna tebdil oldun

Var ise böyle fî'lin var tevhîd eyle her ân

⁴²⁴ Kosta Mihâl ve İvân isimlerinin, Seyfullah Efendi'nin yaşadığı dönemde oldukça sık kullanılan gayrimüslim isimleri olduğu tesbit edilmiştir. Hz. Peygamber'e buğz eden kimselerin, âhirette gayrimüslim olan kimselerle aynı muameleyi görecekları kastedilmektedir. Başka bir beytinde, yine benzer isimleri kullanarak, ehl-i beyte zulmedenleri gayrimüslim addettiği görülmektedir. "Bu halk Âl-i Rasûl'e bu gazapla mervâniler oldu, koyup dîn-i Rasûl'ü Kosta Alexi Yâniler oldu" Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 161.

Dünyâya meyli terk et billâhi kelb olursun
Etsen rencide halkı yer ol peleng ü arslan
Yiyüp yedürmeyenler cem eylediği malı
Karınca oluserdir yâhûd karatonuzlân
Sokan diliyle yılan çiyân olurmuş
Mukarrer iyi olmak kendün gören müselmân
Yeyüp yeyüp yatanlar dombay olur ya tavşan
Katır olmak mukarrer kizb eyleyen firâvân
Altunlu câmelerle giyüp kurulan âdem
Tâvûsa tebdil olup tamuda ede cevhlân
Nâ-mahreme bakanlar kaplumbağa olurmuş
Lûtîler ola filler siccinde tuta evtân
Kin tutma mü'min isen mü'min olana zinhar
Deve olur gezersin mahşer yerinde sekrân
Şol savurub gezenler zurnaya ulur ekser
Hırsın olur ise gâlib kurdsun yâhût sırtlân
Hakkâ ferâmûş çok oynayup gülenler
Döne çetüine şekli ede enîn ü efgân
Sakallık eden âdem keçi mukarrer olmak
İşin olursa hîle dilki olursun ey cân
Şehvet olursa gâlib hırsın gezer yularsız
Dâim bahîl olursan oldun bi-ayn-i şeytân
Edüp müsâvî gıybet âdem etin yiyenler

Martı olur ya kartal şâhid bu söze Kur'ân
İlm okuyup geçen amelsiz cihândan
Bir yemişsiz ağaçsın durma cehennemde yan
Hırsız olup geceler dam delüp eşsen dîvâr
Sansâra döne yüzün öldüğün gibi hemân
Münâfık olsa kişi keklik olur hâzer kıl
Eden tarîki inkâr olur gürûh-i küfrân
Tövbe-i telkîn edüp sonra ferâgat eden
Yüzü dönüb ardına ola bir ulu nişân
Hâli dahi olmadan mâ'nâ uğurlayanlar
Gelincik ola geze eyleme hergiz gümân
Ma'rifetim var deyu kuru lakırdı çalan
Alaca karga ola yâhûd öter saksağân
Sazını sazendeler ırsalar çalsalar
Kanadın urur öter horoz diye olur ey civân
Fâidesiz endişeden pireyle bit olur
Çakal olurmuş sakın anın çün uluyandan
İki cihân Fahri'nin nesline kim buğz eder
Anın için haşrola Kosta Mihal ü İvân
Yerin göğün ilmini dünyâ için okursan
Bir elif öğrenmedin maksadın otluk saman
Şeyhler mürâî olsa baykuş olur mukarrer
Sûfîler olsa kuzgun ola şekli hemân

Bu sözlerimi dermerd sanma sakın söz değil

Olur-bi-hakk-ı Hudâ tamuda ede tayrân

Eger sana bu sözler kâr etmediyse kardaş

Taşdan demirden eyler tamuda seni Sübhân

Şerh etdiğim bu sözler mahşerde olıserdir

Zâhirde bu iş olmaz dînîni etme vîrân

Gerçi sana şeyhler olur bu cihânda derler

*Bu söze etme tasdik anlarda yoktur îmân*⁴²⁵

Bir mürşid-i kâmile teslîm-i cân ü dil et

*Seyyid Nizamoğlu olmak dilersen insan*⁴²⁶

3.3.2 Feyiz

Fazla suyun yatağından taşması ve bir sırrın ifşâ edilmesi anlamına gelen feyiz, tasavvuf terminolojisinde; tüm bilgi ve varlıkların Hz. Allah'tan zûhur etmesi şeklinde anılmaktadır.⁴²⁷ “Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O’ndan ister (O’na muhtaçtır). O her an yaratma halindedir.”⁴²⁸ Hz. Allah’ın her an âleme tecelli⁴²⁹ ettiği bilinmektedir. Hücvîrî’nin bu tecellîyi: “Kalpleri ile Hakk’ı görmeye lâayık olan teveccüh sâhiplerinin kalpleri üzerine, teveccühün hükmü ve gereği olarak, Hakk’ın nurlarının tesiridir” şeklinde ifâde ettiği görülmektedir.⁴³⁰ İlâhi tecellîye

⁴²⁵ Açıklamaları yapılmış beyitler için Bk. Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 133, 134, 135.

⁴²⁶ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 135.

⁴²⁷ Krş. Selçuk Eraydın, “Feyiz”, DİA, 1995, 12:513; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.192, Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.165, Feyiz kavramını ilk kez varlık görüşünü izâh çerçevesinde kullanan Şeyh i Ekber İbn Arabî olmuştur. Feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes olarak iki şekilde feyiz olduğunu ifâde etmiştir. En kutsal feyiz olarak tanımlanan feyz-i akdes, Hz. Allah’ın zâtında gizli olan feyizdir. Burada çokluk yoktur, sadece ilâhi sevgi vardır. Diğer feyz-i mukaddes ise, âleme yansıyan isimler ve sıfatlar üzerinden gelen tecellîlerdir.

⁴²⁸ Rahman 55/29, Bk. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=55&ayet=29>

⁴²⁹ Tasavvuf ıstılâhında, tecelli de feyz ile aynı mânâda kullanılarak, Hakk’ın yaratma eylemini isimleri ve sıfatları üzerinden âlemde âşikâr eden iki kavram olarak görülmektedir. Krş. Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Tercüme Ekrem Demirli, İz Yayınları, İstanbul, 4. Baskı, 2015, 356

⁴³⁰ Bk. Hücvîrî, *Keşfü’l-maḥcûb*, 1982, 540.

tam mazhar olabilen kimseler; peygamberler, insân-ı kâmiller ve evliyâullahdır.⁴³¹ Kişinin, Hakk'tan gelecek feyz-i ilâhîyi alabilecek konumda olabilmesi için, nefis ve şeytanın tuzaklarından kurtulmuş olması gerektiği, sûfiyye tarafından ifâde edilmektedir. Bu noktada tasavvufî eğitimin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu eğitim sisteminin, bir hâl eğitimi olmasındaki en önemli kaynağın feyz-i ilâhî; sâlik için ise, en büyük gâyenin bu feyzin istifâdesine nâil olabilmek olduğu görülmektedir. Yaradılışı itibariyle yalnız beş duyudan ibâret olmayan insan, ancak feyz yoluyla yaratıcısı ile tam bir irtibat hâlinde olabilir. Bu ilâhî kaynaktan beslenebilmek için, kaynağın akış merkezi olan gönlü saf bir hâle getirmek gerekmektedir. Aksi takdirde kişinin, ilâhî feyzden nâsib alamayacağı gibi, nefsinin hevâları ve şeytanın kışkırtmaları ile günâha sürükleneceği bildirilmektedir.⁴³²

Sâlikin sülûkunda, şeyhi üzerinden bu feyze mazhar olabileceği görülmektedir.⁴³³ Dolayısıyla şeyhin öğretmen değil, irşâd eden olduğu bu bağlamda açığa çıkmaktadır. Mürşidin, en çok hâliyle kişiyi rûstüne ulaştıracağı anlaşılmaktadır.

*Delîl-i akl ile Hakk'ı nice idrâk edersin sen*⁴³⁴

Gönül kim sâf ola kibr ü riyâdan

*Ona feyz erer elbet Kibriyâ'dan*⁴³⁵

Nizamoğlu'nun, feyzin silsile yoluyla ana kaynaktan; yukarıdan aşağı doğru inerek, sâlikin kalbine ulaştığını ifâde ettiği görülmektedir. Bu yolda, birtakım yaptırımlara uymanın gerektiğinden bahsettiği ve ilk kuralın, şeriat dâiresinde sâbit kâdem olmak mecburiyeti olduğunu ifâde ettiği göze çarpmaktadır. Ancak bu vesîle ile

⁴³¹ Allâh'tan kulun kalbine lütfedilen ilhâma feyiz adı verilmiştir. Mutasavvıflar, Cenâb-ı Hakk'tan gelen feyzin, peygamber ya da insân-ı kâmil üzerinden tüm âleme yayıldığını ifâde etmişlerdir. Krş. Selçuk Eraydın, "Feyiz", DİA, 1995, 12:514; Krş. Akot, *Kavram Atlası*, 2020, 39.

⁴³² "Sehl b.Abdullah Tusterî kendisine evine hırsız girdiğini ve bütün eşyalarını alıp gittiğini söyleyen bir adama: "Soyguncu ya kalbine girseydi, ki kalbin soyguncusu şeytandır, tevhid akideni ifşâd etseydi ne yapacaktın?" diye tavsiyede bulunmuştur. Anlaşılmaktadır ki tavihîd akidesi feyz-i ilâhî olan, mümin kimse için en kıymetli değerdir. Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 2020, 260.

⁴³³ Mürşidin doğrudan akl-ı evvel vasıtasıyla aldığı feyze ilâhî feyz, silsile yoluyla aldığı feyze istinâdi feyz, müridin şeyhinden aldığı feyze ise ahz-ı feyz denilmektedir. Tarikat yapısı içerisinde sâlike gelen son feyzin, ilk feyze kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Krş. Selçuk Eraydın, "Feyiz", DİA, 1995, 12:514; Krş. Reşat Öngören, "Şeyh", DİA, 2010, 39:52

⁴³⁴ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 105.

⁴³⁵ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 404.

mürîdin, mürşidi yoluyla ana kaynaktan sağlıklı bir şekilde beslenebileceği belirtilmektedir. Şeyhi Ümmî Sinan'ın rehberliğinde, onun aracılığı ile varlık âleminden haber alabildiğini, hakîkate ancak ondan gelen feyiz yoluyla ulaşabildiğini ifâde ettiği tespit edilmiştir.

Sadr-ı mürşidden ma'ânî seyrini

*Çekmese tâlib ne bilsün pîrini*⁴³⁶

Bana feyz ermesin Sinân'dan

Haber duymaz idim kevn ü mekândan

Haber verdi bana râh-ı Râsul'ü

*Dahi gösterdi bu ilm ü usûl*⁴³⁷

Bugün bir feyz erişdi Hudâ'dan

*Bugünkü feyzi idrâk eden rûşen*⁴³⁸

3.4 Nefis Tezkiyesi

Tasavvuf ıstılahında tezkiye kavramının; temizlenmek, nefsi kir ve pastan arındırmak anlamına geldiği görülmektedir.⁴³⁹ Hz. Allah, nefse ve yapısına Kur'ân-ı Kerim'de dikkat çekmiş ve kullarını nefsinin hevâ ve isteklerine karşı dikkatli olmak konusunda uyarmıştır. Özellikle, bunları bertaraf edecek kimselerin kurtuluşa ereceği şeklindeki âyetler açık bir şekilde görülmektedir.⁴⁴⁰ İlk dönem tasavvuf kaynaklarında, nefse ve ıslâhına dikkat çekildiği ve sûfîlerin nefsi ehliileştirmek konusuna oldukça önem verdiği görülmektedir.

⁴³⁶ Nizamoğlu, *Esrârü'l-Ârifîn*, 2014, 338.

⁴³⁷ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 365.

⁴³⁸ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 381.

⁴³⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 535.

⁴⁴⁰ “Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsinin arındırarak kurtuluşa ermiştir.” Bk. Şems 91/7,8,9. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=91&ayet=9> ; “Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, (bir başkasını), günahını yüklenmeye çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, çağırdığı kimse yakını da olsa. Sen ancak, görmedikleri hâlde Rablerinden için için korkanları ve namaz kılanları uyarırsın. Kim arınırsa ancak kendisi için arınmış olur. Dönüş ancak Allah'adır.” Bk. Fatır 35/18 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=35&ayet=18>

Nefis muhasebesinden söz ederek, nefsi kınayan ilk sûfinin Asım el-Antâkî (ö.239/853) olduğu bilinmektedir.⁴⁴¹ İlk sûfilardan Muhasibî'nin (ö.242/857) nefis bertaraf edilmeksizin, Allâh'a tam mânâsıyla kulluk edilemeyeceğini öne sürdüğü ve nefsin heveslerinden arındırılması gerektiğini ifâde ettiği görülmektedir.⁴⁴² Kuşeyrî, Sühreverdî ve Gazzâlî'nin eserlerinde, nefis üzerinden gelen olumsuz yaptırımların konu alınarak, kalbin yapısının bozulduğuna değindikleri ve tezkiye yolunu önerdikleri anlaşılmaktadır.⁴⁴³ Bu bağlamda, birçok tarîk tarafından, asr-ı saâdetde Hz. Peygamber (a.s.) ile yaşanan ihlâslı hayat tarzına erişebilmek gâyesi ile, nefis tezkiyesi esas alınarak, tasavvufî eğitim sisteminin temellerinin atıldığı görülmektedir.

Nizamoğlu'nun eserleri tetkik edildiğinde, tasavvufî eğitim süreci içinde sâlikin nefis tezkiyesi ile belirli aşamalardan geçerek, nefsin ıslâh etmesinin beklendiği anlaşılmaktadır. Bu minvalde, haramlardan sakınmak, bolca nâfile ibâdet ve zikir ile meşgul olmak tavsiyeleri, onun tasavvufî eğitim anlayışında sadece halvet ve riyâzet gibi yöntemlerle yetinmediğini de göstermektedir. Nefsin ıslâhı için, yedi nefis mertebesinin, yedi esmâ ile aşılması gerektiğini “yedi iklimde edilen sülûk ile, eşyânın hakikatine mazhar olunacağı” beyitleri ile sarâheten ifâde ettiği görülmektedir. İzlenen bu yola seyr ü sülûk adı verilmiştir.⁴⁴⁴ Bu eğitimin sonunda, Hakikat-i Muhammedî sırrına vâkıf olan sâlik, mürşidlik vasfı ile irşâda yetki kazanır.

Yedi iklimde edünse sülûku

⁴⁴¹ Süleyman Uludağ, “Nefis”, DİA, 32:527

⁴⁴² Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî, *Er-Riâye, Nefis Muhasebesinin Temelleri*, çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük, İnsan Yay., 5.Baskı, 2014, s.124; Ali Bolat, “Tarikatlarda Âdab ve Erkânın Oluşumu”, ed. Kadir Özköse, Tasavvuf El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları 2020, 246.

⁴⁴³ “Kalbin tam istikâmeti, nefsin sükûnet bulup, mutmainne olmasıyla hâsıl olur. Çünkü nefis, (terbiye ve tezkiye olmayınca) her hareketiyle kâlbın sâfiyetini bulandırmaktadır.” Bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif* s.595; “Malum olsun ki nefse muhalefet ibâdetin başıdır.” Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s.239; “Hulk nefsin heyetinden ve onun bâtinî suretinden ibârettir. Nefisle mücadele etmek, gazap kuvvetini normal hudutta ve aklın şartına göre kullanmaya dönüşen şecâattir.” Bk. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 121, 123.

⁴⁴⁴ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.65, s; Akot, *Kavram Atlası*, 2020, 73; Tek, *Tasavvufun Ana Konuları*, 2020, 28. Ayrıca “Tasavvuf literatüründe sülûk terimi, seyr, sefer, isrâ kelimeleri ile yakın anlamda kullanılır.” Bk. Süleyman Uludağ, “Sülûk”, DİA, 38:128. Ayrıca “Seyrüsülûk usullerine göre tarikatlar ruhanî ve nefsanî diye sınıflandırılır. Ruhanî usulde ruh evrâd ve ezkârla güçlendirilerek kötülük odağı olan nefis etkisiz duruma getirilmeye, nefsanî usulde nefis birtakım riyâzet ve mücâhedelerle doğrudan etkisiz kılınmaya çalışılır.” Bk. Reşat Öngören, “Tarikat”, DİA, 40:96.

3.4.1 Nefis

Sözlük anlamı olarak nefis, insanın benliği, kendisi, rûh, can, hevâ, heves, nefes, varlık şeklinde görülmektedir. Tasavvuf ıstılahında “bedenden kaynaklanan süflî arzular, kişinin beğenilmeyen huy ve fiilleri, kötü hâle sebep olan unsur” olarak kullanıldığı görülmektedir.⁴⁴⁶

Kur’ân-ı Kerim’de nefisle ilgili âyetler incelendiğinde, Hz. Allah’ın nefsin hilelerine dikkat çektiği göze çarparken; aynı zamanda nefsin ferah bularak mutmâinne konumuna gelebileceğini de işaret ettiği görülmektedir.⁴⁴⁷ İnsanın dünyaya fitraten günahsız gelmesi gerçeği, nefsin insan üzerinde oluşturduğu baskı ve tutumu âşikâr etmektedir.

Hz. Peygamber’in (a.s.) nefsin kötülüğü emredici yapısına dikkat çekerek, nefsine uyanların zararda olacaklarını ifâde ettiği, hadislerde açıkça görülmektedir.⁴⁴⁸ Nefis ve ıslâhı ile gelecek kurtuluşun ve tasavvufî eğitim sisteminin temellerinin asr-ı saadette atıldığı anlaşılmaktadır.

⁴⁴⁵ Nizamoğlu, Dîvân, 2014, 66.

⁴⁴⁶ Krş. Süleyman Uludağ, “Nefis”, DİA, 32:529; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 405; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 363; Gazzâlî, *İhyâ*, 3:3. Bu konuyu ifâde eden en önemli örneklerden biri, Seri Sakatî’nin nefsine karşı olan tutumu olabilir. “Otuz veya kırk senedir ki nefsim havucu hurma pekmezine batırıp yemek istiyor, fakat yine de ona itaat etmedim” Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 240.

⁴⁴⁷ “Sana gelen iyilik Allah’tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter.” Bk. Nisâ 4/79 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=4&ayet=79> ; (Allah, şöyle der:) “Ey huzur içinde olan nefis!” Bk. Fecr 89/27 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=89&ayet=27>.

⁴⁴⁸ Şeddâd b. Evs"ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Akıllı kişi, nefsine hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır. Zavallı (ahmak) kişi ise nefsinin arzu ve isteklerine uyan (ve buna rağmen hâlâ) Allah"tan (iyilik) temenni edendir.” *T2459 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme*, 25; *İM4260 İbn Mâce, Zühd*, 31, <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=303&SRC=nefis> İbn Abbâs"ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) (hutbeye başlarken) şöyle buyurmuştur: “Hamd, Allah"a mahsustur. Biz O"na hamdeder, O"ndan yardım diler, nefislerimizin şerrinden ve yapıp ettiklerimizin kötülüklerinden Allah"a sığınırız. Allah kime hidayet ederse onu sapıtıracak yoktur, kimi de saptırırsa ona hidayet edecek yoktur. Şahitlik ederim ki tek olan Allah"tan başka ilâh yoktur, O"nun hiçbir ortağı yoktur. Muhammed de O"nun kulu ve elçisidir...”, *İM1893 İbn Mâce, Nikâh*, 19; *M2007 Müslim, Cum"a*, 45.

Ehl-i tasavvuf, Hz. Peygamber (a.s.) çizgisinde, “göz açıp kapayıncaya dek olan bir süre dâhilinde bile olsa nefsi ile baş başa kalmamaya”⁴⁴⁹ önem vermiş, bu bağlamda nefsi dâima kontrol altında tutmayı hedefleyerek, tevhîd sırrına erişebilmenin, ancak nefsi eğitmekle mümkün olacağı konusunda ittifak etmiştir.⁴⁵⁰

İlk sûfilerden, hadis, kelam ve tefsir âlimi olan, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî’nin (ö.243/857) nefsin yapısına dikkat çekerek, pozitif ilimlerle ilgilenmekten ziyâde, insanın öncelikle nefsini tanımasına önem vermesinden bahsettiği görülmektedir. İnsanın salt pozitif bilgilerle dünyaya yönelerek, aslolanı keşfetmekten uzaklaşacağını, nefsi terbiyenin hakîkî sorumluluk olduğunu ifade ettiği dikkat çekmektedir.⁴⁵¹

Kelâbâzî’nin, *Ta’arruf* adlı eserinde, nefsi, rûh ile eşdeğer tuttuğu ve yapısını tasnif ettiği görülmektedir. Bunlar sırasıyla: Nebâtî, hayvânî, insânî nefis şeklinde anılmaktadır.⁴⁵² Nebâtî nefis, bitkilere hayat veren; büyüme, gelişme ve üremeyi sağlayan nefistir. Hayvânî nefis, hayvanlarda bulunan; hissetmeyi ve irâde ile hareket etmeyi sağlama nefistir. İnsânî nefis ki aynı zamanda “nefs-i natikâ” olarak bilinir; insana hayat veren, onu insan yapan ve düşünmeyi sağlayan nefistir. Nebâtî ve hayvânî nefse sahip olan insan için, ayırıcı olan nefis; nefis-i natikâdır. İnsanın bu yönü ile irâde edebilme, düşünebilme ve karar verebilme yetisine sâhip olduğu anlaşılmaktadır. Kelabâzî’nin, kişinin nefsini kontrol yetisini kaybettiğinde, onun nebâtî ve hayvânî nefsi ile hayat sürmeye devam edeceğini, fakat deli mukâbilinde olacağını; beden ölümü gerçekleşmiş kişinin ise, nebâtî ve hayvânî nefsinin

⁴⁴⁹ “Ey Allah’ım rahmetini dilerim! Beni göz açıp kapayıncaya kadar, hatta ondan daha az bir zaman bile nefsimle baş başa bırakma.” Ebû Davud, Edeb: 110

⁴⁵⁰ Krş. Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-dîn* 1:27, 29; Sühreverdî, *Avârifü’l-ma’ârif*, 2005, 185; Kuşeyrî, *Risâle*, 1999, 222; Osman Sezgin, *İslâm’daki Ruh ve Nefis Telâkkisinin Eğitime Tesirleri*, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, 159.

⁴⁵¹ Bk. Muhâsibî, *Er-Riâye*, 2014, 123.

⁴⁵² Nesefî’nin de aynı tasnifi yaparak, nefsi rûh olarak tanımladığı görülmektedir. Ona göre maden, nebat ve hayvanî ruhun bedendeki yerlerini almasının ardından, hareket ve idrâk edici nefsanî ruh oluşmuştur. İnsanlık diğer canlılarla ortaktır, fakat insanı insan yapan dünyada terbiyeye ihtiyacı olan insânî nefsi-rûhudur. Bu rûh aslen yüce bir âleme ait ve ulvîdir. Fakat içinde dünya yapısına âit özellikleri de ihtivâ ettiğinden, dünyaya meyyâldir. Tasavvufî eğitim bu noktada açığa çıkar. Âdetâ bir nur niteliği taşıyan insânî nefsi, dünyaya dâir unsurlardan ayırtırmak, sülûkun maksadıdır denilebilir. Krş. Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi*, 1990, 21.

öleceğini, fakat insânî nefsinin yaşamaya devam edeceğini ifâde ettiği dikkat çekmektedir.⁴⁵³

Nefsin, yaradılış itibarıyla çok kuvvetli fakat câhil olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, yapısal olarak insanı dünyaya meylettirerek dâima kötülüğü emreden bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Cenâb-ı Allâh, insanı nefsinden uzak durup, kendisine dönmeye dâvet ederken; nefsin kişiyi daha fazla dünyaya yönlendirerek Allâh'ı unutturduğu anlaşılmaktadır. İnsanın, dünyadaki en önemli sınavının, hatta savaşının bu noktada başladığı görülmektedir.⁴⁵⁴ Nefsini mi, yoksa, rızâ-ı ilâhî'yi mi seçecektir? Tabîatı gereği insan, kendisine zarar veren şeylerden kaçmayı tercih ederken, nefis konusunda aynı tutumu gösterememektedir.⁴⁵⁵ Bu nedenle tasavvufî eğitim ile, hayvânî nefsin yaptırımlarından kurtularak, nefs-i nâtikanın batinındaki aslî rûha erişmek ana hedef addedilmektedir.⁴⁵⁶

Nefsin, kanaatkâr bir yapıda değil; hırs odaklı ve tatminsiz olduğu görülmektedir.⁴⁵⁷ Dâima fazlasını arzulayarak, kişiyi hırsa ve dünya kazancına yönlendirmektedir.⁴⁵⁸ Böylelikle insan, her defasında geçici bir tatmin ile kazanç elde ettiğini düşünmektedir. Bu tatmin, tamamen geçici olduğu için, kişinin aslen huzura eremediği ve haz peşinde koşmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁵⁹ Böylelikle, Hz. Allâh'ı anmayı unutarak, tâbi olduğu nefsinin yaptırımları ile günâha

⁴⁵³ Krş. Kelabâzî, Ta'arruf, 2014, 112. Bu tanımlamalardan, Hz. Yûnus'un "Ölen hayvan imiş, aşıklar ölmez" beyti ile kastettiği durum anlaşılmaktadır. Tasavvuf eğitimindeki gâye, ölmeden evvel ölerken, nefsi hayvânî esaretten kurtarabilmektir. Ancak bu minval üzere nefs-i nâtika rûhi bir kıvâma gelebilecektir.

⁴⁵⁴ Hz. Peygamber (a.s.) nefsi büyük cihad olarak nitelendirmiş ve nefis mücadelesine zâhirî cihattan daha fazla dikkat çekmiştir. İlgili hadis için Bk. Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ 1:143.

⁴⁵⁵ Bu noktada anlaşılması gereken insanın zayıflık vasfının topraktan ileri geldiğidir. "Ondaki cimrilik huyu yapışkan çamurdan, şehvet pişirilmiş çamurdan, cehâlette kuru balçıktan ileri gelir. Bk. Sühreverdî, *Avarifü'l-Meârif*, 2005, 586.

⁴⁵⁶ Avnî'nin, *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim* adlı risâlesinde, İbn Arabî'nin her insana insanlık sıfatının verilmediğini ve bu gibi kimselerin "insânî hayvan" olarak nitelendirildiğini ifâde ettiği görülmektedir. Ancak, Allah'ın kendisini görevlendirdiği vazifesini riayet edenler müstesna. Bk. Aynî, *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?* 1995, 71; Krş. Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay. İstanbul, 2. Baskı, 2023, 131.

⁴⁵⁷ Sühreverdî, *Avarifü'l-Mearif*, 2005, 586.

⁴⁵⁸ Hırsa işaret eden ilgili âyet için, Bk. Bakara 2/96: "Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan; hatta Allah'a ortak koşanlardan bile daha düşkün olduklarını görürsün. Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir. Allah, onların bütün işlediklerini görür.", <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=96>

⁴⁵⁹ Bâyezî-i Bistâmî, nefsin bâtil olmayan şeylerle huzur bulmayacağını ifâde ederek, nefsin tüm ilgi odağını "bâtil olan" şeklinde işaret etmektedir. Krş. Hücvîrî, *Keşfu'l Mahcûb*, s.156, 311; Kuşeyrî, *Risâle*, s.222; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 2005, 585. Bâtılın ise insana huzur vermeyeceği âyetlerle sarâhaten bildirilmiştir.

yönelmektedir. Oysa Allâh'ı unutan kalplerin hiçbir zaman ferâhlık bulamayacağı âyetlerde açıkça bildirilmektedir.⁴⁶⁰ Nefsin dünyaya dâir tüm istekleri karşılansa dahi, kişiye gelip geçen bir haz duygusu vermekten öteye gitmediği anlaşılmaktadır. İnsan her şeye sâhip olsa bile, Allâh'tan gayri olmanın verdiği ızdırıp, onun içinde dolmayan bir boşluk yaratmaktadır. İç huzuru aramakta, lâkin bu huzurun nerden geleceğini bilememektedir.⁴⁶¹ Ehl-i tasavvufun, dâimi huzurun ancak nefsin esâretinden kurtularak, yaratıcıyla sağlanacak tam bir irtibat ile elde edileceği konusunda ittifâk ettiği görülmektedir. Bu şekilde elde edilen haz; insanoğlunun aslî hedeftir. Bu bağlamda mutasavvıflar, nefsin ıslâhını Allâh'ın dâvetine gösterilecek en büyük icâbet olarak görmüştür.⁴⁶² Anlaşılmaktadır ki nefis kötülüğü telkin eder durumda yaratılmış olmasına rağmen; denetime tâbi olduğunda ve ıslâh edildiğinde olumsuzluk hükmünü yitirecek, böylece rûhânî ve lâtif bir duruma gelecektir.

Sûfiyenin, nefsi köpek, yılan veya yedi başlı ejderha şeklinde tanımladığı, “başını kessen de yine ölmez, sadece uykuya dalar” gibi ifâdelerle nefisle baş etmenin meşakkatli bir süreç olduğuna işâret ettiği görülmektedir.⁴⁶³ Bu nedenle tasavvufi

⁴⁶⁰ “Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.” Bk. Ra'd 13/28 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=13&ayet=28>

⁴⁶¹ (Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde hâlinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar. Bk. Zümer 39/9 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=39&ayet=9>

⁴⁶² Krş. İsmail Ankaravî, *Minhâcu'l- Fukarâ (Fakirlerin Yolu)*, haz. Saadettin Ekici, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2005, 205.

⁴⁶³ Burada nefisten kasıt nefis-i emmaredir. Emmare nefsinin kin, öfke, hased, cimrilik vs. gibi yedi özelliğinden dolayı “yedi başlı” diye tanımlanmaktadır. Bu hallerin hangisi düzeltilirse düzeltilsin, bir diğeri ile tekrar etkin hale gelecektir. Bu gidiş “nefs-i sâfiyeye” kadar devam eder. Bunu İbn Arabî “Yılanlı satranç” örneği ile anlaşılar şekilde ifâde etmiştir. “Satranc-ı Urefa, tasavvuf ıstılahında önemli bir yer teşkil eden “vahdet-i vücut” görüşünün benimsenmesi ve içselleştirilmesi doğrultusunda insanoğlunun yaşantısıyla bağlantılı kavramların sistemli bir şekilde yerleştirilmesi esasına dayalı belirli kurallar çerçevesinde oynanan tarihî bir strateji oyunudur.” Bkz. Seyithan Kara, Erhan Akın, “Kelime Öğretiminde Satranc-ı Urefa'nın Eğitsel Bir Oyun Olarak Uyarlanması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 60, 18:733. Ayrıca Krş. Mustafa Tatcı, *Bir Mektebe Uğradım*, H Yay., İstanbul, 2. Baskı, 2022, 133. Detaylı bilgi için bk. *Ariflerin Satrancı Şerhi; Enisü'l- Haifin ve Semiru'l-Akifin fi Şerhi Şatracı'l-Arifin*, çev. Fatih Mehmet Albayrak, Sır Yayıncılık, İstanbul 2010; <https://ismailhakkialtuntas.blogspot.com/2020/03/satranc-i-urefa-arifler-satranc.html>. Bu azgın düşman-nefis, uyutulsa da ilk fırsatta kişiyi yine kötülüğe sevk etmek için âdetâ uygun zamanı kollamaktadır. Bu noktada kişinin nefsinden çok daha uyanık olup, yüzünü Allah'a tam çevirmesi gerekmektedir. Krş. Muhâsibî, *er-Riâye.*, 2014, 257, 258, 426, 427, 428, 429. Ayrıca Hz. Mevlânâ nefse dâir metaforik anlatımlarında, onu birçok hayvana benzetmiş ve özelliklerini açıklamıştır. Konu ile ilgili “Mesnevî’de Nefis Kavramı” adlı bir tez çalışması bulunmaktadır. Krş. Şevki Çalışkan, *Mesnevî’de Nefis Kavramı*, Sakarya Üniversitesi, YLT, 2011,

eğitim süreci, en çok bu noktada bir mürşid-i kâmil ile yürümenin gereğine işâret etmektedir.

Nizamoğlu, eserleri tetkik edildiğinde, kendisinden önceki sûfiler gibi, insanın en büyük düşmanının nefsi olduğunu ifâde ettiği görülmektedir. Suçluyu dışarıda değil, içeride aramak gerektiğinden bahsederek, kişiyi nefsini tanımaya yöneltmektedir. Nefis, insanın Hz. Allah'ı bilmemesindeki en büyük nedendir. Sınanmak üzere yaratılan insanın, nefsi yüzünden günâha meyyal olduğunu, günâhtan uzak olmak için evvelâ nefsi bertaraf etmek gerektiğini izâh etmektedir. Şeytanın en çok nefsinin yaptırımlarıyla hareket eden kişileri etkileyebildiğinden bahsettiği görülmektedir. Nitekim şeytanın hesap gününde: “Benim sizin üzerinizde bir yaptırım gücüm yoktu, ben sadece sizi inkâra çağırdım, siz kendiniz uydunuz” diyeceği, Kur’ân-ı Kerim’de açıkça ifade edilmektedir.⁴⁶⁴

Nizamoğlu’nun *Mârifetler Risâlesi* adlı eserinde, bu konu ile ilgili meşâyıhten bir rivâyete yer verdiği tespit edilmiştir. “Bir kişi şeyhe gelip, iblisten şikâyetçi olmuş, onun yüzünden namazlarından âciz kaldığından, her namazı sehiv secdesi ile kıldığından yakınmıştır. Gönlüne endişeler geldiğini ifâde ederek şeyhten bir çare aramıştır. Şeyh ise, odan evvel iblisin gelip, asıl kendisinden şikâyet ettiğini söyleyince adam şaşırmıştır. Nitekim İblis; Cenâbı Hakk’ın kullarını doğru yoldan döndürmek adına kendisine müddet ve izin verdiğini, ölümünün kıyâmete kadar ertelediğini; oysa Allah’ın müminleri ibâdet ve tâat için yarattığını söylemiştir. “Ben sana gelecek olan kimseyi kendi mülküne sarılmış gördüm; ibâdet ve tâati bırakmış, benim saltanatıma dâhil olmak istemişti. Ben de buna karşılık onun dinine ve imânına tasallut ettim. Âhiret ve îman saltanatından onu ayırmak için teşebbüste bulundum. Eğer benim dünyamdan elini çekerse, ben de onun îmanından elimi

s.46,53. Krş. Âdem Çatak, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’nin Nefs Kavramına Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Erzurum, 2012, 48:81,92; Krş. Mustafa Kaval, “Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde Nefs Kavramı”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article> , 153.

⁴⁶⁴ İş bitirilince şeytan da diyecek ki: “Şüphesiz Allah, size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O hâlde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce sizin, beni Allah’a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Şüphesiz, zalimlere elem dolu bir azap vardır.” Bk. İbrâhim 14/22, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=14&ayet=22>

çekerim” demiştir.⁴⁶⁵ Bu örnek ile anlaşılmaktadır ki, nefsin ıslâh edip, doğru yola varan kimselerin üzerinde ise şeytanın hiçbir yaptırımının olamayacaktır.⁴⁶⁶

Senin nefsin seni yoldan şaşırmış

Belâ mevcini başından aşurmuş

Cenâbından Hakk’ın mahrum düşürmüş

*Temâşâ bu ki sen erdim sanursun*⁴⁶⁷

Söylemeye bu dil dudak deprenmeye hiç el ayak

*Nefsimiz şöyle zâlimdir bunu ırak sezer bizim*⁴⁶⁸

Şeytân ile bu nefsim bir oldu fesâdâta

*Ednâlar ile kaldım kaldır beni evlâ kıl*⁴⁶⁹

Halâs olmak gerek nefsin elinden

*Gerekdir çıka şeytânın yolundan*⁴⁷⁰

Nizamoğlu’nun, nefsin kolay baskılanacak bir dürtü olmamakla beraber, umulmayan yerde, umulmadık hileler ile kişiyi tekrar en aşağı seviyelere düşürebildiğini ifâde ettiği görülmektedir. Tasavvufî eğitimde, sâlikin önce nefsin bilmesi, sonra kontrol edebilme yetisini kazanması beklenmektedir. Bu kontrolü sağlamak için, âdetâ bir savaşçı gibi savaşmak zorunda olunduğunu; hatta nefsi ile savaşan kimseye gâzi tanımını yakıştırdığını ifâde ettiği görülmektedir. Bu büyük cihatta gece gündüz savaşan sâlikin elinden; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın (r.a.) tutacağını belirttiği dikkat çekmektedir.

⁴⁶⁵ Nizamoğlu, *Marifetler Risâlesi*, s.74. Bu örnek ile aynı zamanda, zâhir ve batın birlikteliğine dikkat çekilmektedir. İbâdetlerdeki ihlâs ve tam teslimiyet hâli, tasavvufî eğitim ile kazanılması mümkün bir özellik olmak hasebiyle; şeriat, tarikat ve hakikat birlikteliğini de gözler önüne sermektedir.

⁴⁶⁶ “Gerçek şu ki; şeytanın, inanan ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir hâkimiyeti yoktur.” Bk. Nahl, 16/99. Ayrıca Krş. Müberra Purutoğlu, *Kur’ân’da İnsana Etkisi Açısından Şeytan ve Nefis*, Bayburt Üniversitesi Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, s.127

⁴⁶⁷ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 61.

⁴⁶⁸ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 214.

⁴⁶⁹ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 184.

⁴⁷⁰ Nizamoğlu, *Ma’denü’l-ma’ârif*, 2014, 371.

Ederler idi nefis ile cihâdı

*Aceb mi gâzîler denilse adı*⁴⁷¹

Geçende tövbe ettim her günaha

*Anı şeytâna uyup bozdu nefsim*⁴⁷²

Nefsinle gece gündüz eyle cihâd-ı ekber

*Destgîrin ola yarın Ebû Bekr Ömer Osman*⁴⁷³

3.4.2 Hicab

Sözlükte, perde ve örtü gibi anlamlara gelen hicab kavramı; tasavvuf ıstılâhında, kişinin Allâh ile arasında perde olacak her şey anlamında kullanılmaktadır.⁴⁷⁴ Bu perdeler nurâni ya da zulmâni olarak ifâde edilmektedir. Zulmâni perdeler cismânî olurken, nurâni perdelerin ruh kaynaklı olarak değerlendirildiği görülmektedir.⁴⁷⁵

Kur'ân'ı Kerim'de, hicab kavramının genelde örtünmek anlamında geçtiği görülmekteyse de bâtinî anlamına işâret edilerek; “gözlere çekilmiş perde” şeklinde zikredildiği de mevcuttur.⁴⁷⁶ Hadislerde hicab, kulun Hz. Allah dışında olan şeylerden dolayı kalbinin paslanması, kalınlaşması ve katılaşması gibi kavramlarla dikkat çekmektedir.⁴⁷⁷

İlk sûfilerden Zünnûn el-Mısırî'nin (ö.245/859?) hicap kavramına değinerek, en kalın ve kapalı perdenin insanın nefsi olduğunu ifâde ettiği dikkat çekmektedir.⁴⁷⁸ Serî es-Sakâtî'nin (251/865) Allah'tan gelecek her türlü cezâyâ râzı olacağını, bir tek Allah'tan perdeli olmanın ızdırıp olacağını belirttiği görülmektedir.⁴⁷⁹

⁴⁷¹ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 402.

⁴⁷² Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 162.

⁴⁷³ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 132.

⁴⁷⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 239.

⁴⁷⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 215.

⁴⁷⁶ “Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır”, Bakara 2/7, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?ayet=7&sure=2> (et. 21.02.2024)

⁴⁷⁷ Bk. Bunlara “Kalbin Yapısını Bozan Mânevi Hâller” başlığı altında yer verilmişti.

⁴⁷⁸ Süleyman Uludağ, “Hicap” DİA, 1998, 17:430.

⁴⁷⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, 1996, 344.

Hücvîrî'nin, ilk dönem tasavvuf kaynaklarından olan *Keşfu'l Mahcûb* adlı eserini yazmasındaki en önemli maksadın, “hak yolu açıklamak, tasavvufî sözleri izâh etmek ve beşerî perdeleri ortadan kaldırmak” olduğunu ifâde ettiği tespit edilmiştir. Ona göre velîler hariç, bu yolun hakîkati ve incelikleri herkes tarafından anlaşılamamaktadır. “Takik-i ilâhiye ile insan arasında hicab vardır.”⁴⁸⁰

Serrâc, kişinin yaptığı ibâdetlerin ve zikrin sevâbını görmesini, yasaklanan bir hicap olarak değerlendirirken, hicabı görmesini ise, ilmi ile kendini beğenmesine perde olacağı şeklinde açıklamaktadır.⁴⁸¹ Bu bağlamda, kişinin benliğinden sıyrılamadığı sürece; türlü perdelerin olduğu ve bu perdelerin tâ ki sülûkun bitimine kadar devam edeceği anlaşılmaktadır.

İnsan rûhu, bedenlenmesinin ardından, toprak, su, hava ve ateş unsurlarından, zulmânî olan toprak ve su ile dünyaya meyyal olacak şekilde gelişir. Nitekim, insan bedenini fiziksel olarak geliştiren en önemli ilk unsurlar toprak ve sudan oluşur. Tasavvuf terminolojisinde, zulmânî hicap olarak değerlendirilen bu iki unsurun yoğunluğu törpülenmeden, rûhun tekâmülü mümkün görülmemektedir. Sûfiye bunların riyâzat ve mücâhede ile minimal düzeye indirgenmesini hedeflemiştir.⁴⁸² Tasavvufî eğitimde bu perdelerden kurtulmaya çalışmak, nefis tezkiyesi ile mümkün olmaktadır. Sûfilerin Şeyhi ünvânıyla bilinen Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö.283/896) “Allah’la kul arasında dâvâ perdesinden daha kalın bir perde yoktur. Ulu ve Yüce Allah’a, ona muhtaç olmaktan daha kestirme giden hiçbir bir yol yoktur”⁴⁸³ ifâdeleri ile benlik dâvâsına işâret etmiş, insan için en büyük hicâbın, aslen kendisine bir benlik atfetmesi olduğuna dikkat çekmiştir.

Nizamoğlu da aynı şekilde hicâpların en büyüğünü, insanın kendinde bir benlik görmesi şeklinde değerlendirmiştir. Ruh bedene girip, cismânî âleme geldiğinden beri, beden onu Hz. Allah’tan ayrı düşürmüştür. Dünyaya gelince, senlik, benlik kavramları oluşmuş; Hakk’ın ruhûndan üflediği insan⁴⁸⁴, cismânîyyet içinde

⁴⁸⁰ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 1996, 69.

⁴⁸¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 1996, 325.

⁴⁸² Serrâc, *el-Lüma'*, 1996, 462, 463.

⁴⁸³ Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 1991, 310.

⁴⁸⁴ “Hani Rabbin meleklere, “Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin” demişti” Hicr, 15/29 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=15&ayet=29> (et. 23.02.2024)

kendine bir benlik addetmiştir. Hakk'tan ayrı düşmüştür. Bu nedenle, müellifin beyitlerinde sık sık beden hicâbına dikkat çektiği görülmektedir. Beden ve buna yönelik büyüyen nefsâni dürtüler (hicap) yüzünden, insanın dünyaya meylettiğinden bahsetmektedir. Eğer bu beden yahut bedeni sâhiplenme dürtüsü ortadan kalkarsa, Hakk'ın âzameti ortaya çıkacaktır. Onun nûru âşikâr olacaktır. Nizamoğlu, hicaplardan kurtulmak, (benliği, nefsi bertaraf etmek, mâsivâdan sıyrılmak) hedefiyle bir şeyhin elinin tutulmasına ve kişinin aslına sülûk etmesi gereğine dikkat çekmektedir.

Hicâb oldu benlik bana gidemedim Dost'tan yana

Ben benliğimden geçmeye şeyh elin tutmağa geldim⁴⁸⁵

Her işimiz Hakk'dır eden

Bize hicâb oldu beden

Seyyid Nizamoğlu neden

Acep nedir bilir müsün⁴⁸⁶

Sana bu senlik ve benlik hicâb olmuş sana senden

Seni terk eyle sen sensiz varırsan görünür dilber⁴⁸⁷

Hicâb olmuş velî bu nefis arada

Anın-çün sâlik erişemez murâda

Kaçan ref olsa bu nefsin hicâbı

Görünür dost ilinin âfîtabı⁴⁸⁸

Hakk inâyet etdi geldik âdeme

Yol açıldı yine evvelki deme

Ol seferlerden gelürken hem çü tâb

⁴⁸⁵ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 63.

⁴⁸⁶ Nizamoğlu, *Dîvân* 2014, 178.

⁴⁸⁷ Nizamoğlu, *Dîvân* 2014, 195.

⁴⁸⁸ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 396.

Eyledik nûrânî yetmiş bin hicâb

Âlem-i acsâda geldi çünkü cân

*Oldu yetmiş binde zulmânî âyân*⁴⁸⁹

Bu cismânî vü nefsânî hevâlar

Dahi envâi dürlü mâ-sivâlar

Ara yerde hicâb olmasa bunlar

*Görürdü Hakk'ı bî-perde bunlar*⁴⁹⁰

Her nefis mertebesinde on bin perde olmak üzere, yedi esmâ ile yetmiş bin perde kalktığı vakit; sâlik ilâhi tecellîye mazhar duruma gelmekte ve kemâlat sâhibi olmaktadır.⁴⁹¹ Mürşidin nefsin ıslâhına yönelik uygulayacağı zikir, halvet, riyâzat gibi metodlarla bu perdeler kalkarak, kalp ilk saf durumuna gelip Hz. Allah'ı müşâhede edebilecektir.

3.4.3 Mürşid

Tasavvuf terminolojisinde mürşid kavramının; rehber, kılavuz ve yol gösterici anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. “Yol gösterici” olarak nispet edilen bu kavram, “şeyh” kelimesi ile eşdeğer kabul edilmektedir. Şeyhin kelime anlamı “ihtiyar kimse”⁴⁹² olarak bilinmektedir. Nihâi tertipte şeyh, doğru yolu gösterecek⁴⁹³ tecrübede olan kimsedir. İrşâd eden ve kişiyi rüştüne ulaştırandır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Nizamoğlu, *Esrârü'l-Arifîn*, 2014, 333.

⁴⁹⁰ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 406.

⁴⁹¹ Krş. Mahmut Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, İstanbul: Sûfî Kitap, 2014, 44.

⁴⁹² İhtiyar kelimesi, tasavvufî istilahta yaşlı anlamında değil; irâdesini doğru kullanan ve hayrı seçen kimse anlamında düşünülmelidir. Tecrübe bilgileriyle doğru seçimi yapabilme gücünde olan ve kemâlat sâhibi kimse olarak anlaşılmalıdır.

⁴⁹³ Kur'ân-ı Kerim'de doğru yolu gösterici rehberle nisbet edilen ilgili âyet: “(Mağaraya sığındılar. Orada baksan) güneşin, doğduğu zaman mağaralarının sağına vurduğunu; batarken de onlara dokunmadan sol taraftan geçip gittiğini görürsün. Onlar ise mağaranın ortasındalar. İşte bu, Allah'ın âyetlerindendir. Allah kime hidayet ederse işte o doğruyu bulmuştur; kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir rehber bulamazsın.” Kefh 16/17, Bk. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=18&ayet=17>

⁴⁹⁴ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 388, 496; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 350. Ayrıca “En yüksek marifet makamına erişen kimseye “şeyhü'l-ârifîn” denir. Bk. Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul 2004, 319.

Tasavvufta “velî, pîr, mürşid” kelimeleri şeyh ile aynı anlamda kullanılmıştır. Nakşibendiyye târikatında “hâce”, Yeseviyye târikatında “ata”, Türkistan ve İdil havzası Türklerinde “işân” Bektaşîler’de XVI. yy’dan sonra “baba, dede” kelimelerinin şeyh yerine kullanıldığı görülmektedir. Tasavvuf tarihinde, mürşid (şeyh) kavramının ilk kez “Ebû Nasr es-Serrâc (ö. 378/988), Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî (ö. 380/990) ve Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö. 412/1021), eserlerinde kullanıldığı görülmektedir.”⁴⁹⁵

Serrâc’ın el-*Lüma*’ adlı eserinde, şeyhleri üç gruba ayırdığı görülmektedir. Bunlar sırasıyla: Tasavvufi konularda bilgi veren ve öğretmen konumunda değerlendirilen “Tâlim Şeyhi”, sohbetlerinden istifade edilen; hâl ve davranışlarıyla örnek olan “Sohbet Şeyhi” ve tasavvufî eğitimi yöneten “Tarîkat Şeyhi” şeklinde tasnif edilmiştir. Tarîkat şeyhine; terbiye, irşâd ve teslik şeyhi de denildiği görülmektedir. Serrâc “gassalın önündeki meyyid gibi” olunması gereken şeyhin, bu son kategorideki Tarîkat Şeyhi⁴⁹⁶ olduğunu ifâde etmektedir.⁴⁹⁷

Kuşeyrî’nin *er-Risâle* adlı eserinde, şeyhlerin türleri ile ilgili iki tür sınıflandırma yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda bahsi geçen iki nevî; tâlim ve terbiye ile sadece tâlim şeyhi olarak tespit edilmiştir. İlk söz edilen şeyh, tekkelerde verilen eğitimin sisteminde olduğu gibi, mürîdin her türlü eğitimi ile meşgul olmaktadır. Âdetâ evladını terbiye eden bir baba mukâbilinde, gerek ilim ve ahlâkî, gerekse halvet ve zikir telkini gibi hususlarda sâlikin tüm eğitimini düzenlemektedir. Kuşeyrî’ye göre Tâlim şeyhi meselesi, bir hoca tâlebe ilişkisini anımsatmaktadır. Buradaki ayırıcı unsurun, şeyhin sadece bilgisinden değil, hâl zuhûrundan, feyzinden fayda sağlayabilmek olduğu görülmektedir. Sâbit esaslar çerçevesinde içinde hareket etmek değil, şer’î kurallara riâyet etmek daha üstün tutulmaktadır. Şeyhe bağlanmak, şerîata bağlanmanın yolu kabul edilmektedir.⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ Bk. Reşat Öngören, “Şeyh”, DİA, 2010, 39:50.

⁴⁹⁶ Tarîkat şeyhi aynı zamanda mürîdin sülûkunda ilk biât ettiği şeyhidir. Tarikatlarda birden fazla mürşide bağlanmak kabul görmediği gibi, sülûku tamamlanan mürîdin, farklı bir şeyhe bağlanmasında bir beis görülmemektedir. Bu sonradan tâbi olunan şeyhe “teberrük şeyhi” denilmektedir. Krş. Serrâc, el-*Lüma*’, s.477.

⁴⁹⁷ Serrâc, el-*Lüma*’, 1996, 477.

⁴⁹⁸ Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle* 1999, 61, 62.

Mürşîdin, seyr ü sülûkunu ikmâl ederek, Hakk'ta bâkî olmuş ve irşâd vasfı kazanmış olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hakk ile Hakk olmuş, Hz. Peygamber ahlâkıyla ahlâklanmış, tüm nefsânî duygulardan arınmıştır.⁴⁹⁹ Allâh'ın bütün isim ve sıfatlarının ondan tecellî eder hale geldiği anlaşılmaktadır.⁵⁰⁰ “Buna göre, tarîkat geleneği içerisinde bir kâmil mürşide ihtiyaç vardır ve olmalıdır. Aksi halde mürit çölde tek başına aç ve susuz yaşamaya mahkûm olur.”⁵⁰¹ “Mürşidler, Hz. Peygamber'le (a.s.) manene sohbet ve beraberlik sayesinde, kendilerine ulaşan mânevî ilimleri, aynı yolla müridlerine intikal ettirirler.”⁵⁰²

Nizamoğlu'nun eserleri incelendiğine, mürşid kavramı yerine bazı beyitlerde; “şeyh, hâl ehli, pîr, velî, evliyâ, hâce” gibi eşdeğer kavramların da kullanıldığı tespit edilmiştir.⁵⁰³ Kâmil bir mürşidin Hz. Allâh'ın isim ve sıfatlarının tam yansıması olduğunu ifade ederek: “Nihayet onun gören gözü, gören gözü, işiten kulağı olurum” hadisine atıfta bulunduğu görülmektedir. Mürşide varılmadan yaşanan her şeyi bir belâ olarak ifade ederken, kişinin bir şeyhe tâbi olmadan kendisini ıslâh edemeyeceğine dikkat çekmektedir.⁵⁰⁴ Nizamoğlu, şeyhin bâtın ilmine vâkıf olmak hasebiyle, sâlikin iç dünyasından haberdar olduğunu ve ona iç yüzünü gösterebileceğini beyân etmektedir. Gizli sırların müridde açığa çıkabilmesinin ancak şeyh eliyle mümkün olabileceğini ifade ettiği açıkça görülmektedir.

Evliyâ gözündeki Hakk'dır gören

Evliyâ gönlündeki Hakk'dır duran

Hakk ile tutar velîler tuttuğun

*Hakk ile eyler velîler etdiğin*⁵⁰⁵

⁴⁹⁹ Krş. Sühreverdî, *Avarifü'l-Mearif*, 2005, 105; Azizüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi*, çev. Mehmet Kanar, Dergâh Yay. 1990, 1.Baskı, 14.

⁵⁰⁰ “Mülkte, melekût ve ceberutta hiçbir şey onun yüzüne örtülü kalmamıştır. Eşyayı ve hikmetini olduğu gibi bilip görür.” Bk. Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi*, 1990, 14.

⁵⁰¹ Bk. Gazali *İhyâ*, 3:75.

⁵⁰² Bk. Sühreverdî, *Avarifü'l-Mearif*, 2005, 107.

⁵⁰³ Ayrıca Nizamoğlu'nun mensur eseri olan *Seyyidlik Şerefi*'nde şeyh yerine “Mürebbi” kelimesini kullandığı tespit edilmiştir. Nizamoğlu, *Seyyidlik Şerefi*, 2014, 19. Mürebbi: Tasavvufta mürşit. Bk. <http://lugatim.com/s/m%C3%BCrebbi>, (et. 20.02.2024)

⁵⁰⁴ “Mürebim olmasaydı Rabbime ârif olamazdım” ve “Şeyhi olmayanın dini yoktur” Nizamoğlu'nun şeyhe dikkat çeken cümleleridir; risâlelerinde tespit edilmiştir. Bk. Dipnot 369.

⁵⁰⁵ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 101

Her kim ister Seyfî dîdâr görmeğe

Pîrinin yüzünden ayırmaz gözü⁵⁰⁶

İki cihân güneşi Muhammed hürmeti-çün

Mürşide varmayınca her çektiği belâdır⁵⁰⁷

Yürü pîrine teslim ol

Sana seyrettüre içi yüzünü⁵⁰⁸

Bir şeyhin elin tut var keşfolâ sana esrâr

Görmek dilersen dîdâr tevhide gel tevhide⁵⁰⁹

Ben nefsimin ıslâhına Ya rab kâdir olamadım

Dermân olursa eger Hâcem olur senden bana⁵¹⁰

Nizamoğlu, Hz. Peygamber (a.s.) Efendimiz'e yetişemeyen kimselerin, onun yansıması niteliğinde olan mürşid-i kâmil kimseye tâbi olması gereğinden bahsetmektedir.⁵¹¹ Ancak bu şekilde ihsan ve kurtuluşa erişmenin mümkün olacağını ifâde ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, tasavvufî eğitim sisteminin, insandan tecellî eden bir oluşum ve bir hâl ilmi olduğu net olarak görülmektedir. Nizamoğlu, kişinin Allâh ile arasındaki örtüyü kaldıracak, onu hakîkatine mazhar kılacak olan kişinin mürşid olduğunu ifâde etmekte ve konunun değerine dikkat çekmektedir. Ancak mürşidin vereceği ders ile kişinin kendini, nefisini bilebileceğini ifâde ettiği görülmektedir. Hakîkat perdesinin açılması, nefis perdelerinin kaldırabilmesi ile mümkün olmaktadır. Müellife göre, bunu yapacak olan da ancak bir mürşid-i kâmildir.

Hakîkatde Muhammed'e tâlib olup erişmeyen

⁵⁰⁶ Nizamoğlu, Dîvân, 2014, 97.

⁵⁰⁷ Nizamoğlu, Dîvân, 2014, 179.

⁵⁰⁸ Nizamoğlu, Mi'râcû'l-Mü'minîn, 2014, 279.

⁵⁰⁹ Nizamoğlu, Dîvân, 2014, 74.

⁵¹⁰ Nizamoğlu, Dîvân, 2014, 186.

⁵¹¹ Bu konu ayrıca Nizamoğlu'nun Risâlelerinde dikkat çeker. Ona göre mürşid denilen kişinin Hz. Peygamber (a.s.) soyundan gelen bir kimse olması gerekmektedir. Ümmet içinde aziz, şerefli, aslı ve nesli pak kimselerin, ancak Efendimiz'in soyundan gelenler olduğunu ve onlardan başkasına mürîd olmanın anlamsız olacağını ifâde eder. Bk. Nizamoğlu, *Seyyidlik Şerefi*, 2014, 21, 22.

Dâmen-i mürşide yapış tâ ki erişe lûtf-i atâ⁵¹²

Nübüvvet ma'deni sırr-ı velâyet mürşid-i kâmil

Eşiğinde kul ol Seyfî bulursan böyle bir server⁵¹³

*Îrfa hicâbek beyne Hakk (Hakk'la arandaki örtüyü kaldır) tâ be-reved şübhe vü
şekk (tâ ki şüphe gitsin)*

Mürşide eriş al sebak bildire n'idüğün⁵¹⁴

Tasavvufî eğitimde, nefsin aldatmacalarının, insanın Allâh'a ulaşmasındaki en büyük engel olduğu esas alınmaktadır. Mürşidin nefis sâhibi değil, hâl sâhibi olduğu kabul görmüştür. Onun nefsinin saflaşarak ve kemâle erdiği bilinmektedir. Dolayısıyla şeyhin her sözü ve davranışı, Hakk ve hakîkati yansıtmaktadır. Bu hakîkate yalnız başına vâkıf olamayacak mürîd için, vuslatın mümkün olmayacağı kaçınılmazdır. Nizamoğlu, Hakk'a vuslat için yola çıkan kimsenin, bir mürşide tâbi olmadığı sürece doğru yolu bulamayacağını ve vuslata eremeyeceğini ifâde etmektedir. Kişi ne kadar ilim öğrenirse öğrensin, vaaz dinlerse dinlesin, hakîkatin mürşid olmadan öğrenilemeyeceğini ifâde ettiği tespit edilmiştir.

Mürşid eteğini tutmasa dünyâda bir âdem

Allâh yoluna gitmek ona gâyet elemdir⁵¹⁵

Cihâha gelemenden maksût Allâh'ı bilmektir

Bilinmez Hakk, varılmaz yol bulunmayınca rehber⁵¹⁶

Kendün islâh edemezsin bir mürşide varmayınca

Gerekse bin üç yüz altmış vâizi sen dinle yürü⁵¹⁷

Müellifin, zamanındaki sahte şeyhleri eserlerinde konu ederek, bu meseleye oldukça dikkat çektiği görülmektedir. O kimseler, şeyh olduğunu iddia edip, dünya

⁵¹² Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 296.

⁵¹³ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 195.

⁵¹⁴ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 122.

⁵¹⁵ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 192.

⁵¹⁶ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 195.

⁵¹⁷ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 225.

için ilim öğrenmiştir. Mevki ve makam peşindedirler. Ehl-i sünnet değillerdir, Hz. Peygamber'e (a.s.) tam bir uyum içinde olmadıkları görülür. Buna rağmen iddiaları şeyhliktir. Bunun zinhar kabul edilemeyeceğinden bahsetmektedir. Dervîşânla zikre⁵¹⁸ girmekten kaçınırlar. Oysa mürşidin hâli ile, mürîdin hâle geleceği bilinmektedir. Nizamoğlu'nun, özellikle şahte şeyhlerle ilgili tutumlara dikkat çekerek bu yolun yolcularına âdetâ uyarıda bulunduğu tespit edilmiştir.

Zemâne şeyhleri şimdi acebdir

Hemân şeyh adı onlara lâkabdır

Okurlar ilmi dünyâ lezzeti için

Değil sanma âhiret rif'ati-çün⁵¹⁹

Cihânı kendine taptırmak ister

Eriştigine el öptürmek ister

Çıkar silsilemiz derler Ali'ye

Erenler şâhı ol sultân Velî'ye

Kaçan görseler Evlâd-ı Râsûl'ü

Geçerler üst yanına tâ fuzûlî

Sûfiler ile girmez bile zikre

Düşünür bir bucakta ayrı fikre

Ki ya'nî bu cihân içre duruşmuş

Desünler zikr-i kâlbiye erişmiş⁵²⁰

Nizamoğlu'nun, eskiden ilim ve tarikat ehli kimselerin camilerde nasihat ettiğini belirterek, artık mekanlarının kahvehâneler olduğunu ifâde ettiği tespit edilmiştir.

⁵¹⁸ İlgili beyitte Nizamoğlu zikr-i kâlbi'den bahsetmektedir. Bu zikir açık değil, gizli olan zikirdir. Bu zikri esas almış tarikatlar görülse de Nizamoğlu kendi tarikat yapısını baz alarak, bu zikre, belirli mertebe sâhiplerinin eriştiğini ifade etmektedir. Oysa şeyhin zikirde, dervîşânla beraber olması gerekmektedir. Tasavvufî eğitim açısından bu şekilde olmanın uygun olacağını belirtmektedir.

⁵¹⁹ Nizamoğlu, *Şeref-i Siyâdet*, 2014, 244.

⁵²⁰ Nizamoğlu, *Şeref-i Siyâdet*, 2014, 245.

Her ne kadar bu yerlerde ilim öğretilse de ona göre bu mekanlar bu iş için uygun görülmemektedir. Nitekim şeytanın eskiden meyhâneleri mesken tutmuşken, artık yerinin kahvehâneler olduğunu ifâde ettiği görülmektedir. En güzel sözlerle vaaz edilse dahi; bu yerler, mekân olmağı itibariyle olumsuzluğa açık olduğundan müellife göre uygunluk ifâde etmemektedir. Bu minvalde, hidâyetin laftan sözden değil, kişiye Hakk'tan geleceğini beyân ettiği göze çarpan ifâdeler arasındadır.

Ezelden ehl-i ilm ehl-i tarîkat

Varup câmide eylerdi nasîhat

Temâşâ bu ki âlem oldu sahte sûfî

Mekânı kahvehâne oldu sâfî

Eger dersen ki anda söylenen hep

Ma 'ârîftir ma 'ânidir müretteb

Kelimâtında bilürüm ersin

Acep hürde çekirdekler kırarsın

Hidâyet erişür kişiye Hakk'dan

*Sakın sanma olur dilden dudaktan*⁵²¹

Nizamoğlu, bu gibi sözde şeyhlere itibâr edilmemesi gerektiğinden bahsetmektedir. Onların tecellîleri taklitten ibâret olup, nûrânî bir alâmet taşımamaktadır. Bir kimsenin gerçek bir şeyh olmadığı anlaşıldıysa ve biliniyorsa; etrafındakilerin muhakkak uyarılması gerektiğini ifâde etmektedir. Bunun günâh olmayacağını, hatta mümîn kardeşini yanlış yoldan döndürmek adına sevap olacağını beyân ettiği görülmektedir.

Taklîd ile setr oldu tahkîk olan âşıklar

⁵²¹ Nizamoğlu, *Mi'râcû'Mü'minîn*, 2014, 282, 283. İlgili beyitlerde, sazlı eğlencilerinden, afyon kullanımından, saçlı açık kadınlardan, satranç, tavla gibi oyunlardan ve bu mekânların gıybet yeri olduğundan bahsederek, dönemindeki kahvehânelere yönelik ağır eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Bk. Nizamoğlu, *Mi'râcû'Mü'minîn*, 2014, 282, 287 arasında.

*Her bir kişi bir şeyhdir nûrânî alâmet yok*⁵²²

Bu şeyhe acep ben şeyhdir diyem mi

*Ya varup ana dervîş olayım mı*⁵²³

Kaçan bir yolda bilsen vardır uğru

Haber ver o yola gidene doğru

Eger mü'minlere kardaş isen sen

Haber ver var ise yolunda rehzen

Mûsâvî-î gıybet olmaz hiç cevâbın

*Kitâbında ziyâde olur sevâbın*⁵²⁴

3.4.3.1 Mürşidin Vasıfları

Tasavvufta mürşid, Hz. Peygamber'in bir yansıması olarak kabul gördüğünden; her hâli ve her yönü ile Efendimizle aynı niteliklere sâhip olması beklenmektedir. Bu bağlamda en önemli ölçü, şerîata olan bağılılığı olarak addedilmektedir. Mürşid için, şer'i hükümlere bağılılığın yanı sıra, ahlâken de "Muhammedî" olabilmek esas hedefi oluşturmaktadır. Haramlara bulaşmamak ve farzları kesinlikle terk etmemek meşâyihin en önemli özelliğı olarak kabul görmektedir.⁵²⁵ İlk tasavvuf kaynaklarından itibaren, şeyhlerin taşınması gereken vasıflara husûsiyetle dikkat çekildiğı görülmektedir. Bu vasıfların, şeyhlerin iyi tanınmasına olanak verdiğı gibi, sahte ve gerçek şeyh tartışmalarını da çözmeyi hedeflediğı anlaşılmaktadır.

Sülemî'nin Risâleleri'nde, kemâl seviyesine erişmiş Allah dostlarının özelliklerine uzunca değinildiğı tespit edilmiştir. Oldukça detaylı izâh edilmiş bu tutumlar aynı zamanda mürşidin vasıflarıdır. Bunlar; sünnet ve farzlara riâyet etmek, edep sâhibi olmak, cömertlik, geçmiş ve geleceğe dâir değıl, yalnız içinde bulunulan ânda yaşamak, az yemek, az uyumak, büyüklere saygı, küçüklere sevgi göstermek, yardımı yalnız Allah'tan istemek, nefisini dâima kusurlu görmek, uzun vâdeli

⁵²² Nizamoğlu, *Mi'râcü Mü'minîn*, 2014, 290.

⁵²³ Nizamoğlu, *Şeref-i Siyâdet*, 2014, 245.

⁵²⁴ Nizamoğlu, *Şeref-i Siyâdet*, 2014, 246.

⁵²⁵ Krş. Serrâc, *el-Lüma'*, 2014, 478.

planlar yapmamak, her halde mücâdeleye devam etmek, vücûdun organlarını yalnız Hz. Allah'ın emirleri doğrultusunda kullanmak, sırrı korumak, tedbiri terk etmek, baş olmaktan sevdasından kaçınmak, halkı şefkat ve nasihat gözüyle görmek, şikayet etmemek, kazançtan geri durup, boş oturmamak, tevekkül sâhibi olmak, dünya malına tenezzül etmemek, belâya sabretmek, her halde zarif davranmak, insanlardan bir şey istemekten kaçınmak, kerâmetleri gizlemek, fakirliğe sarılmak, kapalı konuşarak halleri gizlemek ve zahmete katlanmak şeklinde ifâde edilmektedir.⁵²⁶

Nizamoğlu'nun, mürşidin vasıflarını yirmi madde halinde açıkladığı tespit edilmiştir. Bu vasıfların, kendisinden önceki sûfilerle benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Gerekdir şeyh olan kişiye elbet

*Yirmi fî'l ile ola mukayyed*⁵²⁷

- 1- Şeyhin muhakkak ehl-i sünnet ve'l cemâat üzere olması gerektiği ve mutluluğa ulaştırarak yolun bu yol olduğu ifâde edilmektedir.

Cemî-i ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at

*Tarîki üzere olmakdır sa'âdet*⁵²⁸

- 2- Mürşidin müridi dinlediğinde⁵²⁹ onun hâllerini doğru tâbir edecek bâtın ilmine sâhip olması ve şeyhlerin ifâde etmediği rastgele tâbirlerden kaçınması gerektiği ifâde edilmektedir.

İkinci ilm-i bâtın anlamaktır

Denilen vâkı'ayı dinlemektir

Sakınup etmeye âfâkî tâ'bîr

⁵²⁶ Krş. Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri*, 1981, 34 ve 76 arasındaki bölümler. Ayrıca benzer özellikler için krş. Geylânî, *El-Gunye, Li-Tâlibî Tarîk'l Hak*, 2013, 764, 765, 766.

⁵²⁷ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 304.

⁵²⁸ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 304.

⁵²⁹ Nizamoğlu ilgili beytinde dinlenecek olan için “vâkıa” kavramını kullanmıştır. Tasavvufî anlamı; sâlikin halvette zikir ve ibâdetle meşgul iken uyku ile uyanıklık arasında bazı gerçeklere vâkıf olması durumudur. Buna mürşidin gördüğü rüyâlar da dâhil edilebilir. <http://lugatim.com/s/vak%C4%B1a>, (et. 09.02.2024)

*Meşâyih etmişdir anı takrir*⁵³⁰

- 3- Mürşidin dervişlere güzel nâsihat edecek kadar kâmil akıl sâhibi olması gereğinden bahsedilmektedir.

Üçüncü akl-ı kâmil ola gâyet

*Ede dervîşlere bir hoş nasihat*⁵³¹

- 4- Şeyhin, eli açık, cömert olması ve paylaşacak malı varsa dervişleri ile paylaşması gerektiği ifâde edilmektedir.

Sahâvetdir anın dördüncü hâli

*Vere dervîşlere varsa mâli*⁵³²

- 5- Mürşidin, yiğit olması ve mert bir duruş sergilemesi gerektiği ifâde edilmektedir. Bütün herkes ona karşı birleşip üstüne gelse de onun cesaretli olup sadece Hz. Allah’a sığınması gerekliliği anlaşılmaktadır.

Beşinci şecî‘ olmak gerekdir

Bu cümleden şecâ’at yeğrektir

Cihân halkı eger cem olsa cümle

Gelüp üstüne hem de etse hamle

Sığınup Hazret-i Hakk’a derûnî

*Cihânda olmaya kimse zebûnî*⁵³³

- 6- Mürşidin şehvetli olmaması ve kadınlarla olan münâsebetine dikkat edip, utanılacak durumlara düşmekten kaçınması gerektiği anlaşılmaktadır.

Anın altıncısı olmaya şehvet

Ki şehvetten gelür cümle nedâmet

⁵³⁰ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb’a*, 2014, 304.

⁵³¹ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb’a*, 2014, 304.

⁵³² Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb’a*, 2014, 305.

⁵³³ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb’a*, 2014, 305.

Havâtûn taifesinden key sakına

*Dilerse uğramaya t 'an okuna*⁵³⁴

- 7- Şeyhin dünyâyâ karşı bir muhabbetinin olmaması ve mürîdin malına tenezzül etmemesi gerektiği ifâde edilmektedir. Bu iki hâlden de sakınması elzem görülmektedir.

Yedinci etmeye dünyaya ülfet

Meger kim ola gâyetde zaruret

Mürîdin malına bakmaya hergiz

*Ede çift ü zirâ'atden perhîz*⁵³⁵

- 8- Mürîdlerine karşı şefkatle yaklaşması ve hizmetlerinde onlara fazla zahmet vermemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Sekizinci ede mürîde şefkat

*Ana göstermeye hizmette zahmet*⁵³⁶

- 9- Mürşidin mürîdlerine karşı yumuşak huylu ve nâzik olması gerektiğinden bahsedilmektedir.

Dokuzuncu hâlim olmak gerekdir

*Mürîdine selîm olmak gerekdir*⁵³⁷

- 10- Dervişler hata işlerse, şeyhin affedici olması gerekmektedir.

Onuncu afv ede dervîşlerinden

*Günâh sâdır olursa işlerinden*⁵³⁸

- 11- Mürşidin mürîdlere karşı güzel ve iyi huylu davranması gereği ifâde edilmektedir.

⁵³⁴ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 305.

⁵³⁵ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 305.

⁵³⁶ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 305.

⁵³⁷ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 305.

⁵³⁸ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 306.

Gerekdir on birinci hüsn-i hulkdan

*Ki halk ile müridler ola hulfdan*⁵³⁹

12- Müridin bir ihtiyacı olduğunda, bunu anlayarak onu kendine çekmekten sakınmalı; bencil olmaması gerektiği ifâde edilmektedir.

On ikinci müridin ihtiyacı

Var iken bir işe anla du'âcı

Ol işi kendüne çekme hazer kıl

*Bu makûle olanlardan güzer kıl*⁵⁴⁰

13- Şeyh, müridine karşı kerem⁵⁴¹ sâhibi olmalıdır, cimri olmamalıdır. Velâyet yolu ile kendine intikâl eden tüm hâllerin ondan yansıması gereği ifâde edilmektedir.

O üçüncü keremdir gâfil olma

Müridine kerem kıl bâhil olma

Velâyetden ne kim var ise sende

*Zuhur etmek gerekdir senden anla*⁵⁴²

14- Mürşidin tevekkül ehli olması gerektiği, ancak tevekkül sâhibi kişilerin kemâlat sâhibi olacakları ifâde edilmektedir.

Tevekkül eyle on dördüncü hâlde

*Tevekkül ehli olur kemâletde*⁵⁴³

⁵³⁹ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 306.

⁵⁴⁰ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 306.

⁵⁴¹ Nizamoğlu, velâyetin mürşid üzerinden yansıyan özellikleri konusunu ifâde ederken “kerem” kavramını kullandığı için, bunu sadece cömertlik, iyilik, merhamet gibi kelimelerle sınırlayamazdık. Bu nedenle kelimeyi olduğu gibi “Kerem” olarak kullanmanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz. “Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâî kerîm kelimesinin muhtevasını “cömert olan, övgüye lâyık vasıfları şahsında toplayan, cezayı gerektiren davranışları affedip suçluyu bağışlayan” şeklinde üç noktada özetlemiş ve bu anlamların Allah için de söz konusu olduğunu söylemiştir” Bk. Bekir Topaloğlu, “Kerîm”, DİA, 2022, 25:287.

⁵⁴² Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 306.

⁵⁴³ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 306.

15- Şeyhin, Hakk'ın rızasına her dâim teslim olması gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu bağlamda, müridleri inkârcı olsa üzülmemeli, âlim olursa da sevinmemelidir.⁵⁴⁴

Gerekdir on beşinci hâli teslim

Rızâ-yı Hakk'a râzî ola dâim

Mürîdler münkir olsa etme sen gam

*Mürîd olursa âlim olma hurrem*⁵⁴⁵

16- Şeyhin kazaya rızâ göstermesi ve ne olursa olsun başına gelen için Allah'a şükretmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

On altıncı rızâ vere kazâyâ

*Ne mihnet gelse şükrede Hudâ'ya*⁵⁴⁶

17- Mürşidin, ağır başlı olması gerektiği ifâde edilmektedir. Sözünü söylerken acele etmeden, düşünerek, anlaşılır şekilde söylemeli ve sözünde durmalıdır.

Gerekdir on yedincisi vekârı

Ola durmakda oturmakda ârî

Sakıngil yeyincek etme sözünü

Ağırca söyle söylersen sözünü

Vefâ etmek gerekdir ahde dâim

*Gerekdir ola ikrârında kâim*⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ Hidâyet yalnız Hz. Allah'ın elindedir. Bu konu ile ilgili âyette; Hz. Peygamber (a.s.) Efendimiz'in iman etmeyenlere olan üzüntüsü karşısında gösterdiği tutum (Resûlüm!) Onlar iman etmiyorlar diye neredeyse kendine kıyacaksın! ve devamında Hz. Allah'ın "Biz istesek onlara gökten bir mucize indiririz de derhal ona boyun eğler" şeklinde buyruğu konu edilmektedir. Bk. Şu'arâ 26/3,4 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=26&ayet=3>, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=26&ayet=4>

⁵⁴⁵ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 306.

⁵⁴⁶ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 306.

⁵⁴⁷ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 306.

18-Mürşidin aceleci ve fevrî davranmaktan kaçınması ve sâkinlikle karar vermesi gerekmektedir. Fevrî davranışlardan pişmanlık doğacağı ifâde edilmektedir.

Gerekdir on sekizinci sükûnet

*Ki tâ'cil etmeden gelür nedâmet*⁵⁴⁸

19- Şeyhin, verdiği sözden dönmeyen, kararında sebat eden bir kimse olması gerektiği ifâde edilmektedir. Neye karar verdiyse ondan yüz çevirmemelidir.

Anın sâbit-kademdir on dokuzu

*Neye ahdetse döndürmeye yüzü*⁵⁴⁹

20- Şeyh heybetli olmalıdır. Bu heybetli duruş sâyesinde müridlerin kendisine bende olacakları ifâde edilmektedir.

Yirmincisi heybet gerekdir anda

*Mürîdler heybetinden ola bende*⁵⁵⁰

Nizamoğlu'nun ifâde ettiği, şeyhte bulunması gereken bütün bu özelliklerin, aynı zamanda Hz. Peygamber Efendimiz'in (a.s.) özellikleri olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (a.s.) ve şeriât çizgisinde olan mürşid ve vasıfları; Nizamoğlu'nun tasnîfinde sarâhaten görülmektedir. Ancak bu minval üzere bir mürşide intisab etmenin uygun olacağını ifâde ettiği dikkat çekmektedir.

Muhammed Mustafâ nûruna mazhar

*Bulursan pek yapış bir evliyâyı*⁵⁵¹

3.4.4 Mürîd

Sözlük anlamı olarak mürîd “irâde taleb eden” kimse olarak tanımlanmaktadır. Tasavvuf ıstılâhında ise “irâdesi olmayan” anlamına geldiği görülmektedir. Irâdesi olmamaktan kasdın; irâdesini şeyhine teslim etmiş olmasından kaynaklı olduğu

⁵⁴⁸ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 307.

⁵⁴⁹ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 307.

⁵⁵⁰ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 307.

⁵⁵¹ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 401.

anlaşılmaktadır.⁵⁵² Mürîd, tasavvuf yoluna girerek, bir şeyhe intisap eden, kendi irâde ve benliğini şeyhi karşısında yok sayan kimse olarak nitelendirilmektedir. Tasavvuf literatüründe mürîd kavramı yerine, “sülûk eden kimse” anlamına gelen “sâlik” kavramının da kullanıldığı görülmektedir. Nitekim irâde edenin ve edilenin, sülûk ederek sâlik durumunda olması beklenmektedir. “Derviş ve sûfi” kavramlarının ise, yine aynı mânâ ile eşdeğer tutulduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵³

Mürîd, alışkanlıklarından sıyrılarak Allah yoluna girme gayretinde bulunan kimse olarak kabul edilmektedir. Kendisi için, Hakk’ın murâdı dışında bir murâdı ve isteğinin olmamasının gerektiği görülmektedir.⁵⁵⁴ Tasavvuf kaynaklarında, mürîdin murâdının, ezel âlemde Allah’ın murâdı olduğu konusunda ittifak edildiği görülmektedir. Kulun murâdındaki esâsının, daha evvel Allah’ın irâde etmesiyle oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda mürîd, Hakk’ı murâd eden, murâd ise Hakk tarafından irâde edilen kimse olarak görülse de mürîd olan, aynı zamanda murâd edilmiş olan şeklinde de değerlendirilebilir.⁵⁵⁵ Aslen, ezel âlemde seçilmiş ve Hz. Allah tarafından çekilmiş olan kimselerin durumunun ise farklılık arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu sâliklerin nasibi ezeldendir, rûhları ilâhî huzûra doğru cezbedilmektedir. Murâd edilen kişinin, cezbe ile çekilerek sülûka yöneldiği görülmektedir. Ebû Bekir Bârîzî’nin “İlk adımda korku yoluna giren mürîdi boşver,

⁵⁵² Tasavvuf kaynaklarında sıklıkla atıf yapılan “Gassal elinde meyyit olmak” mürîdin irâde teslimi konusunda en büyük örnektir. Krş. İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1984, 177,178

⁵⁵³ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 142, 451; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 124, 444.

⁵⁵⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 388; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 350. Ayrıca, Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî (ö. 412/1021), Mürîdleri üç kısma ayırmıştır. Bunun ilki, Allah’ı nefsi için murâd edenlerdir. Onlar umma ve korkuya göre hareket ederler. Diğer grup mürîdler ise, sadece Allah’ı arzu ederler. Karşılık beklemeden amel eder, buna yalnızca emri yerine getirdiklerinden dolayı sevinirler. Son kategorideki mürîd ise, hiçbir şey dilemez. Kendisine verileni derhal kabul ederek hoşnut olur. Nefsine makam ve hal nisbet etmez. Bu kimse mürîdlerin en üstünü kabul edilir. Bu irâde peygamber ve velilere hastır. Onlar nefislerini Hz. Allah’a teslim ve havale etmiştir. Detaylı bilgi için Krş. Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risâleleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1981, 9.

⁵⁵⁵ Krş. Kelâbâzî, *et-Ta’arruf*, 2021, 221. Ayrıca ilgili âyet için, Bk. Mâide 5/54 “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah’ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.”, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=5&ayet=54>

çünkü onun bundan sonra karşılaşacağı rahattan başkası değildir.” ifâdeleri ile bu durumu kastettiği anlaşılmaktadır.⁵⁵⁶

Sühreverdî’nin *Avârifü’l-ma’ârif* adlı eserinde, sâlikleri dört kısımda tasnif ettiği görülmektedir. Bunlar sırasıyla; mücerred sâlik, mücerred meczub, sâlik-i meczub ve meczûb-i sâlik şeklinde ifâde edilmektedir. İlk iki gruptaki sâliklerin irşad yetkisi kazanacak konuma gelemeyecekleri, diğer iki grubun irşada yetkin olabilecekleri anlaşılmaktadır. Yine de aslî kemâlatın, son kategorideki “meccûb-i sâlik” olarak anılan kimselere âit olduğu görülmektedir.⁵⁵⁷

Nizamoğlu’nun, Zümer Sûresi’ne atıfta bulunarak “Sözün en güzeline uyanlar” âyetiyle mürîdleri kastettiği tesbit edilmiştir.⁵⁵⁸ Mürîdânın, sözün en güzelini şeyh vesilesi ile ana kaynaktan duyacağı, ancak bu yolla mâsivâdan kurtularak Hakk’ta fâni olacağı anlaşılmaktadır. Sâlikin, şeyhine olan muhabbeti ve teslimiyeti sayesinde; sülûkunda ilerleme göstereceğinden bahsetmektedir. Nitekim ehl-i tasavvuf için, bu yolun bir muhabbet, bir aşk yolu olduğu bilinmektedir. Mürîdin ilk muhabbeti de şeyhine olan sevgisi ile başlamaktadır.⁵⁵⁹ Tasavvufî kabul gören, zikir, halvet ve riyâzat gibi eğitim metodları, her sâlik için farklılık arz ederek, tamamen kişinin istidâtına bağlı olarak şeyhi tarafından planlanmaktadır. Buradaki ayırıcı nokta, mürîdin sülûkunun şeyhine olan tam teslimiyeti ile doğru orantılı

⁵⁵⁶ Serrâc, *el-Lüma’*, 1996, 211.

⁵⁵⁷ Mücerred sâlik cezbe ile sülûk eden sâlik olup, irşad makamına ehil olamaz. Nefsânî sıfatlarda kalır. Mücerred meczub, Hz. Allah’ın kendisine evvela âyetlerini göstererek tecellî ettiği ve kalbinden perdeleri kaldırdığı sâliktir. Âmel ile sülûk etmez, fakat kendisinden farzlar dışında bir şey de beklenmez. İrşâda yetkin olamaz fakat hoşluk içinde yaşar. Sâlik-i meczub, mücâhede, mânevî sıkıntı ile yola başlayan kimsedir. Yolun gereklerini gerek halvet gerek riyâzet mücâdelesini ile yerine getirir. Sonunda kendisine müşâhede kapısı açılır. İrşâda ehil olur. Onun vasıtası ile bereket yayılır, mânevî ilimler intikal eder. Fakat bu kimse kendi haline takılıp kaldığından, en yüksek mertebeye ulaşamaz. Son tanrımda ise meccûb-i sâlik vardır. Bu kimseler el mabûbu’l murâd olup, Hz. Allah tarafından seçilen ve sevilen kimselerdir. Onlara önce yâkîn kapıları açılır. Kalpleri açılıp genişler, kendini Hakk’tan alıkoyacak tüm engellerden kurtulur ve her an, her yerden yalnız Hakk’ı müşâhede eder hale gelir. Allah’ın özel muhabbetiyle rızıklanır. İmânı ve ibâdeti hakkâl yâkîn çerçevesi içindedir. İşte bu kişi nazarı devâ, kelâmı şifâ olan mutlak bir mürşid-i kâmilidir. Bir kulumu sevince, onun tutan eli, yürüyen ayağı olurum hadisi de bu kimselere işaret etmektedir. Krş. Sühreverdî, *Avârifü’l-ma’ârif*, 2005, 109, 110, 111, 112, 113.

⁵⁵⁸ Bk. Zümer 39/18 “Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah’ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=39&ayet=18> ; Nizamoğlu, *Ma’denü’l-Ma’ârif*, 2014, 396

⁵⁵⁹ “Mürîdin her bakımdan şeyhini taklit ederek iradesini ona teslim etmesine şeyhte fâni olmak (fenâ fi’ş-şeyh) denir ve bu Allah’ta fâni olmanın (fenâfillâh) ilk basamağı kabul edilir.” Bk. Reşat Öngören, “Şeyh”, DİA 2010, 39:52

ilerleyeceği gerçeğidir. Nizamoğlu, için “mürîd” kavramının; kendisinden önceki sûfilerde olduğu gibi, “koşulsuz teslimiyetten” ibaret olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶⁰

Gönülle istimâ et nutk-i Hakk'ı

Dilersen Cânib-i Hakk'a terakkî

Kaçan kim sâlikin gönlü işide

*Koyup eğriyi doğru yola gide*⁵⁶¹

Yürü sen senliği terk eyle dervîş

*Müyesser ola tâ görmek Hudâ'yı*⁵⁶²

Mürîd olan ana şaşmaz yolundan

*Komaz bir lahza tevhidi dilinden*⁵⁶³

3.4.4.1 Mürîdin Vasıfları

Mürîdin sülûkunda uyması gereken ana kuralların, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Allah tarafından bildirilen emirler ve yasaklardan; aslen “Ahlâk-ı Muhammedî'den” ibâret olduğu görülmektedir.⁵⁶⁴ Nitekim, tasavvufun merkez noktasının, İslâmî hayatı tam bir ihlâs ile yaşayabilmek gâyesi olduğu bilinmektedir. Sûfiye, Hz. Peygamber'in (a.s.) sünnetlerini “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim” hadisine binâen, bu yolun mihenk taşı olarak görmektedir. Yol ve yöntem her ne ise, son tahvilde maksad, “Muhammedî” olabilmek ve bunu yansıtabilmektir. Allâh'ın

⁵⁶⁰ “Tasavvuf, ehil olan kimselere, evliyâ ve meşâyıh tarafından gelen bereketlerden, onların âdâb ve ahlâkının tesirinden meydana gelir. Eğer bir mürîde hekimin nazarı tesir eder, ona o nazar sebebiyle bereket geçerse, bu hareketler onun göğsünü açar, kalbini nurlandırır.” Detaylı bilgi için Krş. Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*, s.11. Sülemî'nin ifâdelerinden anlaşıldığı üzere, şeyhe tam teslimiyet hâli olmaksızın, bu bereketin, âdâb ve ahlâkın kendiliğinden edinilmesi mümkün olmamaktadır. Bu sebeple sâlikin irâdesini mürşidine koşulsuz ve sorgusuz teslim etmesi en önemli kural ve kazanç kabul edilmektedir. Bu yolda dikkat edilecek en değerli ve ayırıcı unsur; şer'î kurallar dâhilinde bir oluşumun içinde bulunduğu gerçeğini, evvelce idrâk ve tesbit edebilmiş olmaktır.

⁵⁶¹ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 397.

⁵⁶² Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 410.

⁵⁶³ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 365.

⁵⁶⁴ De ki: “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” Bk. Âl-i İmrân 3/31, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=3&ayet=31>; “(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Bk. Enbiyâ, 21/107, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=21&ayet=107>

Resûlu (a.s) vedâ hutbesinde, kendisinden sonra iki emânete sımsıkı sarılmak ve uymak gereğini müminlere vasiyet etmiştir. Bu iki önemli emânet olan, Kur’ân ve sünnete uymak, insan için kurtuluşa vesile kabul edilmektedir.⁵⁶⁵

Tasavvufî eğitim süreci dâhilinde, mürîdin Hz. Peygamber’in âdetâ bir yansıması olan şeyhine tâbi olması, Kur’ân ve sünnete uyması ile eşdeğer kabul edilmektedir. Tasavvuf kaynaklarında, sâlikin sahip olması gereken niteliklere ve uyması gereken kurallara yer verildiği görülmektedir. Bu konuda, Sühreverdî’nin *Âdâbü’l Mürîdîn* adlı eseri, müstakil bir örnek olup, Kuşeyrî, İbn Arabî⁵⁶⁶ ve Muhasîbî’nin eserlerinde mürîdlerin özelliklerine yer verildiği bilinmektedir.⁵⁶⁷ Mürîdin sülûkündaki en belirleyici unsurun, şeyhine olan bağlılığı ve itâati olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim beslendiği ana kaynak şeyhidir. Âdeta “şeyhim var, ben yokum” düsturu ile hareket etmesi beklenmektedir.

Sühreverdî’nin *Âdâbü’l-Mürîdîn* adlı eserinde mürîdin vasıflarını genel anlamda; şeyhine itâat etmesi, dünyalık istekleri kalbinden çıkarması, cömert olması, hayâ ve vefâ sahibi olması, büyüklerine saygı, küçüklerine sevgi ve merhamet göstermesi,

⁵⁶⁵ "Ey müminler! "Size iki emanet bırakıyorum, onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşmazsınız. O emanetler Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim ve Peygamberinin sünnetidir." "Müderriş Tahir'ul-Mevlevî, Osmanlı ulemasından Hacı Mehmed Zihni Efendi'nin "el-Hakaik" adlı eserindeki "Rabia'tübnü Ümeyye" faslında yazılmış olan Veda Hutbesi metninin hem Arapça aslını ve hem de Osmanlıca tercümesini Mahfil Dergisi'nde neşretmiştir." Bk. Tahir Mevlevî, "Hac Veda Hutbesi", *Mahfil Dergisi, İstanbul*, 1924, c. 5, 50:17-20; Bk. Muhammed Sabır Fırat, *Veda Hutbesinde Yer Alan İnsan Hakları*, Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2019, 89; Bk. Fidan Orhan, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, Diyarbakır, 2018, s.50. "Hz. Muhammed (a.s), veda hutbesini îrâd ettikten kısa bir süre sonra vefat etmesi sebebiyle, söz konusu hutbe bir bakıma genel bir vasiyet niteliğini taşımaktadır." "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim." Âyetinin de aynı zamanda indiği bilinmektedir. Bk. Mâide 5/3, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=5&ayet=3>

⁵⁶⁶ "Âdâbü'l-Mürîd adlı eseri İbn Arabî kendisine yöneltlen bir soru üzerine kaleme almış, Giritli Ahmed Muhtar Efendi tercüme etmiştir. Soru itikadi ve ameli hususlarda bir mürîdin öncelikli olarak bilmesi gerekli hususların ne olduğuna ilişkindir. M. Cemil tarafından "Genç Müslümana Öğütler" başlığı ile sadeleştirilerek yayımlanmıştır." Bk. İbn Arabî, *Adabü'l-Mürîd*, Mütercimi: Giritli Ahmed Muhtar, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1310 (1892), 52 s.] Tanıtın: Ercan Alkan, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, cilt: XIII, sayı: 30, 214-215 Türkçe https://isamveri.org/pdfdrg/D02193/2012_30/2012_30_ALKANE2.pdf (04.04.2024)

⁵⁶⁷ Krş. Süleyman Uludağ, "Mürîd", DİA, 2006, 32:48. "Tasavvuf literatüründe mürîdlerin âdâbına dair bahisler ya müstakil eserlerde ya da tasavvufî eserlerin içerisindeki bölümlerde yer almaktadır. Serrâc (ö. 378/988) el-Lüma'da, Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) Kütü'l Kulûb'da, Kuşeyrî (ö. 465/1072) er-Risâle'de, Hucvîrî (ö. 465/1072) *Keşfü'l-mağcûb*, ve Gazzâlî İhyâ'da bu hususa yer vermiş bazı mutasavvıflardır" Bk. Süleyman Gökbulut, "Ebu'n Necîb Ziyâüddîn es-Sühreverdî'nin Âdâbü'l-Mürîdîn Adlı Eseri", http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D00036/2008_28/2008_28_GOKBULUTS.pdf

nefsini terbiye etmek için gayret sarfetmesi, şeklinde ifade ettiği görülmektedir.⁵⁶⁸ Sülemî'nin ve Kuşeyrî'nin *Risâlelerinde*, Serrâc'ın *el-Lüma'* adlı eserlerinde, müridlerin vasıflarına değinildiği görülmektedir. Bu bağlamda, ilk dönem itibariyle sûfiyenin, sâlikin sâhip olması gereken vasıfları açıklarken; evvelâ şer'î hükümlere uymak mecburiyetine, tövbe, farz ve nâfile ibadetlere ve şeyhe karşı teslimiyet konularına dikkat çektiği tesbit edilmiştir.⁵⁶⁹

Geylânî'nin (ö. 561/1166) *el-Ğunye Li-Tâlibî Tarîki'l Hak* adlı eserinde, mürîdin vazifelerini tasnif ettiği görülmektedir. Bunlar sırasıyla: Ehl-i sünnet olmak, ihlâs, kötü mekânlardan uzak olmak, cimrilik etmemek, hâline râzı olmak, Rabbinden af ve mağfiret dilemek şeklinde tespit edilmiştir.⁵⁷⁰

Nizamoğlu'nun, *Etvâr-ı Seb'a* adlı eserinde, mürîd olacak kişilerin sâhip olması gereken vasıfları “yirmi madde” hâlinde açıkladığı görülmektedir.⁵⁷¹ Bu kişiler için evvela, kadın-erkek ayrımının olmadığı⁵⁷² ve her beşere seyr ü sülûk yolunun açık olduğu vurgusu, geçmiş sûfilerden ayırd edici bir özellik olmak hasebiyle dikkate şâyandır.

Müridim mürşide diyen kişiler

Gerek erkek ola gerek dişiler

⁵⁶⁸ Krş. Şihâbuddîn Sühreverdî, *Âdâbu'l Mürîdin*, Matbaatu't Ticariyye, 1977, s.16,19. Eyüp, İnce, “Bazı Yönleriyle Tasavvufî Düşüncede Şeyh-Mürîd İlişkisi” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2682145> Ayrıca Necmeddîn-i Dâye'nin Mirsâdü'l İbâd adlı eserinde mürîdin sahip olması gereken yirmi vâsfa değinildiği görülmektedir. Bu vasıflar diğer eserlerde konu edilenlerle benzerlik göstermektedir. Şeyhinden tövbe alması, zühd ve takva sahibi olması, sabırlı olması ve özellikle ehl-i sünnet olması zikredilen hususlardandır. Krş. Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd-Tasavvuf Yolu*. Çev. Halil Baltacı, İfav Yayınları, 2013, 206, 215.

⁵⁶⁹ Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 251; Serrâc, *el-Lüma'*, 1996, 211; Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri*, 1981, 7.

⁵⁷⁰ Bu özellikler, mürîdin sülûkündaki vazifeleri olup, ayrıca eserde mürîdin şeyhine karşı olan görevlerine yer verilmektedir. Krş. Abdulkâdir Geylânî, *El-Gunye, Li-Tâlibî Tarîki'l Hak*, Hak Yollarının Kitabı, çev. Osman Güman, Gelenek Yay. 1.Basım, 2013, s.755, 756, 757, 758.

⁵⁷¹ Seyyid Nizamoğlu'nun mürşid ve mürîdlerin özelliklerini açıkladığı bölümle ilgili bir çalışma bulunmaktadır. Detaylı bilgi için Bk. Erdem Can Öztürk, “Seyyid Nizamoğlu'nun Mürşid ve Mürîdler Hakkındaki Manzumeleri”, Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği, Sûfi Araştırmaları Dergisi, 7.sayı, 44,45

⁵⁷² “Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, başkasının çocuğunu sahiplenerek kocasına isnadda bulunmamak ve uygun olanı işlemekte sana karşı gelmemek şartıyla sana beyat etmek üzere geldikleri zaman, onları kabul et; onlara Allah'tan bağışlanma dile, doğrusu Allah, bağışlayandır, acıyandır.” Bk. Mümtetine 60/12,

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=60&ayet=12>

Yirmi dürlü fi'l olursa sizde

*Mürîd oldu deriz sizleri bizde*⁵⁷³

- 1- Mürîdin beklenen ilk vazifesi, şeyhi elinden tövbe almasıdır. Kişinin kurtuluşunun tövbe ile mümkün olacağı ifade edilmektedir.⁵⁷⁴

Birisi tövbe vü telkindir anın

*Ki tövbe ile tâ kurtula cânın*⁵⁷⁵

- 2- Mürîdin zühd ve tâkva üzere olması, dünyâyâ rağbet etmeyip, Allâh merkezli yaşaması beklenmektedir. Mevcut mal ve mülkün elde tutulmaması; kalbe yerleşmemesi için dağıtılması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁷⁶

İkinci zühd ü takvâ ile âmil

Olanlar oldu dervişlikte kâmil

Ki ya 'nî mâl u mansıptan ne kim var

*Kamu evlada mîrâs ede ey yâr*⁵⁷⁷

- 3- Sâlikin, mücerred⁵⁷⁸ olması gerektiğinden ve ehl ü ıyâle muhabbet etmemesinden bahsedilmektedir. Bu beyitlerden, zinhar aile kurmamak, bekar kalmak şeklinde bir çıkarım yapılmamalıdır.⁵⁷⁹ Nitekim Hz.

⁵⁷³ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 307.

⁵⁷⁴ Tövbe konusu ilgili başlık altında detaylı olarak açıklanmıştır.

⁵⁷⁵ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 307.

⁵⁷⁶ Tasavvufi eğitim aşamasında, sâlikin tam bir teslimiyet ve tevekkül hâlinde olması gerektiğinden, mevcut malın gönlünde bir fitne oluşturmaması adına bu tarz bir yaptırımın öngörüldüğü anlaşılmaktadır.

⁵⁷⁷ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 307.

⁵⁷⁸ Mücerred kavramı, sözlük anlamı olarak bakıldığında; soyut olan şeyler, madde âleminde olmayanlar, yalın, çıplak, evlenmemiş bekâr erkek, vs. gibi değerlendirilmiş olsa da aslen bizi ilgilendiren tasavvufi anlamı olan “bâtınıni Allah'tan başkasından temizleyen sâlik” anlamında değerlendirilen bölümüdür. Evli yahut bekâr olmaktan değil, kalbte Allah'tan başka birine yer vermekten doğacak sıkıntı hedef alınmıştır. Krs. <http://lugatim.com/s/M%C3%9CCERRET%E2%80%9393M%C3%9CCERRED>

⁵⁷⁹ Tasavvuf ve evlilik ilişkisi kapsamında, Hücvîrî, Gazzâlî ve Sühreverdî'nin eserleri tetkik edilmiştir. Hücvîrî'nin, evlenmemeyi hem sünnetin terki hem de şehvetin artmasına bir neden olarak gördüğü tespit edilmiştir. Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb*, s.422. Gazzâlî ve Sühreverdî ise, dervişin sülûkunda belirli bir noktaya gelinceye kadar evlenmesinin uygun olmadığını ifade ettiği görülmektedir. Krş. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 216, 217; Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 2005, 205, 206. Konu, ehl-i sünnet ve şeyhe olan tâbilik çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu hususta

Peygamber'in (a.s.) hayatına bakıldığında, böyle bir uygulamanın olmadığı görülmektedir. İslâmiyet'te aile kavramının mübârek kabul edildiği bilinmektedir. Buradaki kasdın, sâlikin mânevî ilimlerle ilgilenerek, dünyâlık meseleleri kalbine yerleştirmemesi gereği olduğu anlaşılmaktadır. Nizamoğlu bu bahiste, yalnız aslolanın gönülde olması gereğini izâh etmekte, diğerlerinin dünyalık hayâller mesâbesinde olduğundan bahsetmektedir. Yalnız Allah'a yönelmesinin, dervişin sülûkunda odaklanması gereken en önemli nokta olduğu ifâde edilmektedir.

Üçüncüsü mücerred olagör var

Ayân ola sana şol gizlü esrâr

Muhabbet eyleme ehl ü iyâle

*Düşürür seni bir özge hayâle*⁵⁸⁰

- 4- Ehl-i sünnet ve'l cemâat üzere olması ve bid'âtlerden uzak durması beklenmektedir.

Budur dördüncü olma ehl-i bid'ad

*Olagör ehl-i sünnet ve'l cemâat*⁵⁸¹

- 5- Mürîdin haram yememesi, aksi takdirde kalp gözünün açılmayacağı ifâde edilmektedir.⁵⁸² Nizamoğlu, namazının câiz olması için, sâlikin sünnet ve farzlara riâyet etmek zorunda olduğuna dikkat çekmektedir.

Beşinci ehl-i takvâdan olagör

Haram yeme ki gönlün olmaya kör

Nizamoğlu'nun net bir hüküm vermediği görülmektedir. Eğitim süreci içerisinde sâlik şeyhinin her söylediğine uymak zorunda ise, bu kavramın da bir mânevî ilimle değerlendirilerek, mürîdin durumuna göre şeyhi tarafından yön verileceği anlaşılmalıdır. Nitekim irşâdın kişiye özel olduğu bilinmektedir. Mürîdin bekar kalması, aile kurmaktan kaçınması düşüncesi, sünnete ters bir durum olduğundan, bu konuda genelleme yapılmadığı görülmektedir. Ancak sülûk içerisinde şeyh tarafından değerlendirilebilir.

⁵⁸⁰ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 308.

⁵⁸¹ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 308.

⁵⁸² Nizamoğlu, sâlikin tasavvufî eğitiminde helal yemek konusuna önemle değindiğinden dolayı, bu husus ayrı bir başlıkta açıklanmıştır. Bk. "Helâl Yemek"

Ne kim var ise sünnetle ferâiz

*Ri'âyet et salâtın ola câiz*⁵⁸³

- 6- Mürîdin muhakkak sabredenlerden olması gerekli görülmektedir. Tasavvuf yolunun meşakkatli bir süreç olduğundan, aşılacak merhâlelerin sabır gerektirdiğinden bahsedilmektedir. Şeyhinin her türlü ibâdet ve zikir telkînine tam anlamıyla uymak ve itaat etmek gerekmektedir.

Sabırdır bilmiş ol altıncı menzil

Sabretmektedir ne var ise bil

Eger tevhîd eger evrâd ibâdât

*Ne kim şeyhin dedi eyle itâ'at*⁵⁸⁴

- 7- Mürîdin sülûkündaki gayretinin en üst seviyede olması gereği ve gece gündüz dilinden tevhîdi düşürmemesi ifâde edilmektedir.

Yedinci cehd gerek geldikçe elden

*Koma rûz ü şeb tevhidi dilden*⁵⁸⁵

- 8- Nizamoğlu, mürîdin nefesine karşı âdetâ cesur bir savaşçı gibi savaşmak zorunda olduğunu ifâde etmektedir. Bu yolun çetin bir yol olduğundan ve harâmîlerle⁵⁸⁶ dolu olduğundan bahsettiği görülmektedir.

Sekizinci bahâdır ola dervîş

Ki nefis ü şeytân ana etmeye iş

Yolun üstünde vardır bin harâmî

*Bahadırlık gerekdir bil temâmî*⁵⁸⁷

⁵⁸³ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 308.

⁵⁸⁴ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 308.

⁵⁸⁵ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 308.

⁵⁸⁶ Haram ile ilgili olan şeyler. Bk. <http://lugatim.com/s/HAR%C3%82M%C3%8E> (et.07.02.2024)

⁵⁸⁷ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 309.

9- Sâlikin kesinlikle cimri olmaması, Hz. Allah yolunda canını verebilecek durumda olması gereği ifâde edilmektedir.

Dokuzuncu bahîl olmaya zinhar

*Ede cânın târîk-i Hakk'a îsâr*⁵⁸⁸

10- Nizamoğlu, kişiyi mutluluğa götüren en önemli sebebin cömertlik olduğu ifâde edilmektedir. Mürîdin cömert olması gereği anlaşılmaktadır.

Onuncusu sahâvettir sahâvet

*Sehâvetten bulunur hep saadet*⁵⁸⁹

11- Sâlikin doğru sözlü olmasının gerektiği ifâde edilmektedir. İftira ve yalandan şiddetle kaçınması tembih edilmektedir.

Gerekdir on birinci iftirâdan

*Be-gâyet ihtirâz ede yalandan*⁵⁹⁰

12- Mürîdin kendini bilebilmesi adına, ilm-i bâtın⁵⁹¹ sâhibi olması gerekmektedir.

On ikincisi bilmek ilm-i bâtın

*Ki ya 'ni kendünün bilmek safâsın*⁵⁹²

13- Sâlikin şeyhine karşı niyâzda olması gereği ifâde edilmektedir. Şeyhi karşısında, kendi âczini bilerek, dâima hürmetkâr olması tembih edilmektedir.

On üçüncü niyâz ehli olagör

⁵⁸⁸ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 309.

⁵⁸⁹ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 309.

⁵⁹⁰ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 309.

⁵⁹¹ “Mutasavvıflara göre naslardaki gizli mânaları, ibâdetlerin mânevî ve ahlâkî özünü, varlık ve olayların arkasındaki sırları açıklığa kavuşturan bâtın ilmi gizlidir ve onu halka açıklamak câiz değildir. Çünkü halk bu yüksek ilmi ve ondaki ince mânaları ya anlayamaz veya yanlış anlar. Bu yüzden bâtın ilmi ancak zeki, yetenekli, istekli ve kalp gözü açık kimselere öğretilir. Hâris el-Muhâsibî, Kelâbâzî, Kuşeyrî, Hücvîrî ve Gazzâlî gibi Sünnî mutasavvıflar Kur'an ve hadis çerçevesinde kalan bâtın ilmini kabul etmişler, bunu da nasların mânalarını derinleştirmek olarak anlamışlardır.” Bkz. Süleyman Uludağ, “Bâtın İlmi”, DİA, 1992, 5:188, 189.

⁵⁹² Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 309.

*Yüzünü şeyh önünde yerlere sür*⁵⁹³

14- Müridin kâlbinden Allâh dışında olan her şeyi çıkarması gereği ifâde edilmektedir. Bunlardan kasıt dünyaya dâir olan her şey; mâsivâdır.⁵⁹⁴

Gerekdir sana on dördüncüsü ey yâr

*Gönül şehrinde hiç kalmaya agyâr*⁵⁹⁵

15- Sâlikin, şeyhinin emirlerini yerine getirirken, halktan gelecek olan her türlü tavır ve davranışı göz ardı etmesi gerekmektedir. Kınanmaktan ve ayıplanmaktan çekinmeden, sadece şeyhinin emirlerine riâyet etmesi en mühim vazifesi olarak kabul edilmektedir. Yaptığı her eylemi, Hz. Allâh için yaptığının idrâkinde olarak ve bunun kendisine en doğru şekilde yaptırıldığına imân ile yoluna devam etmesi beklenmektedir.⁵⁹⁶ Bütün halk kendisine düşman olsa yahut herkes dost olsa; bunun bir önemi olmamalıdır. Mürîd kendini sadece vuslata odaklamalıdır.

Yürü var on beşinci ol melâmet

Seni zemmetseler çekme melâlet

Cihân halkı eğer düşman olursa

Eger dost olmağa âlem gelürse

Ne düşmandan hazer kıl sen bu hâle

*Yürü sen gönlünü vasl et visâle*⁵⁹⁷

16- Sâlikin şeyhine asla itiraz etmemesi gerektiği ifâde edilmektedir. İlk verdiği biât doğrultusunda, mürşidinin yaptırımlarını aynen yerine getirmesi, aksi taktirde imânsız gideceği beyân edilmektedir.

On altıncısı şeyhe olma inkâr

⁵⁹³ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 309.

⁵⁹⁴ “Hakk’ın gayri kabul edilen varlıklara tasavvufta mâsivâ adı verilir.” Bk. Süleyman Uludağ, “Mâsivâ”, DİA, 2003, 28:76.

⁵⁹⁵ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 309.

⁵⁹⁶ Krş. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 327.

⁵⁹⁷ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 309.

Ki zîrâ vermiş oldun evvel ikrâr

Bu inkârınla îmânsız gidersin

*Cem-i tâ'atin hep mahvedersin*⁵⁹⁸

17-Mürîdin dikkat etmesi gereken hususlardan birinin de de edep olduğu görülmektedir. Sâlikin şeyhinin huzuruna vardığında, Hz. Peygamber'in (a.s.) şeyhi ile beraber olduğunu bilmesi gerekmektedir. Ona göre saygıda kusur etmemelidir.

Edeptir on yedincisi de anla

Edep bâbını benden yahşî dinle

Kaçan şeyhin huzûruna varasın

Habîbullâh'ı şeyhinle bilesin

Ana tâ'zim ü tekrîm eylemekde

*Edeple söyle sözü söyledikde*⁵⁹⁹

18-Nizamoğlu, mürîdin kesinlikle kibir sâhibi olmaması gereğini ifâde etmektedir. Kibrin, insanı Allâh'a ulaşma maksadından alıkoyan en önemli nedenlerden biri olduğunu beyân ettiği görülmektedir. “Kebîr” sıfatının yalnız Hz. Allah'a ait olduğu bilinmektedir.

Budur on sekizinci olma tekebbür

*Tekebbürlük seni Hakk'dan eder dur*⁶⁰⁰

19-Sâlikin, şeyhinin her ân, her yerde kendisi ile beraber olduğunu ve onu her dâim gördüğünü bilmesi gerektiği ifâde edilmektedir.

Budur on dokuzuncu ey birâder

Ki şeyhle dolubdur göre her yer

⁵⁹⁸ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 310.

⁵⁹⁹ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 310.

⁶⁰⁰ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 310.

Kamu halvetde şeyhin göre hâzır

*Ki herhâlde bile kendüne nâzır*⁶⁰¹

20- Sülûk'a giren mürîdin, Hz. Allâh'a tam anlamıyla teslim olması beklenmektedir. Nizamoğlu'nun, ilgili beyitlerde bu husûsu "tefviz" kavramını kullanarak açıkladığı dikkat çekmektedir. Tasavvuf literatüründe tefviz kavramı, tevekkülün bir üst basamağı niteliğinde; kayıtsız şartsız teslimiyetin en yüce hâli olarak kabul edilmektedir.⁶⁰² Mürîden beklenen hâl, bu şekilde bir teslimiyet olmalıdır. Sâlikin, her işini Hz. Allah'a havale etmesi ve olana rıza göstermesi önemlidir. Mürîdin tüm gayretinin ne cennet ne cehennem ile ilgili değil; yalnız Hz. Allah'ın rızasını kazanabilmek adına olması gereğinden bahsedilmektedir.

Yirminci diyem ben dinle gözsüz

Edesin kendini Allâh'a tefviz

Rızâ-yı hakk'a râzî ol yürü var

*Gerek cennet yerin olsun gerek nâr*⁶⁰³

3.4.5 Bîat

Sözlük anlamı olarak "ahdetme, söz verme, el sıkma" mânâlarına gelen "bîat" kavramı, tasavvufta "mürîdin şeyhine söz vermesi" ve onun her dediğine itiraz etmeden bağlı kalacağı anlamına gelmektedir.⁶⁰⁴ Tasavvuf eğitimine başlayacak mürîdin, öncelikle bir mürşide intisâp etmesi gerekmektedir.⁶⁰⁵ "Bir mürîd,

⁶⁰¹ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 310.

⁶⁰² "Tasavvuf terimi olarak tefviz kulun bütün işlerini tam bir teslimiyet ve tevekkülle Allah'a havale etmesini anlatır." Bk. Süleyman Uludağ, "Tefvîz", *DİA*, 2012, 41:3; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 520; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 484.

⁶⁰³ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 310.

⁶⁰⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.99; Yılmaz, Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, s.186.

⁶⁰⁵ Bir mürşide intisap etmeyip, zâhiren görmediği bir velînin ruhâniyetinden mânevî eğitim alan kişilerin olduğu bilinmektedir. Bunlara "üveysî" denir. Bk. Necdet Tosun, "Üveysilik", *DİA*, 2012, 42:400, 401. "Tasavvufta, Hz. Peygamber zamanında Yemen'de yaşayıp müslüman olan, ancak kendisiyle bizzat görüşemeyen Üveys el-Karanî'nin (Veysel Karanî) rüya veya diğer mânevî yollarla Hz. Peygamber tarafından irşad edildiği kabul edilir. Bu tür kişilere Üveysî, bu metoda da Üveysilik denir. Vefat etmiş velîlerin ruhanîyetinden Üveysî metotla feyiz alan sûfilerden birçoğunun ayrıca yaşayan bir mürşide intisap ettiği görülmektedir. Bazı sûfilere göre bu daha güvenilir bir yoldur. Zira rüyasında bir velîyi görüp ondan bazı bilgiler alan kişi bunun sadık bir rüya mı yoksa bir aldatmaca mı olduğunu anlamakta zorlanabilir. Bu kişinin yaşayan rehberine danışarak bu bilgilerin dinin

herhangi bir tarîke girmek isterse, tarîkatin şeyhine inâbe etmesi⁶⁰⁶ yani el verip teslim olması lazımdır⁶⁰⁷ El almak veya intisâp etmek şeklinde zikredilen bîat; mürid ve mürşid arasında bir bağlılık yemîni niteliği taşımaktadır.⁶⁰⁸

Bîat kavramının, Hz. Peygamber (a.s.) döneminde, İslâm'a girmek, emir ve yasaklara riâyet etmek veya savaflara katılmak üzere verilen sözler şeklinde oluştuğu anlaşılmaktadır.⁶⁰⁹ Hicri V. asır itibariyle bu kavramın, mürid, mürşid arasındaki sözleşme şeklinde vukû bulduğu görülmektedir.⁶¹⁰

Mürşidin bağlı bulunduğu tarîkat silsilesinin ucunun Hz. Peygamber'e (a.s.) dayandığı göz önüne alındığında; ahdin sadece şeyh ile sınırlı olmadığı görülmektedir.⁶¹¹ Bu sözleşme ile sâlikin, birtakım yaptırımlara mânen imza attığı anlaşılmaktadır. Mürid, sıkıntılı ve rahat zamanlarda fark etmeksizin, şeyhine sadakatle bağlı kalacağına, hiçbir emir ve tavsiyesine muhalefet etmeyeceğine ve hiçbir sırrını şeyhinden saklamayacağına söz verir. Bu sözleşme ile, ahde vefâ sembolizmi addedilen bir hırka, şeyh tarafından mürîde giydirilir.⁶¹² İlk dönemlerde bîat etmek yahut intisap etmek yerine "hırka giymek" tabirinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Sühreverdî'nin, *Avarifü'l-Mearif* adlı eserinde: "Bir mürîdin mürşidinin elinden giydiği hırka, ona bu sayede güzel mânevî yardımların

kurallarına uyup uymadığını öğrenmesi daha doğru bir davranıştır. Danışacak bir rehberi bulunmayan kişiler ise yanlış fikirlere sapabilir. Bu sebeple bazı sûfiler, "Diri bir kedi ölü bir aslandan daha iyidir" sözüyle yaşayan bir şeyhten eğitim almanın önemini vurgulamıştır."

⁶⁰⁶ "Mânevî eğitim almak isteyen bir kimsenin, bir şeyhin huzurunda tövbe etmesi ve ona bağlanmasına inâbe denir." İntisâb kavramı ile eşdeğer kullanılmaktadır. Bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 241. İlk dönem sûfilerinin inâbe kavramını kullandığı anlaşılmaktadır.

⁶⁰⁷ İz, *Tasavvuf*, 2021, 171.

⁶⁰⁸ Osman Türer, "Bîat", 6:124; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s.103.

⁶⁰⁹ Hz. Peygamber, Akabe'de müminlerden ellerini uzatıp bîat almış; canları, malları ve evlatları ile bu yolda olanlara cenneti müjdelemiştir. Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 199, 39. Ayrıca Hz. Peygamber (a.s.) erkeklerden bîat alırken elini vermiş, fakat mahremi olmayan hiçbir kadınla el temasında bulunmamıştır. Kadınlarla sadece sözlü bîat yaptığı bilinmektedir. Eline bir bez sararak onun üzerinden, bir bez parçasının iki ucunu tutmak şeklinde, aynı kabın içindeki suya iki tarafın da ellerini batırması şeklinde yahut kapı ardından onların bîadını almıştır. Detaylı bilgi için krş. Dilaver Selvi, "Bîat Sünnetinin Tasavvufta İhyası", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/89301>

⁶¹⁰ Krş. Dilaver Selvi, "Bîat Sünnetinin Tasavvufta İhyası",

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/89301>

⁶¹¹ "Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahidini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahidine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir" Bk. Fetih 48/10, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=48&ayet=10> Ayrıca bîat sırasında, mürîdin elinin üstünde bulunan şeyhin elinin üzerinde mânen tarîkat pîrinin eli bulunur ve silsile yukarı doğru devam eder. Krş. Akot, *Kavram Atlası*, 2020, 11.

⁶¹² Krş. Süleyman Uludağ, "Ahid", DİA, 1988, 1:534.

da geleceğini müjdeler ve mürîd için Hz. Yusuf'un gömleğinin, Hz. Yâkub üzerindeki hâl ve tesiri gibi tesir meydana getirir.”⁶¹³ söylemleriyle bu hususa değindiği ve hırkanın bâtinî yönünü açıkladığı görülmektedir. Ebû Ali ed-Dakkak (ö. 405/1015) “Bir ağaç, kendisine bir diken ve bakanı olmaksızın kendi başına büyüdüğü zaman, yaprak verir fakat güzel meyve vermez” sözü ile, bâat etmenin gereğini ifâde etmektedir.⁶¹⁴ Bu bağlamda, “Allah güzeldir, güzelliği sever”⁶¹⁵ hadisine dikkat çekilebilir. İnsan da bu ağaç mukâbilinde düşünülebilir. Hz. Allah'ın en büyük sanatı olmak hasebiyle, her dâim güzel olmayı⁶¹⁶ seçmesi insandan beklenendir. İlk adımı bâat olan tasavvufî eğitimin, en büyük getirisi de sâliki bu minval üzere sâbit kadem eylemektir.

Bâat, usul açısından tarîkat yapıları içinde farklılık gösterse de genel anlamda benzer ritüellerin söz konusu olduğu bilinmektedir. İntisap sırasında, mürîdin boy abdesti almış olarak şeyhin önünde oturması ve geçmiş günâhlarından tövbe etmesi beklenir. Sâlik, şeyhin telkinlerini dinleyerek, ona Hz. Allah adına söz verir.⁶¹⁷ Bu sırada şeyh, Fetih Suresi 48/10⁶¹⁸ âyetini okur. Sonrasında bir fatiha, üç ihlâs okuyarak, başta Hz. peygamber olmak üzere diğer tarîkat büyüklerine hediye eder. Bu sırada mürşid, gözlerini kapayan sâlike zikir telkini yaparak teveccühte bulunur.⁶¹⁹ Bu sözleşmenin ardından bazı tarîkatlarda hırka, bazı tarikatlarda sikke,

⁶¹³ Bk. Sühreverdî, *Avarifü'l-Mearif*, 2005, 126. Bu gömlek esâsen Hz. İbrahim ateşe atıldığında Cebraîl'in (a.s.) ona getirip giydirdiği gömlektir. Oğlu Hz. İshak'tan, Hz. Yakub'a intikal etmiştir. Hz. Yakub bu gömleği sargı yapıp, oğlu Hz. Yusuf'un boynuna bağlamıştır. Hz. Yusuf, kuyuya çıplak atıldığında, Cebraîl tarafından gömlek açılıp giydirilmiştir. Hz. Yusuf gözleri görmeyen babasına, bu cennet kokulu gömleği göndermiş, onun gözlerinin açılmasına vesile olmuştur.

⁶¹⁴ Sühreverdî, *Avarifü'l-Ma'ârif*, 2005, 119.

⁶¹⁵ Müslim, İmân, 147, <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=7&SAYFA=533>

⁶¹⁶ Bu güzellik zâhirde ve bâtında “Muhammedî” olabilmektir. Evvelâ şeyh ile başlayacak eğitim ile kazanımı mümkündür.

⁶¹⁷ Bu sözler genellikle: “Yalan söylemeyeceğine, gıybet etmeyeceğine, iftirada bulunmayacağına, kimsenin ayıp ve kusurlarını araştırmayacağına, namazı vaktinde edâ edeceğine, kazaya kalmış namaz ve oruçlarını ikmâl edeceğine, mâlâyânî sohbetlerden vazgeçip, işiyle gücüyle meşgul olurken kalben zikirde olacağına, riyazete riâyet edeceğine, emr-i mesnûn üzere yiyip içeceğine, nefsi emmâreye yönelik hareket etmeyeceğine, kendisinde hiçbir varlık görmeyeceğine” dairdir. Bk. İz, Tasavvuf, 2021, 171.

⁶¹⁸ “Sana bâat edenler ancak Allah'a bâat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.” Fetih, 48/10, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=48&ayet=10>

⁶¹⁹ Krş. Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 2023, 105, 106.

şeyh elinden mürîde giydirilir. Bu hırkanın mânen, mürîdin silsile içerisindeki feyz-i ilâhîye de nâsîpdâr olacağını gösterdiği anlaşılmaktadır.⁶²⁰

Nizamoğlu'nun eserleri incelendiğinde, bîat kavramı yerine “el almak, el tutmak” kelimelerini kullandığı tespit edilmiştir.⁶²¹ Müellife göre, tasavvufî eğitim anlayışını oluşturan ana mesele, “bîat” üzerine oluşmaktadır. İnsan, Hz. Allah’a “elest” meclisinde verdiği ahdi hatırlamak üzere dünyaya gelmiştir.⁶²² Hz. Allah, varlığına kullarını şahit tutmuş, kullar ise bu şahitliği tasdik etmiş ve ahdetmiştir. Nizamoğlu, kişinin aslına dönerek, bu ilk bîatı hatırlamasını, ondan beklenen yegâne görev addeder. Bu dönüş, seyr ü sülûktür. İnsan, verdiği ilk bîata dönmeden, görevi tamamlanmamış addedilecektir. (Aslî hüküm Hz. Allah’ındır.) Bu ilk bîat, Nizamoğlu'nun sâliki tasavvuf eğitime yönlendirmesindeki ana hedef olarak görülmektedir.

Ahd ile emân etmiş idik Hakk ile evvel

İkrârın acep var mı ola yevm-i eleste

Didâr-ı gülün bülbülü idin sen ezelde

*Ol âlemi unuttun ola mı bu kafeste*⁶²³

Yürü bir mürşid-i kâminden el al

*Kiminki pîri yoktur serseridir*⁶²⁴

⁶²⁰ Krş. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2014, 261. Ayrıca, tasavvufî eğitimi tamamlanmamış mürîdin şeyhi âhirete göçtüğünde, bîat tazelemesi gerekmektedir. Hayatta olan bir başka şeyh-hâlifeye intisâp etmelidir. Buna tecdid-i bîat denir.

⁶²¹ Risâlelerinde ise sarâhaten “bîat/beyat,” kelimelerini kullandığı görülmektedir. Özellikle “Seyyidlere Beyat Etmek” başlığı altında bir bölüm yazmış, mutlaka bir şeyhe bîat edilmesi gerektiğini ve bu kişinin Hz. Peygamber’in soyundan gelmesi gereğine dikkat çekmiştir. “Onun evlâdına beyat etmek, Rasûlullah’a beyat etmek gibidir. Râsul’ün evlâdı varken, başka birine beyat eden kimsenin durumu, abdest veya gusûl için suyun kaynağını bırakıp da çeşmeden akan suyla iş görmeye çalışan kimsenin durumuna benzer. Başka birine beyat etseniz bile, o kimse Ehlibeyt muhibbi ve Âl-i Rasûl icâzetiyle hilafete geçmiş olmalıdır.” Krş. Nizamoğlu, *Seyyidlik Şerefi*, 2014, 20, 21, 22.

⁶²² “Rabbin Âdemoğulları’ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? “Elbette öyle! Tanıklık ederiz” dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, “Bizim bundan haberimiz yoktu” demeyesiniz” Bk. A’râf, 7/172, <https://www.kuranmealı.com/AyetKarsilastirma.php?sure=7&ayet=172>

⁶²³ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 48.

⁶²⁴ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 148.

Bilindi çünkü Seyfi her hâl

*Yürü bir mürşîd-i kâminden el al*⁶²⁵

Nizamoğlu için, Hakk’a kavuşmak niyetiyle çıkılan bu yolda, bir mürşide tâbi olmak ve ona biât etmek esâstır. Kesintisiz feyz-i ilâhiye mazhar olan şeyhinin her hâlinin, sâlike sirâyet etmesi beklenir. Ancak bu bîatın mânevî gücü ile mürîdin aslına dönebilmesi ve sülûkünü tamamlayabilmesi mümkündür.

Şeyh Nizamoğlu eğer istersen Hakk vuslatın

*Yürü bir mürşîd-i kâmile erişüp el tut*⁶²⁶

3.4.6 Tövbe

Sözlük anlamı olarak tövbe; pişmanlık, nedâmet, dönme, kötü ve günâh işlerden pişman olarak Hz. Allah’a yönelme şeklinde tanımlanmaktadır.⁶²⁷ Kulun, işlediği günâhlardan, yaptığı hatalardan doğan pişmanlığı sebebiyle, Allah’tan af dileyerek bir daha yapmayacağına ve iyi ahlâklı olmak için çaba göstereceğine söz vermesi şeklinde anlaşılmaktadır. Bezm-i eleste verilen söze nisbeten, en büyük günâh olan şirkten, en küçük günâha kadar, kulun Allah’tan uzaklaşmasına sebep olacak tüm davranışları terk etmesi şeklinde ifâde edilmektedir.⁶²⁸ Küfürden imâna dönmek kâfirlerin, kötü işlerden iyi işlere dönmek fâsıkların, kötü huylardan iyi ahlâka dönmek iyilerin, mâsivâdan Hakk’a dönmek ise velî ve nebîlerin tevbesi olarak ifâde edilmektedir. Cehennem korkusu ile yapılan tövbeye; tövbe, cennete girme ümidiyle yapılan tövbeye; inâbe, yalnız Hz. Allah için yapılan tövbeye; evbe denilmektedir.⁶²⁹ Tövbe edilen günâha bir daha geri dönmemek, nasuh tövbe olarak adlandırılmaktadır.⁶³⁰

Kur’an-ı Kerim’de Cenâb-ı Allah, tövbenin önemine birçok âyette dikkat çekmiş, günâhından dönenleri affedeceğini, kötülükleri hayra çevireceğini müjdelemiştir.⁶³¹

⁶²⁵ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 113.

⁶²⁶ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 104.

⁶²⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 493; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 529.

⁶²⁸ Krş. Bekir Topaloğlu, “Tövbe” *DİA*, 2012, 41:280.

⁶²⁹ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 529.

⁶³⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 493.

⁶³¹ Nisâ 4/110, “Kim bir kötülük yapar yahut kendine zulmeder, sonra da Allah’tan bağışlama dilerse, Allah’ı çok bağışlayıcı ve çok merhamet edici bulur”

Dönüş yalnız onadır.⁶³² Bu minval üzere insana düşen görevin, nasuh tövbe⁶³³ ile Hz. Allah’a yönelmek olduğu anlaşılmaktadır. Tövbe kavramının ilk kez, yaratılmış olan ilk insan Hz. Âdem ile oluştuğu ve bunun Kur’ân’daki izâhı; insanın günâha meyyal⁶³⁴, aynı zamanda sığınma ihtiyacı duyan ve pişman olan⁶³⁵ yapısını ifâde eden değerli bir örnek teşkil etmektedir. Tövbe konusuna âyetlerde geniş şekilde yer verilmiş olması, insanın acziyetini kavramasına yönelik bir tasavvufi bakış açısına da işâret etmektedir. Nitekim birçok peygamberin, peygamber olmalarına rağmen tövbe ettikleri ve tevekkül ile Hakk’a sığındıkları Allah tarafından işâret edilmiş yadsınmayacak hususlardandır.⁶³⁶

Hz. Peygamber’in (a.s.) hadislerinde, Allah’ın kullarından tövbe etmesini beklediğini, buna bir insanın yaşayacağı en üst sevinç düzeyinde memnun

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=4&ayet=110>, Mâide 5/39, Her kim de işlediği zulmünün arkasından tövbe edip durumunu düzeltirse kuşkusuz, Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=5&ayet=39>, Tevbe 9/104/112, “Onlar, kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın Allah olduğunu; tövbeyi çok kabul edenin, çok merhametli olanın Allah olduğunu bilmediler mi” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=9&ayet=104>, Hüd 11/3, “Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra da O’na tövbe edin ki sizi belirlenmiş bir süreye (ömrünüzün sonuna) kadar güzel bir şekilde yararlandırınsın ve her fazilet sahibine faziletinin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=11&ayet=3>, İsrâ 17/25, “Rabbiniz, içinde olanı en iyi bilendir. Eğer siz iyi kişiler olursanız, şunu bilin ki Allah tövbeye yönelenleri çok bağışlayandır” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=17&ayet=25> Furkan 25/71, “Kim de tövbe eder ve salih amel işlerse işte o, Allah’a, tövbesi kabul edilmiş olarak döner.” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=25&ayet=71>. Kur’an’da tövbe kavramının geçtiği yaklaşık seksen sekiz âyet bulunmaktadır.

⁶³² Nûr 24/42, “Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah’ındır. Dönüş de ancak Allah’adır” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=24&ayet=42>

⁶³³ İlgili âyet için Bk. Tahrîm 66/8, “Ey iman edenler! Allah’a içtenlikle tövbe edin. Umulur ki, Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların nurları önlerinden ve sağlarından aydınlatır, gider. “Ey Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü senin her şeye hakkıyla gücün yeter” derler.”

⁶³⁴ Bakara 2/36 “Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de “Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır” dedik.” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=36>

⁶³⁵ Bakara 2/37 “Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb’ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=37>

⁶³⁶ Bu bağlamda Peygamber kıssalarına bakıldığında, Hz. Nûh, Hz. Süleyman, Hz. Mûsa’nın tövbesine işâret edilebilir. Arâf 7/151, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=7&ayet=151> (et. 20.02.2024)

olacağını⁶³⁷, tövbe edenin hiç günâh işlememiş⁶³⁸ kabul edileceğini birçok kez ifade ettiği görülmektedir. Kezâ, Hz. Ayşe annemizin, (r.a.) Efendimize: “Kadir gecesini bilirsem, o gece nasıl dua etmeliyim” diye sorduğu, Efendimiz’in: “Allah’ım sen çok affedicisin, kerimsin, affetmeyi seversin. Beni bağışla! Diye dua et” buyurarak⁶³⁹ akabinde seyyidül istiğfar duasını telkin ettiği bilinmektedir.⁶⁴⁰ En kıymetli gün olarak kabul görmüş, kadir gecesine gibi değerli bir günün ihyâsında, Efendimizin buyruğunun “tövbe” üzerine olduğu görülmektedir. Bu bağlamda tövbenin her insan için kişisel bir yükümlülük taşıdığı açıkça görülmektedir.⁶⁴¹

Tasavvuf yolunun büyükleri, tövbeyi Allah yoluna girenlerin ilk makamı olarak görmüş, günâhı unutanın mı, yoksa unutmayanın mı tövbesinin makbul olduğu konusunda farklı görüşler arz etmiştir.⁶⁴² Netice itibarıyla, mürîdin ilk tövbesi günâhlara hayıflanma ve pişmanlıktan olurken; varılacak son noktada, ortada hatırlanacak ne bir günâhın, ne de edilen bir tövbenin kalmaması gerçeğinin zuhur edeceği görülmektedir. Anlaşılmaktadır ki bu kişiler, kalplerine nakşolan zikir-i ilâhi sebebiyle, artık günahlarını hatırlamayacak hâle gelmiştir.⁶⁴³ Sûfiyeye göre bu âriflerin tövbesidir. Nitekim Hz. Râbia’nın “Allah’a olan samimiyetimin azlığından tövbe ederim” ifâdeleri, tövbenin bu mânâsına işâret etmektedir.⁶⁴⁴

Herevî, tövbenin üç şartı, üç hakîkatı, üç sırrı ve üç inceliği olduğundan bahsetmektedir. Tövbenin şartları; pişmanlık duymak, günâhtan dolayı Allah’tan af dilemek ve günâhtan vazgeçmektir. Tövbenin hakîkatleri; günâhı büyük görmek, tövbeyi yetersiz bulmak, insanlardan helâllik istemektir. Tövbenin sırları; gerçek

⁶³⁷ “Allah birinizin tövbesine yitirdiği hayvanını bulmasından daha çok sevinir.” İbn Hanbel, I, 383; II, 534-535; Buhârî, Da’avât, 4; Müslim, Tövbe, 1-8, <https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/T%C3%B6vbe%20ve%20%C3%96nemi.pdf>

⁶³⁸ “Günahına tövbe eden kimse, hiç günahı olmayan kimse gibidir.” (İbn Mâce, Zühd, 37)

⁶³⁹ Tirmizî, Deavât, 84

⁶⁴⁰ “Allah’ım, benim Rabbim sensin, senden başka ilâh yok. Beni sen yarattın ve ben senin kulunum. Ben gücüm yettiğince sana verdiğim söz üzereyim ve senin vaadine de güveniyorum. Yaptıklarımın şerrinden sana sığınırım. Bana olan nimetini itiraf ediyorum. Günâhlarımı da itiraf ediyorum. Günâhlarımı bağışla, çünkü günahları senden başka bağışlayacak hiç kimse yoktur.” (Tirmizî, Deavât,15)

⁶⁴¹ Geylânî, *El-Gunye, Li-Tâlibî Tarîk’l Hak*, 2013, 321.

⁶⁴² Sehl b.Abdullah “Tövbe günahımı unutmamandır” Cüneyd “Tövbe günahımı unutmandır” Bk. Serrâc, *el-Lüma’*, 1996, 43.

⁶⁴³ Serrâc, *el-Lüma’*, 1996, 43.

⁶⁴⁴ Krş. Kelâbâzi, *et-Ta’arruf*, 2021, 155.

takvâ ile, gösteriş için olan takvayı ayırmak, günâhı unutmak ve tövbeden tövbe etmek şeklinde görülmektedir. Tövbenin incelikleri; günâhı ve ilâhi hükmü düşünmek, nefesine ve âmeline takılı kalmaktır. Tövbenin son inceliği ise, artık kulun tüm manâlardan sıyrılmış olarak, ilâhi hükmün için kaybolmuş hâle gelmesidir. Onun için bir ve tek olan dışında bir şey yoktur. Ne sevap ne de günâhı görmez. Tövbe makâmının tam olabilmesi, aslen Hakk dışındaki her şeyden tövbe edebilmekle mümkün görülmektedir.⁶⁴⁵

Tasavvuf eğitiminde şeyh huzurunda yapılan tövbe esas kabul edilmiş, biât eden sâlikin, mürşidinden aldığı tövbe ile günâhlarının bağışlanacağına işâret edilmiştir. Bu nedenle şeyh huzurunda yapılan nâsuh tövbe, tasavvufî eğitimin intisapla berâber ilk aşamasını oluşturmaktadır. Sâlik şeyhi önünde, geçmiş günahlarına olan pişmanlığını dile getirerek, bir daha işlememek adına tövbe eder. Yemin niteliği taşıyan bu tövbe ile, seyr ü sülûk eğitimi de başlamış olur. Tasavvufî eğitimin ilk basamağını oluşturan şeyh huzurundaki tövbe ile, ilk makâma adım atan sâlikin, son tahvilde “tevbeden bile tevbe”⁶⁴⁶ edecek durumuna gelmesinin gerektiği anlaşılmaktadır.

Nizamoğlu risâlesinde, asr-ı saadette Dihye-i Kelbî’nin durumunu açıklayarak tövbeye örnek vermektedir. “Güzel suretli ve lâtif bir kimse olan Dihye, henüz müslüman olmamıştır. Bir sabah namazının ardından Hz. Peygamber’in (a.s.) yanına gider. Efendimiz mübârek ridâsını⁶⁴⁷ onun önüne bırakır ve Dihye bu ridâyı başının üstüne koyup, öperek ağlamaya başlar. “Ne oldu Dihye?” diye sorduğunda, “Ya Rasûlallah, ömrümü yetmiş yıldır küfür içinde geçirdim. Îmânı bir kuş misali elimden uçurdum Cenâb-ı Hakk affeder mi bilmem. Bu yüzden ağlıyorum” der. Hz. Peygamber (a.s.): “Bir kere eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah” dersin affeder buyurur. Dihye hemen şehâdet getirir ve müslüman olur. Fakat ağlamaya devam eder. İslâm’a girmiş iken hala neden ağladığı sorulduğunda: “Ben kendi kavmimin emiri idim. Hatunlarım ve câriyelerim çoktu. Yetmiş kızım vardı, yetmişini de şeytana uyup kendi ellerime toprağa gömdüm. Bu yüzden ağlayıp inlerim. Allah yetmiş yıllık küfrümü giderdi ama yetmiş kızımı helâk

⁶⁴⁵ Krş. Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, 2022, 63, 64, 65.

⁶⁴⁶ Ruveyr b. Ahmed’in tövbe konusundaki ifâdeleridir. Bk. Serrâc, *el-Lüma’*, 1996, 43.

⁶⁴⁷ Örtü, şal, cübbe, hırka. <http://lugatim.com/s/rida> (et.20.02.2024)

etmemi nasıl giderir?” diye cevap verdi. Efendimiz, mübârek başını eğip düşünürken Cebrâil gelip: “Ya Muhammed, Rabbin sana selâm eder. Dıhye’nin yetmiş yıllık günâhını, bir defa “lâ ilâhe illallah” demekle affeden Allah’ın, yetmiş kızın kanını bağışlamaya kudreti yetmez mi?” buyurur. Bunun üzerine Efendimiz mübârek elleriyle cemâlini tutup ağlar. “Îlâhî, bir kulun, bir kere sıdk ile lâ ilâhe illalâh dediği için, onun yetmiş yıllık küfrünü ve kan dökmesini bağışladın. Ya dâima seni tevhîd eden âşıkların mertebesi ne olsa gerek!” buyurur.⁶⁴⁸ Burada anlaşılması gereken ana mesele, asr-ı saadette ve Hz. Peygamber (a.s.) huzurunda olan Dıhye’nin durumudur. Kezâ o, bu tövbeyi bilâhare Efendimiz’in cemâliyle şereflenerek, feyziyle nasiplenerek, dizinin dibinde yapmıştır. Îlâhî feyzin kuvveti vesilesiyle tam tevekkül ile Hakk’a yönelmiştir. Böylece affa mazhar olup, huzûra kabul edilmiştir. Bu örnek, tasavvufî eğitim bağlamında bir mürşid-i kâmil önünde yapılacak tövbenin tesirini sârahaten ifâde etmektedir.

Yürü bir pîre yetiş tövbesin al ârif isen

Koma kendünü günâh ile yüzü kâre meded⁶⁴⁹

Velî şart oldu mürşid gerekdir

Amel mürşidsiz olsa bir emekdir

Gerekdir dahi andan tövbe telkîn

Bulunur tövbe vü telkîn ile dîn⁶⁵⁰

Mürîdim mürşide diyen kişiler

Gerek erkek ola gerek dişiler

Birisi tövbe vü telkindir anın

Ki tövbe ile kurtula cânın⁶⁵¹

⁶⁴⁸ Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 57.

⁶⁴⁹ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 146.

⁶⁵⁰ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 274.

⁶⁵¹ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 307

Nizamoğlu, Hz. Muhammed'in (a.s.) günâhsız olmasına rağmen günde yetmiş kez tövbe ettiğini ifâde etmektedir.⁶⁵² Efendimizin istiğfârının zinhar günâhtan dolayı edilen tövbe olmadığını, onun tertemiz bir ahlâk üzere olduğunu belirtmektedir. Bu istiğfârın doğru anlaşılması adına açıklamalar yaptığı tespit edilmiştir. Anlaşılan o dur ki; Allah Rasûlü, devâmlı olarak ilâhi feyze ve ilhâma nâil olmaktadır. Bir evvelki feyzin, bir sonra gelecek olan feyze perde olmaması için, onun kalkmasına yönelik istiğfar etmektedir. Bu şekilde istiğfâr ile, perde hükmünde olan bir önceki feyzin tesirinin de üzerinden kaybolduğu ifâde edilmektedir.

Muhammed tayyib ü tâhir kamudan

Bizi ol kurtarıserdir tamudan

Yoğ idi anda ahlâk-ı zemâim

İbâdet tâ'at idi işi her dâim

Der idi günde yetmiş kere ol şâh

Cenâb-ı Hazret'e estağfirullâh⁶⁵³

Bize bu sırrı takrîr eyleyeydin

Yine rûhanî sözler söyleyeydin

Günâh için değildi Mustafa'nın

Hudâ'ya dâim istiğfârı anın

Kaçan kim vâridât-ı Kibriyâ'dan

Bugün bir feyz erişdi Hudâ'dan

Bugünkü feyzi idrâk eden rûşen

Hicâb olurdu evvelki erişen

⁶⁵² Hz. Peygamber'in istiğfârı, bazı kaynaklarda yetmiş, bazılarında yüz defa şeklinde görülmektedir” Detaylı bilgi için Bk. Hasan Sarraoğlu, “Allah Resûlü'nün İstiğfârını Nasr Sûresi Bağlamında Temellendirme”, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2918450> (et.21.02.2024)

⁶⁵³ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 380, 381.

Anın def'ine istiğfar ederdi

*Aradan kuru ol perde giderdi*⁶⁵⁴

Nizamoğlu, nefsin her dâim uyanık olup, ummadığı yerden insanı hatâyâ sürüklemek için fırsat kolladığını ifade etmektedir. Bu vesîle ile, geçmiş günâhlar bağışlanarak, yok hükmüne gelse de tövbenin nefsin ıslâhı üzerinde herhangi bir yaptırımının olmadığı anlaşılmaktadır. Nefis, ıslâha tâbi olmadığı sürece, yine aynı minval üzere, kişiyi günâha meylettirmektedir. Bu nedenle sâlikin nefis tezkiyesi ile, yeniden günâh işlememeye mâlik olması beklenmektedir.

Bir şeyh ü bir azizin almış iken tövbesin

*Yâ Rabbî inâyet kıl ol ahdi bozmak ister*⁶⁵⁵

3.4.7 İstimdad

Sözlük anlamı “imdat talep etmek” olan istimdad kavramının, tasavvuf ıstılâhında “peygamber ve velilerin rûhânîyetinden yardım istemek” şeklinde kullanıldığı görülmektedir.⁶⁵⁶ Kavramla ilgili olarak tarihsel sürece bakıldığında, yardımın yalnız Hz. Allah’tan istenmesi gereğinin esas alınarak, bu konuda birtakım ihtilafların oluştuğu görülse de istimdadın tasavvufta kabul ve tavsiye edildiği anlaşılmaktadır.⁶⁵⁷

Tasavvufî eğitim sisteminde, mürîdin aslen Hz. Allah’a teslim olduğunun farkında olduğu bilinmektedir. Yalnız Allah’a kulluk etmekte, yalnız ona ibâdet etmekte ve aslen ondan dilemektedir.⁶⁵⁸ Dervişin müşkülünün herhangi bir dünyalık sebep için

⁶⁵⁴ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 381.

⁶⁵⁵ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 190.

⁶⁵⁶ Krş. Yusuf Şevki Yavuz, “İstimdad”, *DİA*, 2001, 23:363; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 279; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 249.

⁶⁵⁷ Ma'rûf-i Kerhî'nin (ö. 200/816) yeğenine ve müridi olan Seri es-Sakatî'ye, bir şey isteyeceği zaman kendisini aracı kılması yönünde tavsiyede bulunduğu görülmektedir. Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle* 1999, 61.

⁶⁵⁸ Şeyh, sülûk çıkarmış ve insân-ı kâmil makâmına erişmiş olan kimse kabul edilir. Dolayısıyla nefsânî bir vasfı kalmamış, Hakk'ta kâim olmuştur. Onun istediği, Cenâb-ı Allah'ın istediği, lütfu da keza Hz. Allah'ın lütfudur. Aksi bir durum söz konusu değildir. Kaldı ki geldikleri makamın rıza makamını dahi geçtiği bilinmektedir. Kavramla ilgili eleştirilerin, tasavvufun inceliklerinin bilinmediğinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Oysa “Attığın zaman sen atmadın” âyeti konunun en net izâhı olarak kabul edilebilir. Nizamoğlu, bu bahsin ancak ehil kimseler tarafından anlaşılabilirliğini ifade etmektedir. Vahdet-i vücûd görüşünü yaşayarak tecrübe etmeyen kimselerin bu konuda konuşmasını da doğru bulmadığını beyan etmektedir. “Mürşid-i Kâmil aldığını da verdiğini de Allahu Teala ile yapar. Onun bizzat bir şeyi vermeye ya da menetmeye râğbeti yoktur.

değil, Hakk’a ulaşmak gâyesi için olduğu bilinmektedir. Bu amaçla istimdadtan misâl, âdetâ doğru kapıyı çalmak olarak örneklenebilir.⁶⁵⁹ O kapıyı açacak olan yegâne güç yine Hz. Allah’tır.⁶⁶⁰ Sâlikin sülûkunda, Hakk ile Hakk oluncaya kadar, Hakk olandan Hakk’ın tâlep edilmesinde bir beisin de olmadığı âşikârdır. İstimdadın mânâsı doğru anlaşıldığında, bu tarz ihtilafların da bertaraf olacağı görülmektedir. Nitekim mürîdin yardım çağrısı, aslen bir şahsa değil; feyz-i ilâhinin kaynağıdır.⁶⁶¹

Sâlik, şeyhinden istimdad ettiği sürece, şeyhinin ona himmet edeceği bilinmektedir. Mânen baba, evlat ilişkisi gibi değerlendirilen mürşid ve mürîd ilişkisi, aynı zamanda mânevi bir güç niteliği taşımaktadır. “Çocuk anne babasına, mürîd mürşidine yakın olmak ister, bu durum sığınma duygusunun tezâhürüdür.”⁶⁶² Bu bağlamda evlat nisbetinde olan mürîd, nasıl ki evvelâ şeyhinde fenâ buluyorsa, evvelâ şeyhine yönelip, yardım talep etmesi de o kadar doğal ve net olarak anlaşılmaktadır.⁶⁶³ Mürşidin, bu yolda ilâhi feyzin kaynağı olarak nitelendirildiği; aslî hükmün ve yardımın Hz. Allah’ın lütuf ve inâyeti olduğu anlaşılmalıdır.

Nizamoğlu’nun eserlerinde, Hz. Allah’tan, Hz. Peygamber’den (a.s.) ve şeyhinden yardım istediği açıkça görülmektedir. Seyr ü sülûkunda, nefsinin olumsuz yaptırımlarından ancak bu şekilde kurtulabileceğini, şeyhin yardımı ve desteği ile bunların bertaraf olacağını sıklıkla ifâde etmektedir. Ona göre şeyhi her derdine derman olacak güçte ve kudrettedir. Fakat bu bir sır olup, bunun ortaya çıkarılmaması gerektiğini ifâde ettiği de dikkat çekmektedir. Beyitlerde net olarak görülmektedir ki; sâlikin yardım isteği şeyhin şahsından değil, bâtındaki feyz-i ilâhînin kuvvetindendir.

Kerem eyle bana hâcem inâyet nazarın

O, cenâb-ı Hakk’ın irâdesine tâbidir. Allahu Teâlâ’nın muradına göre hareket eder.” Bk. Sühreverdî, *Avârifü’l-ma’ârif*, 2005, 112. Ayrıca Krş. Serrâc, *el-Lüma’*, 1996, 533.

⁶⁵⁹ “Hasılı, şeyhler/mürşidlerin her biri Allah’a giden yoldur; birer kılavuz ve huzura kendilerinden girilen kapılardır.” Bk. Geylânî, *El-Gunye, Li-Tâlibi Tarîk’l Hak*, 2013, 761.

⁶⁶⁰ “Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik.” Bk. Kefh 18/84, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=18&ayet=84in>

⁶⁶¹ Krş. Serrâc, *el-Lüma’*, s.531. Ayrıca konu ile ilgili detaylı bilgi için, Krş. Süleyman Uludağ, “İstimdâd”, Türkiye Diyânet Vakfı, Tasavvuf İlmî Araştırma Dergisi, Ankara, 2002, 24.

⁶⁶² H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yay.,2014, 323.

⁶⁶³ Krş. Serrâc, *el-Lüma’*, 1996, 531.

Kapladı şehr-i dili asker-i emmâre meded

Meded Allah meded eyle gönlümün levhini sil

Gözüm açdıkça bakam Hz. didâre meded

Ere erenler erer Hakk'a sakın tutma gümân

*Kimin olmazsa delili odur âvâre meded*⁶⁶⁴

Beni nefsim esir etdi meded kıl Yâ Rasûlallâh

*Günahlarla hakîr etdi meded kıl Yâ Rasûlallâh*⁶⁶⁵

Bu bir sırr-ı ilâhîdir bunu faş eyleme Seyfî

*Ki her müşkili hâlleder kanı bir mürşid-i kâmil*⁶⁶⁶

3.4.8 Himmet

Sözlükte himmet kavramı; azim, enerji, istek ve şevk olarak tanımlanmaktadır. Bir kemâl hâlini veya bir şeyi elde edebilmek için, tüm rûhanî güç ile kalbin Hz. Allah'a yönelmesini ifâde etmektedir. Allah'ın icâbeti ile nihâyet bulduğu ve tesirinin yalnız Hz. Allah'tan olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, tasavvufta sıklıkla kullanılan “erenlerin himmeti” bir velînin iş bitiren mânevî gücü; aslen Hz. Allah'ın kudreti olarak algılanmaktadır. Tasavvufta, “Allah adamlarının himmeti, dağları yerinden oynatır” atasözü ile bu kuvvete sarâhaten dikkat çekildiği görülmektedir. Himmet, mürşidin teveccühü, tasarrufu, olağanüstü işleri yapabilme yetisi, şeklinde anlaşılmaktadır.⁶⁶⁷ “Bunlar seçkin velîlerdir, dereceleri ve mertebeleri bilirler. İşte bu dereceye gelen sâlike aynları çevirmek (eşyayı yönetme, yani tasarruf) verilir. Allah'ın “ol” sözündeki kazânın yardımı gelir. Kazâ kendisinin yardımcısı olur. Dua ettiği zaman onun duasını kabul eder, istediği zaman onun isteğine, kazâ yardım eder. Çünkü kazânın oluş istikametinde ister.”⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ Nizamoğlu, Dîvân, 2014, 146.

⁶⁶⁵ Nizamoğlu, Dîvân, 2014, 167.

⁶⁶⁶ Nizamoğlu, Dîvân, 2014, 211.

⁶⁶⁷ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 243; Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 217; Akot, *Kavram Atlası*, 2020, 70.

⁶⁶⁸ Bk. Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri*, 1981, 132.

Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089) himmeti sadece maksûda yönelmeyi gerektiren şeyler olarak addetmiş ve üç derecede sınıflandırmıştır. Bunlar; kalbi bayağı olandan koruyarak, bâkî olanı arzulamaya sevk eden himmet, amele ve emele göre hareket etmeye güvenmemeye yönelik himmet, son olarak ise en üstün olarak kabul edilen, sıfatlardan uzaklaşıp, zâta doğru yönelen himmet şeklinde tasnif edilmektedir.⁶⁶⁹

Tasavvufta himmet kavramının “nefes” olarak anıldığı da görülmektedir. Bu bağlamda, Hz. Yûnus ile Hacı Bektâş-ı Velî arasında geçen diyalog dikkat çekmektedir. Hacı Bektaş, buğday talebiyle gelen Hz. Yûnus için “Sorun bakalım ne ister, buğday mı nefes mi” diye sorduğunda; Hz. Yunus bir anlık gafletle, önce buğdaya ihtiyacı olduğunu söylemiş ve nefesin karınlarını doyurmayacağını ifâde etmiştir. İlâhî hikmetin, nefesin içinde gizli olduğunu sonradan idrâk ederek geri döndüyse de artık işin şekli değişmiştir. O artık nasibini Tapduk Emre’de aramak durumunda kalmıştır.⁶⁷⁰

Tasavvufî kavram olarak himmetin; şeyhin sâlike yetişmesi, yardım etmesi anlamında kullanıldığı görülmektedir. Himmet sözünün karşılık bulması için, sâlikin yardım tâlebinde bulunuyor olması, istimdad etmesi gereklidir ki şeyhi ona teveccüh edebilsin. Sâlik istimdad ettiği sürece, şeyhin ona himmet edeceği anlaşılmaktadır. Velînin himmeti, aynı zamanda onun en büyük kerâmeti olarak görülmüştür.⁶⁷¹ Himmetin Hz. Allâh’ın lütfu ile zuhûr edeceği bilinmektedir. Mürşid sıfatı kazanan kimsenin murâdı, Allâh’ın murâdı; Allâh’ın murâdı ise mürşid kişinin murâdıdır. “Eğer dil yolundan dışarı çıkarsa Hz. Allah’ın halifesinden gelen gayb yolcusunu karşılar. Nefes, ses, harfler ve kelimelerden oluşan dört erkânlık bir binit o yolcuya götürür. O yolcуда bu binite binerek şehâdet âleminde mevcut olur. Mevcut olunca Allah’ın hâlifesinin bildiği şey, onun dediği olur. Ondan başladı, ona döner”⁶⁷² “Himmet, muayyen bir kemâle erişmiş

⁶⁶⁹ Hâce Abdullah el-Ensârî el- Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Tasavvufta Yüz Basamak*, İstanbul: Nizamiye Akademi Yay, 2022, çev. Abdurrezzak Tek, s.121.

⁶⁷⁰ Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Yorumları*, İstanbul: H. Yay., 2023, 30.

⁶⁷¹ Suad el Hakîm, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, çev. Ekrem Demirli, 2005, 294.

⁶⁷² Bk. Neseî, *İnsân-ı Kâmil*, 1990, 72, 73.

insandaki ilâhî güçtür”⁶⁷³ Kemâl sâhiplerine has bu hâlin, sâlike bir rahmet olarak yansıdığı anlaşılmaktadır.

Nizamoğlu için de durum bundan farklı değildir. Sülûkta himmetin önemine değinen ilk dönem sûfîlerinde olduğu gibi, şeyhin himmeti olmaksızın bir yere varılamayacağı konusu üzerinde çokça durduğu tespit edilmiştir. Mürşidin velâyeti ile gelen himmet vasfına ne kadar muhtaç olduğunu ve ilâhi tecelliye ancak bu himmet ile sâhip olunacağını ifâde ettiği görülmektedir. Sâlike Hz. Allah’a verdiği sözü hatırlatacak ve onu mâsivadan kurtaracak olan gücün, şeyhlerin himmeti olduğunu ifâde ettiği görülmektedir.

Vahdet deminde evvel ahid etmişdi Hakk’a

Terk eyleyüp ol ahdi dil verdi şimdi yâre

Erişmiş idi himmet bâtin-ı evliyâdan

*Kurtarmayaydı kendün kalaydı mâ-sivâda*⁶⁷⁴

Gönül farzını dinle sünnetiyle

*Erişesin erenler himmetiyle*⁶⁷⁵

3.4.9 Kerâmet

Terim olarak kerâmet, dışsal bir koşula bağlı olmaksızın, Hz. Allâh’ın lütfu ile doğa üstü addedilebilecek hâller göstermek şeklinde ifâde edilmektedir. Tasavvufta “kerâmet” kavramının “tasarruf” kelimesi ile eşdeğer kabul edildiği görülmektedir. Bu gibi durumlar, peygamberler için mûcize olarak adlandırılırken; velîlerden zuhûr ettiğinde kerâmet olarak kabul edilmektedir. Peygamberler mûcizelerini

⁶⁷³ Betül İzmirli, “Tasavvufta Yaratıcı Muhayyile Unsuru Olarak Himmet”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2022, 9/1, 408.

⁶⁷⁴ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 87

⁶⁷⁵ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 271.

zâhîren gösterirken⁶⁷⁶, velîlerin kerâmetlerini gizlemesinin⁶⁷⁷ makbul olduğu görülmektedir.⁶⁷⁸

Kelâbâzi (ö.380/990) *Tâ'arruf* adlı eserinde, peygamberlerin inkârcılara mucizeleri ile açıkça meydan okurken, velînin bunu yapamayacağından bahsetmektedir. Peygamberlerin gûnahtan korunduğunu, fakat evliyânın kerâmetinden fitneye düşebilme ihtimâli olduğunu ifâde ettiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda tasavvuf ehli, kerâmeti âriflerin putu olarak görmüş ve bir velînin en büyük kerâmetinin istikâmet⁶⁷⁹ üzere olabilmek olduğu konusunda ittifak etmiştir.⁶⁸⁰

Sülemî'nin *Risâleleri*'nde, Ebu Ali er-Rûzbârî'nin: "Allah peygamberlere mucizeler göstermeyi nasıl farz kıldıysa, velîlere de kerâmeti gizlemeyi öyle farz kıldı ki halk onlarla fitneye düşmesin" şeklindeki ifâdelerine yer verildiği görülmektedir.⁶⁸¹ Evliyâ velâyetini gözler önüne sermeyip, kendisini gizlemeyi tercih etmiştir. Ancak nasibi olup, tâlep edene kendini açması gibi; kerâmette aynı şekilde değerlendirilebilir. Kerâmetin, kimseyi inandırmak ya da kendini kanıtlamak bâbında ifşa edilemeyeceği sûfîye tarafından çokça ifâde edilmiştir.

Tasavvuf kaynaklarında, kerâmetin şerîata uygun olması gerektiğine sıklıkla yer verildiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda şeyhlerin: "Gönlüme bir vârid ve ilhâm

⁶⁷⁶ "Mucize peygamberlik delili olduğu için istenilen zamanda gösterilmesi vaciptir." Bk. Serrâc, *el-Lüma'*, 1996, 526.

⁶⁷⁷ "Kerâmetin gizliliği esas olduğundan sûfiler kerâmet "hayz-ı ricâl" olarak görmüşlerdir." Bk. Serrâc, *el-Lüma'*, 1996, 526.

⁶⁷⁸ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 307; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 281; Akot, *Kavram Atlası*, s.50; Süleyman Uludağ, "Kerâmet", *DİA*, 2022, 25:268; Serrâc, *el-Lüma'*, 1996, 526.

⁶⁷⁹ Dinin emirlerine uyma ve yasaklarından kaçınma konusundaki devamlılık. Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 1999, 278. "Şayet doğru yolda gitselerdi, bu hususta kendilerini denememiz için onlara bol su verirdik. Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse, (Rabbin) onu gitgide artan çetin bir azaba uğratar." el-cîn, 72/161, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=72&ayet=16>, "O halde seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Aşırı da gitmeyin. Çünkü O, sizin yaptıklarınızı çok iyi görendir." Hûd, 11/112, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=11&ayet=112> (et. 19.02.2024)

⁶⁸⁰ Krş. Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s.122, 123. Nefsi put olarak tanımlayan bir sûfî de Nesefî'dir. "Küçük put, dıştaki güzelliği sevmek, büyük put mal sevgisi ve en büyük put mevki sevgisidir. Bunların üçü de hasların putlarıdır. Bunların tümü dünya lezzetleridir. İnsanların putları hakikatte yedi olur. Biri nefsi sevmek, diğerleri nefsin sevdikleridir. Nefsi sevmek son derece büyük bir puttur. Diğer putlar onun vasıtasıyla meydana gelirler ve hepsi kırılabilirler. Ama son derece büyük bir put olan nefis sevgisi kırılmaz." Müellifin işâret ettiği en büyük put nefistir. Anlaşılmaktadır ki "ölmeden önce ölmek, bu büyük putu öldürmek anlamına gelmektedir. Krş. Nefesî, *Tasavvufta İnsan Meselesi*, 1990, 35.

⁶⁸¹ Bk. Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri*, 1981, 67.

geldiği zaman, ben şeriat ölçülerine göre iki şahid isterim. Eğer iki şahidi yoksa kabul etmem. Bu iki şahid kitap ve sünnettir” şeklindeki sözleriyle bu husûsu sistematize ettikleri görülmektedir.⁶⁸² “Şu hâlde, tutulacak yolun en hayırlısı, nefsi istikâmete çağırmaktır. İşte bütün kerâmet ve asıl mahâret budur”⁶⁸³ ifâdeleri, sûfîye için kerâmetin istikâmet üzere olabilmek olduğunu göstermektedir.

Ehl-i tasavvufun iki tür kerametten bahsettiği görülmektedir. Bunlar; kevnî kerâmet ve hakîkî keramettir. Kevnî kerâmet, havada uçmak, denizde yürümek gibi bir takım doğa üstü olayları ifade ederken⁶⁸⁴, hakîkî kerâmet ise ilim, ma’rifet ve ahlâkla ilgili üstün zuhûratlardır. Hakîkî kerâmet, mürşidin müridini ilmî hikmetiyle ve ilâhî feyzle geliştirmesidir. Buna ilmî ve mânevî kerâmette denir. Ehl-i tasavvufun itibâr ettiği aslî kerâmet buysa da halkın kevnî kerâmete değer biçtiği ifâde edilmektedir.⁶⁸⁵ Kuşeyrî *Risâlesi*’nde, Abbas b. Mehdî’nin bir kadınla evlenip, sonra onunla aynı ortamda kalamadığından ve içine sinmeyen bir durumdan dolayı yanından ayrıldığından söz edilmektedir. Üç gün sonra bu kadının kocası çıkagelmiştir. Kuşeyrî’nin, hakîkî kerâmetin bu olduğunu ifâde ederek; Allah’ın onun ilmini, şeriatini koruduğundan bahsettiği görülmektedir.⁶⁸⁶ Tasavvufî minval üzere kazanılması beklenen en büyük kerâmetin, bu gibi mânevî kerâmetler olduğu anlaşılmaktadır.

Tasavvufî eğitimdeki sâlik, sülûkunda belirli bir aşamaya geldiğinde kendisinden kerâmet zuhûr edebileceği bilinmektedir. Bu aşama genellikle, nefsin ilhâm almaya başlama aşaması olan nefsi mülhemedir. Bu noktada mürîd, henüz kemâle ermediği için, kendisinden gelecek kerâmetlerin sıhhati de şüphelidir. Bir takım meşâyih,

⁶⁸² Bk. Serrâc, *el-Lüma*’, 1996, 527. Ayrıca Bayezid-i Bistami: “Bir insanın suyun üzerine seccade serdiğini görseniz ya da gökyüzünde bağdaş kurup oturduğunu görseniz, o kişinin, şeriatın emir ve yasak çizgisindeki halini görmedikçe asla ona aldanmayın” ifâdeleri ile bu hususa dikkat çekmiştir. Serrâc, *el-Lüma*’, 1996, 316.

⁶⁸³ Bk. Sühreverdî, *Avârifü’l-ma’ârif*, 2005, 39.

⁶⁸⁴ Bu hususta dikkat çeken en önemli örnek, ilk dönem sûfilerinden Râbiatü’l-Adeviyye olarak gösterilebilir. (ö.185/801) Kendisinden birçok kerâmet zuhûr etmesine rağmen, bunlara önem vermemiştir. Bir gün Hasan Râbia’yı Fırat nehri kenarında görür. Seccadesini nehre sermesini ve nehir üzerinde namaz kılmayı teklif eder. Râbia: “Öyle bir şey yap ki, halk bunu yapabilmekten âciz olsun” diyerek seccadesini havaya serer. Ta yukarıdaki makamlara çıkmasını, ibâdetine riya bulaşmamasını izâh etmekte ve kerâmetin faydasız olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Sonrasında Hasan’ın gönlünü almak için: “Senin yaptığını balık, benim yaptığımı sinek yapar. Asıl mesele bu iki şeyin dışında ve ötesindedir” der. Bk. Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, 1991, 1:100.

⁶⁸⁵ Krş. Serrâc, *el-Lüma*’, 1996, 526.

⁶⁸⁶ Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 450.

kerâmeti çocuk oyunu olarak görürken, bazıları da “oldum” demesine neden olarak, bunun kişiyi yersiz bir kibre sürükleyeceğini ifâde etmektedir. Bu noktada mürşidin gereği, bu yolda yalnız olunamayacağına bir kez daha dikkat çekmektedir.⁶⁸⁷

Kerâmet göstermek tarzındaki birtakım eylemlerin, tasavvufî eğitim almamış veya amel-i sâlih olmayan, yahut inançsız kimselerden de zuhûr edebileceği bilinmektedir. Bunlar, bir şeyhe bağlı olmaksızın, farklı usûl ve metodlarla elde edildiğinden dolayı “sahte kazanımlar” olarak değerlendirilmektedir. Sûfiye bunu “istidrâc, sihir veya mekr” kavramlarıyla ifâde etmektedir.⁶⁸⁸ Her istidrac yalancı bir keramettir.⁶⁸⁹ Bu durum şerîat dâiresi dışında kaldığı için, bu kimselerin savunmasız ve korumasız bir şekilde farklı aldatmacalara maruz kalacakları da âşikârdır.⁶⁹⁰

Ehl-i tasavvuf için en yüce kerâmet “Muhammedî” olabilmektir. Tasavvufî eğitim sisteminde varılacak en büyük amaç ve hedefin bu olduğu ve bu yolda sabit kadem olmanın en büyük kerâmet olacağı görülmektedir. Bunun dışındaki kevnî kerâmetlerin sûfiye için değersiz kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Nizamoğlu eserleri incelendiğinde⁶⁹¹, tıpkı sahte şeyhler konusuna dikkat çektiği gibi, kerâmet konusuna da oldukça dikkat çektiği ve dervîşânî âdetâ uyardığı görülmektedir. İlk sûfilerden itibaren kabul görmüş şer’î çizginin dışına kerâmet

⁶⁸⁷ Krş. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 2005, 273, 280 arası.

⁶⁸⁸ Krş. Serrâc, *el-Lüma'*, 1996, 526.

⁶⁸⁹ Esmâ Sayın, “Tasavvufî Kavramlarla Anlamsal Bağları Açısından Kerâmet Kavramı” BAİD 12 Aralık 2020, 248.

⁶⁹⁰ Kevnî kerâmetin istidrac ile karıştırılması söz konusudur. Havada uçmak, denizde yüzmek şeklinde bu hallerin, mutlaka kâmil bir kişiden zuhûr edecek şeklinde bir garantisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu gibi kazanımlar tasavvufî eğitim dışı, farklı metodlarla da elde edilebileceğinden bağlayıcı görülmeyip ehl-i tasavvuf için dikkate alınmamaktadır. Bu konu ile ilgili olarak Bâyezîd-i Bestâmî'ye, “Falan kişi, bir gecede Mekke'ye gidiyor, diyorlar, ne diyorsun? diye sorulmuş; o da şöyle demiştir: “Şeytanda, Allah'ın lanetine uğramış bir varlık olduğu halde, bir anda doğudan batıya gidiyor. Bunda şaşılacak ne var” ikinci defa “Falan suyun üzerinde yürüyor” dediler. O da “balık da suda yüzyor, kuş da havada uçuyor” diye cevap vermiştir. Bk. Serrâc, *el-Lüma'*, 1996, 316.

⁶⁹¹ Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi* adlı eserinde, zamanında yaşayan meşâyihın menâkıbına yer vermiştir. Bunları yazmasındaki sebebin; okunduğunda kalplere bir feyiz gelecek olduğunu ifâde ederek, kerâmetlerden de bahsettiği görülmüştür. Anlaşılmaktadır ki bu vaziyet ile, bedenlen dünyada olmayan meşâyihın tasarrufu da ortaya koyulmaktadır. Eserde birçok şeyh ile ilgili kerâmet örnekleri mevcuttur. Bunlar değerlendirildiğinde, mânevî kerâmetler oldukları tesbit edilmiştir. Tasavvufî eğitimde mânevî kerâmetin mürîdâna nasıl yansıdığına örnek olması için, bir örnek vermek uygun olacaktır: Nizamoğlu Şeyhi Ümmî Sinan Efendi'nin, zikirde “Hû” dedikçe, ağzından bir nur topu çıktığını, dervişlerin çoğunun bunu gördüğünü ve şeyhi istirahatte iken, yanındaki kişilerin, onun kalbinden gelen zikir sesini duyduklarını ifâde etmiştir” bu ve dönem şeyhlerinin kerâmetleri için Bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 51.

husûsunda da çıkmadığı âşikârdır. Ona göre kerâmet; sâlikin hicâbıdır. Bâtıla meşgul kimseden de kerâmetin zuhûr edebileceğini, onlara da keşif ve kerâmet yolunun açılabilceğini izâh etmektedir. Pîrlerin bunu “istidrâc” olarak adlandırdığını belirtmektedir. Bu kimseler, şerîat dışında kaldıklarından dolayı, onlar için bu işin oldukça tehlikeli olduğundan bahsetmektedir. Cin ve şeytan tayfasının muhakkak bu keşfe ve kerâmete dâhil olacağını ifâde etmektedir. Nizamoğlu’nun, kerâmet konusunun daha net anlaşılması açısından misâller kullandığı görülmektedir. “Eğer bir kimse dağı yürütüp, taşı eritse, kuş olup Kâbe’ye uçsa; bunun hiçbir faydası yoktur” ifâdeleri ile, bu gibi hallerin makbul olmadığı ve kişiye bir fayda sağlamayacağı anlaşılmaktadır. Nizamoğlu’na göre kerâmet, tam bir istikâmet üzere ve saf bir gönülle Hz. Allah ile olabilmektir. Asıl Kâbe’nin gönül olduğunu ifâde ettiği görülmektedir. Kalben Hz. Allah ile beraber olmak; dâîmi zikirde ve ibâdette olmak, ona göre kerâmetin hakikatidir.⁶⁹² Diğer türlü kerâmetlerin, sülûkunda sâlike sadece hicâp olabileceğini, başkaca bir anlamı olmadığını ifâde ettiği tespit edilmiştir.

Nitekim yine tâkip eden beyitlerde:

Suâl ettin hicâb-ı sâlikini

Cevâbın vereyim ben dinle anı

Keşîşler etseler bâtil ibâdet

Bulur anlar dahi keşf kerâmet

Hicâb olur kadem çün dedi vâsıl

Olurmuş cin ile şeytân hâsıl

Dilerse anı vakt içre cinnîler

Varırlar mağrib ü maşrika anlar

Hicâb olur kerâmet dedi pîrler

Kerâmet var ki istidrâc derler⁶⁹³

⁶⁹² Bk. Dipnot 416.

⁶⁹³ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 418.

Kerâmet budur idrâk eyle imdi
Derûnun merd isen pâk eyle imdi
Tutalım dağı dururken yürütdün
Kerâmet gösterüp taşı eritdin
Yolundan alıkor hiç nef yoktur
Sözüme i'tikâd et nutk-i Hakk'dır
Tutalım zâhirâ kuş gibi uçdun
İbadet etmeye Ka'be'ye göçdün
Büyükdür kâlbini Ka'be kılasın
*Gece gündüz her an onda olasın*⁶⁹⁴
Keşf ile kerâmet kişiye zikr-i Hudâ'dır
*Zikretmeyenin ömrü geçer bâd-ı hevâdır*⁶⁹⁵
Bizim-çün çünki var keşf ü kerâmât
Kadem himmet edüp olmak murâdât
İşitdim nice ehlullâh derler
*Hicâb olur târih ehline bunlar*⁶⁹⁶

3.5 Nefis Mertebeleri

Esmâ tarîki adıyla anılan tarîkatlar, nefsin yedi mertebesi ve sıfatı olduğu kabul ederek, bunu atvâr-ı seb'a olarak adlandırmaktadır.⁶⁹⁷ Bu mertebeler sırasıyla;

⁶⁹⁴ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 419.

⁶⁹⁵ Nizamoğlu, *Divân*, 2014, 120.

⁶⁹⁶ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 417.

⁶⁹⁷ Hz. Ali'den (r.a.) Cüneyd-i Bağdâdî'ye kadar sadece kelime-i tevhid zikri yeterli görülürken, Cüneyd-i Bağdâdî'den (ö. 297/909) Yahyâ Şîrvânî'ye (ö.869/1464) kadarki dönemde, sûfîlerin "Lâilâhe illallah, Allah, Hû ve Hakk" isimlerini kullandıkları bilinmektedir. Yahyâ Şîrvânî bu isimlere ilâve olarak, (ö.869/1464) "Hayy, Kayyûm ve Kakhâr" isimlerini eklemiş ve böylece oluşan, Etvâr-ı seb'a; Halvetiyye Tarîkatı'ndan gelen kolların eğitim metodunu temellendirmiştir. "Sinâniyye, Uşşâkiyye, Ramazâniyye ve Cerrâhiyye Tarîkatları, bu isimler ile manevî terbiyelerini gerçekleştirmektedirler." Krş. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul, 52, 53.

emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziyye, merziyye, kâmile şeklinde anılmaktadır. Her mertebede sâlikin, Allâh'ın bazı isimlerini (Lâ ilâhe illallah, Allâh, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kakhâr) belirli sayılarda zikrederek, bu mertebeleri aşması beklenmektedir.⁶⁹⁸ Riyazet ve mücâdelenin esas alındığı bu yapıda sâlik, her basamakta zikrettiği ismin mazhârı olmaya çalışarak, ilâhî ahlâka erişmeye çaba gösterir. Bu şekilde cezbeyle yakın ve duyarlı bir duruma gelmesi beklenir.⁶⁹⁹ Bu eğitim sistemini benimseyen tarikatların, silsilesinin Hz. Ali'ye (r.a.) dayandığı, ehl-i beyt muhâbbetinin yoğun olduğu ve zikirlerinin sesli-cehrî olarak yapıldığı bilinmektedir.⁷⁰⁰

Nizamoğlu'nun eserleri incelendiğinde, tasavvufî eğitim sisteminin; tıpkı târik-i ahyârdaki gibi yoğun ibâdet⁷⁰¹, târik-i ebrârdaki gibi mücâdele ve riyazet, târik-i şuttardaki gibi aşk ve cezbe ile bir bütün olduğu görülmektedir. Nizamoğlu, nâfile ibâdetlere de çokça yer verdiği tasavvufî eğitimde, nefsin ıslâhının tam mânâsıyla mümkün olmaksızın, aşk-ı ilâhî'ye erişilemeyeceğini ifâde etmiştir. Ancak yedi başlı ejderha olarak tanımladığı nefsin, yedi esmâ ile sülûk ettiğinde kemâl seviyesine ulaşabileceğini belirtmektedir.

⁶⁹⁸ Süleyman Uludağ, "Nefis" 32:528; Krş. Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, Ensar Yay. 2.Baskı, 2016, 201. Krş. Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 1997, 265. Ayrıca, "Nefis mertebeleri konusunda ilk tasnifi Kur'an âyetlerine dayanarak Cüneyd-i Bağdâdî'nin yaptığı rivayet edilir." Nefsi ilk kez beşli tasnif üzerinden değerlendirmiştir. Gazzali ve Hâkim Tirmizî üçlü tasnif, İbn Arabî ise Fusus'ta yedili tasnif yapmıştır. Bk. Ramazan Muslu, "Seyr u sülûk" ed. Kadir Özköse, *Tasavvuf El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay. 2020, 339. "İlk Tavr: Nefs-i emmâre, seyr il'llallah, makamı sadr. 2. İkinci Tavr: Nefs-i levvâme, seyr ale'llah, makamı kalb. 3. Üçüncü Tavr: Nefs-i mülhime, seyr bi'llah, makamı ruh. 4. Dördüncü Tavr: Nefs-i mutmainne, sey ani'llah, makamı sırr. 5. Beşinci Tavr: Nefs-i Râziye, seyr fi'llah, makamı sırru's-sır. 6. Altıncı Tavr: Nefs-i Marziyye, seyf maa'llah, makamı hafî. 7. Yedinci Tavr: Nefs-i Kâmile, seyr al'llah, makamı ahfâ" şeklinde anılmaktadır. Bk. Mehmet Şahin, "Etvâr-ı Seb'a Geleneği ve Vâhib Ümmî'de Etvâr-ı Seb'a" https://isamveri.org/pdfdrq/D04441/2020_1/2020_1_SAHINM.pdf, (et. 29.02.2024)

⁶⁹⁹ Krş. Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 1997, 265.

⁷⁰⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufta İrşad*, DİB, 1.Baskı, Ankara: 2022, 149. Ayrıca, Krş. Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 1997, 265.

⁷⁰¹ Müellif, Zariyat Sûresi'ne çokça dikkat çekmiş, Hz. Allah'ın ibâdetle bilinebileceğinden bahsetmiştir. Tasavvuf eğitiminde ibâdeti merkez alarak, aynı zamanda nefsin de ıslâhına yer vermiştir. Semâya yönelik güçlü görüşleri, cezbenin önemine dikkat çeker. Nizamoğlu'na göre bu yolda hiçbir yaptırım birbirinden ayrı değil, farklı değil, âdetâ bir bütündür. Hz. Peygamber'in (a.s.) zâhirdeki hal ve tutumları, bu eğitimin merkezini oluştururken, bâtınun kuvvetli bir aşk ve cezbe durumunun da seyrettiği anlaşılmaktadır.

Nefis mertebeleri, müellifin kendi sülûkunu anlatmış olduğu *Etvâr-ı Seb'a* adlı müstakil eseri ana kaynak alınarak derlenmiştir.⁷⁰²

Hızır-veş yedi iklimi geç imdi

Karagûda hayât âbını iç imdi

Bu yolda yedi başlı ejderhâ var

*Yolundan ürkütür kişiyi her bâr*⁷⁰³

Yedi bin yıl ana terbiye etdi

Kemâl-i kudretinden Ferd-i Yektâ

Ki her bin yılda bir oldu müyesser

*Sülûk üzere kemâle erdi esmâ*⁷⁰⁴

3.5.1 Nefs-i Emmâre

Etvâr-ı seb'a'da, nefis mertebelerinin ilki olan “nefs-i emmâre” ıstılâhta “kötülüğü emredici nefis” olarak tanımlanmaktadır. İnsana kötü eylemler yapmayı emredici bir tutum içinde olduğu ifâde edilmektedir.⁷⁰⁵ Bedenî tabîata meylederek, kişide

⁷⁰² Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a* adlı eserinde: Hz. Allah'ın zâtına olan tecellisi ile güzel bir sûret üzere olan ilk rûhu yaratıp, onu yedi bin yıl terbiye ettiğinden bahsetmektedir. Bu rûh her bin yılda Hz. Allah'ın farklı esmâsının kemâl ve kudretiyle terbiye olup, en son Allah'ın hitâbıyla vücûda gelmiştir. Cümle âlem, bu nurdan peydâ olan âhsen-i takvimdir. Hakk'ın tenezzülüyle tâbiât âlemini oluşturan bütün unsurlar meydana gelmiştir ve bu yaratılan vücûda mekân olmuştur. Bu mekânın nûr ve nâr olmak üzere on sekiz bin âlemi olduğundan söz etmektedir. Bu evde-âlemde olan saf ve temiz bir ayna vardır ki, ne zaman rûh evvelki hâline dönmek istese, Hz. Hakk o aynaya nazar etmektedir. (Bu gönüldür) Eğer ki rûh, bu hâli unutursa, gittikçe ayna da kararıp, Hakk tecellisinden mahrum kalacaktır. O zaman nâr içinde olacak ve âlemin içi de suçla dolacaktır. (Eğitilmemiş nefis dolayısıyla, günâhlar insanı hayvan suretine dönüştürecektir.) Kara taştan bile kara olacak ve bedenden bu şekilde ayrılırsa sonu hüsrân olacaktır. Nizamoğlu bu noktada, mürşide ve intisâba dikkat çekerek, kişinin cismânî âlemde tasavvuf eğitimine bir an evvel başlaması gerektiğini savunur. Kişiyi Hz. Hakk'tan yaratılmış ilk nur olan Rûh-u Muhammedî'ye ulaştıracak olan mürşittir. İnsan, kesretin içindeki vahdeti ancak mürşit rehberliği idrâk edebilecektir. Cismânî âlemde, her nefis basamağını, o basamağın esmâsıyla zikrederek, evveline olan yolculuğunu tamamlayacak, geldiği ilk noktaya da (şehâdet ve şeriat âlemi) geri dönecektir. Bk. Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 313, 314, 315.

⁷⁰³ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 365.

⁷⁰⁴ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 313.

⁷⁰⁵ Krş. Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, İstanbul: İz Yayınları, Tercüme Ekrem Demirli, 4. Baskı, 2015, 558; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 1997, 34.

şehvet⁷⁰⁶ dürtüsünü ön plana çıkaran bir yapı içindedir.⁷⁰⁷ Anlaşılmaktadır ki kalbi ulvî olana değil, mütemâdiyen süflî şeylere yönlendirmektedir.⁷⁰⁸ Kişinin hayâtı boyunca edinmiş olduğu tüm olumsuz hasletlerin, bu nefsin insan üzerindeki hükmü sonucunda oluştuğu görülmektedir.

Hiz. Allah Yusuf Sûresi'nde, emmâre nefsin süfli arzular peşinde olduğuna dikkat çekerek, kişiyi günâha iten güçlü bir yapısı olduğunu ifâde etmektedir.⁷⁰⁹ Bu durum onun âciz ve zâlim olarak yaratıldığını, ancak Hakk Teâla'nın râhmeti ve ilhâmı ile sonradan adâlet ve ilim vasıflarına hâiz olacağını göstermektedir.⁷¹⁰ Nefs-i emmârenin, nefis-i nâtika dairesinin en aşağısında olduğundan dolayı, hayvânî rûha bitişik olduğu ifâde edilmiştir. Bu minvalde, sâhip olduğu sıfatlar da "cimrilik, haset, kibir, öfke, kötü ahlâk, şehvet ve gaflet" gibi hayvânî sıfatlardır.⁷¹¹ Ehl-i tasavvuf, nefis-i emmâreyi, her belânın başı ve kaynağı olarak görmektedir.⁷¹² Yapı olarak oldukça kuvvetli olan bu nefis vasıtasıyla, şeytan insana hükmeder hâle gelmektedir. Kötü eylemlere meyyal bu yapının, şeytandan daha kuvvetli olup, akla gelemeyecek türlü hilelerinin olduğu bilinmektedir. Hiz. Geylanî'nin, *el-Ğunye Li-Tâlibî Tarîk'l Hak* adlı eserinde, emmâre nefsin vasıflarının, yaratıcısından başka kimse tarafından gerçek anlamda bilinemeyeceğini ifâde ettiğı görülmektedir. "Bu nefsin vasıfları, Allah'ın nitelediğı vasıflardadır. Samimiyeti gösteriş, doğruluk iddiâsı yalan söylemektedir. Dolayısıyla kul ona muhalefet etmezse, günâha sürüklenmektedir. Müdâhele ettiğı her şeyde onu hesaba çekmelidir. Eğer ki kişi, bu nefsin olumsuzluklarını bilebilirse, nefsi onun gözünde değerini kaybedecektir. Şayet bunu yapmazsa hayra muvaffak olamayacaktır"⁷¹³

Ehl-i tasavvuf, nefsin bertaraf edilerek, kişinin kendinde bir benlik görmemesini ve Hiz. Allah'ın ancak bu şekilde bilebileceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, bu

⁷⁰⁶ Ölçüyü aşan şiddetli arzu, istek. Nefs-i emmârenin özellikleri: hevâ, gazap, şehvet, hırs, ucub, kibir, riyâ. (Eşrefoğlu Rûmî) <http://www.lugatim.com/s/%C5%9Fehvet>, (et.26.02.2024)

⁷⁰⁷ Krş. Bülent Akot, *Kavram Atlası*, s.74

⁷⁰⁸ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 364.

⁷⁰⁹ Bk. Yusuf 12/53 "Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiğı hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" dedi", <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=12&ayet=53>

⁷¹⁰ İbn Kayyim el-Cezviyye, *Tıbbü'l Kulûb (Nefs Terbiyesi)*, s.98.

⁷¹¹ Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 341.

⁷¹² Nefis başlığı altında ifâde edilen kötü özelliklerin sebebi emmâre nefsidir. Nitekim sûfiyye için nefisten kasıt, emmâre tutumudur.

⁷¹³ Geylanî, *El-Gunye, Li-Tâlibî Tarîk'l Hak*, 2013, 794.

mertebenin zikri “la ilâhe illallah”tır.⁷¹⁴ Sâlikin kalbine yerleşmiş olan her ne varsa, bu zikir ile temizlenmesi gerekmektedir.⁷¹⁵ Nefsin emmâre basamağını tanımakla⁷¹⁶ başlayacak olan bu yol; evvelâ kişinin sâhip olduğu olumsuz tüm huylarının, bu nefis yapısı vâsıtası ile oluştuğunu kabul etmesi ile başlamaktadır. Nihâyetinde gelinecek makam, Hücvîrî’nin *Keşfü’l-maḥcûb*, eserinde “Sünnetin kılıcı, tasavvuf yolunun güzelliği” olarak adlandırdığı, Cafer Sâdık’ın ifâde ettiği gibi (r.a.) “Allah’ı tanıyan mâsivâdan yüz çevirir” makâmı olmaktadır.⁷¹⁷

Nizamoğlu, nefs-i emmâreyi, kişiyi doğru yoldan şaşırtan, vahşilerle kalacağı bir alan olarak addetmektedir.⁷¹⁸ Bu yapıdan bir an önce kurtulunması gerektiğine dikkat çektiği görülmektedir. Emmâre nefsinin olumsuz fiillerinden temizlenen kalbin, sultanın sarayı hâline geleceğini ifâde ettiği görülmektedir.

Ey yeri göğü yaradan yüzümü ak et karadan

*Kurtar beni emmâreden nice edeyim n’eyleyeyim*⁷¹⁹

Sakın bu nefs-i emmâren seni ihrâc eder yoldan

*Kahrısın vahşiler birle tek ü tenhâ bu sahrâda*⁷²⁰

⁷¹⁴ “Sadr” makâmı olan bu ilk makam “taleb” makâmı olup, seyri “seyr-i illâlah”tır. Peygamberlerden “Hz. Adem’e” mensuptur. Yıldızlı “ay”, günü “cumartesidir”. Bk. Sofyalı Bâli Efendi, *7 Makam 7 Nefs*, Çev. Muhammed Bedirhan, İstanbul: Hayy Yay. 2013, 17, 30, 31; “Bu makâmın mahalli sadr, hâli hevâya meyil, âlemi şehâdet, vâridi şerîat, seyri ilallahtır.” Bk. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 341. “Sâlikin zikrinde “lâ mabude illallah” mânasını hissetmesi gerekir.” M. Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul:Kitabevi Yay., 1992, 289.

⁷¹⁵ Ali Aynî (k.s.), İsmâil Hakkı Efendi’nin bu zikri (kelime-i tevhîd) macun ve şerbete benzettiğini ifâde etmiştir. Hasta adamın da önce müşihle içi temizlenecek ve ardından kendisine uygun ilaç verilecektir. Krş. Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s. 245. Bk. Necmeddin Kübra, Bursalı İsmâil Hakkı, *Tasavvufun On Esâsı-Usûl-i Âşere*, İstanbul: Bedir Yay, Haz. Mustafa Çelik 2015, 82.

⁷¹⁶ “Nefs-i emmâre şehrinde yaşayanlar fâsıklar, münâfıklar ve kâfirlerdir. Meşrebi köpek gibidir. Bir lokma için birbirleriyle hırlaşırlar, zinaya rağbetleri boldur. Şehvet, gadap, sirkat, bühtan, iftira ve içki içerek Allah’tan korkmazlar. Surette insan, sîrette hayvan belki. Bu şehrin dairesi gaflet ve dâri zulmettir. Askerleri buhul, garaz, cehâlet, kibir, gadap, haste ve nekesliktir. Nefs-i hayvaniyedir. Âlemi mülk, vâridatı şerîat, nurû hevâî mavidir.” Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*, İstanbul Kırk Kandil Yay, 2013, 2. Baskı, 293.

⁷¹⁷ Hücvîrî, *Keşfü’l-maḥcûb*, s.144. Hakka’l yakîn seviyesi ile idrâk makâmı olan bu makâm sülûkun son noktası olan kemâlata dikkat çekmektedir.

⁷¹⁸ Ayrıca Nizamoğlu’nun Taç Risâlesi adlı eserinde, nefsi emmârenin yedi olumsuz vasfını, giymiş olduğu tâc-ı şerif üzerinden tanımladığı tespit edilmiştir. Taçtaki on dört yeşil dilim (terk), emmârenin on dört kötü sıfatına işâret eder. Bunlar: kibir, kin düşmanlık, hırs, hased, zina, livâta, fisk, mesâvî, gıybet, dünya sevgisi, alçak işler, mal biriktirmek ve gaflettir. Seyyid Nizamoğlu, *Taç Risâlesi*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014, 34.

⁷¹⁹ Nizamoğlu, *Mi’râcü’l-Mü’minîn*, 2014, 293.

⁷²⁰ Nizamoğlu, *Dîvân*, s.121.

Musaffâ eyle gel kâlbın evin emmâre fi'linden

*Kurula taht-ı Sultânî geçüp otura şâhâne*⁷²¹

Müellife göre “sadr” olarak ifâde edilen bu konum, gönül âlemdir. Evvelce düşülen tüm yanlışların, işlenen tüm günâhların yerleştiği yerdir. Şeytanın kışkırtmalarının etkilendiği alandır. İnsanların sîretlerinin, mahşerde hayvan sûretlerine dönüşeceğinin açıkladığı tüm özelliklerin, nefsin emmâre yapısından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.⁷²² Nizamoğlu, sülûkun başındaki kişileri bunu idrâk etmiş ve “bilenler” olarak ifâde ederek “Âdemî” şeklinde değerlendirmiştir.⁷²³

Sadr kim denilür dil âlemdir

*Anın ilmin bilenler Âdemî'dir*⁷²⁴

Bu değerlendirme, *Etvâr-ı Seb'a* adlı eserinde aleniyet kazanmıştır. Müellifin *Etvâr-ı Seb'a'sında*, emmâre nefsin yapısını konu etmediği tespit edilmiştir. Buradan anlaşılması gereken; seyr ü sülûka tâlip olmuş, başlamış sâlik için, emmârenin vasıflarından ziyâde, “benlik” tasavvurundan kurtulabilmesinin gereğine dikkat çekmektir. Bu nedenle Nizamoğlu'nun, “kelime-i tevhîd” zikrinin mânâsı üzerinde çokça durduğu görülmektedir.⁷²⁵ Mürîdin, bu mertebenin esması olan “la ilâhe illâllah” zikri ile; varlık âleminde Hakk'tan gayrı bir şey olmadığını; var olarak bilinenlerin ise, kendi tasavvurundan ibâret olduğunu idrâk etmesi gereğini ifâde etmektedir. Nitekim kesret, Cenâb-ı Hakk'ın sıfat ve fiillerinin

⁷²¹ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 370.

⁷²² Bk. Bunlara “Kalbin Yapısını Bozan Mânevi Hâller” başlığı altında yer verilmiştir.

⁷²³ Şeytan Hz. Adem'i yolundan alıkoymuş, onu günâha sürüklemiştir. Fakat Hz. Âdem tövbe etmiş, bağışlanmıştır. Bu bağlamda Âdem bu şekilde değerlendirileceği gibi, tüm isimleri içinde toplamış olması hasebiyle sülûkun başından sonuna kadar devam edecek bir süreç olarak görülebilir. Kemâlata ulaşınca kadar ki tavır olarak görülebilir. Yola ilk çıkıştan, son noktaya varana kadar Âdemî tavır aslında her şeyi kapsamış olur. Krş. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a*, s.90.

⁷²⁴ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 403.

⁷²⁵ Müellifin *Mârifetler Risâlesi* adlı eserinde “tevhîdin faziletleri”ne yer verdiği bir bölüm tespit edilmiştir. Bu bölümde, tevhîd ehlinin yedi kalesi olduğundan bahsedildiği görülmektedir. Bu kaleler sırasıyla: İlki kırmızı altından olan kelime-i tevhîd, ikincisi gümüşten olan imân, üçüncüsü demirden olan tevekkül, dördüncüsü taştan olan şükür ve rızâ, beşincisi ateşten olan emir ve yasaklar, altıncısı zümrülden olan doğruluk ve ihlâs, yedincisi ise tarikat âdâbıdır olarak ifâde edilmektedir. Tevhîd ehli bu kaleler içinde oturur, şeytan ise birtakım hamlelerle bu kalelere saldırır. Tarikat ve şeriat âdâbına uyulmadığı takdirde, şeytanın bu kaleleri tek tek alacağına değinildiği dikkat çekmektedir. Krş. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 61.

tecellîsidir.⁷²⁶ Sâlikin olumsuz davranışlarının, bu bilinçle kendiliğinden bertaraf olması beklenmektedir. Bu minvalde, mürîdin doğal olarak olumsuz fiillerinden kurtulma yoluna gireceği, sülûkunda âlemi Hak ve Hakk'tan bilmeye başlayacağı anlaşılmaktadır.⁷²⁷ Telkîn edilen tevhîd zikri ile, âdetâ kalbe bir tuğra çekilecek; kalpte oluşmuş olumsuz hasletler ve dünya tutkusu yanıp yok olacaktır.

Sana telkîn ede tevhîd-i darbı

Gönülde çekile şâhâne tuğra

Devâm ile ede kalbine tesir

Yine mir 'ât-ı dil ola musaffâ

Yakup emmârenin kasr u serâyın

O suretler ki vardır ede ifnâ

Aradan ref'ola kesret hicâbı

Gide Lâ hükmü ancak kala illâ⁷²⁸

Lâ ile illâ'nın esrârından aldınsa haber

Görünür illâ görünmez gözüne âlemde kes⁷²⁹

⁷²⁶ “Hakk’ın âyâtlarıdır cümle âlem/ İçinde âdem oldu ism-i â ‘zam” Bk. Nizamoğlu, Divân, s.55.

⁷²⁷ Bu makâmda sâlikin ilk keşfi tevhîd-i ef’âl olacaktır. Olup biteni Allah’tan bilir. Dünyadaki insanlar, Hz. Allah’ın fiilleridir. Bazı kimselerde sadece bu esma ile ve bu mertebede, tevhîd-i sıfat ve tevhîd-i zât müşâhedeleri de gerçekleşebilir. Tevhîd-i sıfatta sâlik, “Allah’ın gören gözü ve işiten kulağı” hâline gelir. Tevhîd-i zât tecellisinde ise, “hiçbir varlık yoktur artık, Hakk’tan gayrı”, durumudur. Kendi de buna dâhildir. Nitekim ilk dönemlerde sadece bu zikirle sülûk edildiği bilinmektedir. Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 342. Nizamoğlu, *Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd* adlı eserinde; tevhîd-i ef’âl ile varlığı birleyen ârifin, gerek insan, gerek hayvan, gerekse şeytandan gelecek her fiili Hakk’tan bilmesi gerektiğini fakat şerîat âdâbını da gözetmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu minvalde, ilâhî (Allah, Rahmân, Rezzâk) ve kevnî (insan, hayvan, melek, şeytan) isimlerin zuhûrattaki konumuna, ortaya çıkışları itibarıyla diğerinin aynısı olmadığına değinir. Kevnî hakikatların ortaya çıkışı akıl ve duyularla tahakkul eder. Arif bunların neye göre aynı, neye göre farklı olduğunu bilip, bulunduğu mertebeye ve şerâta göre davranmalıdır. Krş. Seyyid Nizamoğlu, *Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014, “Eyleyüp varlıkların fî’l cümle selb/ kamu eşyâ-yı hakikat birle hep” Bk. Nizamoğlu, *Esrârü’l- Ârifîn*, s.344. Ayrıca müellifin başka bir beytinde “cümle Hakk’dır söyleyen her bir sözü/âlet olmuş ana bu insân yüzü” söylemleri, bu konuya dikkat çekmektedir. Bk. Nizamoğlu, *Divân*, 2014, 97.

⁷²⁸ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb’a*, 2014, 315.

⁷²⁹ Nizamoğlu, *Divân*, 2014, 172.

Ey Münkîr-i Hakk gel vereyim sana tesellî

Tâ kim bilesün n'idüğünü Lâ ile İllâ

Sen kendünü bir başka vücûd etme tasavvur

Vâr olanın varlığıdır sensin olan Lâ⁷³⁰

Devâm ile ede kalbine te'sir

Yine mir'ât-ı dil ola musaffâ

Yakup emmârenin kasr u serâyın

O sûretler ki vardır ede ifnâ⁷³¹

Asker-i emmâreyi ihrâk edüp ifnâ eden

Kurb-i Hakk'ta sana menzil eyleyen tevhîddir⁷³²

Nizamoğlu eserleri tetkik edildiğinde, emmâre nefsinin ıslâhına yönelik, zikre ilâveten halvet önerisinde de bulunduğu tespit edilmiştir.

Emmâreden hâlas eyler zikr ile hâssü'l hâs eyler

Siler gönülüz pâk eyler gel halvete gir halvete⁷³³

Bu mertebenin bir an evvel tevhid ile aşılaraq, nefs-i levvâme'ye varılması gereği ifâde edilmiştir.

Zuhur ede o vakt levvâme nefsi

Komaz emmârenin hükmünü kat'â

Kişi Seyyid Nizamoğlu bu hâle

Erişmez tevhîd etmeyince ammâ⁷³⁴

⁷³⁰ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 46.

⁷³¹ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 315.

⁷³² Nizamoğlu, *Câmi'u'l-Ma'ârif*, 2014, 353.

⁷³³ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 217.

⁷³⁴ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 315.

3.5.2 Nefs-i Levvâme

Nefis mertebelerinin ikinci basamağı olan “nefs-i levvâme”, ıstılâhta, levmedip aşağılayan, “kınayıcı nefis” anlamında kullanılmaktadır.⁷³⁵ Bu mertebeye ulaşan sâlik, daha önce islediği günâhlarından pişmanlık duyarak, artık kendini kınayan tövbekâr bir hâle gelmiştir.⁷³⁶ Bu tutum, nefsin tabiatının arzularından, yavaş yavaş ruhûn bulunduğu makâma doğru çekilmesiyle meydana gelir. Sâlik, ileriki makâmın yüceliğini idrâk ettikçe, kendini kötülük mahâline çeken nefsin kınamaya başlar.⁷³⁷ Kendini kınamaya başlayıp suçlamasına rağmen, nefsin kontrol edecek düzeye henüz erişememiştir. “Kendini kınadığı filleri bırakmaya karşı kendisinden bir direnç görür”⁷³⁸ Bir yandan kalbinde bir aydınlanma olmuş, iyiye ve doğruya yönelmiş ve ibâdetlerini yerine getirirken, diğer yandan hâlâ nefsin olumsuz tutumlarına açık bir vaziyettedir.⁷³⁹

Hz. Allah’ın, nefsin kendini kınayan yapısına işâret ederek; sadece kötülüğü emredici değil, aynı zamanda “kendini kusurlu görebilecek” kıvamda da olabileceğini ifâde ettiği görülmektedir.⁷⁴⁰ Tasavvufî eğitim ile, kötülüğü emreden yapıdan kurtulmaya çalışan sâlik, kendini kınayıcı bir düzeye erişmektedir. Bu yapıdaki nefsin bir yönü, hâlâ emmâreye meyloluk, bir yönüyle de mülhemeye yön bulduğu görülmektedir.⁷⁴¹ Bundan dolayı bir fenâlık işleyebilir, fakat mülhemeden gelen ilhâm sebebiyle de yaptığına pişman olur. Bu nefsin sıfatları “kendisini yerme, fikir, kendini beğenme, mahlûkattan yüz çevirme, gizli riyâ, şöhret ve baş olmayı sevme” şeklinde ifâde edilmektedir.⁷⁴²

⁷³⁵ Krş. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 2015, 558; Akot, *Kavram Atlası*, 2020, 75.

⁷³⁶ “Nefs-i levvâme şehrinde yaşayanlar da büyük günâh işler ama hemen Cenâb-ı Hakk’a tövbe ederler. Bu şehrin kapusu üzerinde şu yazı vardır: Günâhlarından tövbe eden hiç günâh işlememiş gibidir” Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*, s.294.

⁷³⁷ Sühreverdî, *Avarifü'l-Ma'ârif*, 2005, 587.

⁷³⁸ Krş. Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 2015, 558.

⁷³⁹ Krş. Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 365.

⁷⁴⁰ Bk. Kıyâme 75/2, “(Kusurlarından dolayı kendini) kınayan nefse de yemin ederim (ki diriltilip hesaba çekileceksiniz)”, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=75&ayet=2> (et. 27.02.2024)

⁷⁴¹ “Bu mertebede sâlik iki türlü bir yanılğı içindedir. İlki Hakk’ı bilmeye sebep olan sâlih amellerin gaye edinilmesi sûreti ile marifetin perdelenmesidir. İkincisi ise marifet hâsıl oldu diyerek bazı sâliklerin sâlih amelleri terk etmeleridir. Hakk’ı marifete nihayet olmadığı cihetten ölünceye kadar sâlikten amel sâkıt olmaz” Bk. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb’a*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul, 123.

⁷⁴² Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 343, 344. Ayrıca, “Ucub, hased, bencillik, nifak. Âlemi melekût, vâridatı tarikat, nurû kırmızıdır.” Bk. Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*,

Bu mertebenin zikri “Allâh” ism-i celîlesidir.⁷⁴³ Cenâb-ı Allâh’ın bu ismi, bütün sıfatlarını içinde barındırması sebebiyle, sâlik tüm olasılıklara açık vaziyettedir. Allâh isminden kaynaklı birçok esmâ tecellisine mazhar olduğu gibi, celâl sıfatlara da mâruzdur. Bu noktada mürîdin, şeytanın iğvasına, nefsinin kandırmasına açık bir halde olduğu ifâde edilmektedir.⁷⁴⁴

Nizamoğlu’nun, bu mertebedeki sâlikin artık ikilikten kurtulduğuna dikkat çektiği görülmektedir. Levvâme durumunda olan nefse ilim bahşedilmeye başlanacağına ve Hz. Allah’tan gelen keremlere ihsân olunacağına işâret ettiği görülmektedir. Müellife göre bu mertebede artık nefis, rûh ile uygun hareket etmeye başlamaktadır. Nizamoğlu, “zât-ı müstecmi ‘i sıfât” ifâdesiyle, “Allah” isminin bütün sıfatları toplayan bir isim olduğunu izâh etmektedir. Bundan dolayı, sâlikin zikri dilinden düşürdüğünde zulmet ve hevâ içinde kalacağını açıkladığı görülmektedir. Müellif, hâlâ süregelen emmâre mahsulü tüm sıfatların, ancak bu zikrin sürekliliği ile bertaraf olacağı konusunda mürîdi uyarmaktadır. Bu zikrin sürekliliği hâlinde, Allah isminin nûru ile meleklerin yaratılarak, sâliki düşmandan kurtaracağını ifâde ettiği görülmektedir. “Allah” isminin kuvvetinin, nârı nûr edeceğini; aksi takdirde zikir dilden düştüğü an, ne yazık ki gaflet uykusunun yeniden zuhûr edeceğini sarâhaten açıkladığı görülmektedir. Bu mertebenin ayrıca bir ehemmiyet ve zikirde süreklilik gerektirdiği anlaşılmaktadır.

Fakîrül-hâl idi levvâme nefsi

Ganî etdi anı lûtfundan Allâh

Kelâmullah okudup gitti cehli

Bu nefse verdi hoş ilminden Allah

Olup rûh ile nefsin imtizâcı

s.294. Ayrıca, “ayıplanmak, hilekârlık, temenni, kahr” Bk. Sofyalı Bâli Efendi, *7 Makam 7 Nefs*, 2013, 35.

⁷⁴³ Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 345. Makâmı “Kalp”, seyri “seyr-i illâlah”tır. Peygamberlerden “Hz. Nûh’a” mensuptur. Yıldızı “Merkür”, günü “pazar” günüdür. Bk. Sofyalı Bâli Efendi, *7 Makam 7 Nefs*, 2013, 35, 42. Bu mertebede sâlik zikrine “Lâ maksude illallah” mânâsı verir” Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 1992, 290.

⁷⁴⁴ Bk. Mehmet Şirin Ayış, “Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb’a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri” s.126, <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/299777> (et.04.04.2024)

Götürdü buğzu ara yerden Allah

Bu ism-i zât müstecmi ‘-i sıfâtdır

Anın-çün nûr eder nârından Allah

Kaçan şuğl etse tâlib ism-i zâtı

Melekler halk eder nurundan Allah

Sana her birisin eder mu ‘âvin

Seni kurtarmağa düşmandan Allah

O dürlü dürlü ahlâk-i zemâim

Gidere âlem-i kâlbinden Allah

Yürü Allah dur Allah otur Allah

Sakın hiç gitmesin dilinden Allah

Bu ismi telkîn olup sürmezsensin sen

Seni mahrum ede mihrinden Allah⁷⁴⁵

Levvâme mertebesinin emmâreye açık yönü sebebiyle sâlikî yolundan şaşırtmaya oldukça müsâit olduğu görülmektedir. Aldatmacaların etkisinin şiddetle devam ettiği göz önüne alındığında, bu mertebede uzun süre kalınmaması sâlik için büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle, mürşidinin yönergesine harfîyen uyup, zikrine verdiği önem kadar, şerîate olan bağlılığına da önem vermesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak bu şekilde istenmeyen durumlardan kendisini kurtulacak ve diğer mertebeye erişmesi sağlanacaktır.

Ola gör ehl-i sünnet ve ‘l cemâ ‘at

Seni halk ede ebrârından Allah⁷⁴⁶

⁷⁴⁵ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb’a*, 2014, 316, 317, 318.

⁷⁴⁶ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb’a*, 2014, 318.

3.5.3 Nefs-i Mülhime

Nefsin ulaştığı üçüncü makam olan nefs-i mülhime, ıstılahta “ilhâm alan nefis” olarak tanımlanmaktadır.⁷⁴⁷ Bu mertebedeki sâlikin, Allâh’tan ilhâm almaya ve ruhlar âlemi ile temas kurmaya başladığı ifâde edilmektedir.⁷⁴⁸ Sâlik bir cezbe ile âdetâ Hakk’a yönelmiş, mevcudâtın zikrini hisseder vaziyete gelmiştir. Önceki hâllerinden tamamen kurtularak, “cömertlik, kanâat, ilim, sabır, tevâzu”⁷⁴⁹ gibi iyi hâsletlere vâkıf olmuştur. Kendisine yapılan eziyet ve cefâyâ tahammül seviyesinde artma olmuştur. Bu durum sâlikin, “tevhîd-i ef’âl’in” tam müşâhedesinde olduğunu göstermektedir. Fakat bu noktada dahi, aldatmacalara açık ve günâha meyyal olduğu ifâde edilmektedir.⁷⁵⁰

Bu mertebenin zikri “Hû” ismidir.⁷⁵¹ “Hû” ismi, zâhir âlimlere göre Allah’ın ismi değil, ona işâret eden bir zamir olarak kabul edilse de bâtın âlimlerine göre bu isim “Esmâ-i Hüsnâ’dan olup, Hakk Teâla’nın tüm hüviyetlerini içine alarak “Zât-ı ehadî” hüviyete işâret etmektedir.⁷⁵² Bu ismin bir sır niteliğinde olduğu ifâde edilerek; “Allah” isminin mülk ehli için, “Hû” ismi ise melekut ehli için zikir olduğuna dikkat çekilmiştir.⁷⁵³ Sâlikin eşyânın hakîkatine mazhar olabilmesi için, bu zikri bu şekilde değerlendirmesi gerektiğine değinilmektedir.

⁷⁴⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 366.

⁷⁴⁸ Krş. Mehmet Şahin, “Etvâr-ı Seb’a Geleneği ve Vâhib Ümmî’de Etvâr-ı Seb’a” https://isamveri.org/pdf/drg/D04441/2020_1/2020_1_SAHINM.pdf, (et. 29.02.2024) Ayrıca bu mertebenin ruhlar ile temâsı hakkında “Tayy-i zamân, tayy-i mekân gibi harukulâde ve kerametlerin tanımlanmasında ve ricâlu’l-gayb (gaybî veliler) ve Hızır (as) gibi manevî bilgininin kaynağı olan şahsiyetler ile sûfilerin irtibat kurması açısından da önem arz etmektedir” Bk. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb’a*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul, s.131; Bülent Akot, *Kavram Atlası*, 2020, 76.

⁷⁴⁹ Sehâvet, kanâat, Hakk’a teslimiyet, tövbe. “Bu şehrin ahâlisi, Allah ve Resûlullâh aşkına canını ve malını, evlâdını, hatta canını fedâ ederler. Bu şehre tasavvuf, tasarruf, halkına da evliyâullah derler. Şer’-i şerîfe riâyetle beraber aşk ve bükâ zuhûr eder. Âlemi ceberût, vâridatı hakikat, nurû yeşildir.” Bk. Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*, 2013, 294.

” Bk. Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*, 2013, 294.

⁷⁵⁰ Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 346, 347.

⁷⁵¹ Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 348. Ayrıca, makâmı “Ruh” seyri “seyr-i ala ‘llah’tır. Peygamberlerden “Hz. Yahyâ’ya” mensuptur. Yıldızı “Venüs”, günü “pazartesidir”. Bk. Sofyalı Bâli Efendi, *7 Makam 7 Nefs*, s.45, 50, 51. Bu mertebede sâlik zikrine “Lâ mahbube illallah” mânâsını verir. Bk. Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 1992, 290.

⁷⁵² “Hûve ismi şuna işâret etmektedir: “Her hadisin başlangıcı ondan ve nihâyeti onadır.” Ayrıca, “İmam-ı Ali (r.a.) “Yâ Hûve!” İsmi çokça zikredermiş. Kendisine sorulduğunda “Bu isim “İsm-i a’zamdır” diye cevap vermiştir.” Bk. Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s.254.

⁷⁵³ Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 348.

Hiz. Allah'ın, bu nefsin yapısına işâret ederek “takvâ duygusunun ilhâm edildiği gibi, hâlâ kötülüğe açık bir yön taşıdığını” ifâde ettiği açıkça görölmektedir.⁷⁵⁴ Nefsin kötülüğü emredici yapısından kurtulan sâlik için, bu mertebede yaşanacak olumsuzluğun; kendinde mânevî bir yükseliş gördüğüne inanarak şer'îat ipini elden bırakması olduğı göze çarpmaktadır. Bu mertebede sâlikten birtakım kerâmetler zuhûr edebilir.⁷⁵⁵ Mürîd ilhâm almaya başlamıştır fakat kalbine gelen ilhâmın şeytânî veya rahmânî, celâl yahut cemâl olup olmadığı husûsunda bir ayırım yapamaz hâldedir. İlhâm ile müşâhede ettikleri gerçek, fakat hâkikat olmayabilir. Sâlikin aldanmasına neden olan en önemli noktalardan birinin de bu olduğı görölmektedir. Aldığı ilhâmlar ve kendisinden zuhûr eden kerâmetler sebebiyle, yolun sonuna geldiğini, düşünerek, şeytanın bu yöndeki telkinlerine inanabilir.⁷⁵⁶ Zeminin kayganlığını bu yüzdendir. Bu durumun, sâlikin hâlâ zayıf ve beşerî sıfatlar taşıyor oluşundan kaynaklı olduğı görölmektedir. Eğer ki beşerî sıfatlara yenik düşecek olursa, emmâre nefis yapısına geri döneceği ifâde edilmektedir. Bu nedenle, nefis-i mülhime mertebesinde olan sâlikin, şer'î kurallara ve şeyhine tam anlamıyla riayet etmesi gerekmektedir.⁷⁵⁷

Mülhime mertebesinde, mutmâinne mertebesinin birtakım özelliklerinin de zuhûr etmeye başladığı görölmektedir. Fenâ hâli, sekr ve ilâhi aşk tecellisi de bu aşamada oluşmaya başlamaktadır.⁷⁵⁸ Bu makâmın, ilâhi aşkın başladığı ilk makâm olduğı anlaşılmaktadır. Bu aşk hâli, âdetâ bir sarhoşluk ile sâlikin kendinden geçmesine neden olmaktadır.⁷⁵⁹ Aşkın kendisine hâkim olduğı kimselerden, bu mertebede “Ene'l-Hakk” söylemleri zuhûr edebilir.⁷⁶⁰

⁷⁵⁴ “Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip, ona kötülük duygusunu ve takvâsını ilhâm edene and olsun ki nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir.” Bk. Şems 91/7, 8, 9, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=91&ayet=7> (et. 29.02.2024)

⁷⁵⁵ “Tecrübe edilen manevî hallerin çoğaldığı ve kerâmet gibi harikuladelerin zuhûr yeridir” Bk. Çelebi Halife, Risâle fi'l-etvâr ve'l-Merâtıb, vr. 48b, Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a* adlı Doktora Tezinden iktibas edilmiştir.

⁷⁵⁶ Krş. Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s.291.

⁷⁵⁷ Krş. Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 2023, 124, 125; Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 346, 347.

⁷⁵⁸ Krş. Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a*, 135.

⁷⁵⁹ “Hakkı temâşâ ettiğı esnada ona mânevî bir şarap sunulur. Bu nurdan şarabın lezzeti ile kendinden öyle bir geçer ki yudum yudum emdiği feyzden Hakk'ın cemâli karşısında mest ve sekrân olur” Krş. Abdurrezzak Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, Bursa, Emin Yay. 2008, s.323.

⁷⁶⁰ Krş. Mehmet Şirin Ayış, “Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb'a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri” 128, <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/299777> (et.04.04.2024)

Nizamoğlu'nun, *Etvâr-ı Seb'a'sında*, “mülhime” mertebesinde “Hû” zikri ile yaşamış olduğu mânevî tecrübeyi sarahâten izâh ettiği görülmektedir. Bu yaşanan hâlin, Sofyalı Bâli Efendi'nin (ö. 960/1553) *Etvâr'ın'da* yapmış olduğu açıklamalarla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.⁷⁶¹

Nizamoğlu, bu mertebenin zikri olan “Mücerred âlemine ayak bastım” ifâdeleri ile cismânî âlemden soyutlandığını ve ilâhî esrârı müşâhade ettiğini izâh ettiği görülmektedir. Artık nefsi ile rûhunun bir olduğunu beyân ettiği bu mertebede, yaşadığı haller ile örtüşen ifâdeler değerlendirildiğinde “ceberut âleminde” olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶²

Beni bu nefs-i levvâmem elinden alıp

*Alup mülkünü nâçâr eyledi Hû*⁷⁶³

Bir olup bu mülhîme nefis ile nigâh

Yürütdü hükmün izhâr eyledi Hû

Kadem bastım mücerred âlemine

Mücerredlik bana yâr eyledi Hû

Akıl nefis ile ruhum bir şey oldu

Anın-çün keşf-i esrâr eyledi Hû

Murâdım vasl-ı rûh-i Mustafâ'dır

⁷⁶¹ Aşk meclisinde, aşk şarabı ile, ilâhî aşk yaşanmaya başlanmıştır. Muhatab, sekr ve fenâ hâlini önce bu sofrada müşâdehe eder. Sofyalı Bâli'nin benzer ifâdeleri için Bk. Ali Haydar Bostancı, *Tasavvufta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâli Efendi'nin Etvâr-ı Seb'a'sı*, Marmara Üniversitesi, YLT, 1996, 51. Ayrıca Sünbül Sinan Efendi'nin Etvâr'ında da bu mertebede sâlikî gayba götüren bir ilâhî aşk tasvirî yer aldığı görülmektedir. Krş. Mehmet Şirin Ayış, “Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb'a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri” 126, <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/299777> (et.04.04.2024) *Nizamoğlu Etvâr'ında görülen, bu mertebede yaşadığı hallerin tasnifi alt başlıklar halinde açıklanmıştır. Bk. Sekr ve Fenâ.

⁷⁶² Hz. Ali'den (r.a.) gelen haberde, en büyük âlemin bu âlem olduğu ifâde edilmiştir. Maddî âlemin üstünde, melekût âlemin altında kalan bu âlemde; nûrânî akıllar, temiz melekî nefisler bulunur. Cisimler âlemi ile melekler âlemi arasında bir engel konumunda olan bu yer, gayba gidecek yolcuları zorlayacak cebr, kahr vb uygulamaların merkezidir. Kul bu âleme girdiğinde Hakk'ın ihtiyarına cebren uymak zorunda kalır. Bu âleme karşı çıkış imkansızdır. Krş. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 93, 94.

⁷⁶³ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 319.

Beni ol nûr ile vâe eyledi Hû

Bu ism-i Hû'ya hiç vâsıta olmaz

Bu ismi gâyet ikbâr eyledi Hû

Hû'dur evvel Hu'dur âhir anın-çün

Dilimde anı güftâr eyledi Hû

Bunun telkini kime olsa rûzî

Anı mahşerde serdar eyledi Hû

Kimin ki Hû ismi gitmez dilinden

Anı hemrâz bahtiyâr eyledi Hû⁷⁶⁴

Allâh'tan başka ilâh olmadığı bilinci, sâlik üzerinden tamamen gittiği gibi, ondan başka hiçbir varlık olmadığı bilinci bu mertebede tam olarak yerleşmiştir. Gönülde Allâh'tan başka bir şey kalmamış, Cenâb-ı Hakk'ın sadece yüceliği zuhûr eder hâle gelmiştir. Nizamoğlu'nun, "Hû" zikrinin önemine dikkat çekerek, bu zikri dilinden düşürmeyen müridin, mahşerde serdâr ve bahtiyâr olacağını ifâde ettiği görülmektedir. Müellife göre "Hû" ismi vâsitasız ve büyük bir isimdir; evvel ve âhirdir.⁷⁶⁵ Nizamoğlu'nun bu mertebede, son tahlilde beklentisinin, rûhundan ruh bulduğu "Rûh-i Mustafâ" olduğunu ifâde ettiği görülmektedir.

3.5.3.1. Sekr

Sözlük anlamı "sarhoşluk ve kendini kaybetmek" olan "sekr" kavramı, tasavvuf terminolojisinde "güçlü bir tecellî ile kendinden geçmek, rûhen şiddetli bir haz duyarak zevke gelmek" şeklinde ifâde edilmektedir.⁷⁶⁶ Sâlikin, kalbine gelen vâridin⁷⁶⁷ etkisiyle gaybet hâline geldiği ve hislerini tam olarak kaybettiği

⁷⁶⁴ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 318.

⁷⁶⁵ "(HÛ) Hüviyete delalet eder ki sırrı ilahidir. O, celâl ve kemal sıfatları ile tek ezeli varlıktır. Asla şuhûdu mümkün olmayan gaybî sırdır. Kendisi bilinmez. Ancak bütün mevcudat onunla bilinir ve onunla meydana gelir" Bk. Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin Vird-i Yahyâ Şerhi, *Vird-i Settâr*, haz. Muzaffer Ergül, s.24. <https://www.muzafferozak.com/PDF/Kitaplar/virdi-settar-serhi-sadelestirme.pdf>, (et. 25.03.2024)

⁷⁶⁶ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 457.

⁷⁶⁷ "Kulun kastı olmaksızın Hakk'tan kalbe gelen mânâ, ilhâm, feyz; vârid-i Hak" Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 557.

anlaşılmaktadır.⁷⁶⁸ Ehl-i tasavvufun, Hz. Musâ'nın Allah'ın tecellisi ile dağın yerle bir oluşu karşısındaki tutumunu “sekr” olarak değerlendirdiği; esas meselenin aynı anda Hz. Musâ'nın kalbine gelen vâridin etkisi olduğunu ifade ettiği görülmektedir.⁷⁶⁹ Hakk tecellîsi kuvvetinin dağı yerle bir ederken, Hz. Musâ'nın ise kendinden geçecek bir sarhoşlukla düşüp bayılmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷⁰ Bu hâlin aynı zamanda bir galebe hali olup, Hz. Allah'ın cemâl tecellisinin müşâhedesi ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁷⁷¹ Sekr hâlindeki sâlikin kendi gayret ve zorlaması olmadığı gibi, Hz. Allah tarafından hıfz edilmiş olarak huzur-î ilâhî'de olduğu ifade edilmektedir.⁷⁷²

İlk büyük mutasavvıflardan olan Ebû Yezîd Tayfûr b. Îsâ b. Sürûşân (ö. 234/848 [?]) ile oluşan Tayfûriye ekolünün, tasavvuf kaynaklarında “sekr” hâlini merkez aldığı görülmektedir.⁷⁷³ Hz. Yûnus Emre ve Mevlânâ'nın da çoşan, taşan, vecdli hareketleri ile aynı ekolden sayılacağı ifade edilmektedir.⁷⁷⁴

Kuşeyrî'nin *er-Risâle* adlı eserinde sûfilerin şiiirlerinden ve sözlerinden misâller verdiği ve aşk şarabı ile sarhoş olduklarına dâir ifâdelerinin dikkat çektiği görülmektedir.⁷⁷⁵ İçtikçe kanılmayan bu şarap, sevgilinin cemâl ve kemâl müşâhededir. Bununla gelen sarhoşluğun da kişiyi devamlı içine çektiği anlaşılmaktadır; tâ ki kendisinden bir eser kalmayana kadar.⁷⁷⁶

Nizamoğlu'nun da kendisinden önceki sûfiler gibi *Etvâr-ı Seb'a'sında*, mülhime mertebesinde aldığı ilhâmlar vesilesi ile, aşk şarabından nasîbini aldığını, bu

⁷⁶⁸ Krş. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 424; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.303.

⁷⁶⁹ Krş. Abdullah Kartal, “Sokr”, *DİA*, 2010, 36:334. Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle* 1999, 165.

⁷⁷⁰ “Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca «Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!» dedi. (Rabbi): «Sen beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksın!» buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim.” Bk. A'râf 7/143, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=7&ayet=143> (et.03.04.2024)

⁷⁷¹ Krş. Kelâbâzi, *et-Ta'arruf*, s.190; Kuşeyrî, *er-Risâle* s.165.

⁷⁷² Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle* 1999, 166.

⁷⁷³ “Bâyezîd tasavvuf tarihinde sekr, fenâ, melâmet, tevhid, mârifet, muhabbet, mi'rac ve îsâr gibi konulardaki sözleri ve şâhiyeleriyle tanınır. O sâlikin kendinden geçip (sekr) benliğini yok ederek (fenâ) Hakk'a ermesi gerektiği düşüncesindedir.” Bk. Süleyman Uludağ, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *DİA*, 2010, 5:239.

⁷⁷⁴ Bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2014, 214.

⁷⁷⁵ Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle* 1999, 165.

⁷⁷⁶ Krş. Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, 2005, 683.

sarhoşluk ile kendinden geçtiğini ifâde ettiği tespit edilmiştir. Önüne nurlar içinde kocaman bir sofranın kurulduğunu, hatta bu nûrun onun içini yaktığını ifâde ettiği görülmektedir. “Hû” zikri ile kendisine aşk şarabından bir yudum sunulmuş ve mest olmuştur. Kurulmuş bu sofrada, kimi çalan, kimi oynayan rûhânîler olduğundan bahsetmektedir. Bunların hepsinin de Mevlâvî olduğunu ifâde etmektedir. Gönü bu kimselere mekân olmuş vaziyette, bir esrârı, aşkı yaşadığını ifâde ettiği görülmektedir. Bu aşkın Mansûr’a “Ene’l Hakk” dedirttiğinden ve dar ağacına gitmesine sebep olduğundan bahsetmektedir.⁷⁷⁷ Mâşukunun cemâlini görmesiyle kendinden geçtiğini, artık kendisinde ar ve namus kalmadığını ve bu sarhoşluk içinde harâbât ehli olduğunu ifâde ettiği görülmektedir. Cennetin sefâsına meyletmez olup, mâşukunun cemâline hayran olduğunu, aşk ateşi ile bütün varlığının değişerek, İbrâhim Ethem gibi olduğunu ifâde ettiği anlaşılmaktadır. Tüm bu söylemleri ile Seyyid Nizamoğlu’nun, Bâyezî’tin başlattığı, Yûnus Emre ve Mevlânâ’nın da takipçisi olduğu ekole uyduğu sarâhaten görülmektedir.

Kamu rûhânîler Mevlâyî oldu

Kimin çalar kimin oynar eyledi Hû

Gelüp sofrâ çerâğ etdi havâle

Takup sînemde dağlar eyledi Hû

Bu dil mülkü kalender-hâne oldu

Bizi de ehl-i esrâr eyledi Hû

Kamu rûhânîler Mevlâyî oldu

Kimin çalar kimin oynar eyledi Hû

Ene’l Hakk söyledüp Mansûr-ı aşk

Der-i dildâra berdâr eyledi Hû

⁷⁷⁷ Hallac’ın Ene’l Hakk, Bâyezî’tin “Sübânî sözü şatahattır. Sekr halinde söylenmiştir. Sekr halinde söylenen şerîata aykırı sözlere itibar edilmez, çünkü o kimsenin aklı alınmıştır. Krş. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 424; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2014, 214.

Cemâlin gösterüp dil bülbülüne
İşin efgân ile zâr eyledi Hû
Harâbât ehli oldum gitti arzım
Beni bi-nâmûs bî-âr eyledi Hû
Safâ-yı cennete meyletmez oldum
Gönlü aşk-ı dîdâr eyledi Hû
Bir cümle varlığım değişdi aşka
Aceb hürmetlü bazar eyledü Hû
Gönül İbrâhîm Ethem gibi oldu
*Cihândan anı bîzâr eyledi Hû*⁷⁷⁸

3.5.3.2.Fenâ

Sözlük anlamı “yokluk, hiçlik” olan fenâ kavramı; ıstılahta “kulun fiilini görememesi” anlamına gelmektedir.⁷⁷⁹ Fenâ halinde, nesnelerin sâlikin gözünden silinerek yok olduğu ifâde edilmektedir.⁷⁸⁰ Fenâ-bekâ kavramlarını ilk kullanan ve tarifini yapan sûfinin Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890 [?]) olduğu bilinmektedir.⁷⁸¹ Ehl-i tasavvufun “fenâ” kavramının izâhında; Yusuf Sûresi”nde geçen “ellerini bıçakla kesen kadınların durumunu” misal verdiği görülmektedir.⁷⁸² Onlar, Hz. Yusuf’un güzelliği karşısında kendilerini kesmiş ve farkına varamamışlardır.⁷⁸³ Peki ya sülûk eden sâlikin Hz. Allah ile temâşası ne olacaktır?

⁷⁷⁸ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb’a*, 2014, 319.

⁷⁷⁹ Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 1999, 188.

⁷⁸⁰ Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 161.

⁷⁸¹ Bk. Mustafa Kara, “Fenâ”, *DİA*, 1995, 12:333.

⁷⁸² Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle* 1999, 162.

⁷⁸³ “Kadın, onların dedikodusunu duyunca, onlara dâvetçi gönderdi; onlar için dayanacak yastıklar hazırladı. Onlardan her birine bir bıçak verdi. (Kadınlar meyveleri soyarken Yusuf’a): «Çık karşılarna!» dedi. Kadınlar onu görünce, onun büyüklüğünü anladılar. (Şaşkınlıklarından) ellerini kestiler ve dediler ki: Hâşâ Rabbimiz! Bu bir beşer değil... Bu ancak üstün bir melektir” Yusuf 12/31 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=12&ayet=31> (03.04.2024)

Etvâr-ı Seb’a müelliflerinin, nefsin ilham almaya başlayan mülhime aşamasında, fenâ halinin yaşanmaya başladığı konusunda ittifak ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁸⁴ Bu hali yaşayan sâlikin temyiz özelliğinin, haz ve arzularının kaybolduğu, içinde kendini yok ettiği varlıkta fâni olduğu ifade edilmektedir.⁷⁸⁵ Kul fâiliyet şuurunu kaybetmiş, “abd” yerine, fâil olan Allah geçmiştir.⁷⁸⁶ Ebû Said Harrâz’ın fenâ halini üç aşamalı olarak açıkladığı görülmektedir. Bunlar sırasıyla; sâlikin dünya ve ahiret hazzını kaybetmesi, Allah’tan gelen kudretin tecellisi ile ve Allah’a duyduğu saygıdan dolayı; Allah’ta olan hazzını da yitirmesi, son olarak Hz. Allah’ın mürîde verdiği tecellî ile “hazzını yitirdiğini görmeyi dahi müşâhede edemez” hale gelmesidir. Sûfiye için en üst düzey fenâ halinin bu olduğu kabul edilir.⁷⁸⁷ Kuşeyrî’nin sâlikin bu durumunu “fenâsı sayesinde fenâsını görememe” şeklinde ifade ettiği görülmektedir.⁷⁸⁸ Bu en üst düzeyde yaşanan fenâ haline “fenâ ender fenâ” ya da “fenâ ani’l-fenâ” denir.⁷⁸⁹ Bu fenâ halinde, Cenâb-ı Mevlâ’nın emri (aşkı) kulu tamamıyla kaplamış, varlığı kulun varlığında gâlip gelmiş ve Hakk ile halktan perdelenmiştir.⁷⁹⁰

Sühreverdî’nin *Avârifü’l-ma’ârif* adlı eserinde fenâ halinin izâhında, bir zâtı örnek verdiği görülmektedir. Bu kimsenin günlerce yiyecek ve içecek almadan kaldığı, her şeyde Hz. Allah’ın fiilinin tecellisini gördüğü ve Allah’ın ona sevdiği yiyecek ve içecekleri hazırlatıp sundurduğu ifade edilmektedir. Bu kişinin Allah’ın fiiline bakarak nefsinden ve başkasından fâni olduğu ve bunun tam bir fenâ hali olduğuna dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.⁷⁹¹

Tasavvufî eğitimdeki sâlikin, yaşadığı bir takım fenâ hallerinin olduğu görülmektedir. Bunların ilki; tarikat yapısına adım atan mürîdin evvela ihvân kardeşlerinde fenâ bulmasıdır. Onların isteklerini kendinden öncelemesi, onlara

⁷⁸⁴ Krş. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb’a*, s.143. Fenâ hali tam kemâl haline mutmâinne mertebesinde ulaşarak “fenâfillah” gerçekleşecektir.

⁷⁸⁵ Krş. Kelâbâzi, *et-Ta’arruf*, s.200.

⁷⁸⁶ Bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2014, 215.

⁷⁸⁷ Krş. Kelâbâzi, *et-Ta’arruf*, 2021, 204.

⁷⁸⁸ Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle* 1999, 162.

⁷⁸⁹ Bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.215. Ayrıca Kâşânî’nin *Tasavvuf Sözlüğü*’nde, fenânın bu derecesininin “tames, mahv ve mahk” diye anıldığını da ifade ettiği görülmektedir. Bk. Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2015, 444.

⁷⁹⁰ Krş. Sühreverdî, *Avârifü’l-Ma’ârif*, 2005, 674, 675.

⁷⁹¹ Bk. Sühreverdî, *Avârifü’l-Mearif*, 2005, 674.

olan sevgi ve muhabbeti “fenâ fi’l-ihvân” olarak tanımlanmaktadır. Sâlik kendi irâdesini tam anlamıyla şeyhine teslim edip, şeyhinin irâdesini kendi irâdesi saydığında, ona şiddetle duyduğu muhabbet neticesinde “fenâ fi’ş-şeyh” şeyhinde fenâ halini yaşadktan sonra, Hz. Peygamber Efendimiz’de (a.s.) fenâ bulması; onun ahlâkıyla ahlaklanıp, ona benzemesi, şahsına duyduğu aşk ve muhabbetin tutkusunun fenâsı “fenâ fi’r-Râsûl” ve son olarak Hz. Allah’ta fânî olması ise “fenâ fillah” tır.⁷⁹²

Nizamoğlu’nun *Etvâr-ı Seb’a* adlı eserinde, yaşadığı ilk fenâ hâlinin mülhime mertebesinde kendisinde zuhur ettiği ifâdeleri görüldüğü gibi, mutmâinne mertebesinde “fenâ-ender fenâyâ erişenler” ifâdelerine yer verdiği tespit edilmiştir.⁷⁹³ Bu şekilde en üst düzeydeki son fenâ hâlini de yaşadığına dikkat çektiği görülmektedir. Anlaşılmaktadır ki fenâ halinin bu son merhalesi de aşılmadan, sülûkta gerçek anlamda fenâ mümkün olmamaktadır. Keza müellifin görüşlerine göre, tam olmamış fenâ ile bekâyâ varmak zinhar mümkün değildir. Tüm varlığını fenâyâ verdiğini, ancak bu şekilde bir devlete yâr olduğunu ifâde ettiği anlaşılmaktadır.

Erişdi bir aceb kâr eyledi Hû

Bizi vâkıf-ı esrâr eyledi Hû

Cemî ‘-i varlığın verdim fenâyâ

*Beni bir devlete yâr eyledi Hû*⁷⁹⁴

Fenâî ol fenâî ol fenâî

*Dilersen bulmağa mülk-i bekâyı*⁷⁹⁵

Vâsıl-ı dîdâr-ı Hakk olmaz mukarrer ol kişi

*Varlığından olmayınca tâ fenâ-ender-fenâ*⁷⁹⁶

⁷⁹² Krş. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2014, 217.

⁷⁹³ Nizamoğlu, *Etvâr-Seb’a*, 2014, 321. Ayrıca Bk. Nefs-i Mutmâinne.

⁷⁹⁴ Nizamoğlu, *Etvâr-Seb’a*, 2014, 318.

⁷⁹⁵ Nizamoğlu, *Ma’denü’l-Ma’ârif*, 2014, 401.

⁷⁹⁶ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 161.

*Fenâ-ender-fenâ oldum fenâda*⁷⁹⁷

3.5.4 Nefs-i Mutmâinne

Nefis mertebelerinden dördüncüsü olan nefis-i mutmâinne, ıstılahta “tatmin olmuş nefis” olarak tanımlanmaktadır.⁷⁹⁸ Sâlik olumsuz sıfatlardan tam ve emin olarak temizlenmiş, övülmüş ruhlar zümresine girmiş, Hz. Allâh’tan gelen “Ey mutmâin olmuş nefis” hitâbının tam muhâtabı olmuştur.⁷⁹⁹ Bu mertebede sâlik, “cömertlik, güler yüzlülük, tatlı dillilik, yumuşak huyluluk”⁸⁰⁰ gibi sıfatlara bürünmüştür. Mürîdin bu aşamada, tevekkül, tefviz, sabır, rızâ ve şükür ehli olduğu ifâde edilmektedir.⁸⁰¹ Bu mertebede sâlik, Muhâmmedî ahlâka erişmiştir, ibâdetlerine düşkün ve şer’î ahkâmı yerine getiren bir vaziyettedir.⁸⁰²

Mutmâinne zikri “Hakk” ismidir.⁸⁰³ Bu isim ile sâlik, ilahî tecellîyi en üst seviyede yaşamış, her ân, her yerde Allâh’ı müşahade eder duruma erişmiştir.⁸⁰⁴ Bu durumdaki sâlikte “Nereye dönerseniz dönün Allah oradadır” âyeti açığa çıkmıştır.⁸⁰⁵ Eşyânın hakîkatine mazhar olmuştur.⁸⁰⁶ Bu mertebe, urûç kavsinin tepe noktası olan “fenâfillâh” durumunun, ilâhî aşkın tam anlamıyla yaşandığı

⁷⁹⁷ Nizamoğlu, *Etvâr-Seb’a*, 2014, 327.

⁷⁹⁸ Krş. Kâşânî, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2015, 558.

⁷⁹⁹ (Allah, şöyle der:) “Ey huzur içinde olan nefis!” Bk. Fecr, 89/27, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=89&ayet=27> (et. 29.02.2024)

⁸⁰⁰ İbâdet, amel. “Mühime şehrinin bir mahallesidir. Burada bulunanlar gafletten âzâd, âlim ü âmil ve fâzıl canlardır. Nefs-i hayvâniyeye vedâ etmişlerdir. Âlemi lahut, vâridatı marîfet, nurû beyazdır.” Bk. Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*, 2013, 295. Ayrıca “Açlık, riyazet ve tefekkür” Bk. Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 2023, 126.

⁸⁰¹ Krş. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 366.

⁸⁰² Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 346, 347.

⁸⁰³ Krş. Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 2023, 126. Ayrıca, makâmı “Sır” seyri “seyr-i maa’llah’tır. Peygamberlerden “Hz. İdris” mensuptur. Yıldızı “Güneş”, günü “salıdır”. Bk. Sofyalı Bâli Efendi, *7 Makam 7 Nefs*, 2013, 55, 59, 60. Bu mertebede sâlik zikrine “Lâ mevcûde illallah” mânâsını verir. Bk. Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 1992, 290.

⁸⁰⁴ Nizamoğlu bunu “Hûda çünkü münezzeh cümle şeyden/ Nice gelür m ‘a’llâh seyri senden” beyitleri ile ifâde etmiştir. Bk. Nizamoğlu, *Ma’denü’l-Ma’ârif*, 2014, 415.

⁸⁰⁵ “Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O’dur. Toprağa giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir” Bk. Hadîd 57/4, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=57&ayet=4>, (et. 01.03.2024)

⁸⁰⁶ İlyas b. İsa Akhisârî (ö. 967/1559) “Sırrı rubûbiyet ve künûz-i esmâ ve vürûdü’s-sıfât fi’lbahri’l-vâhidiyettir” Bk. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb’a*, s.149; Mehmet Şirin Ayış, “Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb’a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri” s.129, <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/299777> (et.04.04.2024) Nizamoğlu bunu “Cemî ‘-i ilmi eşyâyı bilürler” şeklinde ifâde etmiştir. Bk. Nizamoğlu, *Ma’denü’l-Ma’ârif*, 2014, 405.

mertebedir. Salık, Hakk'ta Hakk olmuştur.⁸⁰⁷ Benliliğinden hiçbir eser kalmamış, tüm mâsivâdan sıyrılmıştır.⁸⁰⁸ Allâh'ın mevcûdiyyeti tüm eşyâyı kapladığı gibi, kendisini de kaplamıştır.⁸⁰⁹ Bunun içinde eriyip gitmiş, fânî olmuştur. Beden ve bedene dâir, dünyâ ve dünyâyâ dâir, hiçbir şey artık onda kalmamıştır. Mürîdin rûhu mirâca yükselirken, dünyâlık bedeni de âdetâ ölü hükmündedir. Yemek, içmek dâhil, dünyâlık hiçbir eylem bu mertebede akla zuhûra gelmez.⁸¹⁰ Bu yükselişte en üst düzeye ulaşan sâlik, fenâfillâh durumuna gelmiştir. Kendinde değildir, sarhoştur, şathiye söylemektedir. Bu sözlerin ondan değil Hakk'tan olduğu bilinmektedir.⁸¹¹ Sâlikin içinde bulunduğu durum ve ondan yansıyanlar sebebiyle, bu mertebedeki ilâhî aşkın mürîd üzerindeki zuhûratının riskli olduğu göze çarpar.⁸¹² Çünkü burada mürîdin aklının olmadığı bilinmektedir. Akli, yaşadığı ilâhî aşkın ateşi içinde yanmış ve yok olmuştur. Söyledikleri ve yaptıkları irâdesi ile kontrol edilmemektedir. Kendi olmadığı gibi, irâdesi de yok, yalnız Allâh vardır. Her ne kadar hakîkât konuşsa da kendisini hâl sâhiplerinden başkaları anlayacak seviyede değildir. Onun müşahedesinin de “hakkâ'l yâkîn”⁸¹³ seviyesinde olduğu

⁸⁰⁷ “Görmesi iştiraki söylemesi/ Cümle Hakk'dır mahfûlubdur kendisi” Bk. Nizamoğlu, *Esrârü'l-Ârifin*, 2024, 330. “Sâlikin sıfatları Hakk'ın sıfatlarında; resmi de Hakk'ın şüunatında yok olup sırrındaki Hakk tecellileri sebebiyle vücûdu Hakk'ın vücudunda fânî olur” Bk. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 351.

⁸⁰⁸ Ahmed Müsellem Ebû'l-Vefâ Edirnevî (ö. 1168/1754) “Bu mertebedeki kişide zerrece nakş-ı sivâ (masivâdan eser) kalmamıştır zira nâr-ı hüviyet vücûd-ı i'tibârîyi yakmıştır” Bk. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitimi Etvâr-ı Seb'a*, 135. Ayrıca Sünbül Efendi Etvâr'ında da beşerî etkilerin burada tamamen kaybolduğu ifâdeleri yer almaktadır. Mehmet Şirin Ayış, “Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb'a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri” 130, <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/299777> (et.04.04.2024)

⁸⁰⁹ Sünbül Sinan Efendi'nin Etvâr'ında bu mertebedeki sâlik için görülen, “kendi iradesi ile yapacağı bir tercihi yoktur, artık mahza tevhide ulaşmaya kadar vücudunun bütün uzuvları cezbe halindedir” söylemleri konuyu sarahâten izâh etmektedir. Mehmet Şirin Ayış, “Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb'a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri” 130, <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/299777> (et.04.04.2024)

⁸¹⁰ Bu müşâhede ile ilgili için Neseî'nin *Tasavvufta İnsan Meselesi* adlı eserinde, şeyhinin tarifini misal gösterdiği tespit edilmiştir. Şeyhi bu nura hem baş gözü hem sır gözü ile vakıf olunabileceğini ifâde etmiş, bu sırrı yaşadığını aşîkar etmiştir. Bunu uçsuz bucaksız, üstü, altı, sonu, başı, kenarı olmayan bir deniz gibi tanımlamış, bu halde iken kendisinden uyku, yeme, içme, harcama gibi dünyâlık eylemlerin kalmadığını söylemiştir. Bu husus ile ilgili detaylı bilgi için bk. Neseî, *Tasavvufta İnsan Meselesi*, 1990, 126.

⁸¹¹ “Bu tür sözleri sadece beşerî sıfatlardan soyutlanıp, ilâhî sıfatlarla muttasıf olanlar söyleyebilir. Bu makam Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıyla idrâk olunan makamdır. “Hakk” ismi, esmâ ve sıfat tecellisidir” Bk. Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, 2010, 274.

⁸¹² Etvâr- Seb'a müellifleri tarafından “Sır” makâmı olarak tanımlanan bu mertebede, sâlik Hakk zikri ile yaşadığı fenâ hâlinde, kendisinin Hakk olduğunu iddia eder. Bu nedenle bu makâm sır makâmı olarak addolunur. Bk. Ali Haydar Bostancı, *Tasavvufta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Etvâr-ı Seb'a'sı*, Marmara Üniversitesi, YLT, 1996, 54.

⁸¹³ “Tasavvufta bilmek, bulmak ve olmak kavramlarının ilme'l-yakîn/yakinen bilme, ayne'l yakîn/yakinen görme ve hakka'l yakîn/yakînin hakikatine erme ile irtibatı vardır” Bk. Yılmaz, *300 Soruda*

anlaşılmaktadır. Nizamoğlu'nun, bu yakîn derecesini “bal metaforu” ile açıkladığı tespit edilmiştir.⁸¹⁴ Zâhiren okuyup yazan kimsenin, aşkı ancak sezebileceğini ama bilemeyeceğini ifâde ettiği görülmektedir. Bu, aynı balın adını anmak, lâkin tadını bilmemek gibidir. Bal vardır, olduğu duyulmuştur, kişi buna inanır ve kabul eder. Hatta, lezzetli ve tatlı olduğunu da duyduğu ve okuduğu kadarıyla düşünebilir ve bunu kabul edebilir. Ama hakkıyla bilemez.⁸¹⁵ Bal bir yerde, kendi bir yerde...onun var olduğunu kabul eder ama gerçek anlamda ne olduğunu bilemez. Kesin bilgi için ancak balın tadına bakması; aldığı lezzet ve hazzın tüm duyuları ile kavranması gerekmektedir. Kişi, ancak bu seviyeyi yaşadığında balın ne olduğunu bilebilir. Balın hakîkatine erişmiş olur. Tasavvufî eğitimde asıl gâyenin “Allah'ı görüyormuşçasına” bir hayat yaşanmak olduğu kabul edildiğinden, sâlik bunu muhakkak müşâhede etmek durumundadır. Bu yakîn seviyesine erişmek, sülûkta mutmâinne mertebesini yaşamakla mümkün görülmüştür.⁸¹⁶

Egerçi zâhirâ okur yazarsın

Rumûz-ı aşkı bilmezsin sezersin

Anarsın balın adını yemezsin

*Aceb bal var mıdır ola demezsin*⁸¹⁷

Örnek üzerinden anlaşılmaktadır ki, bu makâmdaki sâlik, balı hem bulmuş hem tadını almıştır. Bulunduğu durum ve ortamdan öylesine memnundur ki, buradan

Tasavvufî Hayat, İstanbul: Erkam Yay., İstanbul, 2010, 206. Mutmâinne mertebesinde, artık sâlik tam anlamıyla Cenâb-ı Hakk'ı hakka'l yakîn seviyesinde müşâhede edebilmektedir.

⁸¹⁴ İbn Arâbinin Fütuhât'ında aynı metafor geçmektedir. Bk. İbn Arabî, Fütuhât, 4:188-190,266. İbrahim Coşkun, Muhyiddin İbn Arabî Felsefesinde “Allah” Mefhumu, http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D02193/2008_IX_21/2008_IX_21_COSKUNI.pdf (et. 22.03.2024)

⁸¹⁵ “Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudret elinde dörülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir.” Bk. Zümer 39/67, (et. 05.03.2024) <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=39&ayet=67>

⁸¹⁶ Bu noktada sâlik Hakk'ta ifnâ olmuş, taşıyıcı iken taşınan olmuş, varlığından bütünüyle uzaklaşmıştır. Geriye ne varlığı ne de izi kalmıştır. Krş. Abdurrezzak Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, Emin Yay. Bursa, 2008, 182, 183.

Bu hâli ile bilginin, özün tam merkezinde ve içindedir. Kendi de özdür. Fakat ayıklık hâlinde olmadığı için bilinçsizdir. Bu hâlin kendinden ayrışması ve bildiğini bilme idrâki için, fenâ hâlinde kurtulup, bekâ hâline erişmelidir. Bu mertebedeki salık hakkâ'l yâkîne ulaşmış fakat, bunun idrakten yoksundur. Bu örneğin bu mertebede verilmesinin sebebi, bilginin kesinliğinin elde edilme yoluna dikkat çekmek içindir. Esâs idrâk tam bir kemâl hâlinde, bekâbillahta zuhûr etmektedir.

⁸¹⁷ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 398.

çıkma istememektedir.⁸¹⁸ Mürşid, mürîdinin bu durumunu yönetendir. Bu nedenle fenâfillâh hâlini yaşayan sâlik için şeyhi genellikle, halktan uzak, تنها mekânları seçmektedir.⁸¹⁹ Bu şekilde, sırrın ifşâ olmaması adına, insanlarla temasın en alt seviyede olması beklenmektedir.⁸²⁰ Tasavvuf ilminin, hâl ilmi olmak hasebiyle, ancak yaşayarak öğrenilebileceği ifâde edilmiştir. Sâlik için bu hâl riskli olsa da şeyhi denetiminde ve şeyhine tam bir teslimiyet gösterdiği sürece, sülûkunda problemsiz ilerleyerek, bu fenâfillâh hâlini de kontrollü bir şekilde aşarak, sahl ve bekâ hâline erişeceği öngörülür. Bu nedenle tasavvufî eğitimde mürşidin gereği bir kez daha dikkate çeker hâle gelmektedir. Bu hâli yaşayan sâlik, ilâhî aşkı tam mânâsıyla müşahade ettikten sonra, içinde bulunduğu durumdan ayrışarak, elde ettiği kazanımlar bâkî olmak sûretiyle kulluğa dönmek zorundadır. Ancak bu vaziyetten sonra hilâfet alabilecek duruma ulaşabilir.⁸²¹ Fenâ halinden çıkıp bekâ halini tam anlamıyla yaşayamayan sûfî Allah dostu olur, lâkin mürşid olamaz, kimseye rehberlik yapamaz.⁸²² Ancak bu mertebeden sonra mürîdin, eşyânın sırrına mazhar, tüm hicaplardan⁸²³ sıyrılmış ve tertemiz bir gönülle Allâh'ı kendinden yansıtan bir kazanım elde etmiş olması beklenmektedir.

Nizamoğlu, bu yolculukta nice âlemleri gezdiğinden ve nihâyet Hakk'a vardığından bahsetmektedir. Mülhime'den gelen cezbe ile, Hakk'a hayrân olarak, aşkın nuruyla yanarak bu mertebeye erişilebileceğini ifâde ettiği görülmektedir. Ancak canını fedâ ederek, onu Hakk'a kurbân ederek bu makâma varılacağından bahsetmektedir. Aşk ateşiyle yanmak, Nizamoğlu için derdin asıl dermânıdır. Bu mertebede, etrafındaki

⁸¹⁸ Bu mertebeye ile ilgili, Sünbül Sinan Efendi'nin Etvâr'ında "Burası beşer olarak yaratıldığımız ve unsurlar halinde ortaya çıkarıldığımız yerdir. Burası, başlangıç olarak Allah'ın zatının nuru ile beraber Muhammedî nurun ortaya çıktığı yerdir. Bu nur, aynı zamanda irfan ehlinin marifetinin de nurudur. Bu durumda yer nur olur, gök nur olur, dağlar nur olur, taşlar nur olur, bütün eşya tertemiz saf ve beyaz olur. Salıkların bir kısmı, nurdan ayrılmadığından dolayı bu makamı geçemez" ifâdeleri konu ile ilgili dikkat çeker niteliktedir. Bk. Mehmet Şirin Ayış, "Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb'a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri" s.129, <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/299777> (et.04.04.2024)

⁸¹⁹ Krş. Akot, *Kavram Atlası*, 2020, 77.

⁸²⁰ "Her ki duydu sırr-ı Hakk'tan bir eser/ vermedi nâ-mahreme hergiz haber" Bk. Nizamoğlu, *Esrârü'l-Ârifîn*, 2014, 347.

⁸²¹ "Mürşid onu sahv ve intibah makamına ulaştırır. Salık fenâ berzahından tamamen kurtulup, bekâ sahiline erişirse şeyhin ona hilâfet vermesi câiz olur." Bk. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, s.341.

⁸²² Bk. Kara, *Tasavvuf Kültürü*, 2019, 74.

⁸²³ Bu mertebede, sâlik zûlmânî hicaplardan kurtulsa da etvâr-ı seb'a müelliflerine göre yolun sonu burası değildir. İrşâd için bu mertebeyi geçmiş olmak yeterli görülmemektedir. Bu noktada baş olma sevdası, mal sevgisi ve irşad temennisi gibi durumlar mürîdin kalbine yerleşebilir. Diğer makamları tamamlaması gerekmektedir. Krş. Bk. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 352.

her şeyi “Hakk” olarak müşâhede eder duruma geldiğini izâh etmiştir. Her şey bir nur mukâbilindedir. Devrân döne döne Hakk’a ermiştir. Önceden harâbât ehli iken, şimdi “Süphân” olduğunu ifâde eder. Bu noktada, tıpkı mülhimede ifâde ettiği gibi tekrar Mansûr’a dikkat çektiği ve cem hâlinde⁸²⁴ olduğu anlaşılmaktadır.⁸²⁵ “Ene’l Hakk” sözleri neticesinde Mansûr’un boynuna urgan yediğini yineler. Bu mertebeye kadar hem zulmânî hem nurânî yollardan geçtiğini ve sonunda, Hakk fermânına erdiğini beyân eder. Bunun için şükrettiği görülmektedir. Bedende misâfir gibi olan cânı, nihâyet saadet bulmuştur. Fenâda yanmadan Hakk’a ermek ona göre zinhar mümkün değildir. Mutlaka bu ateşte yanmak lâzımdır.⁸²⁶ Hz. Peygamber’in (a.s.) sülûkunun bu noktada başladığını ifâde ettiği tespit edilmiştir.⁸²⁷ Öncesinde bir katre iken, bu mertebede bahr-i ummân olduğundan bahsetmektedir. Aşk meydanında âdetâ bir top olan başını Hakk’a verdiğini, ancak bundan sonra gönlündeki kara taşların lâl ve mercân olduğunu ifâde ettiği görülmektedir. Nihâyet gönlünün pak bir hâle geldiğini ve Allah’a âit bir köşk olduğunu ifâde ederek bu mertebedeki yolunu tamamladığı anlaşılmıştır.

Bî-hamdilillâh ki bu cân erdi Hakk’a

Zîhi minnet ki hicrân erdi Hakk’a

Nice dağlar aşup erişdi geldi

Bugün bu rûh-i sultân erdi Hakk’a

⁸²⁴ Cem dağınık şeylerin bir araya gelmesi halidir. Sâlik kendisi de dahil olmak üzere Hakk ile cem halindedir. Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 217; Abdurrezzâk Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s.358. Sûfiyenin ve Nizamoğlu’nun da “katre iken umman olmak” ifâdelerinin cem halini temsil ettiği düşünülebilir.

⁸²⁵ Müellifin, bu mertebede sekr hâlinde iken (Mansur makamında) kendisinden zuhûr eden nutkunun olduğu tespit edilmiştir. *Seyr ü sülûk/Kemâl seyri* adındaki bu eserin tamamı şâhiyelerden oluşmaktadır. Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Seyr-i Kemâl (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde)*, İstanbul: Revak Yayınları, 2014, 257, 261 arası.

⁸²⁶ Nizamoğlu’nun, sadece sülûkunu anlattığı *Etvâr-ı Seb’a* adlı eserinde değil, diğer birçok eserinde “aşk” kavramına değinmiş olduğu, ancak bu ilâhî aşkın ateşi içinde yok olmakla tekâmülün mümkün olabileceğini ifâde ettiği görülmektedir. “Âşık ana derler ki fedâ eyleye cânın/ Pervâne olan cânı n’ider nâre erince” Bk. Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 106; Bâkî kalup ezel ebed mülküne şâh olayım diyen/ Kendü vücûd varlığını eyleyen aşk ile fenâ” Bk. Nizamoğlu, *Mî’râcü’l-Mü’minîn*, 2014, 296; “Zirâ bu aşk ile yakdım özümü/ Âteş-i aşk ile buldum yârimi” Bk. Nizamoğlu, *Esr’aru’l-Ârifin*, s.334)

⁸²⁷ “Peygamberlerin sülûkunun başlangıcı olarak kabul edilen nefis-i mutmainne” Bk. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb’a*, s.153.

Nice âlemleri ettim temâşâ
Hidâyet oldu seyrân oldu Hakk'a
Bu nâr-ı aşka kim yandı yakıldı
Bulup derdine dermân erdi Hakk'a
Fedâ etmek dilerdi cânın
Kabule geçti kurbân erdi Hakk'a
Döne döne hele Mevlâyî miskin
Şükürler ile devrân erdi Hakk'a
Ene'l Hakk sözleri Mansûr'a n'etdi
Takup boynuna urgân erdi Hakk'a
Nice zûlmânî nûrânî menâzil
Şükür geçdi bu fermân erdi Hakk'a
Misâfir gibi idi can bedende
Sa 'âdet buldu mihmân erdi Hakk'a
Fenâ-ender-fenâya erişenler
Bugün uryân biryân erdi Hakk'a
Rasûl-i Ekrem'in evvel sülûku
Bu menzildendir ol erdi Hakk'a
Bizi katreden halk etdi Hâlık
Olup bir bahr-i ummân oldu Hakk'a
Gönül mülkünde şol kara taşlar
Olup l 'âl ile mercân erdi Hakk'a
Kime bu ismi telkîn etse şeyhi

*Hicâb olmadı meydân erdi Hakk'a*⁸²⁸

Gönül mülkünü Seyfî eyledin pâk

*Hele bu kasra eyvân erdi Hakk'a*⁸²⁹

Nizamoğlu'nun, bu ismin telkîn edildiği sâlikte, hicâpların kalkacağını ve Hz. Allah'a kavuşacağını ifâde ettiği görülmüştür.

3.5.5 Nefs-i Râziyye

Nefsi râziyye/râdiye, yedili tasnif üzerinden nefis mertebelerinin beşincisidir. Istılâhta “râzı olan, hoşnut kalan nefis” şeklinde tanımlandığı görülmektedir.⁸³⁰ Bu mertebedeki sâlikin cüz'i özellikleri, ilâhî olanda yok olmuştur. Güzel ahlâkla ahlaklanmıştır. Emir ve yasaklara tam olarak uyan bir hâldedir. Olana rızâ gösterip, şikâyet etmez.⁸³¹ Hz. Allah'ın “razı olarak dön” hitâbının mazharı olmuştur.⁸³²

Bu mertebenin zikri “Hayy'dır”⁸³³ Sıfatları “tereddütsüz her şeye rızâ göstermek, teslimiyet, Allah'tan başka her şeyi terktir.”⁸³⁴ Bu mertebede sâlik, “Hayy” zikri ile, fânîlikten kurtularak bekâ hâline geçmeye çalışır.⁸³⁵ Mutmâinne mertebesinde sülûkunda tepe noktasına yükselerek fenâfillâh hâlinde olan sâlik, artık inişe geçerek bedenî hayatına yönelmeye başlar, rûhen bekâyâ doğru ilerleme gösterir.⁸³⁶

⁸²⁸ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 321.

⁸²⁹ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 323.

⁸³⁰ Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 366; Bülent Akot, Kavram Atlası, s.78. Ayrıca “Etvâr-ı Seb'a müellifleri, sırru's-sırr makâmında bulunan sâlikin nefisine razı edici ve Rabbinden razı olan nefis anlamına gelen nefis-i râziye ismini vermişlerdir” Bu müellifler için detaylı bilgi Bk. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul, 162. Bu mertebede sâlik “Lâ mevcûde ve lâ maksûde ve lâ mahbûbe illallah” bilinci ile gezer. Bk. Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 1992, 293.

⁸³¹ Krş. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 366.

⁸³² Bk. “İrci'î ilâ rabbiki râdiyeten merdiyye(ten), “Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!” bu mertebedeki sâlik, irci'î hitâbına mazhar ve râzı olmuştur. Henüz rızâ makâmından râzı olunacağı makâma erişmediği anlaşılmaktadır. (Yedili tasnife göre) Fecr 89/28, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=89&ayet=28>, (et. 01.03.2024)

⁸³³ Krş. Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s.127. Ayrıca, makâmı “Hafî” seyri “seyr-i fi'llâh'tır. Peygamberlerden “Hz. İsa'ya/İsevi” mensuptur. Günü “çarşambadır”. Bk. Sofyalı Bâli Efendi, *7 Makam 7 Nefs*, 2013, 63, 66.

⁸³⁴ İhlâs, kerâmet, riyâzat, zikir. “Nefs-i mülhime şehrinin diğer bir mahallesidir. İrci'î hitâbına müstehak olup bâb-ı rızâda mukimdir. Ef'âl-i ilhiyeden rızâ hasıl olur.” Burada nûru ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Bk. Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*, s.295. “Nûru sarıdır” Bk. Muzaffer Ozak, *Ziynetü'l-Kulûb*. Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1973, 41.

⁸³⁵ Bekâ hâli başlar fakat bu mertebede tam olarak yerleşmez. Nefs-i merziyye aşamasında tam anlamıyla bekâbillâh mümkün olacaktır. Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 354.

⁸³⁶ Misâlen, bir dairenin çevresini dönmek şeklinde gerçekleşen seyr u sülûkta, bu dairenin en dip noktasının şehâdet âlemi ve insan olduğu görülmektedir. Bu yolculuğa çıkan sâlik, dâireyi

Sâlik yine fenâ hâlini yaşar fakat bu fenâ artık âlem içinde fenâdır. Hissin kaybolması şeklinde bir fenâ hâli değil, nefis ve beşer sıfatların kaybolmasına dâir bir fenâ şeklindedir.⁸³⁷ Bazen bütün mevcûdâtı Hakk'ta görür, bazen yalnız Hakk görüp mevcûdât görmez.⁸³⁸ Elde ettiği kazanımlar sâbit bir şekilde, fakat tam bir ayıklık hâli ile, kul olduğunun bilincine vararak yoluna devâm eder. Allâh'ta bütünlük hâli ayrışmaya başlayarak, kulluk bilinci ve görevleri ile bedenlenir ve rûhen dünyâya döner.⁸³⁹ Bu makâmda sâlik, artık ana kaynaktan beslenmekte, Hz. Peygamber'den (a.s.) direkt olarak feyzini almaktadır, dolayısıyla keşif hatâlarından da münezzeh olduğu için, İsevî tavra mâlik olmaktadır.⁸⁴⁰ “Nefsini bilen Rabbi'ni bilir” hadisinin bu mertebede açığa çıktığı ifâde edilmiştir.⁸⁴¹

Nizamoğlu'nun, bu merhalede gelen her ilhâmın Hakk olduğunu ve kendinden önceki sûfiye gibi; bu nefsin “bilenler menzili” olduğunu ifâde ettiği görülmektedir. Bu makamın Hz. İsâ'nın makâmı olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber'in (a.s.) sırrına vâkıf olduğunu beyân etmiştir. Müellif bu noktada “el-fakru fahrî” hadisine işâret etmiştir.⁸⁴²

tamamladığında; kendi insanlığından, asli insanlığına, (kemâlata) dönmüş olacaktır. Yolda yaşadıkları dünyanın tozu ve kirini atmak; geri dönüşü dünyaya ışıık olmak şeklinde düşünülebilir. Bu dâirenin tam tepe noktasına ulaşan mürîd Allah'ta fâni olmuş, bedenî vasıflardan da soyutlanmıştır. Tasavvuf eğitiminde, Allah'ta fâni olmanın kemâlat için yetmeyeceği, daha doğrusu bu kayıp şuûrun kulluğun mânâsına ulaşmaya engel olduğu ifâde edilmektedir. Nitekim Hz. Allah'ın kullarından beklediği, onu hakkıyla bilerek edilen kulluktur, dahi insanlıktır. Bu bağlamda, Nizamoğlu metaforu ile, “balın lezzeti bâkî” kalacak şekilde, bu bilinç ve idrâk seviyesi ile geri dönebilmektir maksat.

⁸³⁷ Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 353.

⁸³⁸ Krş. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul, s.261; Mehmet Şirin Ayış, “Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb'a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri” s.131, <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/299777> (et.04.04.2024)

⁸³⁹ “Kim bu dünyanın perdelerinden ve karanlık vasıflarından sıyrılarak irâdî ölümü tadabilirse Allah onu kendi yardımıyla tekrar diriltir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de “Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışıık verdiğimiz kimse karanlıklar içinde kalıp çıkamayan bir kimse gibi olur mu? En'âm 6/22” şeklinde bu sınıftan bahsedilir. Bk. Necmeddin Kübra, Bursalı İsmâil Hakkı, *Tasavvufun On Esâsı-Usûl-i Âşere*, İstanbul: Bedir Yay, Haz. Mustafa Çelik 2015, 108.

⁸⁴⁰ Krş. Mehmet Şirin Ayış, “Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb'a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri” s.131, <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/299777> (et.04.04.2024)

⁸⁴¹ La'î Fenâyî el-Gülşenî, vr. 5b-6b, Bk. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a*, s.167 iktibas edilmiştir. Ayrıca bk. age. 261.

⁸⁴² Bu hadisin kaynağı tam olarak bilinmemekle beraber tasavvuf metinlerinde sıklıkla konu edildiği görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber Efendimiz'in “fakr” konusunda sâhih hadisleri mevcuttur. Fakr düşüncesi sadece Hz. Allah'a muhtaç olmak, onun dışında hiçbir şeye tamah etmemek anlamında görülmektedir. Bu bir fenâfillah, mânevî yokluk hâlidir. Cüneyd-i Bağdâdî insanların en muteber olanını rızâ ehli olan fakir olarak nitelendirmiş, bu haslete Hz. Muhammed'in (a.s.) en önemli özelliği olarak değinmiştir. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Cevdet Kılıç, “Hacı

Bu nefis bilenler menzilidir
Bulup bu mu 'arrefâtı Hayy'a erdik
Makâm-ı Hz. İsa' dürür bu
Anın-çün ulviyyâtı-ı Hayy'a erdik
Makâm-ı Hazret-i İsa' dürür bu
Anın-çün ulviyât-ı Hayy'a erdik
Murâdım sırrı idi Mustafa'nın
Bulup ol sırriyâtı Hayy'a erdik
Bu ismi bana telkîn etdi şeyhim
*Bu telkîn ile hayât-ı Hayy'a erdik*⁸⁴³
Ferâmuş etmeden saklasun Allah
Bununla menzilât-ı Hayy'a erdik
Çü bildik evvel ü âhir Hudâ'dır
Koyup bu gayriyâtı Hayy'a erdik
Nizamoğlu çıkalı ara yerden
*Vücûd-i vâcibât-ı Hayy'a erdik*⁸⁴⁴

3.5.5.1 Sahv

Sözlük anlamı “ayıklık” olan sahv; tasavvuf ıstılahında, hislerini yitirmiş ve kendini kaybetmiş olan mürîdin “kendini bilen bir hâle gelmesi” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸⁴⁵ Kâşânî'ye göre bu hâl güçlü bir vâridin etkisinden kurtulup, yeniden hisseder hâle gelmektir; duyanlara özgüdür. Sarhoş olan kimselerin ne

Bayram Veli'nin İlâhî Zikir Şiirinde “Fakr” ve “Fenâ” Kavramları, s.25, https://isamveri.org/pdfdrg/G00878/2020/2020_KILICC.pdf (et. 05.03.2024)

⁸⁴³ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 325.

⁸⁴⁴ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 326.

⁸⁴⁵ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 450; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 414.

iştitip ne de duyabileceklerini ifâde ettiği görölmektedir.⁸⁴⁶ İlâhî aşkın veğhinden ayılabilen sâlik için sahv aynı zamanda bekâ anlamına gelmektedir.⁸⁴⁷

İlk dönem sûfiliğinin en güçlü temsilcilerinden Ebü'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî (ö. 297/909) ile oluşan Cüneydiyye ekolünün, tasavvuf kaynaklarında “sahv” hâlini merkez aldığđ görölmektedir.⁸⁴⁸

Sûfiyyenin “sekre Hakk ile olanın sahvı da Hakk ile olur” ifâdeleri, sekr ve sahv hali arasında paradoksal bir ilişki olduğuna dikkat çekmektedir.⁸⁴⁹ Bu minvalde, Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf* adlı eserinde; sahv haline gelen kimsenin, elem veren şeyle haz veren şeyi ayırd edebileceğini, fakat her ikisine de rıza göstererek, tercihini elem veren şeyden yana kullanacağını; çünkü bu yolun acısının, artık onun için zevk mukabilinde olduğu ifâdeleri dikkat çekmektedir.⁸⁵⁰

Ehl-i tasavvufun, eşyanın hakikatini idrâk edebilmenin ancak sahv hali ile mümkün olduğunu; sekr halinde bu idrakte olmanın mümkün olmadığđını ifâde ettiği görölmektedir.⁸⁵¹

Nizamoğlu'nun nefs-i râziyye mertebesindeki ifâdelerinden “kılıçtan keskin ve kıldan ince olan sırâti geçtiği” riskli durumdan kurtularak, “sahv” haline ulaştığı anlaşılmaktadır. Fakat bu halin tam anlamıyla bir sonraki mertebede kemâl halini alacağı anlaşılmaktadır.

Kılıçdan keskin kıldan ince idi

Geçüp biz ol sırâti Hayy'a erdik

Anâsır bend ü bağ olmuşdu bana

*Koyup ol müşkilâtı Hayy'a erdik*⁸⁵²

⁸⁴⁶ Bk. Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 2015, 303, 327.

⁸⁴⁷ Krş. Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*, 2013, 338.

⁸⁴⁸ “Cüneyd, esas itibariyle hayranı olduğu Bâyezîd-i Bistâmî'nin sekr ve şatah anlayışını kendine örnek almamış, buna karşı sahv ve temkin halini savunmuştur. Böylece sahv halini tasavvufun temeli durumuna getiren Cüneyd'in tasavvufi görüşleri hem çağdaşı sûfiler hem de daha sonraki mutasavvıflar üzerinde derin tesirler bırakmıştır.” Bk. Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, 2010, 8:120, 121.

⁸⁴⁹ Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle* 1999, 165.

⁸⁵⁰ Krş. Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 2021, 191.

⁸⁵¹ Krş. Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s.329.

⁸⁵² Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 324.

3.5.4.1 Bekâ

Sözlükte kalıcı olmak anlamına gelen “bekâ” ıstılahta; nefsin olumsuz sıfatlarından kurtularak, “Allah’ın ahlâkıyla ahlaklanmak” şeklinde ifâde edilmektedir.⁸⁵³ Hint mistisizmindeki “fenâ” hali ile, İslam tasavvufunda yaşanan “fenâ” hali arasındaki en önemli ayırt edici unsurun “bekâ” kavramı olduğu görülmektedir.⁸⁵⁴ Nitekim seyr ü sülûk yolunda “fenâfillâh” yaşanan; fakat hedef olamayan bir hâl kabul edilmektedir. Esas olan bekâ, bekâbillah’tır. Tam bir ayıklık ve kalıcı iyi ahlâk ile, Hz. Allah’ın beklediği kulluk vazifelerini yapabilecek bilinçte olmaktır.⁸⁵⁵ Kulun “hiç” olmadığı ve ilâhî sıfatlarla sıfatlandığı gerçeği; tasavvufî eğitimin hedefinde yatan en önemli kazanımın “bekâ” olduğunun göstergesi niteliğindedir.⁸⁵⁶ Bu da iki yolun ayniyet içermediğini gösteren en önemli delil kabul edilebilir.

Fenâ halinde, sâlikin kendi sıfatlarının eridiği, fiillerini görebilecek durumunun kalmadığı ve Hakk’ta ifnâ olduğu açıklanmıştı.⁸⁵⁷ Fenâfillah durumunda, varlık ve bilgi ile olan yüksek düzey temâşânın, bekâ ile kalıcı duruma geldiği anlaşılmaktadır.⁸⁵⁸

Kuşeyrî’nin *er-Risâle* adlı eserinde, “cehlinden fâni olan ilimle, şehvet ve arzudan fâni olan Allah’a dönüş ile, dünyâya rağbetten yüz çeviren zühd ile, hevâ ve hevesten fâni olan Allah’ın irâdesi ile bâki olur ve bu böylece bütün sıfatlar için devam eder” ifâdelerinin konuya açıklık getirdiği görülmektedir.⁸⁵⁹

Sühreverdî’nin *Avârifü’l-ma’ârif* adlı eserinde, bekâ sahibi olan bir kimsenin Hz. Allah’tan bütün iş ve oluştaki yetki sahibi olduğunu, bu minvalde dilediği şekilde

⁸⁵³ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 91.

⁸⁵⁴ Krş. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 215.

⁸⁵⁵ *Sülemî’nin Risâleleri* adlı eserde “Bekâ kulluğun âdâbını yerine getirmektir” ifâdeleri görülmektedir. Bk. Sülemî, *Sülemî’nin Risâleleri*, 1981, 131.

⁸⁵⁶ Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 215.

⁸⁵⁷ Bk. “Fenâ” başlığı.

⁸⁵⁸ Bu hâlin en güzel izâhı Hücvîrî’nin *Keşfu’l-Mahcûb* adlı eserinde tespit edilmiştir. Müellife göre Hak’ta ifnâ olmak “ateş ve demir” örneği ile açıklanmıştır. Ateşin yakıcı vasfı ile demir siyah, sert ve soğuk olmak vasıflarını yok ederek, demiri de kendi gibi etmiştir. Demir sıcaktır, kordur; bakınca ateşin içinde ateş gibidir. Ama onun demir olduğu da bellidir. Demirin zâtı, ateşin zâtı olmamış ama aynı vasıfları elde etmiştir. Yani demir nârî, kul ilâhî olmuştur. Krş. Hücvîrî, *Keşfu’l Mahcûb*, 1996, 310.

⁸⁵⁹ Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 162.

ihtiyar edecek tasarruf yetkisini kazandığını ifâde ettiği görülmektedir.⁸⁶⁰ Nefsinden fânî olan sâlik, Hakk ile bâkî olmuştur.⁸⁶¹ Sarhoşluğundan ayrılmış ve fark haline gelmiş bir vaziyette “gerçek kul” olduğu ifâde edilmektedir.⁸⁶²

Nizamoğlu’nun, *Etvâr’ı Seb’a* adlı eserinde, bu mertebeye eriştiğinde bekâ bulduğundan bahsettiği tespit edilmiştir. Tüm putlardan arınarak, âdetâ bir bağ mukabilinde olan anâsırdan geçtiğini ifâde ettiği görülmektedir. Fânî sıfatlardan kurtulduğunu, âb-ı hayât⁸⁶³ eriştiğini, Hızır olup ölümsüz olduğunu beyân ettiği anlaşılmaktadır. Artık ölmeden evvel ölmüş⁸⁶⁴ yeni bir cânla hayat bulmuştur. Hakk’ın “İrciî” hitâbı ile mutmâinneden râziyeye makâmına erişmiş, sülûkunda evvelin evveline eriştikten sonra bekâ ile geri dönmüştür. Mekân ve zaman onun için kalmamıştır.⁸⁶⁵ Artık her murâdının Hakk’ın murâdı olduğunu ve bu birliğe “zât-ı hayy” ile erdiğini ifâde ettiği görülmektedir. Bu menzilin “tevhîd-i zât” menzili olduğunu ifâde ettiği görülmektedir. Müellif, evvelin evveli olan Hz. Allah’ı bu mertebede tam mânâsıyla idrâk ettiğini beyân ederek, artık kendisinin aradan çıktığını ve Allah’ın bütün bunları unutmaktan kendisini korumasını niyâz ederek bu menzili nihâyete erdirmiştir. Bu söylemleri ile kendisinde bir fark ve ayıklık hali olduğu dikkat çekmektedir.

⁸⁶⁰ Bk. Sühreverdî, *Avarifü'l-Mearif*, 2005, 675. Bu ifâdelerden tam kemâl hali olan “bekâbillah” hali anlaşılmaktadır. Râziye mertebesinde bek oluşmuş, tam kemâlat oluşmamıştır. Bunun oturması mardiyeye olacaktır.

⁸⁶¹ Bk. Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, 2010, 229.

⁸⁶² Krş. Serrâc, *el-Lûma'*, 1996, 217, 218, 334; Mustafa Kara, “Fenâ”, *DİA*, 1995, 12:335

⁸⁶³ Gizli ilimlerin sırrına erişmek olarak nitelenen, (tasavvufta el-hayy isminin kuldaki hayat tecellisi, Allah’ta hayat bulmuş) “Âb-ı Hayât’a” Kur’an-ı Kerim’de Hızır ve Musa kıssasında dikkat çekilmiştir. Tasavvufî metinlerde Âb-ı Hayât, Hızır’a izâfe edilen ilimdir; ölümsüzlük ve bâkîliktir. Krş. Ahmet Yaşar Ocak, “Âb-ı Hayât”, *DİA*, 1988, 1:1,2; Âmil Çelebioğlu, “Âb-ı Hayât”, *DİA*, 1988, 1:3,4. Bu mertebeye ulûhiyet mertebesidir. “Ulûhiyyet her varlığın gizli, iç yüzüne, beşeriyet ve nâsûtiyyet ise onun dış yüzüne tekabül eder. Bk. Mahmut Erol Kılıç, “İbn Arabî”, *DİA*, 1999, 20:503. Nizamoğlu da bu sırâ vâkıf olmayı kendinden evvelki birçok sûfî gibi aynı remizle ifâde etmiştir. Ayrıca, Nesefî, âb-ı hayatı nur denizi olarak tanımlamış ve bunun karanlık içinde olduğunu ifâde etmiştir. “Nur denizi, ilim ve hikmet karanlık içindedir. Mevcudatın tamamı bu denizidir. Bunlar nesnelerin hakîkatı olan, sâbit şeylerdir. Ne zaman ki nur ve karanlık artık birbirlerini tam olarak müşâhede eder; o zaman “Her şey aslına döner” yani dünyayı gösteren ayna olmuş olurlar.” Krş. Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi*, 1990, 78.

⁸⁶⁴ “Sâlik vücudunu Hakk’a teslim etmiş ve mânen ölmüştür.” Bk. Mehmet Şirin Ayış, “Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb’a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri” s.132, <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/299777> (et.04.04.2024) “Mûtû Kable” hadisi açığa çıkmıştır.

⁸⁶⁵ “Hakk’ın eşya üzerindeki hükmünü ve o eşyanın onu ilmi ile sabit olup, bu ilme tâbi oluşunu idrâk eder. Eşya ve zaman arasındaki ilâhî bağı görerek, her şeyin belirtilen vakitte meydana geldiğini müşâhede eder.” Bk. Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, 2008, 363.

Bî-hamdilillâh hayât-ı Hayy'a erdik

Koyup fânî sıfâtı Hayy'a erdik

Anâsır zulmetinden oldu tâhir

Bulup âb-ı hayâtı Hayy'a erdik⁸⁶⁶

Elem yok bize Hızır olduk ölmeziz

Geçüp gittik memâtı Hayy'a erdik

Dedi Hakk irci'î bu mutmâinne

Rızâ-yı râziyât-ı Hayy'a erdik⁸⁶⁷

Murâdım Hakk murâdım Hakk murâdı

İrâdet birle zât-ı Hayy'a erdik

Ölmeden ol gün öldüm hem dirildim

Görüp ol arasâtı Hayy'a erdik

Bu menzildür husûl-i tevhîd-i zât

Bulup tecellîyâtı Hayy'a erdik⁸⁶⁸

3.5.6 Nefs-i Marziyye

Nefs-i marziyye, nefis mertebelerinin altıncı basamağıdır. İstılahta “râzı ve hoşnut olunan nefis” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸⁶⁹ Sâlik, Hz. Allâh’tan râzı olduğu gibi, bu mertebede, Allâh da ondan râzı olmuştur. “Kendisinden râzı olunmuş olarak dön” hitâbına mazhar olmuş ve irşâd için insanlar arasına dönmüştür.⁸⁷⁰ Tüm ilimleri Allah’tan alarak⁸⁷¹, kendisinden yansıyan “güzel ahlâk, lütuf, şefkat,

⁸⁶⁶ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb’a*, 2014, 323.

⁸⁶⁷ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb’a*, 2014, 324.

⁸⁶⁸ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb’a*, 2014, 325.

⁸⁶⁹ Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 365.

⁸⁷⁰ “Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir!” Fecr, 89/27, 28, 29, 30, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=89&ayet=27> (et. 06.03.2024)

⁸⁷¹ Esmâ ve Hakk tecellilerine nâil olunan bu mertebe aynı zamanda “hakka’l-yâkin” mertebesi olarak bilinmektedir. Krş. Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 2023, 127; Dipnot 597.

kusurları affetme”⁸⁷² sıfatlarıyla ile, halka doğru yolu göstermeye başladığı ifâde edilmektedir. İnsanları rûh aydınlığına ulaştırmak için, onlara meyletmektedir.⁸⁷³

Bu mertebenin zikri “Kayyûm’dur”⁸⁷⁴ Bu mâkam hilâfet mertebesidir. Burada edilmiş hilâfet, insânî hilâfet olup, hakkânî hilâfet için son mertebenin de aşılması beklenmektedir. Fakat tam yetkinlik hâlinin, yedinci ve son mertebede tamamlanacağı anlaşılmaktadır.⁸⁷⁵ Sâlik, eşyânın hakîkâtine mazhar olarak, bedenini sadece Allâh’ın rızâsı dâhilinde kullanma yetisini elde etmiştir.⁸⁷⁶ Hiçbir şeyde aşırıya kaçmaz, orta bir yol izler.⁸⁷⁷ Allah’a verdiği sözü tutması ve adâlet onun için kaçınılmazdır. Bu minvalde “Ben onun gören gözü işiten kulağı olurum” hadisine mazhar olduğu ifâde edilmektedir.⁸⁷⁸ Artık eşyâya hakkını; Hakk olduğu bilinciyle verir.⁸⁷⁹

Bu mertebede gelinen konumdan mütevellit, mürşidin sâlike ışık tutabileceği herhangi bir sırrın kalmadığı anlaşılmaktadır. Ana kaynaktan beslenen bir hâle ulaşmıştır.⁸⁸⁰ Artık mürşidi onun için bir yol arkadaşı olmuştur. Bu bağlamda,

⁸⁷² “Bî-nutuk, bî-lisân, zâhirleri harap, batınları mamur olmuştur. Bu mahallede bulunan merdler, havf u recâdan geçmiş, melekü’l mevte muntazır olmuşlardır. Âlemi nasût, vâridatı kudbiyet, nûru mor mâyîdir.” Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*, 2013, 295.

⁸⁷³ Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 355. “İnsanları şerîata tarîkata dâvet edebilir fakat hakîkata davet edemez. Allah’ın izin verdikleri müstesnadır.” Bk. age. s.356.

⁸⁷⁴ Makâmı “Kürsî”, seyri “seyr-i anî’llah’tır. Peygamberlerden “Hz. Musâ’ya” mensuptur. Yıldızı “Jupiter”, günü “perşembe” günüdür. Bk. Sofyalı Bâli Efendi, *7 Makam 7 Nefs*, s.69, 75.

⁸⁷⁵ İnsânî hilâfet mertebesi olan bu mertebede, kişinin insânî kuvveleri irşâd için yetkin hâle gelir. Bu kendisinde tüm irşâdlık vasfının nâil olmasına tekâbül eder. Bu mertebe buna delâletken, yedinci mertebede artık halkı irşâd etmek için yetkinlik kazanmış olacaktır. Bu sefer kendi kuvvelerine gelen irşâdlık vasfını halkı irşâd için kullanacaktır. Buna hakkânî hilâfet denir. Krş. Ali Haydar Bostancı, *Tasavvufta Etvâr-ı Seb’a ve Sofyalı Bâli Efendi’nin Etvâr-ı Seb’a’sı*, Marmara Üniversitesi, YLT, 1996, 61.

⁸⁷⁶ İrâdî ölümünden sonra meydana bu hayata “Hakkânî hayat” denir. Fânî ceset eriyip yok olunca bâkî çıkar ortaya ve artık bâkînin hükmü geçerli olur. Şeyh Necmeddin Kübrâ bunu “biz onu benliğinin karanlık çukurlarından alıp kurtarır, kendi Rabbânî vasıflarımızla diriltir ve yüceltiriz” şeklinde yorumlamaktadır. Bk. Necmeddin Kübrâ, *Usûl-i Âşere*, 2015, 108, 109.

⁸⁷⁷ “Zâhir bakımından insanların avâm kısmından fark olunmaz ama bâtın bakımından, toprağı altın yapan kimya maddesi gibi hassın hassıdır” Bk. Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 1992, 295.

⁸⁷⁸ Bk. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 354.

⁸⁷⁹ “Etvâr-ı Seb’a müellifleri böyle bir makâma sûfinin tevhîd-i zât olarak isimlendirdikleri bu merhalede ulaşılacağını belirtmektedirler. Tevhîd-i zât tüm isim ve sıfatların tek bir zâta ait olduğuna dair sûfinin elde ettiği / hal ile tecrübe ettiği / tahakkuk ettiği bir idrakten ibarettir” Bk. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb’a*, s.166. Bilinmelidir ki “Bu tecellî zât-ı insânîye tecellisidir, zât-ı ilâhiye değildir. Zirâ zât-ı hakk sıfatıyla ve ef’âliyle imkândan münezzehtir.” Bk. Ali Haydar Bostancı, *Tasavvufta Etvâr-ı Seb’a ve Sofyalı Bâli Efendi’nin Etvâr-ı Seb’a’sı*, Marmara Üniversitesi, YLT, 1996, 59.

⁸⁸⁰ Makamların en yükseği “sûret-i âdemiyye açılır. Bu üretin hakikati; hakikat-ı Muhammediyye’dir” Bk. Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 1992, 295.

sâlikin son mertebeye ulaşınca kadar “kayyum” zikrine devam ederek, şerîat ve tarîkat âdâbına uyması gerekmektedir.⁸⁸¹

Nizamoğlu’nun *Etvâr-ı Seb’a’sında*, bu mertebede hilâfet tâcına mazhar olduğunu ifâde ettiği tespit edilmiştir.⁸⁸² Artık, bir zıddı ve bir ortağı bulunmayan mülke sultân tayin edildiğinden bahsettiği görülmektedir. Bir katre iken ummân olmuştur.⁸⁸³ Bu ummânın sonu ve sınırı olmadığını beyân eder. Bir küfür, bir hicâp olan benliğinden kurtulmuş, imânı kemâle ermiştir. Hakîkat hazinesini aşîkar edebilmek için bütün bedenini yok ettiğini tekrar ifâde ettiği görülmektedir. Artık onda ne cennet isteği ne cehennem korkusu kalmamıştır. Bunlara dâir her ne varsa sülûkunda müşâhede etmiş, sonunda yalnız Hakk’ın rızâsında sabit kadem eylemiştir. Raziyye mertebesinden sonra, bu mertebeye benliksiz ulaştığını ifâde ettiği görülmektedir. Velâyete hâiz olduğunu, “bu ilin ehli sultanın elçisidir” sözleriyle açıklamaktadır. Yedi iklimi hükmetmek murâdındaki en büyük delilin; yaşadığı aşk olduğunu ifâde ettiği görülmektedir. “Kayyum” zikri onun gönlünde ağyarın kokusunu dahi bırakmamıştır. Hem rûhu, hem nefsi vahdete ulaşmıştır. Gönlünde hepsi eşit vaziyete gelmiştir. Artık kendisinden, gönlünden etrafına bilgi taşar hâle erişmiştir.⁸⁸⁴ “Salât ile kıyâmım kâim oldu” ifâdeleri ile, mirâcının tamamlandığını ifâde ettiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple kendisinin ehl-i irfân olduğunu beyân etmiştir. Bu râzı olunan duruma gelebilmek için kıyâmet hâlini yaşadığını açıklamaktadır. Kendi kıyâmeti dünyada, yaşarken, sülûkunda kopmuş, yanıp yok olduğu aşk ile bâkî hayata erişmiştir. Artık ölmez bir dirilik içinde olduğundan bahsettiği görülmektedir. “Fenâ-ender-fenâ oldum fenâda” ifâdelerinin, fenâyâ ulaşmış olmak şuûrundan dahi soyutlanmış bir vaziyete erdikten sonra bekâ bulduğunu desteklediği görülmektedir. Bekâda cânını cânan etmiştir.

⁸⁸¹ Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 356.

⁸⁸² Benzer ifâdeler sünbül Sinan Efendi’nin *Etvâr’ında* da görülmektedir. Bk. Mehmet Şirin Ayış, “Sünbül Sinan ve *Atvâr-ı Seb’a* Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri” s.132, <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/299777> (et.05.04.2024)

⁸⁸³ Nizamoğlu, *Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd* adlı eserinde, bu mertebenin cem mertebesi olduğunu ifâde ettiği tespit edilmiştir. “Bütün vecihleri, bir olan varlıkta cemederek bir zat (ayn) olarak bilip, hiçbir şeyi o zâta ait olarak görmemektir” Bk. Seyyid Nizamoğlu, *Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014, 29.

⁸⁸⁴ *Hakkâ’l Yakîn: kulun sıfatları Hakk’ın sıfatlarında yok olup, kendisi onunla biliş, görüş ve oluş bakımlarından bekâ (varlık) bulmak. Bk. Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 1992, 294.

Nizamoğlu'nun sülûkunda, bu mertebede Rasûl-i Ekrem'in (a.s.) kâim makâmına ulaştığını ifâde ettiği görülmektedir.⁸⁸⁵ Eriştiği bu makâmda irşâd yetkinliği elde ettiğini beyân etmiştir. Kalbinde başkaca hiçbir sûret kalmadığını, içinin olduğu gibi Allah nûru ile dolduğunu ifâde ettiği görülmektedir. Hz. Allah'ın hazinesini ortaya çıkarmak için, kendisinden yansıyan bir nûr olduğunu beyân eder.⁸⁸⁶ Bu sebeple kendisini “gülüne viran” şeklinde nitelemiş, “Allah'ın boyası ile boyandığını”⁸⁸⁷ ifşâ etmiştir. Hakk cemâlinin nûru, onun gönlünü de gülistân etmiştir. Artık gören o, görünen o, gösteren o'dur söylemleri “onun gören gözü, tutan eli” hadisinin kendisinde bu mertebede açığa çıktığını göstermektedir. Sülûkunun sonundaki “Hakk'ı gör görme kendün” ifadelerinden “kayyum” isminin kendisine bu düstûru telkîn ettiğini beyân ettiği anlaşılmaktadır.

Giydirdi başıma tâc-ı sa 'âdet

Beni bir mülke sultân etdi Kayyum

Ne zıdd ü şerîki var mülküin

O mülke beni hâkân etdi Kayyum

Beni bir katre iken nâgehânî

Varup bir bahre ummân etdi Kayyum

Hicâb olmuşdu benlik bana bende

*O küfrü şimdi imân etdi Kayyum*⁸⁸⁸

Hakikat gencin izhâr etmek için

⁸⁸⁵ “Bu suretin hakîkatî; Hakikat-i Muhammediyye'dir, Hûve'nin en büyük sırrıdır” Bk. Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 1992, 295.

⁸⁸⁶ “Daha sonra ona cemâlimizden bir nur veririz ki sûfî o sayade insanlar arasında yürür ve onların hâllerini müşâhede eder.” Bk. Necmeddin Kübrâ, *Usûl-i Âşere*, s.109. Ayrıca “Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan ne doğuya ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.” Bk. Nûr 24/35, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=24&ayet=35>, (et. 06.03.2024)

⁸⁸⁷ “Allah'ın boyasıyla boyandık. Boyaca O'ndan daha güzel olan kim vardır? Biz yalnız O'na kulluk ederiz” Bakara, 2/138, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=138> (et. 06.03.2024)

⁸⁸⁸ Nizamoğlu, *Etvâr-Seb'a*, 2014, 326.

Kamu mülkümü virân etdi Kayyum
Gerekmez cenneti korkmak tamudan
Rızâ-yı Hakk'a kurbân etdi Kayyum
Bu nefis-i râziyem marziyye oldu
Bu nefis-i râziyem marziyye oldu
Bir âvâz hilkate cân etdi Kayyum
Beni bensiz iletdi bu makâma
Bir ulu şâha mihmân etdi Kayyum
Bu ilin ehli sultân elçisidir
Anın-çün derde dermân etdi Kayyum
Yedi iklime hükmetmek murâdı
Önünce aşkı bürhân etdi Kayyum
Gönül mülkünde ağyar kokusundan
Bu zikrullâhı pâsbân etdi Kayyum
Alk ü rûh ile nefsim buldu vahdet
Kamusun dilde yeksan etdi Kayyum
Ma 'ârîf bahri cûş etdi gönülden
Cihâna gevher-efşân etdi Kayyum
Salât ile kıyâmım oldu kâim
*Anın-çün ehl-i irfân etdi Kayyum*⁸⁸⁹
Bu marziyye kıyâma ermek ile
Kıyâmet hâli âsân etdi Kayyum

⁸⁸⁹ Nizamoğlu, *Etvâr-Seb'a*, 2014, 327.

Erüſüp aſk ile bâkî hayâta
Ki ölmez dirilik ihsân etdi Kayyum
Fenâ-ender-fenâ oldum fenâda
Bekâda cânı cânân etdi Kayyum
Gönülde komadı bir gayrı suret
Derûnum nûr-i Yezdân etdi Kayyum
Künûz-i Hakk'ı izhâr etmek için
Bizi gülgüne virân etdi Kayyum
Rasûl-i Ekrem'in kâim makâmı
Edüp irşâd ihsân etdi Kayyum
Cemâl-i nûr-i Yezdân vahdetiyle
Gönül mülkün gülistan etdi Kayyum
Gören ol görününen ol gösteren ol
Bu benliğimi pinhân etdi Kayyum
Nizamoğlu Hakk'ı gör görme kendün
*Bana çün bunu erkân etdi Kayyum*⁸⁹⁰

3.5.7 Nefs-i Kâmile

Nefs-i kâmile Etvâr-ı Seb'a'da, nefis mertebelerinin sonuncusudur. “Nefs-i sâfiyye ya da nefis-i zekiyye” şeklinde anıldığı da görülmektedir.⁸⁹¹ İstılahta “kemâle eren, arınmış olan nefis” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸⁹² Bu makâmda ruh, aslî hakikatine, vatanına ulaşmış ve vuslata ermiştir.⁸⁹³ Sâlik, bütün güzel sıfatları üzerinde

⁸⁹⁰ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 328.

⁸⁹¹ Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 356. Ayrıca “Bâkiye” şeklinde tanımladığı da görülmektedir. Bk. Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*, 2013, 295.

⁸⁹² Krş. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 366.

⁸⁹³ Krş. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul, s.192.

toplamiş, Hz. Allah'ın nûrunu yansıtan bir duruma gelmiştir. Nefsi artık bir nurdur.⁸⁹⁴ Bu nûr bâtında olduğu gibi, zâhiren de ondan yansıyan haldedir. Ona bakanlar Allah'ı hatırlar. Mücâdele ve riyâzate ihtiyacı kalmamıştır. Dâima hayır işleri ve ibâdet ile meşgul olurlar.⁸⁹⁵ Onların hareket ve durmaları dahi ibâdetir.⁸⁹⁶

Bu mertebenin zikri “kakhâr” ismidir.⁸⁹⁷ Sâlik, bu zikir ile bekâbillâh makâmına tam olarak yerleşir ve “Esmâ-i Hüsnâ” ile tasarrufta bulunma yetisi elde eder. Hakikat-i Muhâmmedîye ve Rabbânî hilâfetin mazharı olarak hilâfet tâcını giymeye hak kazanır.⁸⁹⁸ Artık o bir sâlik değil; mürşîd-i kâmil olmuştur. “Attığın zaman sen atmadın Allah attı” âyeti, onun bu durumuna işâret etmektedir.⁸⁹⁹

Ehl-i tarîk ve meşâyih tarafından, bu makâm ism-i âzâma mazhar olduğu için “Gavs-ı Âzâm” olarak isimlendirmiş ve Muhâmmedî tavra mâlik addedilmiştir.⁹⁰⁰ İbâdetleri ve istiğfârı dâim olduğu gibi; her işlediği fiili ve her davranışı, Allâh'ın istediği şekilde gerçekleşir.⁹⁰¹ Allâh'ın rızâsı dışında bir isteği kalmamıştır. Onun murâdı Allâh'ın, Allâh'ın murâdı onundur. Neye himmet etse, o himmet Allah'ın isteğine uygun düşer. İnsanlara karşı kalbinde hiçbir kötü duygu olmadığı gibi, onlara dâima iyiliği ve doğruluğu telkîn eder.⁹⁰²

⁸⁹⁴ Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, s.356. “Bu mahalleye göç edenlerin hiçbir fiile kudretleri yoktur. Tevhîd-i zât, tevhîd-i sıfat, tekmîl-i zâttır. Nûru siyah, âlemi fî ilmillâhi teâlâ, vâridâtı ubûdiyyet hâlidir. Gavsü'l-a ‘zam makamıdır.” Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*, s.295.

⁸⁹⁵ Krş. OsmanTürer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 2023, 127.

⁸⁹⁶ Bk. Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 1992, 295.

⁸⁹⁷ Ayrıca “Makâmı “Mutlak Hafî/Sırr-ı Hafî” seyri “seyr-i billah’tır. Bu makâm renkten ve taayyünden münezzehtir, nişansızdır. Zât-ı hayat sıfatının mazharıdır.” Bk. Sofyalı Bâlî Efendi, *7 Makam 7 Nefs*, s.79, 81. Ayrıca Ali Aynî “Kakhâr” lafz-ı şerîfinin kutuplara mahsus bir zikir olduğunu belirtmiştir. Bk. Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 1992, 295.

⁸⁹⁸ Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 357.

⁸⁹⁹ “Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi iştirmektedir, her şeyi bilmektedir.” Enfâl 8/17, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=8&ayet=17> (et. 08.03.2024)

⁹⁰⁰ Krş. Ali Haydar Bostancı, *Tasavvufta Etvâr-ı Seb’a ve Sofyalı Bâlî Efendi’nin Etvâr-ı Seb’a’sı*, Marmara Üniversitesi, YLT, 1996, 66. “Çelebi Halîfe’ye (ö. 899/1493-94) göre bu idrakin mahiyeti sūfinin teşbih ve tenzihi cem’ etmesidir. Böyle bir idrak sadece Hz. Peygamber (a.s.) tarafından tahsil edilmiştir.” Bk. Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb’a*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul, s.97.

⁹⁰¹ Sünbül Sinan Efendi’nin, bu mertebedeki kimselerin celal sıfatlarına maruz kalacağını, cefâ çekeceklerini, bu cefaya olan tahammülün vefâ göstergesi olmak hasebiyle önemli olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Bk. Mehmet Şirin Ayış, “Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb’a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri” 133, <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/299777> (et.04.04.2024)

⁹⁰² Krş. Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 357. Artık onun vasıfları, Ahlâk-ı Muhâmmedî olmak hasebiyle, Hz. Peygamber (a.s.) Efendimiz’in tüm vasıflarını içermelidir. Aksi bir durum söz konusu

İnsân-ı Kâmil'e takâbül eden bu mertebe, insânî tekâmülün sonu olarak görülse de tekâmülün sonunun olmadığı aşîkardır. Bu mertebe, insânî devrin sonu, ilâhî devrin başlangıcı kabul edilmektedir. Sofyalı Bâli'nin bu makâmı; ebrârın sülûkunun sonu, mukarreblerin sülûkunun başı olarak nitelendirdiği görülmektedir. Mukarreblerin sülûkunun sonu peygamberlerin sülûkunun başı; peygamber sülûkunun sonu ise, Hz. Muhammed'in (a.s.) sülûkunun başıdır.⁹⁰³

Nizamoğlu'nun *Etvâr- Seb'a'sında*, bu mertebeye yönelik bir bilgi yahut bir açıklamanın olmadığı tespit edilmiştir.⁹⁰⁴ Kâmile mertebesine ithâf edilen durum ve özellikleri, müellifin mardiyeye mertebesinde zikrettiği görülmektedir. Tetkik edilen bu eserde, Nizamoğlu'nun sülûkunu mardiyeye mertebesinde nihâyete erdirdiği görülse de müteakip eserlerinden *Ma'denü'l-Ma'ârif'te* “Kahhâr” ismine ve zikrine yer verdiği tespit edilmiştir. *Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd* adlı risâlesinde ise bu mertebenin mâliki olan “İnsân-ı kâmil”in durumunu izâh ettiği görülmektedir.⁹⁰⁵ Bu şekilde sülûkun son mertebesini de bu isim vasıtasıyla tamamladığı, kendi tabiriyle “yedi iklime olan sülûku”nun bu noktada son bulduğu anlaşılmaktadır.

Çaluş yoğ eyleyegör sen seni var

*Çıkarsın sen aradan kala Kahhâr*⁹⁰⁶

olmaması gereği, sülûkun temel ilkesidir. Bu vasıf ve değerler mürşidin vasıfları bölümünde zikredilmiştir.

⁹⁰³ Krş. Ali Haydar Bostancı, *Tasavvufta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâli Efendi'nin Etvâr-ı Seb'a'sı*, Marmara Üniversitesi, YLT, 1996, s.61; Sofyalı Bâli Efendi, *7 Makam 7 Nefs*, s.79. Mukarreb, Allah'a yakın ve yaklaştıran velilere denir. Peygamberler ve melekler hakkında da kullanılır. Bk. *Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 342.

⁹⁰⁴ Sebebe ve zamana dayalı, dolayısıyla sınırlı olan hiçbir şey, bu mertebenin idrâk ve izâhını yapmaya yetkin değildir. Nizamoğlu'nun, bu mertebe ile ilgili bir yorum yapmamış olması da bundan mütevellittir. O da bir olanı birleyememiştir. “Her türlü vasıf ve niteleme ortadan kalkmıştır. Allah cem 'in aynında fenâ bulduktan sonra bekâ mertebesine ulaşan bazı seçkin kullarının (hâssu'l-havâsın) sırlarına bu tevhiidden bir nebze gösterilmiş; fakat onları bunu vasfetmekten menederek, yayma imkânı verilmemiştir.” Bk. Tek, *Tasavvufi Mertebeler*, 2008, 363, 364.

⁹⁰⁵ “Yedinci mertebe ise, bir olan varlığın vecihlerini, o varlığa ait olmamakla birlikte, ne ayrılığın (fark) cem'e, ne de cem'in ayrılığa mâni olmayacak şekilde, birbirinden ayırmak mertebesidir ki, buna da “Cem'u'l- Cem” mertebesi denir. Bunu yaparken ne ayırmak bir araya getirmeye ne bir araya getirmek ayırmaya mâni olmalıdır. Buna “fark-ı sâni” de denir. “Fark-ı evvel” bir olan varlıktan bu mertebeleri ayırıp zıt bilmektir. Kâmil mürşid, âdil ve ârif olan odur ki ayırmayı ve bir araya getirmeyi kendinde toplamış olsun. Yani, bânında cisimleri ayıran ve birleştirendir.” Bk. Nizamoğlu, *Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd*, 2014, 29.

⁹⁰⁶ Nizamoğlu, *Madenü'l-Ma'ârif*, 2014, 364.

3.6 Tasavvufî Eğitim Metodları

“İnsanı Allah’a götüren yollar yaratıklarının sayısı kadardır” sözü, sûfilerce farklı anlamlarda yorumlanmıştır.⁹⁰⁷ Bu bağlamda, hakîkatte ne yaratıkların sayısı ne de ona giden yollar net olarak bilinemez. Net bildiğimiz tek gerçek varsa; varılacak tekliktir, o’dur. Yoksa yol alıştaki metodların farklı oluşunun, ana hedefi değiştirmedeği âşikârdır.⁹⁰⁸ Bu kesin bilginin mevcudiyeti ile başlayan mücadele ve heves, tecrübe ile varılmış birtakım yolların adreslerini bugün bize sunmuştur. Tasavvuf tarihine bakıldığında ilk sûfilerde iki farklı yol göze çarpmaktadır.⁹⁰⁹ Bu iki yoldan biri makul, mutedil, ihtiyatlı ve derinliği olan bir yol iken, diğer yol sıra dışı; cezbeli, taşkın, hür, kınayanın kınamasına aldırmayan, dolu dolu yaşayıp, her tepkisini dile getiren bir meşrebe işâret etmektedir. Bu minvalde, Necmeddîn-i Kübrâ’nın (ö.618/1221) *Usûl-i Âşere* adlı eserinde ilk tasnifin yapıldığı “ahyar, ebrar ve şuttar” yollarına işâret edildiği görülmektedir.⁹¹⁰ “Nefsânî ve rûhânî ve aşkânî” olarak ayrılan bu yollarda farklı tasavvufî metodların, uygulandığı bilinmektedir. Bu bağlamda, Hz. Ebûbekir kanalıyla süregelen “Sıddıkî ve Bekrî” olarak bilinen tarikâtların, rûhânî uygulamaları esas aldığı görülmektedir.⁹¹¹ Seyr ü sülûk metodları; ibâdet, taat, zikir ve teslimiyettir.⁹¹² Sâlikin, ibâdet ve zühhd merkezli yaşayarak, kalbini nefsi üzerinde baskın hâle getirmesi beklenir. Nefsânî tarikâtlar, Hz. Ali kanalıyla gelen “Alevî, Haydarî” olarak bilinen, ehl-i beyt muhabbetinin yoğun olduğu ve nefis ile mücâdeleyi esas alan yapılarıdır.⁹¹³ Bu tarikâtlarda uygulanan metodlar; halvet, riyâzet ve mücâhededir.⁹¹⁴ Şuttar tarîkinde ise öncelikli unsur cezbedir. Bu kişiler, âdetâ mıknaatla çekilir gibi, ne olup bittiğini bile anlamadan, bir anda işin içine girmiş olan kimselerdir. Bu kimseler de istîdadılarına göre ahyâr ve ebrar yöntemleriyle eğitilir.⁹¹⁵

⁹⁰⁷ Bk. Necmeddin Kübrâ, *Usûl-i Âşere*, 2015, 26.

⁹⁰⁸ Bk. Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 2023, 90.

⁹⁰⁹ İlk yolun örnek şahsiyetleri; Muhâsibî, Hücvîrî, Kuşeyrî, Gazalî, olurken, diğer yola örnek olarak Bayezid Bistâmî, Hallac, Şiblî, Harakânî gösterilmiştir. Bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 2016, 200.

⁹¹⁰ Detaylı bilgi için Bk. Necmeddin Kübrâ, *Usûl-i Âşere*, 2015, 35, 48 arası.

⁹¹¹ Krş. Yılmaz, *Tasavvufta İrşad*, 2022, 145.

⁹¹² Krş. Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, 2010, 64.

⁹¹³ Krş. Yılmaz, *Tasavvufta İrşad*, 2022, 149.

⁹¹⁴ Krş. Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, 2010, 64.

⁹¹⁵ Bk. Yılmaz, *İrşad*, 2022, 154.

Seyyid Nizamoğlu'nun eserleri tetkik edildiğinde, üç yolu da düstur edindiği görülmektedir. İbâdetler bölümünde yer verdiğimiz, yoğun nâfile namaz ve tesbihatlar; şerîata olan bağlılığını, kulluğunu, tasavvufi eğitim anlayışında dervişâna çizdiği rotayı belirlemektedir. Nitekim Nizamoğlu'nun *Mârifetler Risâlesi* adlı eserinde dâima kötülüğü emredici nefisin ıslâhına yönelik yöntemlere “halvet, zikir, riyâzet ve uzlet” şeklinde yer verdiği tespit edilmiştir.⁹¹⁶

3.6.1 Halvet

“Yalnız kalmak, inzivaya çekilmek” anlamındaki “halvet” sözcüğü, tasavvuf ıstılâhında; sâlikin, kimsenin olmadığı bir yerde Allah ile olması, rûhen Hz. Allah ile sohbet etmesi anlamında kullanılır.⁹¹⁷ Farsçada kırk anlamına gelen “çile”, Arapça’da ise “erbâin” kelimeleri ile ifâde edildiği görülmektedir.⁹¹⁸

İslam dinindeki en büyük halvet örneği, Hz. Peygamber’in (a.s.) Nûr dağında, Hira mağarasında inzivâyâ çekildiği dönemler olarak bilinmektedir. Bu dönemlerde Efendimiz’e yalnızlık sevdirmiş, az bir azıkla, insanlardan uzak kalacak şekilde, tefekküre yönelmiştir. Böylelikle pür-i pak kalbi ilk vahyin ve ilhâmın da muhâtabı olmuştur.⁹¹⁹

Halvet, nefsi tezkiye ve rûhu tasfiye edebilme gâyesi için kullanılan bir eğitim metodudur.⁹²⁰ Zünnûn-ı Mısri (ö. 245/860) insanı ihlâslı olmaya sevk eden en büyük yaptırımın halvet olduğunu ifâde etmiş ve halvetteki kimsenin Allah’tan başka bir şey görmeden yalnız onun hükmü ile harekete geçeceğine dikkat çekmiştir.⁹²¹ Sehl b. Abdullah (ö.283/896) nefsin halvete sıkı bir şekilde bağlamayanın sülûkunun sahih olmayacağı ifâdeleriyle nefsin ıslâhında halvetin önemine dikkat çekmiştir.⁹²²

⁹¹⁶ Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 61.

⁹¹⁷ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 220; Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*, 2013, 136.

⁹¹⁸ Krş. Akot, *Kavram Atlası*, 2020, 89.

⁹¹⁹ Krş. Yılmaz, “Kur’an’ın Nebî’nin Kalbine İndirilişi” <https://hasankamiliymaz.com/kuranin-nebinin-kalbine-indirilisi.html> (et.13.03.2024)

⁹²⁰ Krş. Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 2023, 115.

⁹²¹ Krş. Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 1991, 164, 165.

⁹²² Krş. Kuşeyri, *er-Risâle* 1999, 213.

Tasavvufî eğitimin bir parçası olarak, belli kurallar dâhilinde uygulanmaya başlayan halvet kavramının, IV/X. yüzyıldan sonra sistematize olduğu görülmektedir.⁹²³ Halvetin temel uygulama prensibi kabul edilmesinden mütevellit, bu uygulamanın ekseriyetle Halveti Tarikatlarında yer aldığı görülmektedir.⁹²⁴ Sâlikin, halvethânelerde⁹²⁵ az yemek, az uyku, bolca zikir ve tefekkür ile; bedenî arzularını asgarî düzeye indirgeyerek Allâh ile rûhen temas elde etmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır.⁹²⁶ Böylelikle mürîdin bütün beşerî kuvvetlerin de körelmesi, ölmesi amaçlanır.⁹²⁷ Halvet hayatı şeyh emriyle başlar ve genelde kırk gün sürer.⁹²⁸ Bu minvalde Hz. Musâ'nın, Allah'a otuz gece ibâdet edeceğine dair söz vermesi ve buna on gün daha ilâve edilmesi, kırk günün önemine işâret etmektedir.⁹²⁹ Bu zaman mefhumu, genellikle kırk gün olarak ifâde edilse de süresinin şeyh tarafından belirlendiği dikkat çekmektedir.⁹³⁰

Sühreverdi'nin *Avârifü'l-ma'ârif* adlı eserinde, halvet konusuna geniş olarak yer verdiği görülmektedir. Halvet Adâbı, Halvette Zuhûr Eden Mânevî Fetihler ve Halvete Giriş Âdâbı şeklinde adlandırılmış bölümler, halvet dönemi ile ilgili detaylı

⁹²³ Krş. Süleyman Uludağ, "Halvet" DİA, 15:387; Ramazan Muslu vd. *Tasavvuf El Kitabı*, 2020, 362.

⁹²⁴ "Halvetilik geniş bir coğrafyaya yayılmış ve özellikle halvet eğitimini uygulayan kurumsallaşmış bir tarikat olmuştur." Öncel Demirdağ, "Tasavvuf Tarihinde halvet ve Halvetin Mânevî Yönü" s.138. Yasemin Bilgen, *Tasavvufta Zikir Kavramı ve İmam Birgivi'nin Er-Risâle Fi'z-Zikri'l-Cehri' İsimli Eserinin Tahlili*, Iğdır Üniversitesi, YLT, 2029, 20. https://isamveri.org/pdfdrg/D01777/2012_53/2012_53_DEMIRDASO.pdf (et. 13.03.2024)

⁹²⁵ Genellikle dar ve karanlık olan bu mekanları Kâşânî, mânevî merkezler ve gizli mahaller olarak tanımlamış ve bu mekanlar sayesinde sâlikin zikrinden ayrılmayacağını ifâde etmiştir. Halvethâne/zikirhânelerin içinde himmetin dağılmadığını ve mürîdin zikrettiğine eksik yönelmesine yol açacak bir engel olmadığını vurguladığı görülmektedir. Krş. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 2015, 335.

⁹²⁶ Krş. Mustafa Kara, *Tasavvuf Kültürü*, Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2019, 60.

⁹²⁷ Krş. İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti*, 1984, 136. Tüsteri bu konu ile ilgili "Kim kırk gün boyunca Allah için aç kalırsa, o kişiye melekut âlemin kapıları açılır" demiştir. Bk. Sühreverdi, *Avârifü'l-ma'ârif*, 2005, 284.

⁹²⁸ Krş. Yılmaz, "Tasavvufta Merak Ettiğiniz Sorulara Cevaplar" <https://hasankamilyilmaz.com/tasavvufta-merak-ettiginiz-sorulara-cevaplar.html> (et. 13.03.2024)

⁹²⁹ "(Bana ibadet etmesi için) Musa'ya otuz gece vade verdik ve ona on gece daha ilâve ettik; böylece Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu. Musa, kardeşi Harun'a dedi ki: Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yoluna uyma." Bk. A'râf 7/142, <https://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=7&ayet=142> (et. 13.03.2024) Ayrıca Sühreverdi'nin, *Avârifü'l-ma'ârif* adlı eserinde "Kim kırk gün, Allah için ihlâsla amel ederse, kalbinden diline doğru hikmet pınarları fışkırır" hadisi ile, "kırk gün" kavramına dikkat çektiği görülmektedir. Bk. Sühreverdi, *Avârifü'l-ma'ârif* 2005, 263.

⁹³⁰ Hucvîrî'nin *Keşfü'l-mahcûb*, adlı eserinde Ebu Abdullah b. Hafif'in (371/982) dünyadan göçtüğünde, birbirine bitişik kırk erbâini olduğu, ifâdeleri görülmüştür. Bk. Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 1996, 385. Aynı şekilde, Abdülehad-i Nuri Efendi'nin (ö. 1061/ 1650) kırk halveti peş peşe çıkardığı, 1600 gün halvette kaldığı nakledilir. Bk. Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 2023, 115.

bilgileri içermektedir.⁹³¹ Bu bilgilerden özetle anlaşılmaktadır ki; sâlik, halvete girmeden önce boy abdesti alır, dünyalık her işten kendini bertaraf ederek iki rekât namaz kılar. Tövbe eder ve halvete girer. Sadece zârurî ihtiyaçları için, şeyh eşliğinde dışarı çıkmakta, beslenmesi de yine şeyhi tarafından asgarî şekilde düzenlenmektedir.⁹³² Zarûrî ihtiyaç, cumâ ve bayram namazı gibi namazlar dışında dışarı çıkarılmaz.⁹³³ Mürîd, halvette dâima abdestli bulunur.⁹³⁴ Bu dönemde mürîdin, şeyhinden başkası ile konuşması yasaktır. Şeyhi belirli dönemlerde rüyâları, ilhâmları dinlemek, zikrini tazelemek, gücünü, kuvvetini arttıracak desteği vermek adına mürîdiyle temasta olur.⁹³⁵ Böylece, zihnin Allah dışında her şeyden arınması, tefekkürde süreklilik ve her yerde Allah ile beraber olma kazanımı sağlanmış olur.

Nizamoğlu, eserleri tetkik edildiğinde halvet teriminin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.⁹³⁶ Nefsin ıslâhında halvete verdiği önem birçok beytinde dikkat çeker. İnsanlar arasında bülbül gibi öten kimsenin, halvete girdiğinde kuzguna⁹³⁷ dönüşeceğini, hatta ondan daha beter olacağını ifâde ettiği görülmektedir. Bu ifâdeler, halvetin kişi üzerindeki etkisini aşîkar etmektedir.

Avâm içinde bülbül-veş ötersin

*Velî halvetde kuzgundan betersin*⁹³⁸

⁹³¹ Bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, 2005, 263-288 arası.

⁹³² Halvetteki sâlike verilen yemek ve su, günden güne azaltılır. Yiyeceğin çeşidi farklı olsa da genel olarak halvette vejeteryan beslenme dikkat çeken bir unsurdur. Ancak kırkinci gün sonunda halvetten çıkan mürîde kurban kesilip, eti yedirilir. Krş. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 193. “Sehl b. Abdullah’a “Bazı insanlar vardır ki; kırk günde veya daha fazla günde bir yemek yiyor. Bunun açlık ateşi nereye gidiyor, nasıl sabrediyor” diye sorulduğunda; Hazret “İlâhî nûr ondaki açlık ateşini söndürüyor” demiştir. Bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, 2005, 284.

⁹³³ “Cemaatle namazı terk etmek büyük bir hata ve yanlıştır. Yolda zikri terk etmemeli, sağa sola bakmamalı, her duyduğuna kulak vermemelidir.” Bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, 2005, 282.

⁹³⁴ Şeriatın edebine ve Rasûllah’ın sünnetine uygun olmayan bir halvet, sadece nefiste iç temizliği hasıl ederek, âhiret ilmi kazandırmaz. Bu hâl kişiyi Allah’tan uzaklaştırır. Elde ettiği kazanımlarla şeytan onu aldatır, o da maksuduna ulaştığını zanneder. Krş. Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, 2005, 272.

⁹³⁵ Krş. Kara, *Tasavvuf Kültürü*, 2019, 60. Ayrıca “Sûfilere göre şeytanın en faal olmak istediği yerlerden birinin halvethâneler olduğu ifade edilmektedir.” Bk. Kara, *Tasavvuf Kültürü*, 2019, 61.

⁹³⁶ Nizamoğlu’nun Risâlesinde, şeyhi Ümmî Sinan Efendi’nin her sene üç erbâini olduğunu ve her erbâinde yüzlerce mücâhede olduğunu ifade ettiği tespit edilmiştir. Müellif bunu “Halvetiyye’de ondan fazla mücâhede eden görmedim” şeklinde dile getirmiştir. Bk. Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 50.

⁹³⁷ Bk. Karakarga, <http://www.lugatim.com/s/kuzgun>, (et.14.03.2024)

⁹³⁸ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 426.

Müellifin, halvet yerine bazı beyitlerde erbâin kelimesini kullandığı görülmektedir. Bu yerin mutlaka karanlık olması gerektiğine, nefis ve rûhun ancak karanlıkta eşdeğer olacağına dikkat çektiği görülmektedir. Dar ve karanlık olan bu yerde (halvethâne) aç ve susuz kalmak nefsi gün be gün ehlileştirmekte ve sâlikin kendini tanımasını sağlamaktadır. Bu karanlık yerden murâdı, mahşer günündeki nûrun aydınlığına kavuşabilmektir. Halvette, sadece ibâdet ile meşgul olduğunu ve yemek dahi yemediğini ifâde ettiği görülmekte iken, cennet yiyeceklerine, kevser suyuna tâlip olduğunu ve çektiği erbâinlerin ona mahşerde cenneti kazandıracağından bahsettiği de ifâde edilmektedir. Dünyadan soyutlandığını ve yalnız kaldığını izâh ettiği beyitleri müteakiben; son niyâzının ahirette Hz. Peygamber (a.s.) ile komşu olmak olduğu dikkat çekmektedir.

Karanlıkta gerek erbâ 'in hem

Karanlıkta eder rûhla nefis dem⁹³⁹

Kerem eyle iki gözüm be-gâyet

Girüp halvette her dem eyle tâ 'at⁹⁴⁰

Su içmeyüp çekerdik erbâ 'inler

İçür cennetde bize âb-ı kevser

Yemezdik halvet içinde ta 'amı

Bize mahşerde ver Dârü 's Selâm 'ı

Murâdımız karanlık yerden ey Dost

Bizi kıl rûz-i mahşer nûrdan ey Dost

Kesildik çünkü halkından cihânın

Dilerüz komşuluğunu Mustafâ 'nın⁹⁴¹

Nizamoğlu'nun *Dîvân'ında*, halvete girmenin önemine değinerek birtakım açıklamalar yaptığı tespit edilmiştir. Müellife göre, halvet gönül gözünü açar,

⁹³⁹ Nizamoğlu, *Mi 'râcül-Mü 'minîn*, 2014, 275.

⁹⁴⁰ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 227.

⁹⁴¹ Nizamoğlu, *Mi 'râcû 'l-Mü 'minîn*, 2014, 281

sâlikin yüzünü Hakk’a döndürür, onu Allah’a iletir. Halvetteki zikirler⁹⁴² ile gönlün temizleneceğini, emmâre nefsin ancak halvet ile dizginlenebileceğini ifâde eder. Bunca yıldır yiyip içen, bildiği gibi yaşayan nefsin serzenişle; yarın bu dünyadan göçüp gideceğini telkîn eder. Böylelikle onu halvete yönlendirir. Beyitlerinde birçok defa nefsin ölümü hatırlatarak, halvete davet ettiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, irâdî ölüm ve halvet ilişkisi göze çarpmaktadır. Nizamoğlu, fânî dünyadan yüz çevirip halvete girmenin, evliyâların yolu olduğunu izâh etmiştir. Evliyânın bu yolla nefisleriyle cihâd ettiğini açıklayarak; kendisinin de bir mü’min kimse olarak bu sözü tutması gerektiğini ifâde ettiği görülmektedir.

Açılır gönlünün gözü Hakk’a döner cânın yüzü

Mevlâ’ya iletür bizi gel halvete gir halvete

Tevhîd sînemiz çâk eyler yüzümüz yere hâk eyler

Siler gönlümüz pâk eyler gel halvete gir halvete

Emmâreden halâs eyler zikr ile hâssü’l-has eyler

Nefs zebûn olup yâs eyler gel halvete gir halvete

Bunca yıldır ger içersin bildiğin yerde uçarsın

Nice oynayu gülesin nefsin uyup yelesin

Ecel erişe ölesin gel halvete gir halvete

Sen sana etme bu zulmü akluna getir ölümü

Gel öldür nefs-i zâlimi gel halvete gir halvete

Döndür bu âlemden yüzün fânî dünyadan yum gözün

Zikr-i tevhîd olsun sözün gel halvete gir halvete

Seyyid Nizamoğlu cehd et evliyâlar yoluna git

*Eger mü’min ise söz tut gel halvete gir halvete*⁹⁴³

⁹⁴² Halvette yapılan zikirler ile ilgili “Zikir” başlığı altında açıklamalar yapılmıştır.

⁹⁴³ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 217.

Müellif, nefsin azgınlığı karşısında, halvetin olumlu yaptırımına değindiği gibi; halvetin belirli bir mertebeye ulaşınca kadarki gereğine de dikkat çeker. Halvette durulan, hapsolan nefis, dışarı çıktıktan sonra yine hevâ ve hevese düşerek Hakk yolundan ayrılmak istemektedir. Bu bağlamda, tasavvufî eğitimde üst üste yapılan halvetler, halvetin süresi vb. kavramlar Nizamoğlu'nun Tasavvufî Eğitim Anlayışı'nda açığa çıkmaktadır. Nefis mertebelerinde belirli bir noktaya gelinmeden halvet ihtiyacı devam etmektedir. Bunu yönetecek ve yönlendirecek olan kişinin şeyh olduğu dikkat çekmektedir.

Bu nefs-i rû-siyâhım yolundan azmak ister

Koyup tarîk-i Hakk'ı yok yere gezmek ister

Birkaç gün idi zâlim hapsetdi halvet içre

*Şimdi hevâyı gördü ol hâle esmek ister*⁹⁴⁴

3.6.2 Uzlet

Sözlükte uzlet “yalnızlık, toplumdan ayrı olmak” şeklinde tanımlanmaktadır. Tasavvuf ıstılahında; günâhlardan sakınmak ve daha çok ibâdet edebilmek maksadıyla, gereğinden fazla halk içinde olmamayı tercih etmek, inzivaya çekilmek şeklinde kullanıldığı görülmektedir.⁹⁴⁵

Kuşeyrî'nin *er-Risâle* adlı eserinde, uzletin halktan ayrılmak değil, kötü huylardan ayrılmak olduğuna; ârif olan kimsenin halk ile beraberken, aslen Hakk ile kâim olduğuna dikkat çektiği bilgisi mevcuttur.⁹⁴⁶

Gazzali'nin *İhyâ* adlı eserinde, uzletin olumlu ve olumsuz yönlerine dâir, hadislere dayanarak açıklamalar yapar. Halktan ayrılmak şeklinde, dâimi bir uzletin sakıncalarının, faydalı yönlerinden daha fazla olduğu göze çarpmaktadır.⁹⁴⁷

Binâenaleyh, “İbâdet etmek için dağa çıkan/çıkmaya izin isteyen bir adama, Hz. Peygamber (a.s.) “Ne sen böyle yap ne de sizden herhangi bir kimse yapsın! Yemin

⁹⁴⁴ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 190, 191.

⁹⁴⁵ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 543; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 505

⁹⁴⁶ Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 198. Zâhiren halk ile, sırren onlardan ayrı olan. Kâin ve bâin/birlikte, ayrı. Ayrıca halvet-der encümen.

⁹⁴⁷ Krş. Gazâlî, *İhyâ*, s.511, 561 arasındaki bölümler.

ederim sizden birinizin İslam yolunda bazı yerlerde sabretmesi, tek başına kırk sene yaptığı ibadetten daha hayırlıdır” buyurmuştur.⁹⁴⁸ Sûfîlerin, devamlı sürececek bir uzlet hayatını tercih etmekten sakınarak, daha ziyâde halvet yolunu benimsedikleri anlaşılmaktadır.⁹⁴⁹

Nizamoğlu’nun eserlerinde geçen “uzlet” kavramının, sürekli bir inzivâ hayatı yaşamak şeklinde kullanmadığı tespit edilmiştir. Nizamoğlu için uzlet, mâsivâdan yüz çevirerek, kalben Hz. Allah ile dâim olmaktır. Nitekim müellifin diğer beyitleri incelediğinde; tasavvufî eğitim anlayışında “hizmet” konusuna dikkat çektiği görülmektedir. Bu minvalde, hizmet ehli olan kimsenin devamlı bir inzivâ halinde olması mümkün görülemez. Halk içinde Hakk ile olmak, kesrette vahdeti müşâhede etmek ve hizmet ehli olabilmek Nizamoğlu için esas teşkil etmektedir. Müellifin “iki âlemden uzlet” ettiğini ifâde ettiği beyitlerin, halvette olduğu anlamına geldiği görülmektedir. Müellife göre uzlet, halvete giden yol kabul edilmektedir.⁹⁵⁰ Nitekim risâleleri incelendiğinde; Müellifin eserlerinde “uzlet” kavramının halktan uzaklaşarak halvete girmek, ya da “halvet” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Mârifeler Risâlesi* adlı eserinde Cüneyd-i Bağdadî’nin, bir dervişe ettiği nasîhata yer verdiği görülmektedir. “Halktan uzlet et. Tevhîd ile meşgul olmak için sana özel bir mekân olsun. Bu mekân öyle gizli olsun ki, halk senin nerede olduğunu bilmesin. Halvette, kelime-i tevhidin lezzetini alarak kalbindeki meşguliyetlerden arın”⁹⁵¹

Gördüm fenâ cihân uzlet eyledim

*Andan hayât-ı câvidânı bildim*⁹⁵²

Eder mi sana lâyük kimse tâ’at

Olur mu fikr- fâsitsiz ibâdet

İki âlemden etdik çünkü uzlet

⁹⁴⁸ Bu hadisin kaynağı “Beyhakî, İbn Abdülberr” şeklinde gösterilmiştir. Bk. Gazâlî, *İhyâ*, s519.

⁹⁴⁹ Krş. Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, 2010, 169.

⁹⁵⁰ “Uzletin aslı, halvet yoluyla beş duyu organını bazı tasarruflardan uzak tutmaktır.” Bk. Necmeddin Kübra, Bursalı İsmâil Hakkı, *Tasavvufun On Esâsı-Usûl-i Âşere*, İstanbul: Bedir Yay, Haz. Mustafa Çelik 2015, s.24.

⁹⁵¹ Nizamoğlu, *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 61.

⁹⁵² Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 166.

Kabul et halvetin biz kulların hep

Nizamoğlu edüp bu halktan uzlet

Sığınup sana etdi gerçi halvet

Bulunmaz lütfuna hadd ü nihâyet

*Kabul et kulların biz halvetin hep*⁹⁵³

3.6.3 Zikir

Zikir kelimesi sözlükte “anmak, hatırlamak, yâd etmek” şekilde tanımlanmaktadır. “Ezkâr” çoğuludur. İstilahta, “Allâh’ı anmak, onu unutmamak (nisyân) gaflet halinde olmamak” anlamında kullanıldığı görülmektedir.⁹⁵⁴ İnsan kelimesi; unutan varlık olarak “ins” ve kendisine öğretilen varlık olarak “înâs” köklerinden oluşmaktadır.⁹⁵⁵ Bu minvalde, Allâh, bilinmeyi murâd eden; insan ise unuttuğu aslını, onu anarak öğrenecek, hatırlayacak ve akılda tutacak olandır. Dünya âlemine gönderilen insan için yegâne anahtarın zikir olması, tasavvufî eğitimin de temelini oluşturmaktadır. “Tarîkatlarda zikir, kulun rabbine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibâdet, nefsi terbiye için uygulanan riyâzetin en önemli esası olarak kabul edilir”⁹⁵⁶

Kur’an’ı Kerim’de zikir kelimesi 292 âyette geçmekle birlikte “düşünmek, hatırlatmak, bilinen bir şeyi unuttuktan sonra tekrar hatırlamak, anmak, öğüt almak ve öğüt vermek” anlamlarında kullanılmıştır.⁹⁵⁷ Hz. Allah, kullarından anılmayı istemiş ve anıldığı takdirde, kullarına da onları anacakları müjdesini vermiştir.⁹⁵⁸ Abdurrezzâk Kâşânî (ö. 736/1335) Hakk’ı zikretmenin, onun kulunu zikretmesinden kaynaklandığını ve Allah’ın zikrinin kulun zikrinden çok daha

⁹⁵³ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 188, 189.

⁹⁵⁴ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 588.

⁹⁵⁵ Süleyman Narol, “İnsan Kelimesinin Kur’an’daki Kullanımları Bağlamında Meallere Eleştirel Bir Yaklaşım” s.479, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/459657> (et. 18.03.2024)

⁹⁵⁶ Bk. Reşat Öngören, “Zikir” DİA, 44:411.

⁹⁵⁷ Bk. Yasemin Bilgen, *Tasavvufî Zikir Kavramı ve İmam Birgivi’nin Er-Risâle Fi’z-Zikri’l-Cehri’ İsimli Eserinin Tahlili*, Iğdır Üniversitesi, YLT, 2029, 2.

⁹⁵⁸ “Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin” Bk. Bakara 2/152, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=152>, (et. 18.03.2024) Zikrin başladığı ve zirve yaptığı iki ucun da aşk olduğu görülmektedir. Hem zikrin sebebi hem de sonucu aşktır. Hz. Peygamber’in (a.s.) Allahü Zülcelâl’e “Seni nasıl mehd ü sena edeceğimi bilemiyorum” hitâbı, buna örnektir. Bk. Kelabâzî, *Ta’arruf*, 2021, 125.

üstün olduğunu ifâde eder.⁹⁵⁹ En büyük ibâdet sayılan ve Hz. Allah tarafından herhangi bir şekil şartına tabi tutulmayan zikrin, Hz. Allah'ın kullarına olan büyük bir lütfu olduğu görülmektedir.⁹⁶⁰ Sehl b. Abdullah, Allah'ı zikretmeksizin geçip giden tek bir nefesin bile, ânı zâyi edeceğine dikkat çekmiş; ânını zâyi eden kimsenin ise mâlâyânî şeylere dalacağını ifâde etmiştir.⁹⁶¹

Tasavvuf tarihinde, ilk zikrin nasıl, ne şekilde uygulanmaya başlandığı ve kimlere telkin edildiği hakkında, tarikatların birtakım rivâyetleri olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in (a.s.) farklı zamanlarda, Hz. Ebûbekir ve Hz. Osman'a zikr-i hafî, Hz. Ali ve Hz.Ömer'e zikr-i cehrî telkini yaptığı ifâde edilmektedir.⁹⁶² Zikr-i hafî, kalp ile yapılan sessiz ve sürekli, zikr-i cehrî açıktan ve sesli olarak yapılan zikirlerdir.⁹⁶³ Hz. Allah, zikir için zorunlu kaideler getirmemiş; ayakta, otururken, yataarken, kullarının onu anabileceklerini ifâde etmiştir.⁹⁶⁴ Bu âyete binâen, tarikatların âyinlerini⁹⁶⁵ kuudî (oturarak) kıyamî (ayakta) ve devranî (dönerek) olmak üzere üç ana şekilde yaptığı bilinmektedir.⁹⁶⁶ Cehrî zikir yapan tarikatlar, zikirlerini genellikle semâ ve devrân şeklinde icrâ eder.⁹⁶⁷

Tarikatlarda, mürşit tarafından sâlike belirli sayıda ve belli bir usul ile esma-i hüsnâ'dan bir isim telkîn edilir.⁹⁶⁸ Her basamağın farklı esmâ ile yapılan bir

⁹⁵⁹ Krş. Kâşânî, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2015, 558.

⁹⁶⁰ “Zikir bir ibadettir ancak onu diğer ibadetlerden ayıran onun için bir şekil, mekân ve zamanın tahsis edilmemesi, herhangi bir sayıyla tahdit edilmemesidir. Her zaman, her yerde, herhâlde sayısızca yapılabilir bir ibadettir. Bu sebeple “Allah'ı anmak, en büyük ibadet” (Ankebut, 29/45.) Bk. Lamia Levent Abul, “En Büyük İbâdet Allah'ı Anmak” <https://yayin.diyaret.gov.tr/makale/en-buyuk-ibadet-allahi-anmak>, (et. 18. 03. 2024)

⁹⁶¹ Krş. Sühreverdi, *Avarifü'l-Mearif*, 2005, 696.

⁹⁶² Krş. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2013, 345.

⁹⁶³ Krş. Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, 2010, 154; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 2023, 113; Kara, *Tasavvuf Kültürü*, 2019, 65. Ayrıca, Mustafa Kara'nın, *Tasavvuf Kültürü* adlı kitabında “Bu tasnifi Nakşiler asla sesli zikir yapmaz ya da Kadirîler asla sessiz zikir yapmaz şeklinde anlamamak lazımdır” ifâdeleri geçmektedir. Nizamoğlu da sesli zikri benimseyen bir tarikat yapısı içerisinde olmasına rağmen, zikrin sessiz yapılmasında bir beis görmediğini ifâde etmiş; yine sesli zikrin daha efdal olduğuna vurgu yapmıştır.

⁹⁶⁴ “Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yataarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. “Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru” derler” Bk. Âl'i İmrân 3/191, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=3&ayet=191> (et. 18.03.2024)

⁹⁶⁵ Dini Tören, tarikatların toplu icrâ ettikleri zikir. Bk. <http://lugatim.com/s/ayin> (et. 18.03.2024)

⁹⁶⁶ Krş. Ömer Tuğrul İnâncer, “İstanbul'da Tarikat Ayin ve Zikirleri” *Büyük İstanbul Tarihi*, 5:316, <https://istanbultarihi.ist/175-istanbulda-tarikat-ayin-ve-zikirleri>, (et. 18.03.2024)

⁹⁶⁷ Krş. Reşat Öngören, “Başlıca Tarikatlar”, ed. Kadir Özköse, *Tasavvuf El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2020, 250.

⁹⁶⁸ Krş. Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 2023, 109.

zikrinin olması; her kapıyı açan farklı bir anahtarın olduğu anlamına gelmektedir. Nihâi tertipte Zunnûn'un ifâdesiye “Zâkirin zikrinden kaybolması”⁹⁶⁹ zikrin hedefidir. Daha açık bir ifâdeyle “zikreden kişi zikrinde fenâ bulmakta, zikredilen ise zikredenine yerine bâkî olmaktadır”⁹⁷⁰

Nizamoğlu'nun eserleri tetkik edildiğinde anlaşılmıştır ki; zikir, âdetâ onun yaşama sebebidir. Allah'ın adı anılmaksızın alınan bir nefes, geçirilen bir an bile onun için büyük bir hüznün ve kayıptır. Dünyâ âleminde yaratılan her varlık, her dâim Allah'ı zikrederken; o da bu varlıkta ancak zikir ile hemhâl olunabileceğine dikkat çekmektedir. Her dâim Allah'ı anan dil; belirli bir vakit sonra kalbe tesir edecek ve artık kalbin her atışında “Allah” tecellî eder hâle gelecektir. Müellifin birçok beytinde, dervişâna zikri dilinden zinhar düşürmemesi telkinini yaptığı; zikrin yalnız kalbi arındırmakla kalmayıp, şeytanı da eriteceğini ifâde ettiği görülmektedir. Zikir dilden düştüğünde, nefsin tuzaklarının tesir eder hâle geleceğine dikkat çekmektedir. Ancak zikir ile bunların bertaraf edilebileceğini sıklıkla dile getirdiği görülmektedir. Müellife göre, dünya her ân aldaticı ve göz boyayıcı bir unsur olarak hazır beklemektedir. Bu karşı konulamaz lezzet karşısında nefsin dayanmasının güç olduğunu ifâde ederek; dâimi zikir ile bu kontrolün sağlanabileceğinin mümkün olduğuna dikkat çekmektedir. Hasta kalplerin şifâsının zikir olduğunu, özellikle “kelime-i tevhid” zikrinin süreklilik hâline getirilmesi gereğini önerir. Birliğe, birlemeye, birlenmeye giden en önemli anahtarın “tevhîd zikri” olduğu anlaşılmaktadır.

İsma 'minnî ey veledî terk ne mi kon zikr-i Hudâ

*Nâsîhâtım budur ebed nefse uyup olma zebûn*⁹⁷¹

Nefsin ejderhâsı Seyyid Seyfî yutmasın seni

*Zikr-i Hakk'ı dâimâ dilinde tiryâk edegör*⁹⁷²

Allah'ın zikri şeytânı eridir

⁹⁶⁹ Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 304.

⁹⁷⁰ Bk. Necmeddin Kübrâ, *Usûl-i Âşere*, 2015, 87.

⁹⁷¹ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 122.

⁹⁷² Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 407.

*Ki ya 'nî kalbi münkerden arıdır*⁹⁷³

Zikri terk etme Nizamoğlu dilinden rûz ü şeb

*Asker-i nefsi fenâ eyler budur seyf-i Hudâ*⁹⁷⁴

Yüzümüz kâresin şevkinle ağ et

*Bu hasta gönlümü zikrinle sağ et*⁹⁷⁵

Bir yandan Allâh zikri bir yandan dünya fıkri

*Bir yandan nefsim mekrî nice edeyim n'eyleyim*⁹⁷⁶

Seyyid Seyfullâh Allâh de Allâh

*Kurtara yârın seni zikrullâh sultânım kardaş*⁹⁷⁷

Nizamoğlu'nun, erkek yahut kadın olsun, herkes için zikrin sesli yapılmasının efdâl olacağını ifâde ettiği görülmektedir. Yine de bazı kimseler gizli zikir yapmayı tercih etse de bunda bir sakınca olmadığını eklemiştir. Müellife göre, sesli zikir yapan kişinin önce her bir âzâsı mâsivâdan sıyrılmaya başlar ve sonra bütün bedeni ıslâh olur. Kalbine tam mânâsıyla tevhîd yerleşir. Artık Cenâb-ı Hakk'ı müşâhede etmeye başlar. Daha somut bir ifâdeyle; sâlikin ağzından çıkan kulağının da duymasıdır. Bütün organları da hakîkatte kulağın duyduğu gibi duyacak ve her biri bu zikre katılacaktır. Buna kalpte dahildir. Bu şekilde yapılan zikir ile, tevhîdin kalbe yerleşeceğini ifâde ettiği görülmektedir. Sâlik ancak müntehî⁹⁷⁸ makâmına geldiğinde, sesli zikre ihtiyacı kalmadığını ve zikri kalbî yapmasının uygun olacağını belirttiği tespit edilmiştir.

Eyüdü zikr-i cehr etmek kişiye

Gerek erkek gerekse dişiye

⁹⁷³ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 383.

⁹⁷⁴ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 161.

⁹⁷⁵ Nizamoğlu, *Divân*, 2014, 189.

⁹⁷⁶ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, 2014, 293.

⁹⁷⁷ Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn* 2014, 295.

⁹⁷⁸ Sülûku tamamlanmış olan, Mevlevilikte bin bir günlük çilesi biten dedelik mertebesine ulaşan derviş. <http://lugatim.com/s/M%C3%9CNTEH%C3%8E> (et. 20.03.2024)

Ederler ba'zılar tevhîd-i ihfâ

Hatâ yokdur meğer anlarda kat'â⁹⁷⁹

Kaçan kim zikr-i cerh ile kılasın

Bu zâhir cismini sâlih kılasın

Eger sen eyleyeydin zikr-i zâhir

Beden ıslâh olurdu elbet âhir

Erişür kâlbine andan sonra tevhîd

Mübeddel oluser tahkîke tâklîd⁹⁸⁰

Kaçan kim müntehîlerden olasın

O vakitin zikri kalbinde kılasın⁹⁸¹

Nizamoğlu'nun *Mârifeler Risâlesi* adlı eserinde, şeyhi Ümmî Sinan Efendi'nin halvetinde bulunduğu bir döneme dikkat çekerek; şeyhinin halvetteki günlük zikir programını açıklar. Bu minvalde, dervişlerin; sabah namazından işrak vaktine kadar “üç bin tevhîd”, işrak sonrası “otuz bin ve kırk bin esma”, öğle namazına kadar “tevhîd”, ikinci namazından sonra “üç yüz salavat”, akşama kadar “tevhîd”, akşam namazından yatsıya kadar yine “tevhîd” ile çektikleri, yatsı namazından teheccüde kadar “üç bin tevhîd ve diğer esmâ” ve sabah namazına kadar “tevhîd” ile meşgul oldukları görülmektedir.⁹⁸²

A) Semâ-Devran

Sözlük anlamı işitmek olan semâ; ıstilahta, “raks etmek, dinlenen dînî mûsîki etkisi ile kendinden geçerek dönmek, Hakk'tan gelen ilâhi sesi duymak” şeklinde ifâde edilmektedir.⁹⁸³ Sûfîlerin şiddetli bir muhabbet, cezbe ve vecd hâli ile dönmeye başlaması “sema, devrân, hareket, çarhetme, kıyâm vb” isimlerle anılmaktadır.⁹⁸⁴

⁹⁷⁹ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 419.

⁹⁸⁰ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 420.

⁹⁸¹ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 420.

⁹⁸² Nizamoğlu *Mârifetler Risâlesi*, 2014, 50.

⁹⁸³ Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 260.

⁹⁸⁴ Krş. Uludağ, “Devran”, DİA, 9:248

Asr-ı saadette, Hz. Cafer, Hz. Ali, Hz. Zeyd (r.a), Hz. Hamza'nın (r.a.) kızına bakma görevinde ihtilafa düştüğünde, Hz. Peygamber (a.s.) Efendimiz'in bu görevi Cafer et-Tayyâr'a verdiği, onun da muhabbet ile raks etmeye başladığı" ifâde edilmektedir.⁹⁸⁵

Tasavvuf tarihine bakıldığında, ilk sûfîlerin semâ kavramını; işitilen sesin kalpte bıraktığı etki şeklinde ifâde ettikleri görülmektedir.⁹⁸⁶ Serrâc'ın, el-*Lüma'* adlı eserinde, sûfîlerin; semânın Hakk'tan geldiği, kalp ehlinin işi olduğu, ancak vecd sebebiyle dervişin ayağa kalkabileceği, semâ anında kendinden geçen dervişin üzerine rahmet-i ilâhiyyenin ineceği şeklinde ifâdelerine yer verildiği görülmektedir.⁹⁸⁷ Sühreverdî'nin *Avârifü'l-ma'ârif* adlı eserinde, ilk sûfîlerden olan Ebû Muhammed Ruveyym b. Ahmed el-Bağdâdî'nin (ö. 303/915-916) "Sûfîlere semâ ânında başkalarına açık olmayan mânâların açıldığını, Hz. Allah'ın sanki onları "gel bana" diye çağırdığını ve bu ilâhî cezbe ile onların kendinden geçip sevindiklerini, bazısının ağlayıp, bazısının ise seyhâ attıklarını" ifâde ettiği tespit edilmiştir.⁹⁸⁸ Ebû'l-Kâsım Cüneyd [b.] Muhammed el-Hazzâz el-Kavârî'nin (ö.297/909) sûfîlerin semâ ile elest bezminde verdiği sözü hatırladıkları için vecde geldiklerini, zevk içinde dönüp durduklarını, raks ettiklerini ifâde ettiği görülmektedir.⁹⁸⁹ Elest bezminde, kul ile Hz. Allah arasında sözleşme yapıldığında, zevk ve muhabbet hissinin, kulların kalbine yerleştiği ve dünyada semâ ile muhatap olduklarında, bu ruhlarda aynı zevkin ve muhabbetin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu coşku ve vecdî hissedenden ruhların bedeni de doğal olarak raks etmektedir.

Kâdiriyye, Rifâiyye, Mevleviyye, Sühreverdiyye, Çiştiyye, Halvetiyye tarikatlarında devrân zikri, tarikat esası olarak kabul edilmektedir.⁹⁹⁰ İlk dönem sûfîlerinde olduğu gibi, Hz. Mevlâna'nın da Allâh aşkı ile kendinden geçerek dönmeye başladığı bilinmektedir. Elde etmiş olduğu kazanımın, Mevlevîlerin âyini

⁹⁸⁵ Krş. Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, 2005, 231. Eserde bu hadisin kaynağı: İbnu Kayyım, *Zâdü'l-Meâd*, III, 374, 375; Ali-Nasîf, *et-Tâc*, II, 357, 358 şeklinde geçmektedir.

⁹⁸⁶ Bk. Semih Ceyhan, "Semâ", *DİA*, 2009, 36:455.

⁹⁸⁷ Krş. Serrâc, *el-Lüma'*, 1996, 265.

⁹⁸⁸ Krş. Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, 2005, 223.

⁹⁸⁹ Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 424.

⁹⁹⁰ Bk. Süleyman Uludağ, "Devran", *DİA*, 9:248.

hâline geldiği bilinmektedir.⁹⁹¹ Devrânî âyinlerinin, dervişlerin halka şeklinde olup, ayakta adım atarak bir daireyi dönercesine yaptıkları bir âyin çeşidi olduğu ifade edilmektedir.⁹⁹² Bu âyinler mûsîki eşliğinde yapılan âyinlerdir.⁹⁹³ Besteli olarak okunan ilâhîlerle oluşmuş tekke mûsîkîsi bu düstur üzere oluşmuştur.⁹⁹⁴

Bir Halvetî Sinânî şeyhi olan Nizamoğlu'nun eserlerinde, semâ ve devrandan bahsettiği tespit edilmiştir. “Semâ ve devran” kavramlarını, ilk dönem sûfîleri gibi değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Allah aşkı ile kendinden geçerek döndüğünden bahsettiği, yaşadığı bu ilâhî aşkın tutkusunun; evrendeki her şeyi döndürdüğü gibi, kendisini de şarhoş edip döndürdüğünü dile getirdiği görülmektedir. İlâhî aşkın müşahedesi ile dönmemenin mümkün olmadığına dikkat çekmektedir.

XV. yüzyılda başlayan semâ, devran tartışmalarının, Nizamoğlu'nun yaşadığı XVI. yüzyılda oldukça etkin olduğu görülmektedir.⁹⁹⁵ Kendisini de birtakım eleştirilere

⁹⁹¹ Ayrıca, Tuğrul Efendi'nin, Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi'nde, Mevlevî Ayini'nin; kuyudî, kıyâmî ve devrânî âyinlerden tamamen farklı olduğunu izâh ettiği tespit edilmiştir. “Hz. Mevlana'nın vecd hâlindeyken yaptığı sema, oğlu Sultan Veled'den (ö. 1312) sonra Pir Âdil Çelebi (ö. 1560) ve daha sonra Pir Hüseyin Çelebi (ö. 1666) tarafından bugünkü hâlini almıştır” Bk. Ömer Tuğrul İnâncer, “İstanbul'da Tarikat Ayin ve Zikirleri” *Büyük İstanbul Tarihi*, 5:333, <https://istanbultarihi.ist/175-istanbulda-tarikat-ayin-ve-zikirleri>, (et. 28.03.2024)

⁹⁹² Dervişler sağ elleri yukarıya, sol elleri aşağıya bakar şekilde el ele tutuşarak ve tutuşurken birbirlerinin ellerini öperek- sola doğru yan adımlarla ve çok ağır tempoda dairesel yürümeye başlarlar. Bu sırada başlarını adımlarına uygun, sağa ve sola çevirirler. Her adımda bir kez olmak üzere “Hû” ismi tekrar edilir. Sol ayak sola atılırken, baş sağdan sola doğru döndürülür ve “Hû” denir. Bedenin ağırlığı, sol bacak üstüne verilip sağ ayak solun yanına çekilirken baş sağa döndürülür ve nefes alınır. Devran halkası böylece yürümeye başlar.Devranda büyük çoğunlukla “Hû” ve “Hay” esmâ-i şerifleri okunur. Bk. Ömer Tuğrul İnâncer, “İstanbul'da Tarikat Ayin ve Zikirleri” *Büyük İstanbul Tarihi*, 5:328, <https://istanbultarihi.ist/175-istanbulda-tarikat-ayin-ve-zikirleri>, (et. 28.03.2024)

⁹⁹³ Krş. Ömer Tuğrul İnâncer, “İstanbul'da Tarikat Ayin ve Zikirleri” *Büyük İstanbul Tarihi*, 5:328, <https://istanbultarihi.ist/175-istanbulda-tarikat-ayin-ve-zikirleri>, (et. 28.03.2024)

⁹⁹⁴ Krş. Kara, *Tasavvuf Kültürü*, 2019, 93.

⁹⁹⁵ “Tasavvuf ehlinin sema ve devran uygulaması İstanbul'da XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren XVI. yüzyıl sonlarına kadar bazı ileri gelen âlimlerin ciddi muhalefetiyle karşılaşmış olmakla birlikte, başta padişahlar olmak üzere yöneticilerin denge politikası sayesinde yine de kesintiye uğramadan sürmüştür.” Bk. Reşat Öngören “İstanbul'da Tasavvufî Hayat” 5:251. <https://istanbultarihi.ist/167-istanbulda-tasavvufi-hayati> (et. 31.03.2024); Reşat Öngören, “Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devrân Tartışmaları” s.131 file:///C:/Users/ASUS/Downloads/2010_XI_25_ONGORENR.pdf (et.10.04.2024) Sultan I. Mehmed Han (1413/1421) döneminde yaşanan şeyh Bedrettin olayı, Sultan II. Murad Han (1422-1451) döneminde hürufî idamları ve buna bağlı çıkan isyanlar, Yavuz Sultan Selim Döneminde (1512-1520) tartışmalı konulara da hüküm getirilmesi gereğini doğurmuştur. Bu minvalde özellikle devran ve raks konuları için fetva alınmış “Deverân bir rakstur, raksın haram olduğu icma ile sabittir. Dolayısıyla ona helal diyen kâfir olur. Helâl demeyen fakat o hareketlere katılan kimse ise fâsık olur” fetvası verilmiştir. Krş. Ahmet İnânır, “Osmanlı'da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları” s.157, 158. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153722> (29.03.2024) Ayrıca, Osmanlı sûfîleri ve fakihler arasındaki oluşan ilk tepkinin, Molla Arap lakaplı Muhammed b. Ömer'in (ö. 938/1531) Halveti erkânını uyarmaya yönelik devrânın haramlığına binâen yazdığı risâle kaynaklı olduğu

maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu eleştirilerin ne şekilde cereyan ettiğine dâir eserlerinde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat *Dîvân'ında* şahsına yönelik “rakkas” ithamlarının olduğundan bahsettiği, bu eleştirilere kayıtsız kalmayarak eserlerinde konu ettiği tespit edilmiştir. Bunları söyleyen kimselerin kaba sofu olduğundan; onların da semânın durumunu, bu durumda zûhur eden veçhi ve aşkı yaşamadığından ve bundan dolayı semâ edenlerin durumunu anlayamadıklarından bahsettiği görülmektedir. Müellife göre, Allah aşkı ile semâ etmek, o kaba sofularca küfür sayılsa bile; bu duyguyu yaşamamış olmalarından mütevellit, onların bu küfür yakıştırmalarının hiçbir önemi ve değeri yoktur. Onlara cevaben “ne din ne imân, ne cennet, ne huriyi bu devrâna değişmeyeceğine” dâir beyitleri, Allah’a karşı şiddetli bir tutku duyduğunu göstermektedir. İlâhî aşkın merkez noktasında, fenâfillah hâlinde, vecd ile döndüğü anlaşılmaktadır. Bu tutkunun tüm benliğini yaktığını, yaktıkça onu döndürdüğü, döndükçe daha da yandığını ve bundan büyük bir haz aldığını ifâde ettiği görülmektedir.

Müellifin, eriştiği hakka’l yâkîn bilgi sâyesinde, yaratılmış olan her şeyin durmaksızın döndüğünü ve yeryüzünde her şeyin Hakk’ı tesbih ettiğini, alenen yaşadığını ifâde ettiği görülmektedir. “Gökyüzünde ay, arşta melekler, hacılar kâbede, döne döne Hakk’ı zikreder, ırmaklar, denizler, felekler hep deverân eder, ben neden dönmeyeyim” beyitleri ile, devrânın zâhir ve bâtın yüzüne atıf yaptığı anlaşılmaktadır. Bilimsel olarak ispatlanan, galaksilerin ve samanyolunun dairesel hareketleri; müellifin tüm evrenin devrân zikrinde olduğuna dâir görüşlerini destekler niteliktedir.⁹⁹⁶ Dönmekten başka olan bir şeyin olmadığını⁹⁹⁷; geçmiş ve

görülmektedir. Cemaleddin İshak Karamani (ö. 933/1526-1527) buna bir reddiye yazmış fakat tartışmalar başlamıştır. Şeyhülislam İbn Kemal’in (ö. 940/1534) Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi’nin (ö. 982/1574) devrânın haramlığına dair risâleleri bulunmaktadır. Zenbilli Ali Efendi’nin (ö. 932/1526) sünnetten getirdiği delilleri öne sürerek yazdığı *Risale fi’ d hakkı’ d-deverân ve ’r raks*, Şeyhülislam İbn Kemal’in (ö. 940/1534) *Risale fl beyani’r-aks ve’ d-deveran*, İbn Kemiil’in (ö. 940/1534) bu konudaki risâlesi, Osmanlı Ulemâsından Muhammed b. Salalı b. Celal eş-Şafil el-Hanefi’nin (ö. 979/1572) risâlesi, semâ, raks ve devran lehinde yazıldığı görülmektedir. Krş. Ferhat Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devran Hakkındaki Tartışmalar", s.32, 41 ve 45 arası. https://isamveri.org/pdf/dr/D02193/2004_V_13/2004_V_13_KOCAF.pdf (et.29.03.2024) Bu açıklamalar Nizamoğlu’nun yaşadığı dönemleri kapsayacak şekilde derlenmiştir. Bu nedenle Kadızâdeliler, Sivâsiler olayına yer verilmemiştir.

⁹⁹⁶ Krş. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 427.

⁹⁹⁷ Müellifin burada kastettiği nokta varlığın devridir. Bu konuyu Avnî, “Şeyhi Ekber’i Niçin Severim” adlı risâlesinde, İbn Arabî ve İdris’in (a.s.) konuşmalarından örnekler vererek açıklar. İdris’in “Var olan cisimler hâlden hâle değişmelerden, gitme ve gelmelerden uzak olamaz. Varlığın devri tecellinin başından beri dönmektedir” açıklamalarının, Nizamoğlu’nun keşfen anlattıklarıyla

gelecekte dönmenin hak olduğunu, döne döne Hakk’a varıldığını “Kesret içinde vahdeti müşahede eden için delîlin gâyet sahih olduğu, şüphenin yalnız münafık için olduğunu” ifâde eden beyitlerinin, Nizamoğlu’nun geldiği mertebeyi ifşâ ettiği sarâhaten görülmektedir. Nitekim, kaba sofulara yönelik “onu döndürenin aşk olduğu, bu hâlin herkesçe bilinemeyeceği” cevabını; Hz. Yunus Emre’nin “bilmeyen ne bilsin bizi, bilenlere selâm olsun” beyitleri ile ifâde etmek mümkündür.

Seyyid Nizamoğlu yine mecnûn olmuş döne döne

*Girdin çün aşk meydânına devrânyüz devrânyüz*⁹⁹⁸

Döne döne Dost aşkına yandığım eger kürf ise

Be-hey zâhid ben bu küfrü din ü imâna vermezem

Seyyid Nizamoğlu Dost’un bir kez tecelli etdiğün

*Yetmiş cennet yüz bin hûrî on bin gilmâna vermezem*⁹⁹⁹

Düşüp girdâb-ı aşka durmadan dönmede âşıklar

*Karâra çâre hiçbir ihtiyârın görmedim hergiz*¹⁰⁰⁰

Benim devrânımı inkâr edenler

Bana raks edici Rakkas diyenler

Görünmez Hakk yüzü bâtil gözüyle

*Kimesne okumaz aşkı yazıyla*¹⁰⁰¹

Aşk odu yürekte yanar

Beni görem Mecnûn sanar

Gökyüzünde ay gün döner

örtüştüğü ve bu döngünün; onu da her tecellide döndürdüğünü ifâde ettiği anlaşılmaktadır. Bk. M. Aynî, *Şeyh-i Ekber’i Niçin Severim*, 1995, 66.

⁹⁹⁸ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 100.

⁹⁹⁹ Nizamoğlu, *Divân*, 2014, 168.

¹⁰⁰⁰ Nizamoğlu, *Divân*, 2014, 153.

¹⁰⁰¹ Nizamoğlu, *Ma’denü’l-Ma’ârif*, 2014, 397.

Ya ben nice dönmeeyim

Melekler arşı devreder

Ya ben nice dönmeeyim

Ka'be'de döner hacılar

Ya ben nice dönmeeyim

Bu sırra münkirler ermez

Dost yüzünü körler görmez

Çarh-ı felek döner durmaz

Ya ben nice dönmeeyim

Yeller eser deniz çoşar

Irmaklar dağlardan aşar

Döne döne sular taşar

Ya ben nice dönmeeyim

Seyyid Nizamoğlu tekdür

Münâfiğın işi şekdür

Evvel âhir dönmek hakdur

Ya ben nice dönmeeyim¹⁰⁰²

Seyyid Nizamoğlu gine Hakk'a gider döne döne

Kül olmuştur yâne yâne Hakk'ı seven âşıklar¹⁰⁰³

Dost aşkına ko'n yanayım

Yanacak hâllerim çoktur

Allâh deyu ben döneyim

¹⁰⁰² Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 97, 98

¹⁰⁰³ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 192.

*Dönecek hâllerim çoktur*¹⁰⁰⁴

Gece gündüz döne döne istediğim Hakk'dır benim

Allâh deyüp yana yana istediğim Hakk'dır benim

Seyyid Nizamoğlu yine mecnûn olmuş döne döne

*Girdin çün aşk meydanına devrânîyüz devrânîyüz*¹⁰⁰⁵

Görüp sûfîlerin devrânın ey vâ'iz gider dahli

*Senin aklın buna ermez bizim maksudumuz vardır*¹⁰⁰⁶

3.6.4 Evrâd

Sözlükte evrâd “vird” kelimesinin çoğulu olup “duâlar” anlamına gelmektedir.¹⁰⁰⁷

İstılahta, tarîkat pîrleri ya da onlardan sonra gelen şeyhler tarafından düzenlenen, bir takım duâ, esmâ, salavat vb öğeleri içeren, her mürîdin yapmakla yükümlü olduğu günlük vazifeler şeklinde görülmektedir.¹⁰⁰⁸

Peygamber Efendimiz'in (a.s.) farklı zamanlarda ve farklı yerlerde, duâ ve zikirle meşgul olarak, bunu müslümanlara tavsiye ettiği bilinmektedir.¹⁰⁰⁹ Tasavvuf tarihine bakıldığında, erken dönemlerde günlük virdin, âdetâ asr-ı saâdetin bir uzantısı olduğu göze çarpmaktadır. İlk dönem sûfîlerinin “vird” kelimesini, her gün düzenli olarak yaptıkları nâfile ibâdetler (nâfile namazlar, zikir ve duâlar) için kullandıkları görülmektedir.¹⁰¹⁰ Gazzâlî, *İhyâ* adlı eserinde vird konusuna yer vererek; âyet, hadis ve rivâyetlerle bu hususun önemine işâret etmiştir.¹⁰¹¹ Gazzâlî'nin detaylı olarak izâhını yaptığı, virdlerin zamanlarını, sayı ve sıralarını açıklayan bu sistem ile; tasavvufî eğitimde evrâdın temellerinin atıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁰⁰⁴ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 145.

¹⁰⁰⁵ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 99, 100.

¹⁰⁰⁶ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 106.

¹⁰⁰⁷ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1990, 181.

¹⁰⁰⁸ Krş. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 153.

¹⁰⁰⁹ Krş. Kara, “Evrâd”, *DİA*, 1995, 11:533.

¹⁰¹⁰ “Vird edindiğim namazı kılmak için” Bk. Kuşeyri, *er-Risâle*, 1999, 239, 110,

¹⁰¹¹ Bk. Gazzâlî, *İhyâ Ulûmi'd-dîn*, 1:843/888 arasındaki bölümler.

V. (XI.) yüzyıl itibarıyla, tarîkat pîrlerinin, âyet, hâdis, salavatlardan oluşan evrâdlara; bir takım duâ ve tesbîhat ilâveleri yaparak kendi evrâdlarını oluşturdukları ve kitap hâline getirmeye başladıkları görülmektedir.¹⁰¹² Cerrâhi Şeyhi Muzaffer Ozak Efendi'nin (k.s.) *Zîynetü'l-Kulûb* adlı eserinde, Kâdirî, Rifâî, Nakşî, Halvetî ve Cerrâhî evrâdlarını orijinal metin ve lâtin harfleri ile yayımlayarak, şerh ettiği görülmektedir.¹⁰¹³ Bu evrâdlar incelendiğinde; Fâtiha, İhlâs, Felâk, Nas, Âyetü'l-kürsî, salavat ve bir takım âyetlerin bazı tarîkatların evrâdlarında benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Her tarîkatın kendine özel bir evrâdı bulunmaktadır. Bir şeyhe biât eden derviş, şeyhin izni ile bağlı bulunduğu tarîkatın evrâdını da okumaya hak kazanmış olur. Evrâdın okunmasına yönelik bilgi ve kurallar intisab sonrası sâlike detaylı olarak izâh edilir. Evrâdın okuması, tasavvufî eğitimin hedefine ulaşabilmesi açısından önemli bir yaptırım olarak kabul edilmektedir.¹⁰¹⁴ Evrâdın tek başına okunabildiği gibi, toplu okunduğu da bilinmektedir. Tekkelerde belirli gün ve aynı saatlerde, toplu halde okunan evrâdların, zamanla müzikal bir yapıya dönüştüğü ve bu şekilde okunuşuyla “birliği” sağladığı görülmektedir.¹⁰¹⁵

Nizamoğlu'nun eserleri incelendiğinde, “evrâd” kelimesinin bazı beyitlerde geçtiği görülmekle beraber; içeriği hakkında bir bilgi verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Nizamoğlu'nun ve şeyhi Ümmî Sinan Efendi'nin halvetleri ve rutin ibâdetleri karşılaştırıldığında, okunan duâlar ve tesbîhat ile kılınması gereken nâfile namazların oldukça benzerlik gösterdiği görülmektedir. Dervîşan ile yapılan toplu zikirlerde “tevhîd, salavat” dışında okunan herhangi bir şeye değinilmediği anlaşılmaktadır. Müellifin, *Mi'râcül-Mü'minîn*, adlı eserinde geniş olarak yer verdiği nâfile namazlar, okunması gereken duâlar ve salavatın Nizamoğlu'nun Evrâd'ı olduğu kanaatindeyiz.¹⁰¹⁶ Diğer yönden bakıldığında, tasavvuf eğitimi

¹⁰¹² Krş. Kara, “Evrâd”, DİA, 1995, 11:533.

¹⁰¹³ Bk. Muzaffer Ozak, *Zîynetü'l-Kulûb*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1973, 117, 337 arasındaki bölümler. (Bu eserin içeriği sadece evrâdlardan ibâret olmayıp, tasavvuf ve tarîkat esaslarına dâir birçok hususa yer verildiği görülmektedir); Safiye Şeyda Erdaş, *Evrâd Okuma Geleneği İçerisinde Rifâî Evrâdı*, Marmara Üniversitesi, DT., İstanbul, 2018, 14.

¹⁰¹⁴ Krş. Zehra Çelebi, *Tasavvuf Geleneğinde Vird-Hizb Geleneği ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin “Şerhi Salavat-ı Meşîşîye”* Adlı Eseri, Selçuk Üniversitesi, YLT, Konya, 2007, s.25.

¹⁰¹⁵ Krş. Safiye Şeyda Erdaş, *Evrâd Okuma Geleneği İçerisinde Rifâî Evrâdı*, 2018, 31.

¹⁰¹⁶ Bunların detayları namazlar ve zikirler başlıkları altında yazılmıştı. Tekrara düşmemek adına burda yer verilmemesi uygun görülmüştür.

Sinânî Tarîkine bağlı olarak alan müellifin “Vird-i Settâr” isimli Halveti evrâdını okumuş olduğu düşünülmektedir. Bu evrâdın Sinânîlikte sabah namazı vaktinde dervişâna okutulduğu göz önüne alındığında, yapılan sabah namazı zikirlerinde evrâd adının geçmediği; sadece Yâsin Sûresi ve zikirden bahsedildiği görülmektedir. Müellifin belirttiğimiz ibâdet rutinleri dışında bir evrâd bilgisi mevcut değildir.

Geceler evrâd ü ezkâr ile ihtiyâr edüp

*Nice nice erbâ'inler nice halvetler çekip*¹⁰¹⁷

Eger tevhîd eger evrâd ibâdât

*Ne kim şeyhin dedi eyle itâ'at*¹⁰¹⁸

3.6.5 Riyâzet

Sözlükte riyâzet “idmân, eğitime, ıslâh, terbiye etme, boyun eğdirme, faydalı şeyleri yapmaya alıştırma” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰¹⁹ Istılahta; nefsi eğitmek üzere, onu aç ve susuz, sevdiği şeylerden mahrum bırakmak anlamında kullanılmaktadır.¹⁰²⁰ Haramlardan uzak kalmakla beraber, helâl olan şeylerin de azaltılması, riyâzetin esasına dikkat çekmektedir.¹⁰²¹ Bu minvalde, riyâzetin az yemek, az uyumak, nefsin arzu ettiği şeylerden kaçınmak ve bol ibadet etmekten oluştuğu anlaşılmaktadır.¹⁰²² Tasavvufî eğitimin en önemli uygulamalardan biri olan riyâzetin, nefsi kontrol altına alıp, suflî arzuları dizginlemeyi hedeflediği görülmektedir.¹⁰²³ Asr-ı saadette yaşanan Hârîse'nin durumunun, riyâzet konusunda verilebilecek en temel hadis ve örneği teşkil ettiği düşünülmektedir.¹⁰²⁴

Riyâzette kimsenin Serî Sâkati'den ileriye gitmediği ifâde edilmektedir. Doksan sekiz yaşına geldiği halde, başını yere koyup yatmadığı Cüneyd'ten rivâyet

¹⁰¹⁷ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 43.

¹⁰¹⁸ Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, 2014, 307.

¹⁰¹⁹ Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 438.

¹⁰²⁰ Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 402.

¹⁰²¹ Krş. Akot, *Kavram Atlası*, 2020, 91.

¹⁰²² Krş. Uludağ, “Riyâzet”, *DİA*, 2012, 35:143; Krş. Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, 2010, 130.

¹⁰²³ Krş. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 2013, 397.

¹⁰²⁴ Bu hadis “men aref” başlığı altında açıklanmıştır.

edilmiştir.¹⁰²⁵ Sehl [b.] Tüsterî, kurtuluşun dört şeyde olduğunu söylemiştir. “Az yemek, uykusuz kalmak, halvet ve sükût”¹⁰²⁶

Nizamoğlu’nun risâlelerinde, riyâzat ile nefsin ehlileştirilmesine yönelik birtakım açıklamalarının olduğu tespit edilmiştir. Fakat müellifin bunu hiçbir zaman tek başına yeterli görmediği anlaşılmaktadır. Tasavvufî eğitimdeki metodları “ibâdet, taat, tevhîd, zikir ve halvet” ile bir bütün olarak nitelendirdiği görülmektedir. Müellifin, bunların birlikte olduğunda eğitimin etkin olacağına dikkat çektiği görülmektedir.

İbâdet tâ’at ü tevhîd riyâzat ile birle kâim ol

*Enîsin hûr ile gilmân ola tâ rûz-i ukbâda*¹⁰²⁷

Girersen erbâine dahi hoşdur

*Riyâzatsız sûfinin içi boşdur*¹⁰²⁸

3.6.6 Rüyâ

Rüyâ sözlükte “uyku hâlinde zihinde beliren düşünceler” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰²⁹ Ehl-i tasavvuf için, “gerek uyku gerek yakaza¹⁰³⁰ halinde, âlem-i misâlden hakikatlerin rûha aksetmesi” olarak değerlendirilmektedir.¹⁰³¹ Sûfiye için rüyâların önemli bir bilgi kaynağı olduğu ifade edilmektedir.¹⁰³²

Hiz. Aişe (r.a.) annemizden rivâyetle, “Efendimiz’e gelen ilk vahyin de sadık rüya yoluyla olduğu, Hiz. Peygamber’in (a.s.) gördüğü rüyaların gün gibi apaçık çıktığı”

¹⁰²⁵ Krş. Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, 1991, 324.

¹⁰²⁶ Krş. Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, 1991, 315.

¹⁰²⁷ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 121.

¹⁰²⁸ Nizamoğlu, *Mî’râcü’l-Mü’minin*, 2014, 275.

¹⁰²⁹ Krş. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 443.

¹⁰³⁰ “Bazen sûfilerin rüyaları beyne’n-nevm ve’l yakaza şeklinde gerçekleşir, buna vâkıa, vâkıât denir” Bk. Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 2016, 682.

¹⁰³¹ Bk. Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*, 2013, 31.

¹⁰³² Krş. Kelâbâzi, *et-Ta’arruf*, 2021, 99.

bilinmektedir.¹⁰³³ Peygamberlerin rüyalarının, vahiy ilham alma yolu olduğu ifade edilmektedir.¹⁰³⁴

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber (a.s.) Efendimiz'in¹⁰³⁵, Hz. İbrahim¹⁰³⁶ ve Hz. Yusuf Peygamber'in¹⁰³⁷ gördüğü rüyaların çıkması, Hz. Yusuf Peygamber'in hapisteki arkadaşlarının¹⁰³⁸ rüyalarını yorumlaması ve bunların nasıl gerçekleştiğine dair âyetler, rüyânın gayb âleminden bilgi verdiğine dair gerçekleri sarâhaten ortaya koymaktadır. Bu minvalde, sadık rüyaların sadece peygamberlere özgü olmadığı, doğru yorumlandığında gayp âleminden net olarak bilgi verdiği görülmektedir.

Kuşeyrî'nin *er-Risâle* adlı eserinde, sûfiyenin görüşlerine yer vererek, rüya bahsi ile ilgili uzun açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Bu bahislerde dikkat çeken en önemli unsurlardan birinin "abdestli uyuyan kimsenin rûhuna "Arş-ı tavaf et, Azîz ve Celîl olan Allah'a secde et" söylemleri olduğu göze çarpmaktadır.¹⁰³⁹ Bu minvalde abdestli olarak yatmanın rüya üzerindeki önemi de anlaşılmaktadır. Ehl-i tasavvuftan bazıları uykusuzluğu seçerken, bazı kimselerin ise rüyadaki

¹⁰³³ B3 Buhârî, Bed"ü'l-vahy, 1, Müslim Rüya, 3,4,6, <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=390&SRC=r%C3%BCya> (et. 08.04.2024) "Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde ise: "O'nun gördüğü rüyalar sabahın aydınlığı gibi açık seçiktir" kısmına kadar olup yine ilk inen vahyin ne olduğuna dair bir açıklama bulunmamaktadır" Bk. Muhammed Mahmut Başegmez, "Rivayet İlmi Açısından İlk İnen Vahiy Hakkındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi, Merfû Rivayetler Özelinde" <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3237746> (et. 08.04.2024) Ayrıca Bk. Hasan Avni Yüksel, *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996, 117.

¹⁰³⁴ Krş. Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 2016, 682.

¹⁰³⁵ "Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi" Bk. Fetih 48/27 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=48&ayet=27> (et. 08.04.2024)

¹⁰³⁶ "Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun, dedi" Sâffât 37/102 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=37&ayet=102> (et. 08. 04. 2024)

¹⁰³⁷ "Ana babasını tahtın üzerine oturttu, hepsi onun önünde (Allah'a secde edip) eğildiler. O zaman Yusuf: "Babacığım! İşte bu, vaktiyle gördüğüm rüyanın çıkışıdır; Rabbim onu gerçekleştirdi. Şeytan, benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra, beni hapisten çıkaran, sizi çölden getiren Rabbim bana pek çok iyilikte bulundu. Doğrusu Rabbim dilediğine lütufkardır, O şüphesiz bilendir, Hakim'dir" dedi" Yusuf 12/100, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=12&ayet=100> (et. 08.04.2024)

¹⁰³⁸ "Hapishaneye varıp: "Ey doğru sözlü Yusuf! Rüyada görülen yedi semiz ineği yedi zayıf ineğin yemesi; yedi yeşil başak ve bir o kadar kuru başak nedir? Bize yorumla, ben de insanlara ulaştırayım da bilsinler" dedi" Yusuf 12/46 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=12&ayet=46> (et. 08.04.2024)

¹⁰³⁹ Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle* 1999, 408.

müşâhedelerinden dolayı uyumayı daha çok arzu ettikleri ifâde edilmektedir. Rüyaların üçlü tasnife tâbi tutulduğu; Allah'tan gelen apaçık rüyanın tâbire dahi ihtiyaç duymadığı, meleklerden gelen rüyaların tâbire ihtiyacı olduğu, nefis ve şeytandan gelen rüyaların ise karmakarış olup, hiçbir anlam ifâde etmediği belirtilmektedir.¹⁰⁴⁰ Rüyanın bâtinî boyutunu anlamlandırmak üzere tâbirin gereğinin değerlendirilmesinin de yine bir değerlendirmeye tâbi olacağı âşikardır.¹⁰⁴¹ Bu da tasavvufî eğitimde “onlar için dünya ve âhiret hayatında müjde vardır”¹⁰⁴² âyetini ve mürşidin gereğini açığa çıkarmaktadır. Hz. Peygamber'in (a.s.) bu âyeti “o müminin gördüğü ve ona gösterilen güzel bir rüyadır” şeklinde izâh ettiği ifâde edilmektedir.¹⁰⁴³ Tasavvufî eğitimde rüyanın, bir ayna hükmünde olduğu, sâlikin iç dünyasını yansıtarak, mürîdin hangi mertebede olduğunu belirlediği ve şeyhten başkasına anlatılmaması gereğinin önem arz ettiği ifâde edilmektedir.¹⁰⁴⁴

Vefat eden âlim, evliyâ ve mürşitlerin rüya yolu ile yol gösterici birtakım tavsiyelerde bulunduğu ve bunların şeriatla çelişmeyen mânevî işaretler olarak kabul edildiği beyân edilmektedir.¹⁰⁴⁵

Sühreverdi'nin *Avârifü'l-ma'ârif* adlı eserinde, uyuyan kimseye hakikatlerin hayal şeklinde münkeşif olduğunun ifâde edildiği ve bu hâdiseyi rüyasında yılan öldürdüğünü gören kimse örneği ile açıkladığı görülmektedir. Bu minvalde, yılan temsilinin rüyayı gören kişinin vehim ve kuvvetinin aynı noktada toplandığını ve bunun nefis kaynaklı bir misal olarak değerlendirdiği ortaya çıkmaktadır. Ruh zaferi, cesed yılanı temsil ettiğinden dolayı rüyanın yoruma ihtiyaç duyduğu beyan

¹⁰⁴⁰ Bu hadisin Kuşeyrî, *er-Risâle*'de İbn Mâce, Rüya, 1; İbn Hanbel III, 126 kaynaklarıyla zikredildiği görülmektedir. Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 465.

¹⁰⁴¹ “Hz. Peygamber, bilhassa sabah namazından sonra ashâbının rüyalarını tabire zaman ayırırdı ve “içinizden kim bir rüya görmüşse anlatsın ki ben onu yorumlayayım” derdi” Bk. Hidâyet Aydar, “Hz. Muhammed'in Bazı Rüyalari ve Yaptığı Rüya Yorumlarından Örnekler” https://isamveri.org/pdfdrq/D01777/2005_25/2005_25_AYDARH.pdf s.98 (et. 04.08.2024)

¹⁰⁴² “Dünya hayatında da ahirette de onlara müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir” Yûnus 10/64, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=10&ayet=64> (et. 08.04.2024)

¹⁰⁴³ Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1999, 465.

¹⁰⁴⁴ Krş. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.405; H. Kâmil Yılmaz, “Konevî'nin Rüya Anlayışı” <https://hasankamiliyilmaz.com/konevinin-ruya-anlayisi.html> (et. 10.04.2024)

¹⁰⁴⁵ Bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 2016, 683, 684.

edilmektedir.¹⁰⁴⁶ Bu ve benzeri örneklerin, ehl-i tasavvufun rüya yoluyla hayatına ve davranışlarına yön verdiği, seyr ü sülûkunu belirlediği anlaşılmaktadır.¹⁰⁴⁷

Halvetîlerin rüyâ konusuna oldukça ehemmiyet verdiği, mürîdânın seyr ü sülûkünü görülen rüyalar üzerinden takip ettiği görülmektedir.¹⁰⁴⁸ Rüya da görülen sembollerin, her mertebeye has farklı birer mânâsının olduğu, bazı hayvanların ise olumsuz birtakım özellikler taşıdığı ve sâlik için uyarıcı nitelikte oldukları anlaşılmaktadır.¹⁰⁴⁹

Halvetî şeyhi olan Nizamoğlu'nun da rüya konusuna oldukça önem verdiği eserlerinde sarahâten görülmektedir. Gayb âleminden haber veren “İlm-i ledün”ün¹⁰⁵⁰ rüya yoluyla keşfolunup, herkesin buna mânâ veremeyeceğini ifâde ettiği görülmektedir. Müellif, bu ilme sahip olmayan kimsenin irşâd davasında olmaması gereğinden bahsetmektedir. Rüyanın, sâlike kendi halini seyrettiren bir ayna mukabilinde olduğunu ve hakikat âleminin temaşasının ancak rüya ile zûhur edebileceğini ifâde ettiği görülmektedir. Uyku halinde rûhun bedenden ayrılarak berzah âleminde mahsulünü seyrettiğini, uyanıklıkta tekrar bedene girdiğini beyan ettiği görülmektedir. Burada rûhu bir kuş, bedeni ise kuşun yuvası şeklinde tasvir

¹⁰⁴⁶ Krş. Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, 2005, 276.

¹⁰⁴⁷ Bk. Süleyman Uludağ, “Rüya”, *DİA*, 2008, 35:309.

¹⁰⁴⁸ Krş. Zeliha Öteleş, “Tasavvufun Metafizik Omurgası:Rüya-Fusus Merkezli Bir Değerlendirme” s.146 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/907491> (et. 10.04.2024) Ayrıca söz konusu makalede, rüya konusunda tâbirlere binâen “Abdülganî b. İsmail b. Abdülganî ed-Dımaşki Nâblusî (1143/1731)'nin *Ta'tirü'l-enâm fî ta'biri'l-menâm* isimli eseri, Aziz Mahmut Hüdâyî'nin *Vâkıat*'i ile Sefine-i Evliyâ yazarı Hüseyin Vassâf'ın seyr ü sülûkünde yaşadığı manevî tecrübelerinin yer aldığı *Vâkıat*'i, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Kitâbü'n-Netice* isimli eseri, mürşid ve mürîdin mektuplaşması ile seyr ü sülûkun ikmaline dair en geniş kapsamlı çalışmaların ise; Üsküplü Asiye Hâtun'un şeyhi Öziçeli Muslihiddin Efendi'ye yazdığı mektuplar ve bu mektuplara verilen cevaplar, *Tasavvufî Rüya Tâbirleri* ve Niyazi-i Mısri (ö. 1694)'nin *Ta'bîrâtü'l-Vâkı'ât* adlı risalesi” şeklinde zikredildiği görülmektedir. age. s.145, 146. “Bazı tarikatlerde rüyâ esbâb-ı ilimden olmadığı gerekçesiyle “rüyâyı bırak, rü'yete bak” ifâdeleriyle bu işe pek itibar etmezler.” Bk H. Kâmil Yılmaz, “Konevî'nin Rüya Anlayışı” <https://hasankamiliyilmaz.com/konevinin-ruya-anlayisi.html> (et. 10.04.2024)

¹⁰⁴⁹ Krş. Kadriye Yılmaz, Kâmile Çetin “Rüyalar ve Niyazî-i Mısri'nin Ta'Bîrâtü'l-Vâkı'ât Adlı Eserinde Rüyaların Dili” s.1072, 1073, 1074, 1075, https://isamveri.org/pdfdrg/D03262/2007_4/2007_4_YILMAZK_CETINK.pdf (et. 10.04.2024); Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a*, s.266.

¹⁰⁵⁰ “İlm-i ledün” Tasavvufçular tarafından, Allah'ın dilediği kuluna dilediği kadar bahşettiği, hakikatini diğer insanların kavrayamayacağı bir ilim şeklinde tarif edilmiştir” Bk. Yusuf Kenan Atılgan “İslam Düşüncesinde İlm-in Kaynağı İmkân ve Sınırları” s.211. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20427> (et. 10.04.2024) Ayrıca “Akıl ve duyu organlarının yetersiz kaldığı metafizik alanda keşfle bir takım gayb bilgilerine ve kader hükümlerine vakıf olunabilmekte, ayrıca bizzat Allah hakkında müşahade ile bilgi elde edilebilmektedir” Bk. Reşat Öngören, “Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri” s.96, https://isamveri.org/pdfdrg/D02370/2002_5/2002_5_ONGORENR.pdf (et. 10.04.2024)

ettiği anlaşılmaktadır. Rüyada görülen hayvanların, sâlikin işlediği fiillerin ürünü olduğunu; kişinin bir arslan ya da kaplanın kendisine saldırdığını görse korkudan kaçıp hemen bedenine sığınacağını ve kendini sağlıklı göreceğini ifade ettiği görülmektedir. Devam eden beyitlerinde ise, bir gün bu bedenın dünyadan göçüp gideceğini, insanın o hayvanlarla gerçekten baş başa kalacağını ve kimsenin gelip kendisine yardım etmeyeceğini, sığınacak bir vücudu da olmayacağını alenen açıkladığı görülmektedir. Mürîdî bu algı ile âdeta yüz yüze bırakarak; gayb âleminin gerçeğinden, şehâdet âleminde iken haberdar olacak biçimde bir hayat yaşamaya yönlendirdiği görülmektedir. Tasavvufî eğitim ile nefsanî heves ve hevâlardan geçilip, rüyanın aslına ulaşmadan evvel, kişiye kendini düzeltmesini öğütlediği anlaşılmaktadır.

Yürü da 'vâyı irşâd etme zinhar

Sana keşfolmadıysa ilm-i rüyâ

Bunu ilm-i ledunnî derler ey Şeyh

Sanur musun vere her kişi mânâ¹⁰⁵¹

Nedendir pes bu tâlipler dem-â-dem

Ururlar ma 'rifet ü rü 'yâdan dem¹⁰⁵²

İki âlem temaşgâhu rü 'yâ

Hakikat âleminin râhı rü 'yâ

Acep âyinedir ahvâlin anda

Sana seyrettirir her gâhı rü 'yâ¹⁰⁵³

Uyurken ayrılır bu rûh-i hayvân

Eder berzah 'da mahsulün seyrân

Uyanıklıkda ol girer yerine

¹⁰⁵¹ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 66.

¹⁰⁵² Nizamoğlu, *Ma 'denü 'l-Ma 'ârif*, 2014, 388.

¹⁰⁵³ Nizamoğlu, *Câmi 'u 'l-Ma 'ârif*, 2014, 353.

*Bu sırrı bilmeyen gönül yerine
Kaçan cân kuşları durup uçarlar
Yuvalı yuvasına dek giderler¹⁰⁵⁴
Eger rü'yânda bir hayvan görürsen
Senin fi'lindir anlayabilsen
Uyurken seni incitse bir arslan
Hücum etse ve yâ-hûd sana kaplan
Uyanur kendünü sıhhatde görürsün
Bilürsün yıkılır bu kal'a-i ten
Tedârik etmedin ahvâlin erken
Hücum etdikde düşmanlardan n'dersin
Hisârın yok kaçıp kande gidersin
Sana hiç kimse anda yardım etmez
Seninle bundan anda kimse gitmez
Ne fi'l etdinse hey bî-çâre bunda
Anınla haşrolursun yarın anda
Var imdi elde iken mâ 'nî-i suret
Çalış kendüne bir muhken hisâr et¹⁰⁵⁵*

Nizamoğlu'nun, Şeyhi Ümmî Sinan Efendi'nin ledun ilmine ne kadar vâkıf olduğundan bahsettiği; rüyâlar sâyesinde kişinin iç dünyâsının net olarak bilebileceğini, işlenen hayır ve şerrin de rüyâda muhakkak bir delîlinin olduğunu

¹⁰⁵⁴ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 377.

¹⁰⁵⁵ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 386.

ifâde ettiği görülmektedir.¹⁰⁵⁶ Müellifin, ilahî emri terk eden kimsenin, muhakkak yüzünün karasının rüyada açıkça görüldüğüne değindiği de dikkat çekmektedir.

Gel vâiz oku Ümmî Sinân'dan Mantıku't-Tayr'ı

*Bilür şekk-i derûnun şüphesiz billâhi rü'yândan*¹⁰⁵⁷

Kaçan kim eylese hayrı ve-yâhûd sehv ile şerri

*Görür mahsûlünü fevrî bilen ta'bîr-i rü'yâdan*¹⁰⁵⁸

Kaçan kim erişür gaflet uyursun

Düşünde kendünü bakup görürsün

Ne fi 'l olduysa bunda sana gâlip

Görürsün anda mahsûlünü varup

Eger terk eylersen emr-i ilâhı

*Görünür anda yüzünün siyâhı*¹⁰⁵⁹

Nizamoğlu'nun, tasavvufî eğitim merhalelerini konu alan *Mi'râcû'l-Mü'minîn* adlı eserinde, dervişanın günlük eğitim planını açıklarken rüya konusuna değindiği ve gece uykuda görülen rüyanın mutlaka şeyhe anlatılması gereğinden bahsettiği tespit edilmiştir. Bu vesile ile Nizamoğlu'nun tasavvufî eğitiminde rüyanın önemi ortaya çıkmaktadır.

Ne kim rü'yânda görsen hayr ile şer

*Anı pîrin önünde eyle ezber*¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁶ Müellifin ilgili beytinde yer verdiği “Mantıku't Tayr” ifâdesine yer verdiği; varlığın birliğine ulaşmayı kastettiği anlaşılmaktadır. “Mantıku't Tayr” Ferîdüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) tasavvufî mesnevisidir. Bu bilgiye erişmiş olan kimse, eşyanın hakikatine, ledün ilmine vakıf olmuş kabul edilmektedir. Bu vesile ile rüyâ ve yaşanan tüm hadiselerin iç yüzünü görüp, anlama yeteneğine sahip olmuş kabul edilir. Bu konu ile ilgili detaylı bilgiler için, Bk. H. Ahmet Sevgi, “Mantıku't Tayr”, DİA, 2003, 28:29-30; Süleyman Uludağ, “Bâtın İlmi”, DİA, 1992, 5:188, 189; Süleyman Uludağ, “Keşf”, DİA, 2002, 25:315, 317

¹⁰⁵⁷ Nizamoğlu, *Mi'râcû'l-Mü'minîn*, 2014, 226

¹⁰⁵⁸ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 384

¹⁰⁵⁹ Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, 2014, 431.

¹⁰⁶⁰ Nizamoğlu, *Mi'râcû'l-Mü'minîn*, 2014, 273.

3.7 İrşâd

İstılahta irşâd “rehberlik etmek ve gafletten uyandırmak” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰⁶¹ “Hidâyet” kelimesi ile eşdeğer anlamda kullanılan irşâd, “dînen dâvet” kavramıyla yakın anlamda kullanılmaktadır.¹⁰⁶² “Ferd ve beşeriyet açısından faydalı, hayırlı ve doğru olana rüşd, doğru yolda bulunana raşid, doğru yolu gösterene reşit, mürşit adı verilir”¹⁰⁶³ Tasavvufî eğitimini tamamlamış olan sâlik, mürşidlik vasfı¹⁰⁶⁴ ile irşâd etme yetkisi eder.¹⁰⁶⁵ Mürşidin beşerî sıfatlardan sıyrılarak “Doğrusu onlar bizim katımızda gerçekten seçkin kılınmış, hayırlı kimseler arasındadırlar” âyetine mazhar olduğu ifâde edilmektedir.¹⁰⁶⁶ Halkın, bu kimselerin nurları vesilesi ile aydınlanarak, onların irşâdı ile Hakk’a giden yolda amaçlarına erdiği görülmektedir.¹⁰⁶⁷

Tasavvufta irşâd kavramının, mürşitlik vasfı elde eden kimsenin etrafına insanları toparlayarak onlara eğitim vermeye çalışması olarak anlaşılmaması büyük önem arz etmektedir. Bu yolun tâliplerine intisâb için çağrıda bulunmak değil; kabiliyetleri doğrultusunda onlara model olmak esas kabul edilmektedir.¹⁰⁶⁸ Bu minvalde, irşâd eden kimsenin Allah ile arasında güçlü bir bağın bulunması, tüm davranışında ve ibâdetlerinde kulluğun kendisinden alenen yansıyan bir hal içinde olması gereği ifâde edilmektedir.¹⁰⁶⁹

Sülemî’nin, *Sülemî’nin Risâleleri* adlı eserinde, irşâd faaliyetinde bulunmaya hak kazanmış kulların yerinin, Resûl’un Nebîler arasındaki yeri mesabesinde

¹⁰⁶¹ Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 245.

¹⁰⁶² Bk. Bekir Topaloğlu, “Sülûk”, *DİA*, 2020, 22:454.

¹⁰⁶³ Bk. Yılmaz, *Tasavvufta İrşâd*, 2022, 26.

¹⁰⁶⁴ Bk. “Mürşidin Vasıfları”

¹⁰⁶⁵ Krş. Safer el-Muhibbi el-Cerrâhi, *Tasavvuf Terimleri*, 1996, 196.

¹⁰⁶⁶ Bk. Sad, 38/47 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=38&ayet=47> (et. 13.04.2024) Bk. Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risâleleri*, 1981, 120.

¹⁰⁶⁷ Bk. Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risâleleri*, 1981, 121.

¹⁰⁶⁸ Bk. H. Kâmil Yılmaz, “Tasavvufî İrşâd Önce Salah, Sonra Islâh” <https://hasankamiliyilmaz.com/tasavvufi-irsad-once-salah-sonra-islam.html> (et. 13.10.2024)

¹⁰⁶⁹ Bk. Mustafa Hamurlu “Kur’ân’da İrşâ ve Tebliğ Metodu” s.28, https://ilahiyyat.harran.edu.tr/assets/uploads/other/files/ilahiyyat/files/16_Uluslararası%C4%B1_Mevlid-i_Nebi_Sempozyumu_-_%C4%B0slam_ve_%C4%B0r%C5%9Fad_%2810-11_Ekim_2022%29.pdf28 (et. 13.04.2024)

olduğundan bahsettiği ve bu kimselerin sâdık firâset sahipleri olduklarının ifâde edildiği görülmektedir.¹⁰⁷⁰

İrşâd için kullanılan yöntemler arasında “Emr Bi’l-Mar’uf Nehy Ani’l-Münker, Mev’iza veya Vaaz, Nasihat, Islah, Tezkîr, Ta’lîm, Tedrîs, Terbiye, Tezkiye, Tasfiye ve Istifâ, İctibâ, Tavsiye ve Tevâsî, İkaz, Tergîb-Terhîb, Riyazet, Hâl, Tezhîb, Tenbîh, Telkîn” olduğu görülmektedir.¹⁰⁷¹

Nizamoğlu’nun tasavvufî eğitim anlayışı dâhilinde, intisâb ile başlayan ve irşâdlık vasfı elde edinceye kadar devam eden süreç konu edilmiştir. Nitekim tasavvufî eğitimin ana hedefinin, seyr ü sülûku ikmâl ederek kemâlata ulaşmak ve irşâda yetki kazanmak olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin, kemâl sahibi kimse tarafından irşâd edilmeden, insanın aslını bilemeyeceğini, aslını bilmeden yaşayan bir insanın ise nefsinin esâretinde kalarak “hayvandan da aşağı” konumda olacağını işâret ettiğine çokça rastlanmıştır. Mürşid ve mürşidin gereği, tasavvuf eğitiminde irşâd ile başlayan ve irşâda yetkin duruma ulaştıracak olan, insanın kurtuluşuna vesile yegâne yol kabul edilmektedir. Müellifin, insanın nefsi itibariyle mürşit tarafından irşâd edilmeden ıslah olamayacağını; benlik duygusunun mürşide teslim olabilmeyi dahi kendine yediremeyeceğini çok defa ifâde ettiği göze çarpmaktadır. Oysa mürşidin, Hz. Peygamber’in (a.s.) sırrını taşıyan ve bu sır vesilesi ile irşâd eden olduğunu da sarahâten ifâde ettiği oldukça dikkat çekmekte ve konunun önemini âşikâr etmektedir.

Bana bu benlik komaz bir pîre teslîm olmağa

*Eylemez mürşid beni irşâd elinden benliğin*¹⁰⁷²

Seyfî’yâ dâr-ı fenâda isteğim

*Bizi irşâd ede bir sâhib-i kemâl*¹⁰⁷³

Rasûl’in sırrıdır kim oldu zâhir

¹⁰⁷⁰ Bk. Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risâleleri*, 1981, 133.

¹⁰⁷¹ Bu başlıkların detaylı açıklamaları için Bk. Yılmaz, *Tasavvufta İrşâd*, 2022, 27 ve 38 arası.

¹⁰⁷² Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 168.

¹⁰⁷³ Nizamoğlu, *Dîvân*, 2014, 210.

*Bizi irşâd eder erkâna mürşid*¹⁰⁷⁴

3.8 Nizamoğlu'nun Tâcî ve Taç Risâlesi

Tasavvuf ıstılahında, belli mertebeye ulaşan tarîkat şeyhlerinin başlarına giydikleri küllaha “taç” denir.¹⁰⁷⁵ İslamî gelenekte, başlık takmanın, başa sarık sarıp, bir ucunu sarkıtmanın Hz. peygamber (a.s) sünneti olduğu ve Hayber’e giden Hz. Ali Efendimiz’e, Peygamber Efendimiz tarafından da uygulandığı görülmektedir.¹⁰⁷⁶ IX. yy. itibariyle, taç giymenin tarîkat ve kollarını âdetâ birbirinden ayıran simgeler halinde kullanılmaya başlandığı göze çarpmaktadır.¹⁰⁷⁷ İrşâd seviyesine gelen kişilere, şeyh tarafından özel bir merâsimle giydirilen tâcın, her tarîkatta farklı renk ve şekillerde olduğu bilinmektedir.¹⁰⁷⁸ Sûfî tâcını ilk giyen kimsenin Cüneyd-i Bâğdâdî (ö.297/909) olduğu ifâde edilmektedir.¹⁰⁷⁹

Osmanlı sûfilerinin, dervişlerin kılık kıyafet ve tarîkat âdâblarına dâir eserler yazdıkları¹⁰⁸⁰, ayrıca “tacnâme ve taç risâlesi” adı altında, özellikle tâcın mâhiyetine dair müstakil eserler verdikleri görülmektedir.¹⁰⁸¹ Bu müstakil eserler arasında en bilinenleri “Abdullah Salâhî Uşşâkî’nin, Seyyid Nizamoğlu’nun, Müstakimzâde’nin, Rifâî-Ma’rifî şeyhi Sâbit Efendi’nin taç risâleleri”dir.¹⁰⁸²

Yapı ve şekil itibariyle, her tarîkat tâcının farklı tasarımlarda olduğu ve bu tasarımların sembollerle birer mânâyı ifâde ettiği bilinmektedir. Dilimli ve dilimsiz olarak iki grupta incelenen taçlardan dilimsiz olanlar; yünden yapılmış sikke, dışı

¹⁰⁷⁴ Nizamoğlu, *Ma’denü’l-Ma’ârif*, 2014, 366.

¹⁰⁷⁵ Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 506.

¹⁰⁷⁶ Bk. Güldane Gündüzöz “Anadolu Derviş Çeyizinin Hz. Ali ile Bağlantılı Menkıbevi Referansları” s.81 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/607903> (et. 15.04.2024)

¹⁰⁷⁷ Krş. Tahir Uluç, “Tasavvuf Geleneğinde Hırka Giymek ve Giydirmek” YLT, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001, 87.

¹⁰⁷⁸ Bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.469. Bu tarîkat taçları için Bk. Reşat Öngören, “İstanbul’da Tasavvufî Hayat” *Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi*, 244 <https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/istanbulda-tasavvufi-hayat-167.pdf> (et. 13.04.2024)

¹⁰⁷⁹ Bk. Semih Ceyhan, “Taç” DİA, 2010, 39:364.

¹⁰⁸⁰ “Nurhan Atasoy’un *Derviş Çeyizi/Türkiye’de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi* adlı eseri 2000 yılında Kültür Bakanlığı Yayınları’ndan çıkmıştır. Bu eser tasavvufî kıyafetler hakkında önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır” Bk. Merve Ceylan “Safer Dal Efendi ve Tasavvufî Mirâsı” Bursa: Uludağ Üniversitesi, YLT, Bursa, 2022, 113.

¹⁰⁸¹ Krş. Semih Ceyhan, “Osmanlı Tacnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî’nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi” s.115 https://isad.isam.org.tr/vdata/sayi25/isad025_ceyhan.pdf (et. 13.04.2024)

¹⁰⁸² Bk. Semih Ceyhan, “Taç” DİA, 2010, 39:365. Ayrıca tespit edilmiş diğer taç risâleleri için bk. age,116, 117, 118.

çuha içi pamuk olan taçlar şeklinde tasarlanmıştır. Bu taçlar, Hz. Mevlânâ, Hz. İbrâhim Gülşeni (ö.940/1534), Bayrâmîyye Şeyhi Himmet Efendi (ö.1095/1684) tarafından kullanılmış ve bir tarikat sembolü hâlini almıştır. Taçtaki dilimsizlik “Allah’ın birliğini, kuşatıcılığını, şerîati” temsil ederken; Hz. Peygamber’in (a.s.) “ferdâniyyetine, muhît-i kevn ü mekân ve mukâddi-i âlem” oluşuna işâret eder.¹⁰⁸³

İki ve yirmi sekiz dilim arasında olan taçlar ise farklı tarîklerce kullanılmış; iki dilimliler kendi arasında “seyfî ve elifî” olarak isimlendirilirmiş, işleme ve nakışlarına göre farklı sembollerle anılmıştır; Kâdiri, Nakşibendî ve Kalenderîler tarafından kullanılmıştır. Bu minvalde, taçlarda devam eden her dilim, her nakış, dikiş farklı semboller ile anılacak şekilde, o tarîkatın pîrinin içtihadı olarak tasarlanmıştır.¹⁰⁸⁴

Seyyid Nizamoğlu’nun, *Taç Risâlesi* adlı eserinde¹⁰⁸⁵, kendi giydiği tâc-ı şerif üzerinden açıklamalarda bulunduğu görülmektedir.¹⁰⁸⁶

“Peygamberlerin her birinin Hz. Allah’ın emri ile taç giydiği; ilk tâcî Hz. Âdem’in, sonra sırasıyla: Şît, İdris, Nûh, İbrâhim, İsmâil, Mûsâ, Dâvûd, Süleyman, İsa ve Hz. Muhammed (a.s.) Efendimiz’in tâc giyerek, bunun peygamber sünneti olduğunun” ifâde edildiği görülmektedir. Bu sünnetin, evliyaya vâcip, şeyhlere sünnet, halka ise müstehap olduğu ayrıca dikkat çekmektedir. Müellifin, farklı müfessirlerin Kur’aân’ı farklı şekillerde tefsir ettiğini örnek göstererek, taç ve bâtinî mânâsını da aynı minvalde değerlendirdiğini izah ettiği görülmektedir. Taçların tasarımı farklı, özü ise bir kabul edilmektedir.

Sinânî şeyhi olarak hilâfet alan Nizamoğlu’na, Ümmî Sinan Efendi tarafından, Halvetî tâcî değil; babası Nizâmeddîn Efendi’nin “Nizâmî Tâcî” tâcının giydirildiği

¹⁰⁸³ Krş. Ramazan Muslu “Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları” https://isamveri.org/pdfdrg/D01777/2008_36/2008_36_MUSLUR.pdf (et.15.04.2024) s.48

¹⁰⁸⁴ Detaylı bilgi için krş. Ramazan Muslu “Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları” https://isamveri.org/pdfdrg/D01777/2008_36/2008_36_MUSLUR.pdf (et.15.04.2024) s.48 ve 53. sayfalar arası.

¹⁰⁸⁵ Bu eserin, “Tâciyye” ya da “Tacname” olarak anıldığı da ifâde edilmektedir. Bk. Necdet Tosun, *Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri*, https://isamveri.org/pdfdrg/D01614/1997_1/1997_1_TOSUNN.pdf s.162, (et.17.04.2024);

Mustafa Tatcı, *Nizâmoğlu Seyyid Seyfullah*, İstanbul: H Yay. 2023, 1. Basım, 41.

¹⁰⁸⁶ Bk. Nizamoğlu, *Taç Risâlesi*, 2014, 33 ve 37 arasındaki bölümler.

görülmektedir.¹⁰⁸⁷ Müellifin, giydiği tâcın on dört yeşil dilim (terk) on dört beyaz dikiş (elif) tâcın tepesindeki dilimlerin ise sadece “dal” harfi şeklinde tasarlanmamış olmasını açıklarken, on dört sayısının anlamına birçok bâtinî yönden dikkat çektiği de görülmektedir. Ona göre on dört sayısı on iki sayısından çok daha faziletlidir. “Terki simgeleyen bu dilimler kötü sıfatları temsil etmektedir. Bunlar: “Kibir, kin, düşmanlık, hırs, haset, zina, livâta, fisk, mesâvî, gıybet, dünya sevgisi, alçak işler, mal biriktirmek ve gaflet” olarak anılmaktadır. On dört beyaz dikiş ise âdetâ hâzineyi koruyan tılsım gibi değerlendirilmektedir. Emmâre nefsinin unsurları olan on dört özellik terk edildiğinde; yüce ahlâk ve Rabbanî sıfatların da bu dikişlerden gelecek nurlar şeklinde ifâde edildiği görülmektedir. Tâcın tepesindeki her yeşil dilimin iki tarafında “elif ve dal” harfleri görünümü olduğundan bahsedilmektedir. Müellifin, bunun sadece “dal” ya da “elif” şeklinde olmayışını daha efdal addettiği anlaşılmaktadır. “Elif” Allah, “dal” ise Hz. Muhammed’i (a.s.) temsil etmektedir”¹⁰⁸⁸

Nizamoğlu, *Taç Risâlesi* adlı eserinde “on dört sayısının taşıdığı anlamlar” üzerinde çokça durduğu dikkat çekmektedir.

- 1) *Lâ ilâhe illallâh’ın ve Muhammedün Rasûlullâh’ın Arapça yazılışında on dört harf vardır. Bu tâcı giyen tevhidin mânâsını başında taşımış olmaktadır.*
- 2) *Kur’ân-ı Kerîm yirmi sekiz harf ile yazılmıştır. Bu tâcı giyen Kur’ân’ı mânevî bir şemşiye olarak taşımış olur.*¹⁰⁸⁹
- 3) *“Da”l ve “elif” harflerinin toplamı Ya Hayy isminin harf adedi kadardır. Bu da “müminler ölmez, dünyadan âhiret âlemine geçerler” hadîsine işâret etmektedir.*

¹⁰⁸⁷ Bu bilgi, Risâle’nin başına not düşülmekle beraber; Nizamoğlu’ndan, Çuhadar Mehmet Efendi’ye kadar Nizâmî tâcının kullanıldığını ve sonrasında Ümmî Sinan tâcına dönüştüğünü de içermektedir. Bk. Necdet Tosun, *Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri*, https://isamveri.org/pdfdr/D01614/1997_1/1997_1_TOSUNN.pdf s.162, (et.17.04.2024)

¹⁰⁸⁸ Nizamoğlu, Halvetî şeyhi olmasına rağmen, şeyhi Ümmî Sinan ona babasına hürmeten Nizâmî tâcı giydirmiştir. Müellifin, giydiği tâcın tanımını yaptığı açıklamalarda, bu hususa dikkat edilmesi önem arz etmektedir. Nitekim Semih Ceyhan’ın “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî’nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi”nde “Terklerin elif veya dâl şeklinde olmasına ve adetlerine göre taclar birçok sır barındırır. “Muhammed”in son harfi olan “dâl”e nispetle bu adla anılan “dâl taclar” sadece Halvetiyye’nin şubelerine mahsustur” ifâdeleri, bu konuya dikkat çekmektedir. Bk. Semih Ceyhan, “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî’nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi” s.132. https://isad.isam.org.tr/vdata/sayi25/isad025_ceyhan.pdf (et. 13.04.2024)

¹⁰⁸⁹ Bk. Nizamoğlu, *Taç Risâlesi*, 2014, 34.

- 4) İki harften oluşan “Hû” isminin açılımı “vav” ve “he”dir. Vav harfinin açılımı üç harftir; iki vav bir elif. Ebced değeri on üç, he harfinin açılımı da iki harftir; he ve ye. Bunun da ebced değeri on beştir. Hepsinin toplamı olan yirmi sekiz sayısı, tâcın on dört dilim ve on dört dikişine işâret eder. Bu da Hû ismi nûru ile nurlanmak, feyzi, aşkı, muhabbeti dâim taşımak anlamındadır. Hadîd Sûresi, 3. âyete¹⁰⁹⁰ denk olup, o âlemin ehli olduğu anlamına gelmektedir.
- 5) Kâmil mürşidin elinde ve ona biât eden sâlikin elinde toplam yirmi sekiz parmak boğumu vardır. Bu aynı zamanda Kur’ân harfleri adedidir. Bu sayı üzerine ahitleşen mürşit ile mürîd, dünya ve âhirette ayrılmamak üzere sözleşmişleridir. Fetih Sûresi 10. Âyete¹⁰⁹¹ işâret eder. Pîrin kudret elini baş üstünde taşımak demektir.
- 6) Ay on dört gün boyunca yükselip, on dördünden sonra inmeye başlar. On dört dilimli taç, diğer taçlara nisbetle ayın on dördüne benzer. Yirmi sekiz menzil kat ederek, Yâ-sîn Sûresi 39. Âyete¹⁰⁹² işâret eder.
- 7) Abdest alan müminin el, ağız, burun, yüz, kol, baş ve ayak yıkama sayısı yirmi sekizdir. On dört yeşil dilim ve on dört beyaz dikiş bunu temsil ederek, beş vakit namaz ve nâfilelerde alınan abdesti başa taç eder. Mâide Sûresi 6. âyete işâret eder.¹⁰⁹³
- 8) On yedi rekât namaz farz ve seferde kılınan on bir rekât namaz toplamda yirmi sekiz eder. Bu da hâl diliyle hazerde ve seferde ibâdetleri başa tâc etmektir. Nûr Sûresi 56. Âyete¹⁰⁹⁴ işâret eder.
- 9) Kur’ân Sûreleri başındaki mukattaa harfleri: Kef-he-ye-ayn-sad, tâ-hâ, yâ-sîn, hâ-mim, kaf, nun mânâsı Hz. Peygamber’e mahsustur. Tâcın ondöer dilimi bu harflere, dikişleri ise bâtinî mânâlarına işâret eder.

¹⁰⁹⁰ “O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir” <https://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=57&ayet=3> (et. 15.04.2024)

¹⁰⁹¹ “Sana biât edenler ancak Allah’a biât etmiş olurlar.[496] Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=48&ayet=10> (et. 15.04.2024)

¹⁰⁹² “Ay için de birtakım menziller (yörüngeler) tayin ettik. Nihayet o, eğri hurma dalı gibi (hilâl) olur da geri döner.” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=36&ayet=39> (et. 15.04.2024)

¹⁰⁹³ Bk. Nizamoğlu, *Taç Risâlesi*, 2014, 34.

¹⁰⁹⁴ “Namazı kılın; zekâtı verin, Peygamber’e itaat edin ki merhamet göresiniz.” <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=24&ayet=56> (et. 15.04.2024)

- 10) İmân kelimesindeki harflerin açılımı on dördtür. Elif üç, nun üç, mim üç, ye iki, elif üç harftir. Emânet kelimesindeki harflerin sayısı toplamı da on dördtür. Tâcın on dört dilimi imâna, on dört dikişi ise emânete işâret eder. Azhâb Sûresi 72. Âyete¹⁰⁹⁵ binâen emânetin baş üstünde taşınması anlamına gelmektedir.
- 11) Fâtiha Sûresi yirmi sekiz kelimedenden oluşmaktadır. Hz. Peygamber'in "Fâtıhasız namaz olmaz" buyruğu gibi, Ümmü'l-Kitâb olan Fâtiha'yı başta taşımak anlamındadır.
- 12) Hz. Peygamber "Ezandaki terkipler ikişer kez, kamettekiler birer kezdir" buyurmuştur. Ezanda on yedi, kamette on bir terkip, toplamda yirmi sekiz eder. Bu da ezan ve kametin mânâsını başımızda taşıyız anlamına gelmektedir.¹⁰⁹⁶
- 13) Hacca giden kimsenin, yedi kez kudüm ve yedi kez umre tavâfi yapması sünnettir. Tavâfların toplamı on dört eder. Hac ve umre emrine itaati başımıza tâc ettik anlamına gelmektedir.
- 14) İlâhî sırlar ve Rabbanî mârifet on dört harftir. Tâcın yeşil dilimleri on dört ilâhî sır; on dört bayez dikiş, on dört Rabbâbî mârifettir. Bu sır ve mârifetler başımızın tâcıdır.
- 15) Tâcımız on dört Mâsum-ı Pak adedince on dört dilimdir. On iki imâm ve Hz. Hamza ve Hz. Abbas başımızda taç ve saltanat hırkası gibidir.
- 16) Hz. Hasan, Hüseyin, Hatice, Fâtîme ve cennetle müjdelenen on sahabenin toplam sayısı on dördtür. Tâcın yeşil dilimleri onların adedi, beyaz dikişleri ise onların her birinin Hakk'a yakîn olduklarının sülûkudur.
- 17) On dört Peygamber belâya müptela olmuştur. Hz. Âdem, Hz. İbrâhim, Hz. Hz. İsmâil, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Eyyüp, Hz. Yunus, Hz. Cercîs, Hz. Muhammed, Hz. Şuayb, Hz. İsa, tâcın yeşil dilimlerine; maruz kaldıkları belâlar neticesinde gelen nurlar ise tâcın dikişlerine işâret etmektedir.¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹⁵ "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir" <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=33&ayet=72> (et. 15.04.2024)

¹⁰⁹⁶ Nizamoğlu, Taç Risâlesi, 2014, 36.

¹⁰⁹⁷ Nizamoğlu, Taç Risâlesi, 2014, 37.

Nizamoğlu'nun Taç Risâlesi'nde konu ettiği, maddeler hâlinde açıkladığı sembollerin; İslâm Dîni'nin zâhir ve bâtın özelliklerini içerdığı, âyetlerle desteklendiği anlaşılmaktadır.

3.9 Ricâl-i gayb

Sözlükte “adam, mert kimse” olarak tanımlanan ricâl/recül, ıstılahta “Hakk'ın dostluğunu kazanmış olan kâmil insanlar; erkek ya da kadın” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰⁹⁸ “Gayb” kelimesi ise “göz önünde olmayan, bilinmeyen” anlamına gelmektedir.¹⁰⁹⁹ Ricâ'i-gayb “gayb erenleri” mânevî kuvvet sâhibi olup, yer yüzünde çoğu kimse tarafından bilinmeyen velîleridir.¹¹⁰⁰

Tasavvufta gayb erenlerinin, “arz ve semâda yerlerini Hakk'tan başka kimsenin bilmediği, alçak sesle konuşan, utangaç, yer yüzünde vakarla yürüyen, kendilerine rastlayanlara selâm verip geçen velîler” olarak ifâde edildikleri; bu minvalde, “şahıslarının değil, hallerinin gizli olduğunun” bilgisi anlaşılmaktadır.¹¹⁰¹ “Rabbinin ordularını ondan başkası bilemez” âyeti ile gayb erenlerinden söz edildiği ifâde edilmektedir.¹¹⁰² Hz. Allah, dünya üzerindeki cismânî düzenin sağlanmasını emrettiği gibi; ruhânî düzenin sağlanması için de bazı kullarını görevlendirmiş, onları bir takım sırlar ve bilgilerle donatmıştır. Hiyerarşik düzene tâbi olan bu kimseler gayb ricâlinden olup, ancak üstlerin altları bilip tanıyabileceği şekilde sistematize edilmiştir.¹¹⁰³

Hücvîrî'nin *Keşfü'l-maḥcûb*, eserinde “Allah'ın velîleri âleme vali kıldığı, onların yalnız Allah sözü söylemekle mükellef oldukları, onların bereketi ile yağmurun yağıp, onların yüzü suyu hürmetine yerden bitkilerin bittiği ve onların himmeti ile kâfire karşı zafer kazanıldığı” ifâdeleri görülmektedir. Müellifin bu velileri dört bin

¹⁰⁹⁸ Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1999, 430.

¹⁰⁹⁹ Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 174.

¹¹⁰⁰ Krş. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2020, 400.

¹¹⁰¹ Bk. Süleyman Uludağ, “Ricâlü'l-Gayb”, *DİA*, 2008, 35:81.

¹¹⁰² “Cehennemini bekçilerini yalnız meleklerden kılmışızdır. Sayılarını bildirmekle de ancak inkâr edenlerin denenmesini ve kendilerine kitap verilenlerin kesin bilgi edinmesini ve inananların da imanlarının artmasını sağladık. Kendilerine kitap verilenler ve inananlar şüpheye düşmesinler. Kalblerinde hastalık bulunanlar ve inkarcılar: "Allah bu misalle neyi muradetti?" desinler. İşte Allah, böylece, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola eriştirir. Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez. Bu, insanoğluna bir öğütten ibarettir.” Müddessir 74/31 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=74&ayet=31> (et. 15.04.2024) Bk. Serrâc, *el-Lüma'*, (H.Kâmil Yılmaz) 1996, 541.

¹¹⁰³ Bk. Süleyman Uludağ, “Ricâlü'l-Gayb”, *DİA*, 2008, 35:81, 82.

kişilik bir topluluk olarak tanımlayarak; halktan saklı, kimse tarafından bilinmeyen, hatta kendileri tarafından dahi bilinmeyen kimseler olduklarını beyan ettiği dikkat çekmektedir.¹¹⁰⁴ Ayrıca, kurmay ve komutan gibi görev alan ve sayıları üç yüz olan “ehl-i hâl ve akd” olarak adlandırılan velîlerin bulunduğu, bunlara “ahyar” denildiği görülmektedir.¹¹⁰⁵ Diğer kırk tanesi “abdal” yedi tanesi “ebrar” dört tanesi “evtad” üç tanesi “nükeba” bir tanesi ise “kutub” ya da “gavs” olarak isimlendirilmiştir.¹¹⁰⁶ Hücvîrî’nin, bu görev hiyerarşisi içinde velîlerin birbirine muhtaç olduğunu ifâde ettiği, fakat birbirlerini tanıyıp tanımamak, velî olup olmadıklarından emin olmak gibi konulara fazla yer vermediği görülmektedir. Dört bin kişilik velî topluluğu kendisinin velî olduğunu câiz görmezken/göremezken, emin olamazken; diğerlerinin ise câiz gördüğü ifâdeleri dikkat çekmektedir.¹¹⁰⁷

Ehl-i tasavvufun, “Ricâ-i gayb” anlayışı ile ilgili farklı görüş ve değerlendirmelerde bulunduğu, fakat en geniş bilgilere İbn Arâbi ile ulaşıldığının ifâde edildiği görülmektedir.¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁴ Bk. Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb*, 1996, 276.

¹¹⁰⁵ Nesefî, bu velîleri üç yüz elli altı kişi olarak tanımlar. (Müellifin bu konuda ayrıca açıklamalarına yer verdiği Şeyh Sadeddin’in, onlara velî değil, abdal denmesi gerektiğini söylediğini, çünkü halkı terbiye etmediklerini ifâde ettiğini belirttiği tespit edilmiştir.) Bu velîlerin üç yüz, kırk, yedi, beş, üç ve bir şeklinde tabakaları olduğunu, âlemin bir olan kutub sayesinde ayakta durduğunu ifâde eder. Bu minvalde kutup dünyadan gittiğinde; üç, beş, yedi ve kırklardan birer eksilerek kutbun yeri dolmaktadır. Üç yüzlerden biri kırkların, yer yüzünden biri de üç yüzlerin makamına oturur. Müellif âhir zamanda bu üç yüzlerden birinin yerini haktan dolduracak kimsenin kalmayacağını, zamanla kutbun yerinin dolmayan bir hale geleceğini ve sonunda âlemin yıkılacağını ifâde eder. Detaylı bilgi için Bk. Nefesî, *Tasavvufta İnsan Meselesi*, 1990, 140, 141.

¹¹⁰⁶ Bk. Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb*, 1996, 276.

¹¹⁰⁷ Bk. Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb*, 1996, 277. Gayb erenleri konusuna dair en önemli örneklerden biri de Molla Câmî’nin *Nefahâtül’l Üns* adlı eserinde yer almaktadır. Menkıbeye göre, Sultan Mehmet kâfirlele karşı karşıya geldiği bir seferde Ubeydullah Hazretlerine teveccüh etmiş, Hazret o vakit zuhûr etmiş ve “Korkma Ey Sultan Mehmet” demiştir. Sultan Mehmet düşman ordusunun çok kalabalık olduğunu söyleyince, Hoca Ubeydullah mübârek yenini açmış ve içeri bak demiştir. Sultan’ın bunu “İçeri baktığımda büyük bir sahra içinde, hadsiz hesapsız müslüman askerleri olduğunu gördüm” şeklinde ifâde ettiği görülmektedir. Hoca Ubeydullah’ın “Bunların hepsi sana yardımcıdır. Şimdi şu tepenin üzerine çıkıp dur. Davula üç defa vur. Ordularına savaşmalarını emret” buyurarak, gayb ordusunu savaşta yardım için Sultan’a yönlendirdiği anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Bk. *Nefahâtül’l Üns*, Abdurrahman Câmî, Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi, Hazırlayanlar: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul: Mârifet Yayınları, 2005, 3. Baskı, 567.

¹¹⁰⁸ Bk. Ahmet Atlı “Tasavvuf’ta Ricâlü’l-Gayb” Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Tasavvuf, Doktora Tezi, 2011, 25. Yine de aynı çalışmada “Hatîb el-Bağdadi’nin Tarihi Bağdad’ında Kettânî’ye (ö.322/934) atfedilen en eski rivayetlerden birinde ricâlü’l-gaybın adları, sayıları ve yerleri ile alakalı şu bilgiler yer almaktadır: “Nükabâ üç yüz, nücebâ yetmiş, büdelâ kırk, ahyâr yedi, umed dört ve gavs bir kişidir. Nükabâ Mağrib’de, nücebâ Mısır’da, abdâl Şam’da, ahyâr yeryüzünde seyahat etmekte, umed yerin dört yanında (kuzey, güney, doğu, batı), gavs ise Mekke’dedir. Halkın ihtiyacı ortaya çıktığında önce nükabâ, sonra nücebâ, sonra abdâl, sonra ahyâr, sonra umed Allah’a niyazda bulunurlar ve dualarına icabet edilinceye kadar istemeye devam ederler.

Halvetiyye'nin Ahmediyye kolu kurucusu olarak nisbet edilen Ahmet Şemseddin Yiğibaşı'nın (ö.910/1504) *Tabakâtul-Evliyâ/Ricâlü'l-Gayb* isimli bir eser kaleme alarak, gayb erenleri ile ilgili detaylı bilgilere yer verdiği görülmektedir. Bu eserde Hasan-ı Basrî, Habîb-i Acemî, Selmân-ı Fârisî ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin “Gavs”, Şeyh Şihâbuddîn Sühreverdî'nin “ebdâl” olduğu bilgisi yer alırken; bazı kategoriler için özellikle “hatunlardan dahi olurlar” ibâresinin bulunduğu göze çarpmaktadır.¹¹⁰⁹

Nizamoğlu'nun, *Mârifetler Risâlesi* adlı eserinde, şeyhi Ümmî Sinan Efendi ile girdiği bir erbâinde¹¹¹⁰, birtakım hadiselerle tanıklık ettiğini ifâde ettiği tespit edilmiştir.¹¹¹¹ Yaşanan olayın, erbâinin kaçınıcı günü olduğu konusunda bir bilgi vermemiş fakat bir gece yarısı olduğunu ifâde etmiştir. Gece yarısı Nizamoğlu dışarı çıkmış ve şeyhini sofada otururken görmüştür. Yanında iki kişi vardır. Şeyhinin bu kişilere sorular sorduğunu işittiğini ve pencere ardından kulak misâfiri olduğunu beyân etmiştir. Konuşmaların gidişatından, bu kişilerin Hızır ve İlyas (a.s.) olduklarını anladığını belirtir.¹¹¹²

Ümmî Sinan Efendi'nin, zamanında olan evliyâ ve fiillerini sorduğu; Hızır'ın (a.s.) Hz. Allah'ın, “kıyâmete kadar bir daha peygamber gelmeyeceğini, fakat gönülleri

Aksi halde gavs, Allah'a niyazda bulunur ve duasına icabet edilinceye kadar istemeye devam eder” bilgisinin verildiği görülmektedir. Bk. age. s.17. Ayrıca, İbn Arabî'nin bu velilerin özelliklerini içeren tanımlamaları yapmış olduğu bölümler için Bk. İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 11:273-493.

¹¹⁰⁹ Bk. Süleymâniye Ktp. Şehit Ali Paşa Kit. Nu. 2820/7, vr. 73b/74b. Bu bilgiler Mustafa Kara'nın Tasavvuf ve Tarikatlar adlı eserinden alınmıştır. Bk. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Dergâh Yay. 2021, 118, 119, 120. Eserin orijinali için Bk. Süleymâniye Ktp. Şehit Ali Paşa Kit. Nu. 2820/7, vr. 73b/74b.

¹¹¹⁰ Müellifin bu erbâinde, şeyhi ile sabaha kadar tevhîd çektiklerini ifâde ettiği görülmektedir.

¹¹¹¹ Açıklamaları yapılan bu bölümler, *Mârifetler Risâlesi*'nde “Ümmî Sinan” başlığı altındadır. Bk. Nizamoğlu, *Marifetler Risâlesi*, 2014, 51, 52.

¹¹¹² Nürüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî'nin (ö. 898/1492) *Nefehâtü'l-üns* adlı eserinde Hz. Hızır'ın bazı sâlih kişilerle buluşup, onlara hayırlı nâsihatlarda bulunduğu, para, elbise, binek hayvanları ve daha başka şeylerden bahşişte bulunduğu bilgisinin verildiği görülmektedir. Bk. *Nefahâtü'l-Üns*, Abdurrahman Câmî, Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi, Hazırlayanlar: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul: Mârifet Yayınları, 2005, 3. Baskı, 92.

Gazzali'nin İhyâ adlı eserinde, bu konu ile ilgili önemli bir açıklama tespit edilmiştir. Eserde bir sahâbinin Hızır ile görüştüğünü Hz. Peygamber'e söylemesi üzerine, Hz. Peygamber'in “Hızır doğru söylemiştir, Hızır söylemiştir. Onun hikâyet ettiği hakıdır. O yeryüzünün en büyük âlimidir. O abdalların reisidir. O Allah'ın yeryüzündeki askerlerindendir. O en büyüktür” buyurduğunun rivâyet edildiği görülmektedir. Krş. Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn* 1:857.

peygamberler gibi olan erenleri yarattığını vahyettiğini” beyan ettiği, bu velileri ve özelliklerini aşağıdaki şekilde izâh ettiği görülmektedir.

“Allah’ın velîleri üç yüz kişidir. Bunlar dışında birkaç zümre daha vardır. Yetmiş iki kişilik bir zümre vardır, onlara “nücebâ” denir. Kırk kişilik bir zümre vardır, onlara “evtâd” denir ki bunlar kâinatın mihlalarıdır. Yedi kişi vardır, onlara “urefâ” denir. Üç kişi daha vardır: “onlardan biri sizsiniz (Hızır üçlerden birinin Ümmî Sinan Efendi olduğunu beyan etmiştir) ikincisi Bursa’da Üftâde Dervîş, üçüncüsü Şam’da bir Arap’tır. Bir kişi daha vardır ki ona “Gavs” denir. Gavs’ın vefâtı ile üçlerden, üçlerden birinin vefâtı ile bir alt zümreden bir kişi o mertebeye terfî eder. Bu şekilde devam eder ve üç yüzlerden biri eksildiğinde; halktan bir “ehl-i aşk” ilâve edilir. Bu zümreler kıyâmete dek var olacaktır. Hiçbir veli zümresi birbirinin sırrını taşıyamaz. Kutupların sırlarına üçler vâkıf olsa, üçlerin katline fetvâ verilirdi. Üçlerin sırrına yediler vakıf olsa, onların katline fetvâ verilir. Bu üç yüzlere dek devam eder.”

Bu açıklama üzerine Ümmî Sinan Efendi, “hepsi Allah’ın velisi oldukları halde, birbirlerinin sırlarını neden inkâr ettiklerini” sorar. Hızır “Kur’an’da okuduğun gibi” başlayan ifâdeler sonrası, Kefh sûresi’nde geçen Hızır Mûsâ kıssasına dikkat çeker. Hz. Mûsâ’nın, onun ilmine vâkıf olamaması sebebiyle; gemiyi delmesine¹¹¹³, çocuğu öldürmesine¹¹¹⁴, duvarı onarmasına¹¹¹⁵ tahammül edemediğini açıklar. İşte bu noktada Nizamoğlu, Hızır’ın kendini sarâhaten ifşâ ettiğine şahit olmuştur. “Konuşan kişinin Hızır (a.s.) olduğunu anladım ve neredeyse kendimden geçecekken tahammül edip tekrar konuşmalarına kulak verdim.”

Ümmî Sinan Efendi, Hızır’a “şu an nerde durduklarını” yanındaki “kardeşine de dikkat çekerek; onun nerde olduğunu ve işlerinin ne olduğunu” sorar.

¹¹¹³ “Bunun üzerine yürüdüler. Nihayet gemiye bindikleri zaman o (Hızır) gemiyi deldi. Musa: Halkını boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen (ziyanı) büyük bir iş yaptın! Dedi” Kefh, 18/71 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=18&ayet=71> (et.16.04.2024)

¹¹¹⁴ “Yine yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocukla karşılaştıklarında, adam (hemen) onu öldürdü. Mûsâ, “Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün? Andolsun çok kötü bir iş yaptın!” dedi” Kefh, 18/74 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=18&ayet=74> (et.16.04.2024)

¹¹¹⁵ “Yine yola koyuldular. Nihayet bir şehir halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Halk onları konuk etmek istemedi. Derken orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler. Adam hemen o duvarı doğrulttu. Mûsâ, “İsteseydin bu iş için bir ücret alırdın” dedi” Kefh, 18/77 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=18&ayet=77> (16.04.2024)

Hızır, “çöllerde durdukları, kardeşi İlyâs’ın denizlerde durduğu” cevabını verir ve aşağıdaki açıklamaları yapar.

“Evliyadan biri vefât ettiğinde kardeşim İlyas ile o cenazede hazır oluruz. Kardeşim çölde, ben denizde olurum. Sabah namazını her gün Kâbe’de kılarız. Akşama kadar Kâbe’yi tavâf edip makâm-ı İbrâhim’de iki rekât namaz kılıp giderim. Çölleri temâşa edip, musibetlere uğrayanlara derman olurum. Öğle vakti Medine’ye gider, namazı kılar, tekrar çöllere döner çaresiz kimselerin yardımına koşarım. İkindiye Beyt-i Mukaddes’te, akşam namazını Tûr’da kılarım. Yatsı namazında Yecûc Seddi’ne varıp sabaha dek seddi gözetirim. Tekrar sabah namazı için Mekke’ye giderim. Yaradılışın ilk gününden beri bu böyledir ve kıyâmete değin de bu hâl üzere devam edecektir.”

Nizamoğlu, bu konuşmaların ardından hemen kaybolduklarını ve günlerce kendine gelemediğini ifâde eder. Bu olayı ne zaman hatırlasa dehşete düştüğünü ve canı çıkacak gibi hissettiğini de ifâde ettiği görülmektedir.

Müellifin, bu eserinde; 16. yy. şeyhlerine ait hayat hikâyeleri ve tasavvufi eğitim açısından önem düzeyi yüksek ledunnî bilgiler tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Bu çalışma, Seyyid Nizamoğlu'nun tasavvufî eğitim anlayışına dikkat çekmek üzere hazırlanmıştır. *Seyyid Seyfullah Külliyyâtı* üzerinden Hazretin tüm eserleri tetkik edilmiştir. Eser içeriklerinin tamamı, tasavvufî bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Seyyid Nizamoğlu'na dair bilgiler, yeni kaynaklar kapsamında güncellenmiştir.

Seyfullah Efendi'nin, “ehl-i sünnet ve'l cemâat” yapıda bir sûfî olduğu anlaşılmıştır. Ehl-i beyt-i Mustafa'ya olan aşkın muhabbetinin, herhangi bir somut delille nitelendirilemeyeceği; ancak ilâhî aşkının bir terennümü olarak görülmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Varlığın zuhûratının en âlî örneği olan Hz. Peygamber (a.s.) ve ehl-i beyti, bir kıyasa tâbî değildir. Müellife göre ehl-i beyt, sadece ehl-i beyt olmak hasebiyle en büyük sevgiye ve övgüye layıktır.

Eser tetkikleri yapılırken, göz çarpan önemli bir unsur *Mi 'râcü'l-Mü'minîn* adlı eserin değerine yöneliktir. Bu eserde, Hazretin sadece “abdestin ahlâkî anlamları”na işâret etmediği tespit edilmiştir. Namaz ve namazın bâtınî boyutları izâh edilmiş, bunun yanı sıra mürîdin kılması gereken namazlar ve bu namazların önemlerine de ayrıca değinildiği anlaşılmıştır. Dînin direği olarak kabul görmüş, insanı her türlü kötülükten koruyacak olan namazın; ancak tasavvufî eğitim vesîlesiyle kazanılacak temiz bir kalp ile bu hakîkatte ve mânâyâ erişeceği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, İslâm'ın şer'î emirlerinin, ancak “güzel ahlâk” ile tamamlanacağı ve bunun tasavvuf eğitimi ile mümkün olabileceği anlaşılmıştır.

Nizamoğlu'nun tasavvufî eğitim dairesinin, şerîata uymak esaslı başlayarak, hakîkate doğru derinleştiği görülmüştür. *Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd* adlı risâlesinde, bunu sarâheten dile getirdiği şu ifâdelerle göze çarpmaktadır: “Biliniz ki dinen yasak olan şeylerin tamamı, bir olan varlığın vecihleridir. Yasak şeyler cehalet vechinin zuhûruna sebep olur. Bu cehalet veçhi, gayrılığı arttırır. Bu itibarla cehalet, cehaletin sebepleri ve gayrılık cehennemdir. Cehennem de bir olan varlığın kahredici vechidir. Dinî emirlerin tamamı, bir olan varlığın ayniyet (aynılık)

vecihlerini arttıran vecihlerdir. Bu itibarla ilim, ilmin sebepleri ve aynılık cennettir. Cennet ise bir olan varlığın lâtif vechidir”¹¹¹⁶

Bu minvalde, tasavvuf eğitime giren sâlik için öncelikle şeriat sınırlarını belirlemenin Nizamoğlu için esas olduğu görülmüştür. Evvela abdest ve namaz ile bir yolun çizildiği ortaya çıkmıştır. Namaz, kişiyi Allah’a ulaştıracak en önemli vâsita olsa da cilâlanmamış bir kalp ile kılınacak olan namazın, kişiyi dikey bir yükselişe geçiremeyeceği anlaşılmaktadır. Bu sebeple, Nizamoğlu’nun “kulluk etmek için yaratılmış insana” hakiki kulluğa gidecek yolların formüllerini verdiği görülmüştür. Bu sadece şeklen ibâdet etmek değil; temizlenmiş, günâhlardan arınmış bir kalple ibâdetleri yerine getirmektir. Kalbi temizlemenin formülü de tasavvuf eğitiminden geçmektedir. Müellife göre, bu eğitimin en önemli gereği budur.

Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb’a* müellifidir. Yedi esma ile, nefsin yedi mertebesi üzerinden yapılan bu eğitim, bir seyr ü sülûk metodudur. Bu çalışmada, Nizamoğlu’nun *Etvâr-ı Seb’a’sı* ile nefis tezkiyesine yer verilmiştir. Literatürde olan diğer *Etvâr-ı Seb’a*’lar ile karşılaştırmaları yapılmış, özellikle Sofyalı Bâli Efendi’nin *Etvâr*’ından yararlanılmıştır.¹¹¹⁷ Tasavvuf eğitimi kapsamında, kemâlata giden yoldaki her nefis mertebesinde yaşanan hallere ve bunların sebep ve sonuç ilişkisine yer verilmiştir. Bu çalışmada, Nizamoğlu’nun ve şeyhi Ümmî Sinan Efendi’nin seyr ü sülûk metodları, yoğun ibâdet ve halvet ile oluşan eğitim sistemleri net olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, tasavvufî eğitim anlayışında ibâdet ve mücâhedenin yoğunluğu da dikkat çekmektedir.

Nizamoğlu’na göre, âhirette insanların siretlerinin, sûretlere dönüşeceği kesin bir bilgidir. Bu bilgi dâhilinde yaptığı açıklamalar çalışmamıza dahil edilerek, bunların ancak tasavvufî eğitim vesilesi ile bertaraf edileceğine dikkat çekilmiştir.

¹¹¹⁶ Nizamoğlu, *Vahdet-i Vücûdun Anahtarı*, 2:29

¹¹¹⁷ Bu eserler benzerlik gösterse de Nizamoğlu’nun *Etvâr*’ında son mertebeye dair bir bilgi vermeyerek, hilâfet tâcını altıncı mertebede giydiği ve irşâda ehil olduğunu beyan ettiği görülmektedir. Bu farklılığın, Nizamoğlu’nu literatürdeki diğer *Etvâr*’ı *Seb’a* müelliflerinden ayırdığı tespit edilmiştir. Bir olanı birleyememiş ve *Etvâr*’ın da son mertebenin bilgisini vermekten kaçınmıştır.

Nefis, yapı itibariyle anlaşılması oldukça güç bir unsurdur. Türlü hile ve iğvâları sebebiyle, yaptırımları şeytandan daha güçlüdür. Fakat ehlileştirilebilir özellikte yaratıldığı âyetlerle sabittir. Nizamoğlu, kâmil bir mürşide teslim olmadan nefse hükmedilemeyeceğini ifâde etmektedir. İnsanın kurtuluşu, ancak bir mürşid eşliğinde tasavvufî eğitim almakla mümkündür. Mürşid, kişiyi rüştüne ulaştırandır. Bu minvalde, mürşid ve mürîdin tanımlarına ve sahip olması gereken unsurlara da eserlerinde yer vermiştir. Sahte şeyhler konusunda dahi, mürîdânı uyarmış, bunların ip uçlarını vermiştir.

Nizamoğlu, tövbenin değerine önem vermiş, tasavvufî eğitimin ilk adımının tövbe ile başladığını ifâde etmiştir. Şeyh huzurunda yapılan tövbe, sadece şeyhin önünde değil, bütün bir silsilenin ve Hz. Peygamber'in (a.s.) huzurunda yapılmış bir tövbedir. Fakat tövbenin nefsi dizginlemek adına bir yaptırımı yoktur. Bunun için şeyhe teslimiyetle, nefis tezkiyesinden geçmek gerekmektedir.

Îlâhî feyzin mazharı olan şeyhten, mürîdin kalbine doğru bir akış sağlanmaktadır. Bu görüş, tasavvuf eğitiminin aslen hâl ilmi olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. Nizamoğlu da bu feyze şeyhi sayesinde mazhar olduğunu belirtmiş, yine şeyh vesilesi ile ledün ilmine vakıf olduğuna dikkat çekmiştir.

Müellifin, tasavvuf eğitiminde yaşanan bazı hallere özellikle dikkat çektiği ve seyr ü sülûk dairesi tamamlanmadan, sâlikin hakîki bilgiye sahip olamayacağını belirttiği görülmüştür. Bu yoldaki belirleyici unsurlar olarak addedilen, ilham ve rüyâlar ancak şeyh denetiminde gerçek bir yoruma ulaşmaktadır. Rüyânın misal âlemine bir yolculuk olduğundan bahsettiği görülmüştür. Rüyâda hakîkatini yaşayan ruh, zora geldiğinde bedene geri dönüp, bulunduğu ortamdan kaçmaktadır. Bu dünyada kaçış varken, ya âhirette ne olacaktır? sorusu, Hazretin tasavvuf eğitimi gereğine dikkat çekmektedir.

Tasavvuf eğitiminde, kişinin kendi kendini yönetmesi mümkün değildir. Özellikle yoğun riyazet dönemlerinde gelen ilham ile, şeytanın iğvaları da karışmaktadır. Bu nedenle, mürşidin gereği ve şartı net olarak anlaşılmaktadır.

Nizamoğlu için uzlet yoktur, sabır vardır. Tasavvuf eğitiminde halk içinde Hakk ile olmak, gelecek cefâlara katlanmak bu yolun bir parçasıdır. Halvet, Hazretin

tasavvuf eğitimi kapsamında yer verdiği önemli bir arınma metodudur. Bunun sınır ve süresi şeyh tarafından belirlenir. Halvette durulan nefsin, bir zaman sonra yeniden ve farklı dürtülerle sâlike yön verebileceğini açıklar. Bu sebeple, yinelenen halvet ihtiyacının, tam kemâl seviyesine ulaşana kadar devam edebileceğini ifâde ettiği orta çıkmıştır.

Seyfullah Efendi için, sâlikin sülûkunda dikkat çeken önemli bir unsur da “helal yemek”tir. İnsanın ne ile beslenirse, sonunda ona döneceğini beyan eder. Beslenmenin aşırısı ve dînen yasaklısı, tasavvuf eğitimi ile örtüşmemekte, hatta engel teşkil etmektedir.

Nihâî tertipte müellife göre, dünyaya gelişi ile perdelenmiş insan; Allah’ı anmadan, bu perdelerden kurtulmadan ve Hz. Allah’a ulaşmadan huzur bulamaz. Allah’ı andıkça ona yaklaşacak, yaklaştıkça sevecek, onun yarattığı her şeyi de ondan bildiği için sevecektir. Tasavvufî eğitim ile, bu sevgi tekâmül noktasına eriştiğinde, birlenme zuhûr eder hale gelecek ve insanın yaradılış maksadı da hâsıl olacaktır. Seyyid Seyfullah Nizamoğlu’nun izâh ettiği tasavvufî eğitim anlayışı, bu minval üzere yapılanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, Keşfü'l-Hafâ, çev. Mustafa Genç, İstanbul: Beka Yay. 2019.

Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2013

Akot, Bülent, *Kavram Atlası, Tasavvuf*, Gazi Yay., Ankara, 2020.

Albayrak, Fatih Mehmet, *Ariflerin Satrancı Şerhi; Enisü'l- Haifin ve Semiru'l-Akifin fi Şerhi Şatracı'l-Arifin*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2010;
<https://ismailhakkialtuntas.blogspot.com/2020/03/satranc-i-urefa-arifler-satranc.html>, (et.06.02.2024)

Algar, Hamid, “Necmeddîn-i Kübrâ” *DİA*, 32:500
Ankaravî, İsmail, *Minhacu'l- Fukara*, (haz. Saadettin Ekici), İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Baskı, 2005.

Arabî Muhyiddin İbn, Fütûhât-ı Mekkiyye, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Arabi, Muhyiddin İbn “Adabü'l-Mürîd, Mütercimi: Giritli Ahmed Muhtar”, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1310 (1892) Tanıtın: Ercan Alkan, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*,
https://isamveri.org/pdfdrg/D02193/2012_30/2012_30_ALKANE2.pdf (et. 04.04.2024)

Arabi, Muhyiddin İbn, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

Ateş, Süleyman “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, 2010, 8:120, 121.

Atılğan, Yusuf Kenan “İslam Düşüncesinde İlmin Kaynağı İmkân ve Sınırları”
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20427> (et. 10.04.2024)

Atlı, Ahmet “Tasavvuf'ta Ricâlu'l-Gayb” Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Tasavvuf, Doktora Tezi, Ankara, 2011.

Attâr, Hâmid Feridüddin Muhammed b. İbrahim en-Nisabûrî *Tezkiretü'l Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Mavi Yay. 1991.

Avcı, Seyid “Ben İlim Şehriyim Ali de Onun Kapısıdır”
https://isamveri.org/pdfdrg/D02420/2004_4_3/2004_3_AVCIS.pdf_s.372/374 (et. 17.04.2024)

Aydar, Hidâyet “Hz. Muhammed’in Bazı Rüyaları ve Yaptığı Rüya Yorumlarından Örnekler” https://isamveri.org/pdfdrg/D01777/2005_25/2005_25_AYDARH.pdf (et. 04.08.2024)

Aydemir, Abdullah “Hz. Dâvûd”
<https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=27610> (et.21.04.2024).

Aydın, İbrahim, Hakkı “Kenz-i Mahfi”, *DİA*, Ankara 2002, 25:258

Ayış, Mehmet Şirin, “Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb’a Risalesi Bağlamında Nefis Mertebeleri” <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/299777> (et.04.04.2024)

Aynî, M. Ali *Şeyh-i Ekber’i Niçin Severim*, İstanbul: Bedir Yay.1995.

Aynî, M. Ali, *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Kitabevi Yay 1992.

Başığmez, Muhammed Mahmut “Rivayet İlmi Açısından İlk İnen Vahiy Hakkındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi, Merfû’Rivayetler Özelinde”
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3237746> (et. 08.04.2024)

Bilgen, Yasemin *Tasavvufta Zikir Kavramı ve İmam Birgivi’nin Er-Risâle Fi’z-Zikri’l-Cehrî’ İsimli Eserinin Tahlili*, Iğdır Üniversitesi, YLT, 2029.

Bilgin, A. Azmi “Sinâniyye”, *DİA*, 2009, 37:240.

Bilgin, Azmi “Osmanlı Şiirinde “Ölmeden Önce Ölme” Temi” *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, İstanbul: 2007
https://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/azmi_bilgin_divan_siiri_olme_temi.pdf (et.05.04.2024)

Bolat, Ali “Tarîkatlarda Âdab ve Erkânın Oluşumu”, ed. Kadir Özköse, *Tasavvuf El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları 2020.

Bostancı, Ali Haydar, *Tasavvufta Etvâr-ı Seb’a ve Sofyalı Bâlî Efendi’nin Etvâr-ı Seb’a’sı*, Marmara Üniversitesi, YLT, 1996.

Buhârî “Rikâk” 38, Riyazus Sâlihîn, 96.hadis

Buhari, “İman” 8, Hadis No:15; Müslim “İman” 69, 70 Hadis No: 44, Nesei, “İman” 19, Hadis No: 5015.

Buhârî, “Tevhîd” 15; Müslim, “Zikir” 20-22.

Buhârî, Sahîhi Buhârî, Haz. Hanifi Akın, İstanbul: Saâdet Yay. 2008

Bülbül, Nihat *Kur’ân’da İsmi Geçen Hayvanlar ve Bunların Zikrediliş Sebepleri*, Atatürk Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2014.

Câmî, Abdurrahman *Nefahâtül’l Üns*, Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi, Hazırlayanlar: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul: Mârifet Yayınları 2005, 3. Baskı.

Cebecioğlu, Ethem, *Nokta-i Süveydâ*, Erkam Yayınları, 2018.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., 2020, 7. Baskı.

Certel, Hüseyin, “Ebu Talip el-Mekkî’de Namazın Psikolojisi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1999. http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D01535/1999_6/1999_6_CERTELH.pdf (et.14.05.2024)

Ceyhan, Semih “Halvetiyye, Sinâniyye Alt Kolu”, ed. Semih Ceyhan, Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür, İstanbul: İsamYayınları 2020.

Ceyhan, Semih “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî’nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi” https://isad.isam.org.tr/vdata/sayi25/isad025_ceyhan.pdf (et.09.05.2024)

Ceyhan, Semih “Semâ”, DİA, 36:455.

Ceyhan, Semih “Taç” DİA, 2010, 39:364.

Ceylan, Merve, *Safer Dal Efendi ve Tasavvufî Mirâsı*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, YLT, Bursa, 2022.

Coşkun, İbrahim, Muhyiddin İbn Arabî Felsefesinde “Allah” Mefhumu, http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D02193/2008_IX_21/2008_IX_21_COSKUNI.pdf (et. 22.03.2024)

Çakır, Gülizar, *Seyyid Nizamoğlu'nun Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* Sivas Cumhuriyet Üni. Temel İslam Bilimleri, YLT, Sivas, 2022.

Çalışkan, Şevki *Mesnevî'de Nefis Kavramı*, Sakarya Üniversitesi, Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Çatak, Âdem *Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Nefs Kavramına Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Erzurum, 2012.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33635> (et. 14.05.2024)

Çeker, Orhan “Helal Gıda Anlayışımız” *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi*,
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2011595> (et. 14.05.2024)

Çelebi, Hasan, Enfî Hasan Hulûs Halvetî, *Tezkiretü'l-Müteahhirîn (XVI. ve XVII. Asırlarda Yaşayan Veliler ve Deliler)* Haz. Mustafa Tatcı ve Musa Yıldız, İstanbul: H Yay. 2014.

Çelebi, Zehra *Tasavvuf Geleneğinde Vird-Hizb Geleneği ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin “Şerh-i Salavât-ı Meşîşîye” Adlı Eseri*, Selçuk Üniversitesi, YLT, Konya, 2007.

Çelebioğlu, Âmil “Âb-ı Hayât, DİA, 1988, 1:3,4

Çelik, Mehmet Aziz, *Seyyid Nizamoğlu'nun Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserlerinden; Mi'râcu'l-Mü'min, Câmî'u'l Ma'ârif, Şeref-i Siyâdet, Ma'denü'l Ma'ârif, Esrârü'l Ârifin'in Transkripsiyonlu Metinlerinin Hazırlanması*, Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT, Batman, 2016.

Çetin, Metin “Tekâsür Suresi Üzerine Bazı Mülâhazalar” *Van İlahiyat Dergisi*,
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2663258> (et. 14.05.2024)

Demirdaş, Öncel “Tasavvuf Tarihinde halvet ve Halvetin Mânevî Yönü”
https://isamveri.org/pdfrg/D01777/2012_53/2012_53_DEMIRDASO.pdf (et. 13.03.2024)

Demirli, Ekrem “Vahdet-i Vücûd” DİA, 42:431.

DİB, Ankara, 2021,
https://yayin.diyanet.gov.tr/File/Download?path=4232_1.pdf&id=4232 (et. 22.03.2024)

Diyânet İşleri Başkanlığı Kur'ân Meâli,

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=6&ayet=32>

el Hakîm, Suad *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2005.

el- Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî, *Menâzilü's-Sâirîn, Tasavvufta Yüz Basamak*, çev. Abdurrezzak Tek, Nizamiye Akademi Yay, 2022.

el-Cezviyye, İbn Kayyim, *Tıbbü'l Kulûb (Nefis Terbiyesi)*, Çev., Osman Arpaçukuru, Mehmet Ali Kara, Alim Yücel, Karıncapolen Yay., 2015.

el-Hucvirî, Ali b. Osman el-Cüllâbî *Keşfu'l-Mahcub (Hakikat Bilgisi)*, çev.: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh yay., 1982.

el-Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Anezî, *Er-Riâye, Nefis Muhasebesinin Temelleri*, çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük, İnsan Yay., 5.Baskı, 2014.

el-Muhibbi el Cerrâhi, Safer, *Tasavvuf Terimleri*, İstanbul: Kırk Kandil Yay, 2. Baskı, 2013.

Eraydın, Selçuk “Feyiz”, DİA, 12:513.

Erdaş, Safiye Şeyda *Evrâd Okuma Geleneği İçerisinde Rıfâi Evrâdı*, Marmara Üniversitesi, DT., İstanbul, 2018.

Erdoğan, İsmail “Seyyid Seyfullah Kasım Efendi (ö. 1010/1601) ve Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd adlı Risâlesi” Tasavvuf ilmî ve Araştırma Dergisi,

https://isamveri.org/pdfdrg/D02193/2002_III_8/2002_III_8_ERDOGANI.pdf

(03.05.2024)

Erin, Abdulvehap, *Gazzâli'nin İhyâ Adlı Eserinde Sıhhat ve Maraz*, İhyâ Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı 2023/1, 9:93-122

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2583076> (14.05.2024)

Erkaya, Mahmut Esat, “Tasavvufta Hakikat Kavramına Kaynak Olması Yönüyle Hârîse Hadisi”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/395686> (et. 14.05.2024)

es-Sülemî, Ebû Abdîrrahmân, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1981.

Fırat, Muhammed Sabır, *Vedâ Hutbesinde Yer Alan İnsan Hakları*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Kamu Hukuku, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2019.

Filiz, Lütfü, *Noktanın Sonsuzluğu*, Pan Yay., 1998.

Filiz, Şahin “İlk Dönem Bektaşilik’i ve Hacı Bektaş Veli’nin Fikir Yapısı” *Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi*, Ağustos, 1996.

Furûzanfer, Bediüzzemân, *Mevlâna Celâleddîn*, (çev. F. Nafiz Uzluk), İstanbul: Meb Yay. 1985.

Gazzâlî Muhammed, *İhyâü Ulûmî'd-Dîn*, Tercüme Mehmed Müftüoğlu, İstanbul: Tuğra Neşriyat.

Geylânî, Abdulkâdir, *El-Gunye, Li-Tâlibî Tarîk'l Hak, Hak Yolcularının Kitabı*, çev. Osman Güman, Gelenek Yay. 1. Basım, 2013.

Geylânî, Abdulkâdir, *Tasavvufun Esasları (Âdâbu'l Mürîdîn)*, Ailem Yayınları, İstanbul.

Gökbulut, Süleyman “Ebu’n Necîb Ziyâüddîn es-Sühreverdî’nin Âdâbü’l-Mürîdîn Adlı Eseri”,

http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D00036/2008_28/2008_28_GOKBULUTS.pdf

Gökdağ, Kamuran, Cengiz, Yunus “Oluşun Akıl ve Ahlâk Ötesindeki Hâli: Mevlâna’da Özgürleşme ya da Kendini Aşma Pratiği Olarak Fenâ” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1585435> (et. 22.03.2024)

Güler, Zekeriya “Dinin İki Kaynağı Kur’ân ve Sünnet, (Hz. Peygamber’in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri İçinde) İstanbul: 2019.

Günay, Tümer “Bereket”, DİA 1992, 5:487.

Gündüzöz, Güldane “Anadolu Derviş Çeyizinin Hz. Ali ile Bağlantılı Menkıbevî Referansları” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/607903> (et. 15.04.2024)

Gürkan, Saime Leyla “Zebur”, DİA, 2013, 44:172.

Haldun, İbn, *Tasavvufun Mahiyeti*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: 1984.

Hamurlu, Mustafa, “Kur’ân’da İrşâ ve Tebliğ Metodu”
https://ilahiyat.harran.edu.tr/assets/uploads/other/files/ilahiyat/files/16._Uluslararas%C4%B1_Mevlid-i_Nebi_Sempozyumu_-_%C4%B0slam_ve_%C4%B0r%C5%9Fad_%2810-11_Ekim_2022%29.pdf28
(et. 13.04.2024)

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi’nin Vird-i Yahyâ Şerhi, *Vird-i Settâr*, haz. Muzaffer Ergül,
<https://www.muzafferozak.com/PDF/Kitaplar/virdi-settar-serhi-sadelestirme.pdf>, (et. 25.03.2024)

Harman, Ömer Faruk “Dâvûd”, DİA, 1994, 9:21,24.

Hücvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1996.

Işıtan, İbrahim “Vâhib-i Ümmî’de Hz. Muhammed’in Ev Halkı: Ehl-i Beyt” (Elmalî’da Hz. Muhammed (s.a.v.) in Ev Halkı: Ehl-i Beyt Sevgisi İçinde) Antalya: Kutlu Avcı Ofset, 2022

İmam Gazzâlî, *İbadetlerin Ruhu*, İstanbul: Sûfî Kitap, 5.Baskı, 2013.

İnançer, Ömer Tuğrul “İstanbul’da Tarîkat Ayin ve Zikirleri” *Büyük İstanbul Tarihi*, 5:316,
<https://istanbultarihi.ist/175-istanbulda-tarikat-ayin-ve-zikirleri>, (et. 18.03.2024)

İnanır, Ahmet “Osmanlı’da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları”
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153722> (et.29.03.2024)

İnce, Eyüp, “Bazı Yönleriyle Tasavvufî Düşüncede Şeyh-Mürîd İlişkisi”
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2682145>

İz, Mâhir, *Tasavvuf*, İstanbul: Kitapevi Yay. Aralık, 2021, 10. Baskı.

İzmirli, Betül “Tasavvufta Yaratıcı Muhayyile Unsuru Olarak Himmet”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2022, 9/1
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2160919> (et. 14.05.2024)

Kara, Mustafa, “Evrâd”, DİA, 1995, 11:533

Kara, Mustafa, “Fenâ”, DİA, 1995, 12:333.

Kara, Mustafa, Akgül, Hüseyin, *Ehl-i Beyt-i Mustafa Şehid-i Kerbelâ ve Mersiyeler*, İstanbul: Deren Matbaacılık, 2000.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf Kültürü*, Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2019.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Dergâh Yay. 2021.

Kara, Osman “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14:25 25, 2012/1.

Kara, Seyithan Akın, Erhan “Kelime Öğretiminde Satranc-ı Urefa’nın Eğitsel Bir Oyun Olarak Uyarlanması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 60, 18:733.

Karacabey, Salih “Hadislere Göre İşrâk Namazı ve Kuşluk Namazı ile İlgisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.21, sayı 1. 2012.

Karakuş, Yasemin *Seyyid Nizâmoğlu Mersiyelerini İçeren Bir Şiir Mecmuası: Mecmûa-i Kaşâid*, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT, İstanbul, 2014.

Karapınar, Fikret “Hz. Mevlânâ’nın Eserlerinde Hadis Kültürü” https://isamveri.org/pdfdrg/D02420/2015_1/2015_1_KARAPINARF.pdf, (et. 22.03.2024)

Kartal, Abdullah “Sokr”, *DİA*, 2010, 36:334.

Kâşânî, Abdurrezzak *Tasavvuf Sözlüğü*, Tercüme Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayınları, 4. Baskı, 2015.

Kaval, Mustafa “Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde Nefis Kavramı”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article> , s.153

Kayaokay, İlyas, “Bir Edebî Tür Olarak Atvâr-ı Seb’a ve Manzum İki Örneği” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/826014> (et.09.05.2024)

Kazım Büyükkaksoy, *Hak Yolunun Önderleri*, İstanbul: Divan Matbaacılık, 1973
Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim *et-Ta’arruf li-mezhebi ehli’t-tasavvuf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf), Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 7. Baskı, 2021.

Kemikli, Bilâl “Sûfî Şâir Seyyid Seyfullah’ın Vahdet-i Vücûda Dâir Bir Risâlesi: Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd” Kubbealtı Akademi Mecmuası,

https://isamveri.org/pdfdrg/D00066/2001_3/2001_3_KEMIKLIB.pdf

(03.05.2024)

Kılıç, Cevdet “Hacı Bayram Veli’nin İlâhî Zikir Şiirinde “Fakr” ve “Fenâ” Kavramları, https://isamveri.org/pdfdrg/G00878/2020/2020_KILICC.pdf (et.

14.05.2024)

Kılıç, Cevdet, Arslan Hilal “İslam Düşüncesinde Aşk Metafiziği” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/186854> (et. 22.03.2024)

Kılıç, M. Erol “İbn Arabî”, DİA, İstanbul 1999, 10:500

Kılıç, Mahmut Erol, “İbn Arabî”, DİA, 1999, 20:503.

Kılıç, Mahmut Erol, *Tasavvufa Giriş*, İstanbul: Sûfî Kitap, 2014.

Koca, Ferhat "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devran Hakkındaki Tartışmalar",

https://isamveri.org/pdfdrg/D02193/2004_V_13/2004_V_13_KOCAF.pdf

(et.29.03.2024)

Koç, Mustafa, *Revnakoğlu’nun İstanbul’u*, İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2021.

Koçkuzu, Ali Osman “Mesnevî’nin Birinci Defterinde Hz. Peygamber’e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine”

<https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=23202> (et. 22.03.2024)

Konuk, Avni, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı- Selçuk Eraydın, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1989, 2:171.

Köse, Saffet “Teheccüd”, DİA, 40:323.

Kuşeyrî, Ebü’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin er-Risâle, (Kuşeyrî Risâlesi), haz. Mehmet Günyüzlü, Yasin Yayınevi, 2003.

Kuşeyrî, Ebü’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin er-Risâle, Kuşeyri Risalesi, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.

Kübra, Necmeddin, Bursalı İsmâil Hakkı, *Tasavvufun On Esâsı-Usûl-i Âşere*, Haz. Çelik, Mustafa İstanbul: Bedir Yay, 2015.

Küçük, Osman Nuri, *Mevlânâ'da Benliğin Dönüşümü: Sülûk*, Ankara Üniversitesi Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Küçüktiryaki, Fatih, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Atvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi*, Hitit Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, YLT, Çorum, 2017.

Lamia Levent Abul, “En Büyük İbâdet Allah'ı Anmak” <https://yayin.diyanet.gov.tr/makale/en-buyuk-ibadet-allahi-anmak>, (et. 18.03. 2024)

Mekkî, Ebû Talib *Kûtu'l-Kulûb*, çev.: Muharrem Tan, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.

Mevlânâ, Celâleddîn Rûmî, *Fîhî Mâ Fîh*, Tercüme, Avni Konuk, hzr. Selçuk Eraydın, İz Yayıncılık 6. Baskı, 2006.

Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*, Terc. ve Şerh: Şefik Can <https://www.otuken.com.tr/u/otuken/docs/m/e/mesnevi-tercumesi-1641468915.pdf> (et. 22.03.2024)

Mevlânâ, Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs-Hicabi Kırılancık, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Mevlâna, *Fîhi Mâ-Fîh*, çev. Abdulbâki Gölpınarlı, <https://dosyalar.semazen.net/fihimafih.pdf> (et. 22.03. 2024)

Mevlânâ, *Mesnevî*, çev.: Veled İzbudak, İstanbul: MEB. Yayınları, 1968.

Mollaibrahimoğlu Cemil, *Rivâyetler Işığında Nâfile Namazlar*, Cumhuriyet Üniversitesi, Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, Sivas, 2018.

Muslu Ramazan “Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları” https://isamveri.org/pdfdrg/D01777/2008_36/2008_36_MUSLUR.pdf (et.15.04.2024)

Muslu, Ramazan “Seyr u Sülûk Terimleri”, ed. Kadir Özköse, Tasavvuf El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları 2020.

Narol, Süleyman “İnsan Kelimesinin Kur'an'daki Kullanımları Bağlamında Meallere Eleştirel Bir Yaklaşım” s.479, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/459657> (et. 18.03.2024)

Nesefî, Azizüddin *Tasavvufta İnsan Meselesi*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul: Dergâh Yay. 1990.

Ocak, Ahmet Yaşar “Âb-ı Hayât”, DİA, 1988, 1:1,2

Orhan, Abdullah Taha, *Hüseyin Vassaf'ın Vâkıat İsimli Eseri*, Marmara Üniversitesi, YLT, İstanbul, 2012.

Orhan, Fidan, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, Diyarbakır 2018.

Ortaylı, İlber, “Hz. Muhammed’in Ev Halkı: Ehl-i Beyt” (Elmalı’da Hz. Muhammed (s.a.v.) in Ev Halkı: Ehl-i Beyt Sevgisi İçinde) Antalya: Kutlu Avcı Ofset, 2022

Ozak, Muzaffer *Ziynetü'l-Kulûb*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1973.

Ömer Tiryaki, *Yâsin Sûresinin Meâni Açısından Tâhlili*, Sakarya Üniversitesi, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Haziran, 2021.

Öner, Abdulkerim, *Hz. Ali'nin İlmî Şahsiyeti*, Fırat Üni. İslam Tarihi, YLT, Elâzığ, 2011.

Öngören, Reşat, “Başlıca Tarikatlar”, ed. Kadir Özköse, *Tasavvuf El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları 2020.

Öngören, Reşat, “Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri” https://isamveri.org/pdfdrq/D02370/2002_5/2002_5_ONGORENR.pdf (et. 10.04.2024)

Öngören, Reşat, “İstanbul’da Tasavvufî Hayat: Ümmî Sinan ve Sinaniyye” 2015, 5:263. <https://istanbultarihi.ist/167-istanbulda-tasavvufi-hayati> (et.25.04.2024)

Öngören, Reşat, “İstanbul’da Tasavvufî Hayat” 5:251. <https://istanbultarihi.ist/167-istanbulda-tasavvufi-hayati> (et. 31.03.2024)

Öngören, Reşat, “Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devrân Tartışmaları” file:///C:/Users/ASUS/Downloads/2010_XI_25_ONGORENR.pdf (et.10.04.2024)

Öngören, Reşat, “Şeyh”, DİA, 39:52

Öngören, Reşat, “Tarîkat”, DİA, 40:96

Öngören, Reşat, “Tasavvufta Hz. Peygamber’in ev Halkı: Ehl-i Beyt” (Elmalı’da Hz. Muhammed (s.a.v.) in Ev Halkı: Ehl-i Beyt Sevgisi İçinde) Antalya: Kutlu Avcı Ofset, 2022.

Öngören, Reşat “Zikir” DİA, 44:411.

Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul: İz Yayıncılık, 5.Baskı, 2021.

Öteleş, Zeliha “Tasavvufun Metafizik Omurgası:Rüya-Fusus Merkezli Bir Değerlendirme” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/907491> (et. 10.04.2024)

<http://lugatim.com/s/M%C3%9CCERRET%E2%80%93M%C3%9CCERRED>

Öz, Mustafa “Ca‘fer es-Sâdık”, DİA, 1993, 7:1-3

Öz, Mustafa “Ehl-i Beyt”, DİA, 1994, 10:498

Özdamar, Mustafa, *Ümmî Sinan-Sinan Ümmî ve Seyyid Seyfullah*, İstanbul, Kırkkandil Yay. 2004.

Özdemir, Canan, *Seyyid Nizamoğlu Divânı*, Gazi Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT, Ankara, 1996.

Özköse, Kadir, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yay., 2007.

Öztürk, Erdem Can “Seyyid Nizamoğlu’nun Mürşid ve Mürîdler Hakkındaki Manzumeleri” *Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği, Sûfî Araştırmaları Dergisi*, https://isamveri.org/pdfdrg/D03784/2013_7/2013_7_OZTURKEC.pdf (et. 14.05.2024)

Öztürk, Esma “Helallerde İtidal: Vera Kapsamı ve Kazanımlarına Dair Analitik Bir İnceleme”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2020, Cilt:8, Sayı:2.

Öztürk, Yener “Kalbin Mühürlenmesinde İnsan İrâdesinin Rolü” *Harran Üniversitesi, İlâhiyat Dergisi*, 1998/6, 4:201

Pala, İskender, “Yûnus Emre’de Ölüm Düşüncesi” *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: 1995
https://isamveri.org/pdfdrg/D057623/1995/1995_PALAI.pdf (et. 05.04.2024)

Pişgin, Yasin “Kur’an’da Kalbin Akledişi: İmân”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 11:2, 2013.

Purutoğlu, Müberra *Kur’ân’da İnsana Etkisi Açısından Şeytan ve Nefis*, Bayburt Üniversitesi Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, Bayburt, 2020.

Rufaî, Ahmed’el- *Hâletü Ehl’il-hakikati Maallah, (Onların Âlemi)*, Çeviren, Abdulkadir Çiçek, İstanbul: Eskin Matbaası, 3. Baskı, 1972.

Sami, Şemsettin *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, Çağrı Yay 1996.

Sanır, Mahmud, Buğda, Sadrettin “Muhteva Açısından Namazdan Sonra Yapılan Tesbîhât ve Zikirler” *Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Haziran 2020 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1175716> (et. 14.05.2024)

Sarraoğlu, Hasan, “Allah Resûlü’nün İstiğfârını Nasr Sûresi Bağlamında Temellendirme”, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2918450> (et.21.02.2024).

Sayın, Esmâ “Tasavvufî Kavramlarla Anlamsal Bağları Açısından Kerâmet Kavramı” BAİD 12 Aralık 2020 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1369316> (et. 14.05.2024)

Selvi, Dilaver “Bîat Sünnetinin Tasavvufta İhyası”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/89301>

Sepetçioğlu, M. Necati, *Benim Adım Yunus Emre*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2012.
Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî, el-Lüma’ fi’t-tasavvuf (İslâm Tasavvufu) Haz. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay. 1996.

Sevgi, H. Ahmet “Mantıku’t Tayr”, DİA, 2003, 28:29-30

Seyyid Nizam Hazretleri ve Seyyid Nizam Külliyesi, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, Kitap No 49, 1.Baskı.

Seyyid Nizamoğlu, *Divân, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde)*, İstanbul: Revak Yayınları, 2014.

Seyyid Nizamoğlu, *Esrârü’l-Ârifîn, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde)*, İstanbul: Revak Yayınları, 2014

Seyyid Nizamoğlu, *Etvâr-ı Seb'a*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014

Seyyid Nizamoğlu, *Ma'denü'l-Ma'ârif*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014

Seyyid Nizamoğlu, *Mârîfetler Risâlesi* (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014.

Seyyid Nizamoğlu, *Mi'râcü'l-Mü'minîn*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014.

Seyyid Nizamoğlu, *Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014.

Seyyid Nizamoğlu, *Seyr-i Kemâl*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014.

Seyyid Nizamoğlu, *Silsile-i Neseb*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014.

Seyyid Nizamoğlu, *Silsile-i Tarîkat*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014.

Seyyid Nizamoğlu, *Şeref-i Siyâdet*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014.

Seyyid Nizamoğlu, *Taç Risâlesi*, (Seyyid Seyfullah Külliyyâtı İçinde), İstanbul: Revak Yayınları, 2014.

Seyyid Seyfullah, *Âdâb-ı Menâzil*, Süleymaniye Ktp., HM.4525, vr.199b.

Sezgin, Osman, *İslâm'daki Ruh ve Nefis Telâkkisinin Eğitime Tesirleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.

Sofyalı Bâli Efendi, *7 Makam 7 Nefs*, Çev. Muhammed Bedirhan, Hayy Yay. İstanbul, 2013, 3.Baskı.

Söylemez, İdris, "Edebiyatımızda Ehl-i Beyt Sevgisi Çevresinde Seyfullah Nizamoğlu Dîvânı" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/436860> (et.18.04.2024)

Söylemez, İdris, *Seyfullâh Nizâmoğlu Dîvânı (İnceleme Tenkitli Metin)* İnönü Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı YLT, Malatya, 2013.

Sühreverdî, Ebu Hafs Şihabüddin Ömer b. Abdullah b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî *Avârifü'l-ma'ârif*, (Gerçek Tasavvuf), çev. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2005.

Sühreverdî, Şihâbuttîn, *Âdâbu'l Mürîdîn*, Matbaatu't Ticariyye, 1977.

Şahin, Mehmet “Etvâr-ı Seb‘a Geleneği ve Vâhib Ümmî’de Etvâr-ı Seb‘a” https://isamveri.org/pdfdrq/D04441/2020_1/2020_1_SAHINM.pdf, (et. 29.02.2024)

Şen, Mustafa “İsmet Sıfatına Kur‘ân Yorumunun Etkisi (Hz. Dâvûd Örneği)” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2563598> (et. 21.04.2024)

Şengül, İdris “Tekâsür Sûresi”, DİA, 40:339

Tahir Mevlevî, “Hac Veda Hutbesi”, *Mahfil Dergisi*, İstanbul, 1924.

Taşkın, Kemal “Sûretleri Değiştirilerek Azab (Mesh) Olunan Kâvimler ile İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”, *Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 2020/12, 7, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1477520> (et. 14.05.2024)

Tatcı, Mustafa, *Bir Mektebe Uğradım*, İstanbul, H Yay. 2. Baskı, 2022.

Tatcı, Mustafa, *Nizâmoğlu Seyyid Seyfullah*, İstanbul: H Yay. 2023, 1. Basım.

Tatcı, Mustafa, *Yunus Emre Dîvânı Tenkitli Metin*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

Tek, Abdurrezzak, *Tasavvufî Mertebeler*, Bursa: Emin Yay. 2008

Tek, Abdurrezzak, *Tasavvufun Ana Konuları*, Dîb Yay., İstanbul: 2020.

Tekin, Murat *Allah'ın Hükümranlığı Çerçevesinde Mülk Suresi Tefsiri*, Erciyes Üniversitesi, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2016.

Tirmizî, “İman”, 8; Acluni, Keşful Hafa, 2:31.

Tirmizi, “Zühd” 44, Buhârî “Rikak” 3, Tirmizi “Zühd” 25, İbn Mace “Zühd” 3

Topaloğlu, Bekir “Kerîm”, DİA, 25:287.

Topaloğlu, Bekir “Nebe Suresi”, DİA, 32:470

Topaloğlu, Bekir “Sülûk”, DİA, 2020, 22:454.

Topaloğlu, Bekir “Tövbe” DİA, 41:280.

Tosun, Necdet “Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri”,
https://isamveri.org/pdfdrg/D01614/1997_1/1997_1_TOSUNN.pdf
(et.17.04.2024)

Tosun, Necdet “Seyyid Nizamoğlu”, DİA, 2009, 37:73.

Tosun, Necdet “Üveysilik”, DİA, 42:400.

Türer, Osman “Bîat”, DİA, 6:124.

Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Ataç Yay. 2. Baskı, 2023.

Türk, İdris, *Tasavvuf Düşüncesinde İbâdetlerin İç Anlamı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Doktora Tezi, İzmir, 2009.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı,
<https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/hz-mevlananın-vuslatinin-750-yili-anisina-illa-hu-mevlevi-mukabelesi-duzenlendi> (26.04.2024)

Uluç, Tahir *Tasavvuf Geleneğinde Hırka Giymek ve Giydirmek*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT, Konya 2001.

Uludağ, Süleyman “Bâtın İlmi”, DİA, 5:188, 189

Uludağ, Süleyman “Bâyezîd-i Bistâmî”, DİA, 2010, 5:239.

Uludağ, Süleyman “Halvet” DİA, 15:387.

Uludağ, Süleyman “İstimdat”, *TDV, Tasavvuf İlmî Araştırma Dergisi*,
https://isamveri.org/pdfdrg/D02193/2002_III_8/2002_III_8_ULUDAGS.pdf (et. 15.05.2024)

Uludağ, Süleyman “Kerâmet”, DİA, 25:268.

Uludağ, Süleyman “Keşf”, DİA, 2002, 25:315, 317.

Uludağ, Süleyman “Mâsivâ”, DİA, 28:76.

Uludağ, Süleyman “Nefis”, DİA, 32:529.

Uludağ, Süleyman “Ricâlü'l Gayb”, DİA, 2008, 35:81.

Uludağ, Süleyman “Rüya”, DİA, 2008, 35:309.

Uludağ, Süleyman “Tefvîz”, DİA, 2012, 41:3.

- Uludağ, Süleyman “Ahid”, DİA, 1:534.
- Uludağ, Süleyman “Hicap” DİA, 17:430.
- Uludağ, Süleyman “Mürîd”, DİA, 32:48.
- Uludağ, Süleyman “Sülûk”, DİA, 38:127.
- Uludağ, Süleyman “Sülûk”, DİA, 38:128.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, 4.Baskı, 1999.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvufun Dili*, Ensar Yay. 2.Baskı, 2016.
- Usta, Muhiddin, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb’a*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, İstanbul, 2015.
- Uzun, Mustafa İsmet “Mecmua”, DİA 2003, 28:265-268
- Uzun, Mustafa İsmet “Muharremiyye”, DİA, 2020, 31:8,9
- Vaktidolu, Adil Ali Atalay *Seyyid Nizâmoğlu Hayatı Dîvânından Seçmeler*, İstanbul: Cem Yay., 2007.
- Vassaf, Osmanzâde Hüseyin *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yay., 2006.
- Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz, İstanbul 2006.
- Velî, Hacı Bektâş-ı *Makâlat*, haz. Esat Coşan, sad.: Hüseyin Özbay, Ankara: KB Yay., 1996.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil “Mülk Sûresi”, DİA, 31:541
- Yaşaroğlu, M. Kâmil “Vakit”, DİA, 42:489
- Yavuz, Yunus Vehbi “Evvâbîn Namazı”, DİA, 11:544.
- Yavuz, Yusuf Şevki “İstimdad”, DİA, 23:363.
- Yeniterzi, Emine, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Diyanet Vakfı Yay. Ankara 2009,
- Yıldırım, Ali “Sen Olmasaydın Felekleri Yaratmazdım” Hadis-i Kudsîsinin Klasik Şiire Yansıması”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/532083>

Yıldırım, Sıdika Tümbül *Rahman'ın Kokusuna Ulaşmak*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019.

Yıldırım, Yusuf “Yunus Emre Dîvânı” *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1 Ağustos 2018

Yıldız, Âdem *İmam Gazzali'ye Göre Nefis ve Nefis Eğitimi*, Selçuk Üniversitesi, YTL, Konya, 2007.

Yılmaz, H. Kâmil, “Konevî'nin Rüya Anlayışı” <https://hasankamilyilmaz.com/konevinin-ruya-anlayisi.html> (et. 10.04.2024)

Yılmaz, H. Kâmil, “Tasavvufî İrşâd Önce Salah, Sonra Islâh” <https://hasankamilyilmaz.com/tasavvufi-irsad-once-salah-sonra-islam.html> (et. 13.10.2024)

Yılmaz, H. Kâmil, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, İstanbul: Erkam Yay., 2010.

Yılmaz, H. Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, Ensar Yay. 24. Baskı, 2014.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Nşr., 1997.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Tasavvufta İrşâd*, DİB, 1.Baskı, Ankara, 2022.

Yılmaz, Kadriye, Çetin Kâmile “Rüyalar ve Niyazî-i Mısırî'nin Ta‘Bîrâtü'l-Vâkı‘ât Adlı Eserinde Rüyaların Dili” https://isamveri.org/pdfdrq/D03262/2007_4/2007_4_YILMAZK_CETINK.pdf (et. 10.04.2024)

Yılmaz, Kâmil “Tasavvufta Merak Ettiğiniz Sorulara Cevaplar” <https://hasankamilyilmaz.com/tasavvufta-merak-ettiginiz-sorulara-cevaplar.html> (et. 13.03.2024)

Yılmaz, Sevim “Nokta-i Süveydâ'nın Önemi ve Özellikleri,” *Akademiar Dergisi*, Ankara, 2020, Haziran, Sayı 8.

Yiğit, Feyzi “Ayna Sembolü Çerçevesinde Metafiziksel Anlatımlar: İbnü'l Arâbî Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/907484> (14.05.2024)

Yüksel, Hasan Avni *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996.

Online Kaynaklar

<http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-seyyid-seyfi>

<https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=25219>

<https://hadislerleislam.diyamet.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=528>

<https://hadislerleislam.diyamet.gov.tr/sayfa.php?CILT=2&SAYFA=41>

<https://www.diyanethaber.com.tr/temiz-ve-helal-olandan-yemek>

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “SEYYİD NİZAMOĞLU’NUN TASAVVUFÎ EĞİTİM ANLAYIŞI” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynaklarda gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih:

07.06.2024

Pınar ŞENLİ

İmza